2017 140

Toplum ve Bilim

ULUSLARARASI GÖÇ, POLİTİKA VE GÜVENLİK

Göç ve insan güvenliği: Türkiye'deki Suriyeliler örneği	*Doğuş Şimşek*
Suriyeli sığınmacılar: "Siyasallaşan" bir sürecin analizi	*Ahmet İçduygu*
Suriyeli mültecilerin kentsel alandaki halleri	*Ayhan Kaya*
Göç ve güvenlik: Eleştirel yaklaşımlar	*B. Rumelili - S. Karadağ*
Göçün jeopolitiği ve Türkiye'nin coğrafi kısıtlaması üzerine	*U. Yıldız - D. Sert*
Yasadışılığın uluslararası üretiminden makbul yabancıya?	*Ayşen Üstübici*
Yönetimsellik, kriminoloji ve sosyal politika	*Boran Ali Mercan*
Gezi Direnişi'nin belgeselleri nasıl yapılacak?	*Ersan Ocak*
Milli cemaatin yeniden inşası sürecinde Demokrasi Nöbetleri	*B. Küçük - B. Türkmen*
Soykırım literatürüne eleştirel yaklaşımlar	*Ümit Kurt*

Toplum ve Bilim

SAYI 140 • 2017

Toplum ve Bilim
Bu sayıda... 3

Doğuş Şimşek - Ahmet İçduygu
Giriş: Uluslararası göç, politika ve güvenlik 6

Doğuş Şimşek
Göç politikaları ve insan güvenliği: Türkiye'deki Suriyeliler örneği 11

Ahmet İçduygu
Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar: "Siyasallaşan" bir sürecin analizi 27

Ayhan Kaya
**İstanbul, mülteciler için cennet mi cehennem mi?
Suriyeli mültecilerin kentsel alandaki halleri** 42

Bahar Rumelili - Sibel Karadağ
Göç ve güvenlik: Eleştirel yaklaşımlar 69

Uğur Yıldız - Deniz Sert
Göçün jeopolitiği ve Türkiye'nin coğrafi kısıtlaması üzerine farklı bir yorum 93

Ayşen Üstübici
**Türkiye'de göç politikaların dönüşümü:
Yasadışılığın uluslararası üretiminden makbul yabancıya?** 106

Boran Ali Mercan
**Yönetimsellik bağlamında kriminoloji
ve sosyal politika disiplinlerinin ilişkiselliği** 122

Ersan Ocak
**Gezi Direnişi'nin belgeselleri nasıl yapılacak?
Kavramsal bir çerçeve denemesi** 155

Bülent Küçük - Buket Türkmen
**Müzakeresiz kamusallık: Milli cemaatin yeniden inşası sürecinde
Demokrasi Nöbetleri** 181

Ümit Kurt
Soykırım literatürüne eleştirel yaklaşımlar 215

ABSTRACTS (İngilizce özetler) 226

Toplum ve Bilim

ÜÇ AYLIK DERGİ

KAPAK: Seda Mit
KAPAK FOTOĞRAFI: Fehim Taştekin

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANIR
YEREL SÜRELİ YAYIN

ISSN 1300-9354

KURUCU EDİTÖRLER
Asaf Savaş Akat
Sencer Divitçioğlu

İMTİYAZ SAHİBİ
İletişim Yay. Gaz. Basın San. ve Tic. A.Ş.

TÜZEL KİŞİ TEMSİLCİSİ
Tuğrul Paşaoğlu

YAYIN YÖNETMENİ
Nilgün Toker
Yüksel Taşkın

YAZI KURULU
Elif Ekin Akşit
Kaya Akyıldız
Emin Alper
Seda Altuğ
Umut Tümay Arslan
Ceren Belge
Asena Günal
Yahya Mete Madra
Burak Onaran
Serdar Şengül
Yüksel Taşkın
Serdar Tekin
Ömer Turan
Sibel Yardımcı

YAYIN DANIŞMA KURULU
İsmet Tanıl Bora
Ayşe Buğra
Ahmet İnsel
Huricihan İslamoğlu
Orhan Koçak
Semih Sökmen

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Kerem Ünüvar

YAZI İŞLERİ MÜDÜR YARDIMCISI
Kıvanç Koçak

YAYIN SEKRETERİ
Murat Bozluolcay
Aybars Yanık

KAPAK VE
SAYFA DÜZENİ TASARIMI
Ali Artun
Ümit Kıvanç
Özlem Özkal

UYGULAMA
Hüsnü Abbas

OFSET HAZIRLIK
İletişim Yayınları

BASKI VE CİLT
Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi
B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212.613 38 46

E-MAIL ADRESİ
toplumbilim@iletisim.com.tr

İLETİŞİM YAYINLARI · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3
Fatih 34122 İstanbul
Tel. 212.516 22 60-61-62
Faks: 212.516 12 58

Toplum ve Bilim'de yayınlanan yazılar *Sociological Abstracts* indeksinde yeralmaktadır.

Bu sayıda...

"Yaptıkları, üç kuşakta bin bir emekle zarafetle yapılmış bahçeye beton dökmektir." Tanıl Bora, 679 sayılı KHK ile ihraç edilen akademisyenlere dair yazısını böyle bitirmişti. 686 sayılı KHK ile yine pek çok üniversiteden yüzlerce akademisyen ihraç edildi. İhraç edilenler arasında *Toplum ve Bilim*'de yazısı yayımlanmış, hakemlik yapmış, yayın kurulunda bulunmuş, özetle dergiye emek etmiş onlarca isim var. Yukarıda anılan sessiz harfler zulmünün muhataplarından Nilgün Toker ve Yüksel Taşkın, bu sayıdan itibaren *Toplum ve Bilim*'in eş yayın yönetmenliği görevini üstleniyorlar. Politik ve entelektüel bir jest olmanın ötesinde gösterdikleri bu özveri *Toplum ve Bilim* için bir gurur vesilesidir. Zaten ev sahibi olanlara hoş geldin demek memnudur...

* * *

Aşağıdaki satırlar yayın kurulumuzun bir süredir kendi içinde sürdürdüğü bir tartışmadan bazı notlar içeriyor. Tartışmanın eksenlerinden biri, kaçınılmaz olarak, politik gerçekliğimizin kendisi. Diğeri ise mevcut politik baskı koşullarında akademinin ve sosyal bilimlerin durumu ve tahribatı, müdahale imkânları, sorumluluğu. Önümüzdeki sayılarda bu tartışmanın çerçevesini daha etraflıca çizmeye çalışacağız. Fakat aşağıdaki notların sonraki sayılarda yazılarıyla katkıda bulunmak isteyenlerce şimdiden bir çağrı metni olarak da okunması arzu edilmektedir.

* * *

Uzun bir süredir siyasi iktidarın –ve/veya bu iktidarın ancak kendisi demek olduğu zehabıyla hareket eden cumhurbaşkanının– toplumsal alanda açmaya ve mümkün olduğunca derinleştirmeye uğraştığı çatlakların arasında kalmış vaziyetteyiz. Toplumsalın kendi tabiatında yer alan çatlaklardan (etnik, sınıfsal, cinsel, dinsel...)

istifade etmenin yanı sıra, bir anlamda daha tali olan ve üzerinde mutabakata varılarak aşılabilecek her sorunun âdeta kurumsallaşsın ve daimi bir çatışma ekseni haline gelsin diye zorlandığı bir durumdan bahsediyoruz. Çünkü zaten var ve orada olan çatlakların politik mobilizasyon için yeterli olmadığı her noktada, iktidarın yeni fay hatları açmak için hamleler yaptığını görüyoruz. Sadece söylemdeki tutarsızlıkların, yüz geri etmelerin ötesine geçen bir politik strateji bu...

Fakat belki de asıl endişe edilmesi gereken şey, bu tarz-ı siyasetin kendi toplumsal tabanında –üstelik ülkenin tarihsel sorunlarıyla hesaplaşıyormuş görünümü alarak– destek bulması, popülerleşmesi ve vahim bir şekilde vulgarizasyonu. En basit ortak payda ihtimalini ânında geçersizleştiren, dolayısıyla kendisine her an yeni düşmanlar/ihanetler ve müttefikler/zaferler icat etme peşinde bir gündelik tarih bilgisine de oturmuş olan bu politik seferberlik, fertlerinin bir arada durma saikleri zaten sürekli yeniden ele alınmak zorunda olan Türkiye toplumunu bir uçurumun kıyısına sürüklemiş durumda.

Geldiğimiz noktada –uçuruma bakmak bir süre sonra uçurumun da size bakmasına yol açacağından– toplumsal alınyazımızdaki eski sorunların bir kez daha karşımıza dizildiğini görmek elbette şaşırtıcı değil. Fakat kamusal alanın plebisiter işgalinden anayasasızlaşmaya, militarizmin mukaddesatçı tahkiminden çalışma yaşamının OHAL marifetiyle düzenlenmesine uzanan yeni gerçekliğimizin analizi ve bu gerçekliğe müdahale yollarının soruşturulması eleştirel sosyal bilimcilerin önünde bir görev olarak duruyor.

Üniversitenin bu yeni gerçeklikten payına düşeni almaması elbette mümkün değildi. Farklı işlevleri kendi bünyesinde birbirine eklemlemiş özgül bir kurumdur üniversite. Akademisyen bir yandan "hoca" olarak ders verir; bir yandan "bilim insanı" olarak araştırma yapar; bir yandan da "aydın" veya "entelektüel" olarak kamuyla konuşur ve kamusal alanda söz söyler. Bu üç farklı etkinliğin bir ve aynı kurumda birbirine eklemlenmesi karmaşık bir tarihsel sürecin ürünü olmakla birlikte (veya tam da bu yüzden) tesadüf değil. Hepsine içkin olan, onları birbirine bağlayan ve dolayısıyla diyalojik öğrenme/soruşturma süreçlerinin kurumsallaştığı alan olarak modern üniversitenin kurucu ilkesini oluşturan şey, son tahlilde, aklın eleştirel kullanımıdır. Eleştiri, evet, uygar bir şeydir; ama ehlileştirilmeye gelmez. Nitekim "Bu suça ortak olmayacağız" diyen akademisyenler bildirisinin ardından yaşananlar, kamusal eleştiriyi cebren ehlileştirme çabasının vahim sonuçlarını, böyle bir çabanın üniversitenin hüviyetinde ve kendi işlevlerini yerine getirme kapasitesinde nasıl bir tahribat yarattığını –ve öyle görünüyor ki daha da yaratacağını– açıkça gösteriyor. Üniversite/akademi bahsi artık hem politik gündemin hem de sosyal bilimlerin uzun süre açık kalacak majör bir dosyasıdır Türkiye'de. Siyasi iktidarın bildiriye gösterdiği tepki oldukça tanıdık. Üniversitelerde politik gerekçelerle yaşanan tasfiyelerin acı ve utandırması gereken özetini Korkut Boratav yapmıştı: "Babamı ve beni üniversiteden attılar. Şimdi de öğrencilerimi atıyorlar." Bu meselenin siyasi iktidarla olan boyutunun dışında bir de akademi içerisindeki yansımaları var.

Binlerce akademisyenin tasfiye edildiği bir süreçte üniversitelerin hali bu mu olmalıydı? Sahiden ürkenlerle, çaktırmadan avuç ovuşturanların sessizliği son tahlilde aynı dereye akıyor. Asıl bölünmenin "iktidarın bilgisini üretenlerle" "iktidarı bilinir kılmaya, eleştirmeye" gayret edenler arasında olduğu açıktır. Türkiye'de onlarca yeni üniversite açıldı. Buralarda milliyetçi ve/veya muhafazakâr kadrolar ağırlıkta. Ne var ki bu kadroların kendilerini meydan okuyucu ekoller etrafında var edebildiklerini söylemek mümkün değil. Bu kadroların ezici çoğunluğu, iktidarın bilgisini üretmeye çoktan razı olmuş durumdalar. Bunun ötesini tahayyül edecek ütopyaları, enerjileri yok. Üniversiteleri çok yeni olabilir ama "yedi yaşına gelmeden ihtiyarlamış" durumdalar.

Üniversitelerin içine düşürüldüğü zelil durumun, ister istemez, *haysiyet* üzerinden ele alınması gereken bir yanı da var. Söz konusu bildiri doğru bildiğini söylemenin vakarını taşıyan bir müdahaleydi aynı zamanda. İktidar tarafından imzacılara reva görülen muamelenin berisindeki hiddeti, sivil ölüme mahkûmiyetin ve KHK zulmünün berisindeki hıncı, bu haysiyet imasından, ne pahasına olursa olsun doğru bildiğini söylemekten imtina etmeme tavrından ayrı düşünmek mümkün mü? Bir yandan benlikle veya kendilikle ilgilidir haysiyet; kendi olmakla, neyse o olarak var olmakla, kişi olmanın *içsel* değeriyle ilgilidir. Fakat aynı zamanda ve kaçınılmaz olarak *dışsal* bir veçhesi de vardır; kendini ne ise o olarak açığa vurabilmekle, ifade edebilmekle, yargıda bulunmakla, olup biteni değerlendirmek ve tutum almakla ilgili bir veçhesi... Eleştirel aklın ve entelektüel bakışın kendi olmaya, kendi bilgi ve kavrayışına karşı sorumluluğunun onu dünyaya karşı sorumluluğa bağlamasının nedeni de budur. Entelektüel haysiyetin, tam da bu sorumluluk nedeniyle, aynı zamanda politik bir nitelik taşıdığını kaydedelim.

İşte iktidarı bilinir kılmaya, eleştirmeye gayret edenlerin görevi de burada ortaya çıkıyor: Huzursuz etmeye devam etmek. Mümkünse akademide, değilse hayatın içerisinde. Eğer söyleyecek sözümüz varsa, söylenecek mecralar bulunur.

* * *

Bu sayımızda "uluslararası göç, politika ve güvenlik" üzerine bir dosya yer alıyor; dosya dışı yazılar da geniş bir tartışma zemini çiziyor. Bu kopkoyu grilikte, akademik kuraklıkta hazırladıkları dosyalarla ve yazılarıyla bir yudum soluklanmamızı sağlayan tüm yazarlarımıza teşekkür ediyoruz.

TOPLUM VE BİLİM

Giriş: Uluslararası göç, politika ve güvenlik

Doğuş Şimşek - Ahmet İçduygu***

Toplum ve Bilim dergisinin "Uluslararası göç, politika ve güvenlik" sayısı, göç çalışmalarında özellikle son yıllarda çok tartışılan göç ve güvenlik konularını göç politikaları kapsamında, devlet ve insan güvenliği ekseninde konu alacak. Bu sayının hazırlanmasındaki temel sebep, kitlesel göç deneyimlerinde güvenlik olgusunu, kimin güvenliği, ne anlamda güvenlik, hangi olası tehditler gibi sorular üzerinden tartışmak. "Uluslararası göç" kapsamında son yıllarda tekrar gündeme gelen kitlesel göç ve sığınma hareketleri ile birlikte Avrupa Birliği üyesi devletlerin ve Türkiye'nin mülteci akını ile ilgili izledikleri politika ve konunun güvenlik boyutunu uluslararası göç ve mülteci çalışmaları literatürü çerçevesinde Türkiye örneği üzerinden okumak.

İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan en büyük kitlesel göç akını olan Suriye'den komşu ülkelere ve sonrasında Avrupa'ya yayılan göç hareketi ile birlikte devletler ve uluslararası organizasyonlar göç politikalarında yer alan güvenlik olgusunu tekrar tartışmaya başladı. Avrupa yolunda Akdeniz'de hayatını kaybeden mülteciler, insan kaçakçılarının mağdurları, mültecilerin hayati riskleri güvenlik olgusunu insan eksenli değerlendirmelere doğru taşısa da uluslararası göç politikaları devlet güvenliğini ön plana çıkarıyor. Mültecilerin göç alan ulus-devletlerin güvenliğini tehdit eden bir problem olarak görülmesi özellikle Soğuk Savaş sonrası küreselleşme dönemi ile birlikte hakim olan bir bakış açısıdır. Ulus-devletlerin güvenliğini merkeze koyan bu bakış açısı sınırların güvenliğinin arttırılması, mültecilerin sınır dışı edilmesi, temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması gibi etkenler üzerinde duruyor. Mülteciler Batı'ya çatışma getiren kişiler olarak algılanıyor; devlet güvenliği insan güvenliğinden önce geliyor.

(*) Koç Üniversitesi.
(**) Koç Üniversitesi.

Uluslararası göç politikaları ülkeden ülkeye göre değişse de değişmeyen tek nokta ulus-devletlerin ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel kurumlarının devamlılığını sağlamak. Bu anlamda ulus-devletler arz-talep ya da iticilik-çekicilik faktörleri bağlamında kurulan bir pazar ilişkisi çerçevesinde uluslararası göç hareketleri ile karşı karşıya kalıyorlar. Ancak gelen göçmenlerin niceliksel ve niteliksel açılardan kontrol altında tutulması, ulus-devletlerin kendilerini korumaları ve yeniden üretmelerinin önkoşulu olarak göç politikalarının merkezinde yer alıyor. Kimi zaman, ülke çıkarları o yönde olduğunda, göçmenlerin gelişi daha fazla cesaretlendirilirken, kimi zaman, ülke çıkarları temelinde, göçmenlerinin gelişi yoğunlukla engellenmeye çalışılıyor. Ülkelerin göç tarihleri bu çerçevede oluşan ve zaman içinde değişebilen farklı göç politika uygulamaları ile şekilleniyor.

2011 yılından itibaren Suriyeliler, çatışmaların artması ile birlikte komşu ülkelere –Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır– göç etmeye başladılar. Bu ülkeler arasında Türkiye, krizin başlamasından itibaren üç milyona yakın Suriyeli mülteciyi kabul ederek en çok mülteci alan ülke konumuna geldi. Unutulmamalıdır ki son birkaç yıl içinde birçok ülkeden çeşitli nedenlerle gelen farklı din, dil ve ırka sahip göçmenler ve sığınmacılar Türkiye'yi başka ülkelere gitmek için "geçiş ülkesi" olarak da kullanıyor ya da yerleşmeye başlıyor. Türkiye, göç alan ülke olmanın yanı sıra "geçiş ülkesi" olarak da önemli bir konuma sahip. Dolayısıyla Türkiye'de ikamet eden Suriyeli mültecilerin bir kısmı Akdeniz üzerinden Avrupa'ya ulaşmaya çalışıyor. Uluslararası Göç Organizasyonu'nun (IOM) son verilerine göre son iki yılda yaklaşık bir buçuk milyon göçmen ve mülteci Avrupa'ya ulaştı, sekiz binden fazla göçmen ve mülteci de Avrupa'ya ulaşma yolunda hayatını kaybetti.[1] Avrupa'ya giden mültecilerin büyük kısmı Suriyelilerden oluşurken Afgan, Somalili ve Iraklı mültecilerin oranı da yüksek. Son yıllarda özellikle Türkiye'den Avrupa'ya akan göç dalgası ülkelerin uluslararası göç politikalarını da gözden geçirmelerine neden oldu. Mültecilerin Türkiye'den Avrupa'ya gitmek istemeleri de Türkiye'nin göç politikası kapsamında tartışılması gereken diğer önemli konu haline geldi. AB-Türkiye göç anlaşması da bu çerçevede gündeme geldi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, 1951 Cenevre Sözleşmesi ile kurulan uluslararası sığınma rejimi çerçevesinde bu sözleşmeye taraf ülkelerin sığınma nosyonuna verdiği değer söylemsel düzeyde yüksek olsa da, bir etkinlik olarak sığınmacılara açık kapı politikasının sıklıkla kısıtlı kaldığı tarihsel bir gerçekliktir. Avrupa'da yaşanan sığınmacılar ve mülteciler üzerine yapılan birçok akademik araştırmada, devletlerin mülteci girişini önlemek için uyguladıkları politikalara ve aldıkları önlemlere de değiniliyor (De Genova, 2002; Hampshire, 2008; Nyers, 2006; Penninx, Spencer ve Van Hear, 2008; Waever vd. 1993). Göçü kısıtlayıcı politikaların özellikle Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıktığı, daha öncesinde

1 IOM (2016) 'Mediterranean Migrant Arrivals Top 363,348 in 2016; Deaths at Sea: 5,079', https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-top-363348-2016-deaths-sea-5079

Avrupa'da sığınmacılara yönelik kontrol edilebilir olmaları nedeniyle daha liberal nitelikte oldukları tartışılır.

Neden ve sonuç ilişkisi içinde göç ve sığınma olgularının toplumsal bir "sorun" olarak algılanması bu olguların birer "güvenlik", hatta "suç" ve "toplumsal adalet ve uyum" konuları haline gelmeleri süreci ile birlikte ortaya çıkmıştır. Türkiye örneğinde Suriyeli mülteciler üzerine yapılan tartışmalar benzer tartışmalara yol açmıştır. Suriyeliler ile ilgili "geçicilik-kalıcılık" ve entegrasyon tartışmaları buna örnektir. Uluslararası göç, Castles'in de belirttiği gibi (2003) süreci tamamlanmayan, değişken bir olgudur. Örneğin, Suriyeli mültecilerin bir kısmı birkaç yıl ya da daha kısa bir süre Türkiye'de yaşadıktan sonra Avrupa ülkelerine göç ediyorlar ya da Türkiye'de kalma kararı alıyorlar. Küreselleşme ve ulusaşırı ağların özellikle de göçmenler ve mülteciler arasında yoğun bir şekilde kullanılması ile birlikte ülkeler arası etkileşim artmış ve göçmenler artık sadece göç alan ülkeyi değil, diğer ülkeleri de ilgilendirmeye başlamıştır. Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa ülkeleri gelecek olan göç akınına karşı yeni politikalar geliştirmeye ve sınır kontrollerini artırmaya devam etmiştir. AB'nin özellikle mülteci akınını durdurması için Türkiye ile yaptığı anlaşma da mülteci akınına karşı geliştirdiği politikaları güvenlik olgusu çerçevesinde oluşturduğunu gösteriyor.

Uluslararası göç çalışmalarında "güvenlik" kavramı genel anlamıyla devlet egemenliğinin korunması üzerinden kullanılarak ulusal güvenliği dile getirmiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca pratik edilen ulusal güvenlik kavramı, 1970'lerden itibaren özellikle de 1973 Petrol Krizi ile birlikte ekonomik alandaki istikrarsızlığın artması ile birlikte bireylerin ve toplumların da güvenliği tartışılmaya başlanmıştır (Buzan, 1991; Lee, 2004; Waisowa, 2003). 1990'lı yıllarda ise güvenlik kavramı Buzan (1991) tarafından bağımsız kimliklerin korunması, devletlerin tehditlerinden kurtulma olarak da tanımlanarak toplum ve bireyler de güvenlik kavramının kapsamında değerlendirilmiştir. Devlet güvenliği, ülke bağımsızlığı ve ulus bütünlüğünün korunması olarak tanımlanıyor (Tadjbakhsh, 2014). İnsan güvenliği ise bireylerin tehditlerden korunması ve tehditlere karşı bireylerin harekete geçmesine izin verilmesi olarak görülüyor (Commission on Human Security, 2003: 2) ve beklenmedik değişikliklerden kaynaklanan risklere karşı korunmayı da vurguluyor (Tadjbakhsh, 2014). 1990'lı yıllarla birlikte Birleşmiş Milletler'in, uluslararası sisteme yönelen tehditlerin kadın, çocuk ve mülteci hakları, ırka dayalı ayrımcılık gibi askerî olmayan, insan güvenliği ile ilgili konulara değinmesiyle birlikte insan merkezli güvenlik kavramı daha çok tartışılmaya başlanmıştır. İnsan güvenliği kavramı resmî olarak ilk kez Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 1994 yılında yayımladığı İnsani Kalkınma Raporu'nda (Human Development Report) kavramsallaştırılmıştır. Raporda, insan güvenliğinin kapsamı yedi alt başlıkta –iktisadi güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, birey güvenliği, toplum güvenliği ve siyasal güvenlik– tanımlanmıştır (bkz. UNDP, "Human Development Report", 1994).

Güvenlik kavramı uluslararası kitlesel göçlerin artması ile birlikte uluslararası göç literatüründe çokça kullanılan bir kavram olmuştur ve insan hareketlilikleri de güvenlik sorununa dönüşmüştür (Collyer, 2006). Bu kapsamda göç ve mülteci sorunları, devlet güvenliği, toplum güvenliği ve dış ilişkiler kapsamında değerlendirilmiştir. Bu güvenlik sorunları göç alan devletler ve toplumlar için bir tehdit unsuru olarak görülmektedir; aynı zamanda göç eden insanların yaşadıkları güvenlik sorunları da büyük önem kazanmıştır. Uluslararası göçe bağlı güvenlik kavramı devlet güvenliği, insan güvenliği ve toplumsal güvenlik kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Son dönemdeki mülteci akını devlet merkezli güvenlik algısını yeniden oluşturduğu gibi Avrupa yolunda mültecilerin hayatlarını kaybetmeleri, kamplarda kötü şartlar altında yaşamaları, sınır geçişlerinde kötü muameleye maruz kalmaları insan merkezli güvenlik algısının tanımını ve işleyişini tekrar tartışmaya açmıştır. Avrupa'ya göç bağlamında yaygın olarak tartışılan güvenlik olgusu (hem devlet hem de insan merkezli) Türkiye'de –uzun yıllardır göç alan bir ülke olmasına rağmen– yeni bir tartışma konusudur. Bu sayının içindeki makaleler, göç ve güvenlik kavramlarını Avrupa'nın yanı sıra Türkiye üzerinden de tartışarak literatüre katkıda bulunmayı hedefliyor. Bu bağlamda bu sayıda yer alacak olan yazılar göç politikaları, insan kaçakçılığı, demografik dağılım, etnik, kültürel, ulusal ve bölgesel kimlikler, göçmen hakları gibi konuları etnografik araştırmalar ile incelemektedir.

Bu sayıdaki tartışmalar, devlet güvenliği ve insan güvenliği konularını bir ikilem içinde görmenin ötesine geçmenin gerekliliğini vurgulamaya çalışmaktadır. Öte yandan buradaki ana bulgular insan güvenliği nosyonunu insan hakları kavramından daha geniş bir çerçevede sosyal adalet ile ilintilendirerek ele almanın devlet güvenliği paradigmasını dönüştürmek için önemli bir adım olacağı savını öne çıkarmaktadır. Tartışmaların önemli kısmı kuramsal olarak, Giorgio Agamben'in uluslararası siyasal düşünce içinde mültecilerle ilgili görüşlerini eleştirel bir bakış açısı ile yeniden değerlendirerek mültecilere "çıplak hayat" koşulları ötesinde bakmanın ve onları "haklara sahip olma hakkı" ile ilintilemenin önemini vurgulamaktadır (Kesby, 2012).

Doğuş Şimşek yazısında Türkiye'den Avrupa'ya yönelen göç hareketlerinin nedenleri ve sonuçlarını göç politikaları, yerleşme ve insan güvenliği bağlamında Türkiye'de sekiz şehirde yürüttüğü alan çalışması çerçevesinde Suriyeli mülteciler ile yaptığı görüşmeler kapsamında tartışıyor. Ahmet İçduygu'nun yazısı ise "göçün siyasallaşması" konusuna değinerek göçün siyasallaşmasının bilimsel analizini nasıl yapabiliriz sorusuna yanıt arıyor ve Türkiye'de bağlamında Suriyeli mülteciler konusunun siyasallaşma eğilimini irdeliyor. Ayhan Kaya, 2011 yılından bu yana İstanbul'a göç eden Suriyeli mültecilerin hayatlarından bir kesiti paylaşarak Suriyeli mültecilerin yerleşim pratiklerini "toplumsal ağ" teorisi kapsamında tartışıyor. Bu sayıda yer verdiğimiz bir diğer yazı hattı da güvenlik olgusunun göç politikalarındaki yerine ağırlık veren metinlerden oluştu.

Bahar Rumelili ve Sibel Karadağ, güvenlik çalışmaları literatürüne eleştirel bir yaklaşım sunuyorlar. Güvenlik kavramının uluslararası göç çalışmalarında en çok kullanıldığı alan ise sınırlardır. Deniz Sert ve Uğur Yıldız, "Göçün Jeopolitiği ve Türkiye'nin Coğrafi Kısıtlaması Üzerine Farklı bir Yorum" başlıklı yazıda Avrupalı olmayan mültecilerin Türkiye'ye doğru olan jeopolitik hareketliliği üzerinden Türkiye'nin uygulamakta olduğu coğrafi kısıtlama kuralını inceliyorlar. Ayşen Üstübici, yazısında Türkiye örneğini kullanarak Avrupa sınırlarının hemen ötesinde, düzensiz sınır geçişlerinin nasıl politik bir mesele haline geldiğini tartışıyor.

KAYNAKÇA

Buzan, B. (1991) "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 67(3): 431-451.

Castles, S. (2003) "Towards a sociology of forced migration and social transformation", *Sociology*, 37(1): 13-34.

Collyer, M. (2006) "Migrants, migration and the security paradigm: constraints and opportunities", *Mediterranean Politics*, 11(2): 255-270.

Commission on Human Security. (2003) *Human Security Now*. Communications Development Incorporated, New York, NY.

De Genova, N. (2002) "Migrant 'illegality' and deportability in everyday life", *Annual Review of Anthropology*, 31: 419-447.

Hampshire, J. (2008) "Regulating migration risks: the emergence of risk-based border controls in the UK", *Sussex Centre for Migration Research Working Paper*, School of Oriental and African Studies, Londra.

Kesby, A. (2012) *The Right to Have Rights: Citizenship, Humanity, and International Law*, Oxford University Press, Oxford.

Lee, S. (2004) *Promoting Human Security: Ethical, Normative and Educational Frameworks in East Asia*, UNESCO, Paris.

Nyers, P. (2006) *Rethinking Refugees: Beyond States of Emergency*, Routledge, Abingdon.

Penninx, R., Spencer, D. ve Van Hear, N. (2008) "Migration and Integration in Europe: the state of research", *Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford*, http://www.compas.ox.ac.uk/fileadmin/files/Publications/Reports/Migration%20and%20Integration%20in%20Europe.pdf

Tadjbakhsh, S. (2014) "In Defense of the broad view of human security" Martin, M. ve Owen, T. (der.) *Routledge handbook of human security* içinde, Routledge, Londra ve New York, 43-57.

United nations Development Programme (1994) "Human Development Report 1994", Oxford University Press, New York. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/259/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf

Waever, O., Buzan, B., Kelstrup, M. ve Lemaitre, P. (1993) *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter, Londra.

Waisowa, S. (2003) "Human Security: The Contemporary Paradigm?", *Perspectives*, 20: 58-72.

Göç politikaları ve "insan güvenliği": Türkiye'deki Suriyeliler örneği

*Doğuş Şimşek**

Özet: Suriyeliler dünyanın en büyük mülteci grubunu oluştururken, üç milyona yakın kayıtlı Suriyeli mültecinin ikamet ettiği Türkiye ise dünyada en fazla mülteci barındıran ülke konumuna geldi. Avrupa'ya gitmeye çalışan Suriyeli mültecilerin sayılarının, özellikle 2015 yılının yaz aylarında, artmasıyla birlikte "sınır güvenliği" ve mülteci akışının kontrolü konuları tekrar gündeme geldi. Çoğu devlet, özellikle de Avrupa Birliği devletleri, bütçelerinin çoğunu göç akınını durdurmak üzere sınır kontrollerini artırmak için harcamaya devam etmektedir.

Göçü kısıtlamaya yönelik AB politikaları ve uygulamaları, mültecileri tehlikeli ve düzensiz yollarla Avrupa'ya ulaşmaya itiyor. Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2015 yılında 1.005.504[1] göçmen ve mültecinin deniz ve kara yoluyla, 2016 yılında 363.401[2], 2017 yılının ilk iki ayında ise 13.924[3] göçmen ve mültecinin deniz yoluyla Avrupa'ya ulaştığını; savaştan ve yoksulluktan kaçan 5.079[4] göçmen ve mültecinin ise 2016 yılında Akdeniz'de hayatlarını kaybettiğini duyurdu. Bu makalede, Suriyeli mültecilerin Türkiye'den Avrupa'ya yönelen göç hareketlerinin nedenleri ve göç politikalarının Suriyeli mültecilerin yerleşim kararları üzerindeki etkisi "insan güvenliği" bağlamında, 2015 yılı Ocak- Ekim ayları arasında İstanbul, Ankara, Gaziantep, Kilis, Hatay, Şanlıurfa ve Mardin'de yaşayan Suriyeli mülteciler ile yaptığım derinlemesine görüşmeler[5] çerçevesinde tartışılacaktır. "İnsan güvenliği" üzerine yoğunlaşan politikaların, göç hareketlerine neden olan sorunların çözümünde daha etkili olacağı Suriyeli mültecilerin deneyimleri üzerinden açıklanacaktır.

Anahtar sözcükler: Suriyeli mülteciler, göç politikaları, insan güvenliği, Avrupa Birliği, Türkiye

(*) Koç Üniversitesi.

1 IOM (2015) 'Irregular Migrant, Refugee Arrivals in Europe Top One Million in 2015: IOM', https://www.iom.int/news/irregular-migrant-refugee-arrivals-europe-top-one-million-2015-iom

2 IOM: Mediterranean Update: Migrant Flows Europe: Arrivals and Fatalities, 22 February 2017, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/170224_Mediterranean_Update.pdf

3 IOM: Mediterranean Update: Migrant Flows Europe: Arrivals and Fatalities, 22 February 2017, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/170224_Mediterranean_Update.pdf

4 IOM: Mediterranean Update: Migrant Flows Europe: Arrivals and Fatalities, 15 Janurary 2017, http://migration.iom.int/docs/MMP/Mediterranean_Update_170106_02.pdf

5 Bu makalede yer alan veriler TÜBİTAK-BİDEB 2232 programı tarafından fonlanan 114C145 nolu projemin çıktılarıdır.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan en büyük kitle göçü olan Suriye'den gelen mülteci akınının etkisiyle "mülteci", "zorunlu göç", "sığınmacı" kavramları günümüzde insanların yabancısı olmadığı, medyada neredeyse her gün karşımıza çıkan ama yaşanmadan kavranılmayan kelimelerdir. Mülteci, sığınmacı olmak dünyanın her yerinde zordur; yeni ülkedeki yaşam mücadeleler üzerine kurulmuştur. Sığınmacılar için zorluklar gidecekleri ülkeye varmadan başlar çünkü devletler, göç akışını kontrol etmeyi amaçlayan birçok yasa çıkartmakta, sınır güvenliğini sağlamak için kontrolleri arttırmaktadır (Nyers, 2006; Penninx, Spencer ve Van Hear, 2008). Özellikle, Suriye ve sınır ülkelerinden Avrupa'ya gitmeye çalışan Suriyeli mültecilerin[6] sayılarının artmasıyla birlikte sınır güvenliği ve göçmen akışının kontrolü konuları tekrar tartışılmaya başlandı. Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya gidiş yolunda da göçü kısıtlayan devlet politikaları, devlet ve sınır güvenliğini insan güvenliğinden önde tutan göç politikaları mültecilerin yaşamları önündeki en büyük engellerdendir. Örneğin, Macaristan Sırbistan ile olan sınırında güvenliği arttırmış, sınıra yeni teller çekmiş ve Hırvatistan ile olan sınırını mültecilerin geçişini engellemek için kapatmıştır. Macaristan'ın sınırlarını kapatmasının ardından Slovenya sınırına ulaşan binlerce mültecinin geçişini engellemek için emniyet güçlerinin yanı sıra ordu da sınır güvenliği için görevlendirilmiştir. Avrupa devletlerinin uluslararası göçü kısıtlamak üzere son dönemde uyguladıkları politikalar ve artan sınır güvenliği mülteciler Avrupa'ya gitmekten alıkoymamakla birlikte insan kaçakçıları için uluslararası kârlı bir iş alanı da yaratmıştır (Castles, 2004).

Sığınmacılar ve mülteciler göç sürecinde yaşadıkları zorlukların yanı sıra gittikleri ülkeye yerleştiklerinde de yaşamlarını kurarken birçok zorlukla karşılaşırlar. Gelişmiş ülkeler sığınmacılara mülteci statüsünü verme sürecini uzatırken, sığınmacıların barınma, iş, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlanıyor, entegrasyonu da zorlaşıyor (Loescher, 1993; Robinson, 1993; Van Steenbergen, 1994; Weiner, 1996). Göç akışını kontrol etmeyi amaçlayan politikalar, göçmenlerin geçici olmadığı; ikinci ve üçüncü nesillerin varlığı da dikkate alınınca, entegrasyonu da içermiştir. Fakat çoğu entegrasyon politikası mülteciler toplumdan izole bir yaşama ittiği için birçok sığınmacı ve mülteci toplum tarafından dışlanıyor ve ırkçılığa maruz kalıyor. Gelişmiş ülkelerde sığınmacıların sınır dışı edilmesi amacıyla düzenlenen kampanyaların sayısı da giderek artıyor (Bloch ve Schuster, 2005; Willen, 2007). Ulusal ve uluslararası mülteci ve sığınmacı politikalarını eleştiren akademik çalışmalar, politikaların insan faktörünü yeteri kadar dikkate almadığı konusunda hemfikirdir.

Bu makalede, Suriyeli mültecilerin Türkiye'den Avrupa'ya yönelen göç hareketlerinin nedenleri ve göç politikalarının Suriyeli mültecilerin yerleşim kararları üzerindeki etkisi "insan güvenliği" bağlamında, 2015 yılı Ocak-Ekim ayları

6 Bu makalede "mülteci" kelimesi "geçici koruma" altındaki Suriyelileri de kapsamaktadır.

arasında İstanbul, Ankara, Gaziantep, Kilis, Hatay, Şanlıurfa ve Mardin'de yaşayan Suriyeli mülteciler ile yaptığım derinlemesine görüşmeler çerçevesinde tartışılacaktır. Ayrıca, "insan güvenliği" üzerine yoğunlaşan göç politikalarının kitle göçlerine neden olan problemlerin çözülmesinde daha geçerli çözümler sunacağı mültecilerin deneyimleri üzerinden açıklanacaktır.

Mülteci çalışmaları

Avrupa'da yaşayan sığınmacılar ve mülteciler üzerine yapılan birçok akademik çalışmada, devletlerin mülteci girişini önlemek için uyguladıkları politikalar ve aldıkları önlemlere de değiniliyor (De Genova, 2002; Hampshire, 2008). Birçok sığınmacı ve mültecinin yaşamlarındaki belirsizlik, toplum tarafından dışlanma olgusunun da etkisiyle yeni bir boyut kazanıyor. Gelişmiş ülkelerde hükümetler sığınmacıların tanımlanması konusunda zorlanırken, sığınmacıların sınır dışı edilmesi amacıyla düzenlenen kampanyaların sayısı da giderek artıyor (Bloch ve Schuster, 2005; Willen, 2007). Mülteciler Avrupa'da ise ulus-devlete karşı bir tehdit ve çözülmesi gereken bir sorun olarak görülüyor ve göç akışını kontrol etmeyi amaçlayan birçok yasa çıkartılıyor, yeni politikalar uygulanıyor (Nyers, 2006; Penninx, Spencer ve Van Hear, 2008; Waever vd. 1993).

Uluslararası göç politikaları özellikle göçmenlerin ve mültecilerin göç ettikleri ülkeye uyumunu esas almıştır (Fitzgerald, 2000). Ancak Faist'in (2000: 30) de belirttiği gibi, uluslararası göç, çok sayıda bağ ile çok sayıda ulus-devlet içindeki, iki ya da daha çok konumu ve hareket edenlerle kalanlar arasındaki çeşitli bağları özetleyen, çok boyutlu ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik bir süreçtir. Dolayısıyla, uluslararası göç sosyal dönüşüm süreci içerisinde değerlendirilmesi gereken karmaşık bir olgudur (Castles, 2003). Devletlerin uyguladığı göç politikaları göç akışını kontrol etmeyi amaçlamıştır fakat göçü sosyal bir dönüşüm içerisinde değerlendirmedikleri için başarısız olmuşlardır. Örneğin, Amerika göç politikaları ile yasal olmayan girişleri, sığınmacılar ve mültecilerin çalışmalarını durdurmayı amaçlamıştır. Fakat göçmen işçiler ucuza çalıştıkları için işverenlerin tercihi olmuşlardır; işverenler ile kaçak çalışan mülteciler ve sığınmacılara uygulanan yaptırımlara rağmen sayıları artmıştır (Castles ve Miller, 2003; Martin ve Miller, 2000). Avustralya da savaş sonrasındaki göç politikasını ülke nüfusunun beyazlar ve İngilizlerden oluşmasına yönelik olarak düzenlemesine rağmen, 1970'li yıllardan başlayarak ekonomisinin farklı ulusal ve etnik kökenlerden göçmenleri ve sığınmacıları içine almasıyla birlikte çokkültürlü yapıya dönüşmüştür. 2000'li yıllar ise Avustralya'da kültürel kimliğin korunması, sürdürülebilir gelişimin devamı ve özellikle 11 Eylül sonrası gelişen güvenlik endişeleri nedeniyle kısıtlayıcı ve dışlayıcı göç ve sığınma politikaları hakim olmuştur.[7]

7 Christine Inglis (2004) 'Australia's Continuing Trasnformation', http://www.migrationpolicy.org/article/australias-continuing-transformation

Avrupa'nın zorunlu göçü kısıtlamak üzere uyguladığı son dönemdeki politikalar ise insan kaçakçıları için uluslararası kârlı bir iş alanı yaratmıştır (Castles, 2004; İçduygu ve Toktaş, 2002). Bu örnekler göz önüne alındığında, uluslararası göç politikaları göç sürecini uzun vadeli bir sosyal dönüşüm olarak değerlendirmediği için başarısız olmuştur (Portes, 1997). Uluslararası göç süreci, göçmenlerin göç kararı almalarından, göç ettikleri ülkeye yerleşmeleri ile ikinci ve üçüncü nesilleri de kapsayan uzun vadeli bir süreçtir. 1990'lı yıllara kadar uluslararası göçü kontrol etmeye yönelik uygulanan politikalar, göçmenlerin "geçici" olmadığı dikkate alınınca, "entegrasyonu" da içermiştir. Ancak, bazı ülkeler için göçmen girişini kontrol etmek, entegrasyon politikalarından daha önemli olmuştur (Sole, 2004).

Uluslararası göç, özellikle de düzensiz göç ve zorunlu göç, dünyada hem uluslararası hem de ulusal düzeyde politik gündemi oluşturan en önemli konu olmuştur. Bu alanda yapılan birçok akademik araştırma, mülteci ve sığınmacı politikaları (Bloch, 2000; Joly, 1997; Schuster, 2005; Schuster ve Solomos, 1999), mültecilerin ev, iş, eğitim ve sağlık hizmeti hakları (Bach ve Carroll-Seguin, 1986; Bloch, 1997; Cohen, 1994; Robinson, 1993; Van Steenbergen, 1994), mültecilerin vatandaşlık hakkı (Brubaker, 1992; Oommen, 1997) ve mültecilerin entegrasyonu (Lloyd, 2003; Loescher, 1993; Valtonen, 1994; Weiner, 1996) üzerine yoğunlaşmıştır. Ulusal ve uluslararası mülteci ve sığınmacı politikalarını eleştiren bu çalışmalar, politikaların insan faktörünü yeteri kadar dikkate almadığı konusunda hemfikirdir. Örnegin, Bloch (2000) İngiltere'de sığınma hakkı arayanların ve sığınmacıların "göçmen statüsü" olmadığı için kendilerini güvende hissetmediklerini ve bununla birlikte hem duygusal hem de yapısal olarak sığındıkları toplumda yer edinemediklerini, iş bulamadıklarını ve hayatlarını kurmakta güçlük çektiklerini belirterek İngiltere'nin sığınmacı politikasını geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Lloyd (2003) ise Fransa'nın sığınmacı politikasının benzer nedenlerden dolayı yeterli olmadığını belirtmiştir. Uluslararası göç ve sığınmacı politikaları ülkeden ülkeye değişse de ulus-devletlerin sınırlarını kontrol etmek, ulusal kimliklerini, vatandaşlarını korumak ve sığınmacılara sundukları kalacak yer, eğitim ve sağlık hizmetlerini sınırlandırmak üzerine yoğunlaşmıştır (Schuster, 2003).

Bazı araştırmacılar, ülkelerini terk etmek zorunda kalan insanların sığınacakları ülkeyi, çalışma, barınma, sağlık ve eğitim gibi ana hakların verilmesi, göç veren ve alan ülkeler arasındaki ilişki, gidecekleri ülkenin politik ve ekonomik durumu, coğrafi yakınlık, sınır kontrolleri ve sığınacakları ülkede aile üyelerinin bulunması ve sosyal ağların varlığı gibi faktörleri dikkate alarak seçtiklerini belirtmiştir (Boyd, 1989; Gilbert ve Koser, 2006; Gurak ve Caces, 1992; Havinga ve Böcker, 1999; Koser, 1997). Savaş ve çatışma ortamından kaçan Suriyeliler, kapılarını açan komşu ülkelere sığınmak durumunda kalmışlardır. Dolayısıyla seçim şansları yok denecek kadar azdır. Bu durumda, küresel zorunlu gö-

çün en yeni örneği olan Suriyeli mülteciler, sığınma nedeni, sığındıkları ülke ve ülkenin sığınma politikası dikkate alındığında, Avrupa'daki sığınmacı ve mültecilerden farklılaşıyorlar. 1951 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi'ne göre mülteciler zulümden ve çatışmalardan kaçan, ülkesine dönüş yapamayan veya dönmeye gönüllü olmayan kişiler olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla sığınmacılar sığındıkları ülkede mülteci statüsüne sahip olabilirler. Türkiye'nin mülteci hukuku anayasasının 1968 yılından itibaren 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne dayanmasına rağmen, uluslararası hukuk tanımlarından farklı olarak mülteci ve sığınmacı kavramları coğrafi kısıtlamaya göre belirlenmiştir. Bu nedenle Türkiye sadece Avrupa Konseyi üyesi ülke vatandaşlarına mülteci statüsü verebilmektedir. Avrupa Konseyi üyesi olmayan ülkelerden gelen kişilere 1994 İltica Yönetmeliği ile üçüncü bir ülke tarafından mülteci olarak kabul edilinceye kadar Türkiye'de ikamet etmelerine izin verilerek "geçici koruma" sağlanmaktadır. Türkiye'ye sığınan Suriyeliler "geçici koruma" kapsamında sığınmacı olarak kabul edilmişlerdir; mülteci statüsü almaları için coğrafi kısıtlamanın kaldırılması gerekiyor. Bu durum da Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin hakları ve güvenlikleri ile ilgili engeller doğurmaktadır.

"Geçici koruma" Yugoslavya'daki savaş sonucunda yerlerinden edilen yarım milyon Bosnalının Batı Avrupa'ya iltica etmesiyle birlikte daha sonra Kosovalı Arnavut mülteciler için de uygulanmıştı. "Geçici koruma" kapsamında olan sığınmacılara "geçici oturma hakkı" verilerek güvenli bir ortam sağlandıktan sonra ülkelerine dönecekleri öngörülüyordu (Koser vd. 1998). Göç sürecini kısa vadeli değerlendiren politikaların uygulanmasıyla Bosnalı mülteciler "geçici" olarak tanımlandıkları için kendilerini güvende hissedememişler, iş bulamamışlar ve toplum tarafından dışlanmışlardır (Koser, 2007).

Almanya, 1955 yılından 1973'teki petrol krizine kadar gelişmekte olan ülkelerden aldığı işçileri "geçici göçmen" statüsünde değerlendirerek göç sürecini kısa vadede tanımladığı için göç politikaları birçok sorunun çözümünde yetersiz kalmıştır. "Geçici" olarak görülen göçmenler zaman içinde ailelerini de yaşadıkları ülkeye getirdiler; göç ettikleri ülkede iş kurdular; yatırım yaptılar; ikinci ve üçüncü nesiller göç edilen ülkede dünyaya geldi. Kalıcı olan göçmenler için birçok Avrupa ülkesi 1990'lı yıllarda göçmenlerin topluma entegrasyonunu amaçlayan kanunlar çıkarttı (Penninx, 2005). Fakat uygulanan entegrasyon politikaları ulus-devlet çıkarlarını gözettiği ve göçmenlerin ihtiyaçlarını dikkate almadığı için başarılı olamamıştır. Dünya genelinde yaşanan örneklerden yola çıkarak, göç politikalarının insan güvenliğini esas alması gerektiği görülmektedir.

"İnsan güvenliği" kavramı

Soğuk Savaş sonrası dönem ile birlikte insan hareketliliği devletler tarafından "güvenlik" sorunu olarak tanımlanmıştır (Brettel ve Hollified, 2000). Devlet-

ler ulusal güvenlik kaygısıyla göçmenlerin tehdit içerdiği, uluslararası göç hareketlerinin sınırlandırılması gerektiği düşüncesi ile göç politikalarını oluşturmaktadırlar. Özellikle 11 Eylül sonrası küresel terör söylemi artmış; göç konusu da sınırlandırılması ve kontrol edilmesi gereken bir olgu olmuştur. Göç olgusu, insani boyut göz ardı edilerek "güvenlik" perspektifi kapsamında değerlendirilmiştir ve göç politikaları da sınır güvenliğinin korunması bağlamında geliştirilmiştir.

Eleştirel güvenlik çalışmaları, "insan güvenliği" kavramının önemine dikkat çekmiştir (Rumelili, 2015). Bu kavram ile eleştirel güvenlik çalışmaları, politik olguların yanı sıra insanların gündelik yaşamlarında tehdit unsuru olabilecek ekonomik ve sosyal olgulara da dikkat çekmiştir. "İnsan güvenliği" kavramı ilk kez 1994 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından hazırlanan "İnsani Güvenliğin Yeni Boyutları" (Human Development Report: New Dimension of Human Security) adlı raporunda kullanılmıştır. Raporda insanların gündelik yaşamlarında fakirlik, işlerini kaybetme tehlikesi, etnik kimlikleri, dinleri veya cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalmaları, devlet baskısına veya şiddete maruz kalmaları gibi kendilerini güvensiz hissedecekleri durumlara değinilmiştir.

İnsan güvenliği kavramı raporda ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, kişisel güvenlik, toplum güvenliği ve politik güvenlik başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar altında insan güvenliği, bireylerin hayatlarını tehdit eden salgın hastalıklar, ekonomik fırsat eşitsizliği, zorla yerinden edilmek, çevresel faktörler, toplum olarak kültürlerini koruyamamak ve devlet baskısını da içeren her türlü siyasi baskıdan korunmayı kapsayan geniş bir çerçevede tanımlanmıştır ("BM İnsani Gelişme Raporu", 1994). İnsan güvenliğine yönelik bu tehditler ulusal sınırların dışında tanımlanmıştır. 2003 yılında yayımlanan "Şimdi İnsan Güvenliği" (Human Security Now[8]) raporu ise insan hakları, kültürel özgürlükler, demokrasi ve cinsiyete dayalı sorunları da içererek insan güvenliğini daha geniş kapsamlı bir tanım ile uluslararası gündeme taşımıştır.

Göç, özellikle de zorunlu göç insan güvenliğine yönelik tehditler arasında yer almıştır. Bu bağlamda insan güvenliği kavramının hangi bireyleri kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmese de göç hareketleri dahilinde sadece vatandaşları değil, göçmenleri de içermesi gerektiği açıktır (Gök, 2016). Göç, insanların kendilerini ekonomik, sosyal ya da siyasi anlamda güvencesiz hissetmeleri durumunda gelişen bir hareket olarak görülmektedir. Göç süresince ve sonrasında göçmenlerin maruz kaldıkları ayrımcı politikalar, hayatlarını tehlikeye atmalarına neden olan sınır güvenlikleri, göç edilen ulkede yaşadıkları ekonomik eşitsizlikler, izole bir sosyal hayat yaşamalarına neden olan yerleştirme politikala-

8 Commission on Human Security. 2003. *Human Sçecurity Now.* New York, NY: Communications Development Incorporated.

rı, göçmenlerin toplumda deneyimledikleri ırkçılık ve ayrımcılık insan güvenliğine yönelik tehditler arasındadır. Fakat göç olgusu güvenlik bağlamında göçmenlerin güvenliğinden ziyade ulus-devletlerin güvenliği çerçevesinde değerlendirilmektedir ve ulus-devlete dayalı olan bu güvenlik anlayışı bugün de göçmenleri "suçlu" olarak göstermeye devam etmektedir. Bunun en yeni örneği ise Suriye'den komşu ülkelere giden ve sonrasında Avrupa'ya gitmek isteyen Suriyeli mültecilerin durumudur.

Türkiye'nin göç politikası ve Suriyeli mülteciler

Türkiye'de mülteci ve sığınmacılarla ilgili ilk genel düzenleyici belge, 1934 yılında çıkan İskân Kanunu'dur. Kanun, Türkiye'ye yapılacak sığınma ve göç hareketleri ülke içi iskân ile ilgilidir ve ulus devlet yaratma sürecinde miliyetçi zihniyetle yapılan bir kanundur. Bu kanunda Türkiye, göçmenleri "Türk soyundan ve kültüründen gelen kişiler" olarak tanımlamıştır. 1991 yılında Irak'dan gelen yaklaşık beş yüz bin sığınmacının Türkiye'ye girişi ve bireysel sığınma vakalarının artması nedeniyle 1994 yılında, sığınma durumuna ilişkin yönetmelik kabul edilmiştir. Bu yönetmeliğin üçüncü maddesine göre mülteci, "Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancı" olarak tanımlanmıştır. Yine 1994 yılında kabul edilen yönetmeliğin üçüncü maddesine göre sığınmacı, "Irkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıyı"[9] ifade eder. Türkiye'nin 1994 yılında çıkardığı yönetmelikte mülteci ve sığınmacıların sağlık ya da diğer sosyal hizmetlere erişimi ile ilgili haklardan bahsedilmiyor.

1951 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi'nde mülteci, "ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen

9 Mülteciler mevzuatı-Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı 1994 Yönetmeliği, http://www.hyd.org.tr/?pid=296

veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs" olarak tanımlanmıştır. Cenevre Sözleşmesi'ni imzalayan ülkeler bu tanım çerçevesinde sözleşmede belirtilen kriterleri kabul etmiştir. Türkiye'nin mülteci hukuku 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne dayanmasına rağmen uluslararası hukuk tanımlarından farklı olarak mülteci ve sığınmacı kavramları coğrafi çekinceye göre belirlenmiştir. Bu nedenle Türkiye sadece Avrupa Konseyi üyesi ülke vatandaşlarına mülteci statüsü vermektedir. Bu yüzden, 1994 İltica ve Sığınma Yönetmeliği'nde yer alan mültecilik tanımı Avrupa'dan gelen kişiler ile sınırlı tutulmuştur. Avrupa Konseyi üyesi olmayan ülkelerden gelen kişiler mülteci olarak kabul edilmemektedir. 1994 İltica ve Sığınma Yönetmeliği ile Avrupa dışından gelen sığınmacıların hukuken "makul bir süre için Türkiye'de kalma" iznine, yani "üçüncü bir ülke tarafından mülteci olarak kabul edilene kadar Türkiye'de ikamet etmelerine" izin verilerek "geçici koruma" sağlanmaktadır (Acer, Kaya ve Gumus, 2011: 47). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), Avrupa dışından gelenlerin kalıcı olarak, üçüncü bir ülkeye yerleştirilmeleri görevini yürütüyor. Bu yönetmelik çerçevesinde, sığınmacı ya da mülteci niteliğine uygun kişilerin ülkeye girişlerinden on gün içerisinde yetkili makamlara başvurmaları koşulu, çatışma ortamından kaçan kişilerin sığındıkları ülkelerin hukukunu bilmeleri gerektiğini öne sürmektedir. AB üyelik süreci kapsamında 2006 yılında yenilenen İskân Kanunu'nda da 1934 yılındaki kanunda yer alan göçmen tanımı kullanılmaya devam edilmiştir. Dolayısıyla, Türk soyundan gelen sığınmacı ve mültecilere yönelik çeşitli düzenlemeler yapılırken, Türk soyundan olmayan Avrupa dışından gelen, İran, Irak, Afganistan, Somali ve Sudan'da insan hakları ihlallerine uğrayan ve bu yüzden Türkiye'ye kaçmak zorunda kalan kişiler farklı bir muamele görüyorlar.

Uluslararası insan hakları örgütleri ve BMMYK tarafından hazırlanan raporlarda Türkiye'ye her yıl Avrupa Konseyi üyesi olmayan birçok ülkeden yüzlerce mültecilik başvurusunda bulunulduğu belirtilmektedir. Türkiye'ye daha çok Avrupa dışındaki ülkelerden sığınmacı girişi olduğu için sığınmacıların çoğu Türkiye'de mülteci statüsü alamıyor. Örneğin İran'dan, Amerika'nın Irak'a müdahalesinden sonra Irak'tan, Afganistan, Pakistan, Somali ve Suriye'den gelen sığınmacılar Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde koyduğu ve 1967 protokolünde de değiştirmediği coğrafi çekince nedeniyle mülteci statüsüne sahip olamıyorlar. Bu durum da Türkiye'ye sığınan kişilerin haklara erişimleri ve güvenlikleri ile ilgili engeller doğuruyor.

Türkiye Avrupa Birliği üyelik müzakereleri çerçevesinde göç ve mülteci politikalarını geliştirmiştir. Bu çerçevede Suriye'den gelen göç akışı ile birlikte Nisan 2012'de Başbakanlık tarafından yayımlanan genelge ile sığınmacıların "geçici koruma" altında oldukları bildirildi (Yılmaz, 2013). Bu hukuki statü kapsamında söz konusu kişilerin sınırdan giriş ve çıkışlarına izin verilmekte olup her türlü insani ihtiyaçları karşılanmakta ve güvenlikleri sağlanmaktadır. Hak-

lara dair bir bilginin yer almadığı bu tanıma göre "geçici koruma"nın kapsamı ve sınırları da belirgin değildir. "Gecici Koruma" 4 Nisan 2013 tarihinde kabul edilen ve 2014 yılının Nisan ayında yürürlüğe giren "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" nun (YUKK) 91. maddesinde düzenlenmiştir. Bu madde ile geçici koruma" nın yasal temeli oluşturulmuştur. Bu madde ile Suriyelilerin ihtiyaçlarını ve güvenliğini sağlamaya yönelik bir hukuki çerçeve sunulsa da, mültecilerin hakları ve insani koşullarda yaşamlarını sürdürmeleri ile ilgili kalıcı çözümler önerilmiyor. Ayrıntılı düzenleme ve uygulama için bu kanunun doksan birinci maddesi uyarınca 22 Ekim 2014'te geçici korumaya ilişkin bir yönetmelik yayımlanmıştır[10] ve önceki geçici koruma yönetmeliği geliştirilmiştir. Yönetmeliğin yirmi ikinci maddesi geçici koruma kapsamındaki yabancılara Türkiye'deki yasal ve sosyal işlerini yürütmeleri için geçici koruma kimlik belgesi verilmesini öngörüyor. Kimlik belgesine sahip olan kişilere sağlık, eğitim, iş piyasasına erişim, sosyal yardım ve hizmetlerin sağlanacağı yönetmelikte belirtilmiştir (İçduygu, 2015). Kamp dışında yaşayan mültecilere barınma hakkı sağlanmıyor. Kalacakları konutları kendi imkânlarıyla temin etmek zorunda kalan mülteciler maddi imkânların yetersizliği nedeniyle kötü şartlarda, yetersiz koşullarda yaşamak zorunda kalıyorlar. Eylül 2014'te yayımlanan yabancıların eğitime erişimine ilişkin Milli Eğitim Bakanlığı genelgesine göre geçici koruma altındaki kişilerin devlet okullarında ve geçici eğitim merkezlerinde[11] eğitim görebiliyorlar. Okullara veya geçici eğitim merkezine kaydolmak için ikamet izni, geçici koruma kimlik belgesi veya yabancı tanıtma belgesine sahip olmak gerekiyor. Bu durum da kayıtsız göçmenlerin eğitim hizmetlerine erişimini engelliyor. Türkiye'de üniversite eğitimlerine devam etmek isteyen mültecilerin ise üniversiteler tarafından düzenlenen Yabancı Öğrenci Sınavı'nı (YÖS) geçmeleri gerekiyor (Şimşek, 2015).

Mültecilerin sağlık hizmetlerine erişim hakkı bulunuyor fakat kısıtlı. Yönetmeliğe göre, organ nakli, protez, ortez, hemodiyaliz veya uzun süreli tedaviyi gerektiren kronik hastalıkların tedavisinde mültecilerin tedavi ücretlerini kendilerinin karşılamaları bekleniyor. Türkiye'de mülteci ve sığınmacıların çalışma izni ise 4817 sayılı "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun"a tabidir. Mültecilerin çalışma izniyle ilgili gerekli düzenlemelerin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından Kasım 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği'nde de geçici koruma kimlik belgesine sahip olanların, yani kayıtlı mültecilerin, Bakanlar Kurulu'nca belirlenecek sektörlerde, iş kollarında ve coğrafi bölgelerde çalışma izni almak için Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na başvurabilecekleri belirtiliyor. Ocak 2016'da Bakanlar Kurulu toplantısında Suriyeli mülteci-

10 Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf

11 2014/21 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Genelgesi, 23 Eylül, 2014 bkz: http://mevzuat.meb.gov.tr/html/yabyonegiogr_1/yabyonegiogr_1.html (Son erişim tarihi: 25 Şubat 2016)

lere çalışma izni öngören düzenlemenin hazırlanması kararlaştırılmış ve Şubat 2016'da yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemeye göre geçici koruma altındaki kişiler geçici kimlik belgesi düzenlenme tarihinden altı ay sonra ikamet ettikleri illerde çalışma izni için başvurmaya hak kazanıyorlar. Çalışma izni başvuruları, geçici koruma sağlanan Suriyeli mülteciyi çalıştıracak işveren tarafından yapılıyor. Çalışma izni ile ilgili diğer koşul da çalıştıkları işyerindeki işçi sayısının yüzde 10'unu geçemeyecek olması. Bu kriterler çoğu Suriyeli'nin çalışma izni almaları önünde engel olmaya devam ediyor. 2016 yılında 13.298 Suriyeli mülteci çalışma izni almaya hak kazanmıştır.[12]

Temmuz 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suriyelilere Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma imkanı sağlanacağını açıklamıştı. İlk etapta vatandaşlığa alınması planlanan Suriyelilerin yüksek öğretim mezunu olması, Türkiye'ye sanayi, bilimsel, ekonomik, teknolojik alanda hizmeti geçen ya da geçeceği düşünülen kişiler olması, Türkiye'de çalışma izinlerinin bulunması kriterleri öne çıkmıştır.[13] Bu vasıflara uymayan çoğu Suriyeli vatandaş olmanın getirdiği haklardan marum kalacak. Mültecilerin haklara erişimini sağlayan, entegrasyon ile ilgili kalıcı çözümler içeren olumlu düzenlemeler yapılsa da uygulanan göç politikaları insan güvenliğini ön planda tutmuyor. Çoğu Suriyeli için belirsiz yasal statü, bununla birlikte temel hak ve özgürlüklere erişimin kısıtlı olması, ayrımcılık ve ırkçılığa maruz kalmak Türkiye'de yaşayan mültecilerin en temel sorunlarını oluşturuyor.

Türkiye'deki Suriyeli mülteciler: "Burada yaşam çok zor"

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün ekim ayında açıkladığı rakamlara göre 256.971[14] Suriyeli ve Iraklı mülteci on ilde bulunan yirmi altı mülteci kampında kalıyor. Kampların kalabalık olması, ülke içinde hareket özgürlüğünün kısıtlı olması ve Türkiye'de kalıcılıklarının uzun süreli olması ihtimaliyle Suriyeli mültecilerin yüzde 90'ı kamp dışında yaşıyor. Kendi imkânlarıyla konut bulan Suriyeli mültecilerin çoğu yüksek konut kiralarını ödemekte zorlanıyor. Çoğu kötü koşullarda, küçük dairelerde, birkaç aile birlikte yaşıyorlar. Görüştüğüm Suriyeli mülteciler, statülerinin belli olmamasından, çalışamamaktan, emek sömürüsünden, eğitim hakkına erişimin sınırlı olmasından ve yüksek konut kiralarından dolayı mağdur olduklarını ve gündelik hayatta maruz kaldıkları ayrımcılık ve ırkçılık nedeniyle Türkiye'de yaşamlarını devam ettirmekte zorlandıklarını dile getirdiler. İstanbul'da görüştüğüm Suriyelilerden bir ta-

12 "Türkiye'de çalışma izni verilen yabancı sayısı", *Habertürk*, 18 Ocak 2017, http://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1356673-turkiyede-calisma-izni-verilen-yabanci-sayisi

13 'Suriyeliler'in Türk vatandaşlığında sona doğru', Milliyet, 30 Ocak, 2017, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/tolga-sardan/suriyelilerin-turk-vatandasliginda-sona-dogru-2387076/

14 'Geçici korumamız altındaki Suriyeliler', İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü,http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560

nesi yaşam şartlarının zor olduğunu kendisinin ve ailesinin deneyimleri üzerinden anlattı:

> Sekiz çocuğumla birlikte bir buçuk sene önce İstanbul'a geldik. Burada çok zor şartlar altında yaşıyoruz. Ben iş bulamıyorum. Sadece iki çocuğum çalışıyor; diğerleri çok küçük. Çocuklarımın kazandığı paranın çoğu kaldığımız bir odalı evin kirası ve faturalar için harcanıyor. Kamplar çok kalabalık, orada da yaşam zor ve Türkiye'de uzun süre kalacağımızı bildiğimiz için yerleşik bir şekilde yaşamak istedik. Bu yüzden İstanbul'a geldik. Tek isteğim yasal bir şekilde, insani koşullar altında çalışmak. Dil bilmediğimiz için buradaki halk ile iletişim kuramıyoruz. Dolayısıyla izole bir yaşam sürüyoruz. Burada iki Suriyeli aile dışında kimseyi tanımıyoruz. Burada yaşam çok zor (40 yaşında Suriyeli erkek, İstanbul).

Türkiye'de yaşam koşullarının zor olması, özellikle ev kiralarının yüksek olması ve iş bulma sıkıntısı İstanbul dışındaki illerde yaşayan Suriyelilerin de dile getirdiği sorunlar arasında yer alıyor. Örneğin, Kilis'de görüştüğüm Suriyelilerden biri iş bulmanın ve çalışma koşullarının zorluğuna değinerek şunları söyledi:

> Burada ekonomik anlamda güvende değiliz. İş bulmak çok zor. Şu anda iş arıyorum. Çalıştığım işyerinde artık ihtiyaç olmadığını söyleyerek işime son verdiler. Orada diğer işçilerden daha az maaş alıyordum ve günde on iki saat çalışıyordum. Geçinmek, para kazanmak en büyük sorunlar arasında geliyor (28 yaşında Suriyeli erkek, Kilis).

Ekonomik fırsat eşitsizliği, işsiz kalma, yoksulluk, işyerinde ayrımcılık gibi sorunların yanı sıra Suriyeli mülteciler gündelik hayatta maruz kaldıkları ırkçılık nedeniyle de kendilerini güvende hissetmiyorlar. Şanlıurfa'da görüştüğüm Suriyelilerden bir tanesi, Suriyelilerin yerel halk tarafından istenmediğini belirtti ve şöyle dedi:

> Suriyeli olduğumuz için bize ev kiralamak istemiyorlar. Bize "vatan haini" diyorlar. Biz, ülkemizden isteyerek ayrılmadık, ayrılmak zorunda kaldık. Türkler, bize kötü davranıyorlar (25 yaşında Suriyeli erkek, Şanlıurfa).

Benzer deneyimler diğer şehirlerde görüştüğüm Suriyeliler tarafından da belirtildi. Örneğin, Ankara'da görüştüğüm Suriyeli bir kadın, yerel halkın şikayeti üzerine kamplara gönderildiklerinden bahsetti:

> Sokaklarda bizi görmek istemiyorlar, polisi arıyorlar. Onlar da bizi otobüslere doldurup kamplara götürmek istiyor; kaçıyoruz. Biz oraya gitmek istemiyoruz, orada bizi dışlıyorlar, kötü muamele ediyorlar (38 yaşında Suriyeli kadın, Ankara).

Suriyelilerin zorlu hayat şartlarını ve yaşam mücadelelerini gösteren bu örnekler onların insanca yaşamaları için yapılması gerekenlerin de altını çiziyor.

Görüştüğüm Suriyelilerin çoğu, güvencesiz yasal statü ve haklara erişimin uygulamada kısıtlı olması nedeniyle Türkiye'de yaşamanın güç olduğunu ve bu yüzden Avrupa'ya gitmek istediklerini söylediler. Gaziantep'de görüştüğüm Suriyelilerden biri barınma, çalışma ve eğitim gibi temel haklara erişmek için Almanya'ya gitmek istediğini söyledi:

> İki sene önce Suriye'den Gaziantep'e geldim fakat iş bulamadım, çalışamadım. Burada iş yok, para yok. Almanya para veriyor, ev veriyor, çocuklarımızı okula gönderiyor. Bu yüzden Almanya'ya gitmek istiyorum (38 yaşında Suriyeli erkek, Gaziantep).

Sağlık hizmetine erişimde yaşanan zorluklar da görüştüğüm Suriyelilerin belirttiği sorunlar arasında yer alıyor. Mardin'de görüştüğüm Suriyeli bir kadın çocuğunun ateşlenmesi üzerine götürdüğü hastanede tedavi edilemediği için durumunun kötüleştiğinden bahsetti ve çocuğunun tedavisi için Almanya'ya gideceğini söyledi:

> Hasta çocuğumun tedavisi için Almanya'ya gitmek istiyorum. Çocuğum Türkiye'deki hastanede hastalandı; konuşmadan, hiç hareket etmeden yatıyor. Çocuğumun burada tedavi görmesini istemiyorum, bu yüzden Avrupa'ya gideceğim (36 yaşında Suriyeli kadın, Mardin).

Görüştüğüm birçok Suriyeli belirsiz yasal statüleri nedeniyle Türkiye'de geleceğe yönelik yaşam kurmanın zor olduğunu ve bu nedenle mülteci statüsüne sahip olabilecekleri Avrupa ülkelerine gitmeyi tercih ettiklerini söyledi. Örneğin, Hatay'da görüştüğüm Suriyelilerden bir tanesi statülerindeki belirsizliğin uzun süredir devam ettiğine ve bu durumun yaşamlarını zorlaştırdığına değindi:

> Türkiye'de ne olacağımız belli değil. Biz güvenli, uzun süreli kalmamızı sağlayacak düzenlemeler yapılmasını bekliyoruz ama bu kadar senedir bir şey yapılmıyor. Her şey belirsiz. Bu yüzden Avrupa'ya gitmek istiyorum. Çocuklarımın geleceği için, daha iyi eğitim almaları için gideceğim (39 yaşında Suriyeli erkek, Hatay).

Türkiye'de ikamet eden Suriyeli mültecilerin büyük bir kısmı ekonomik ve sosyal açıdan kendilerini güvende hissemiyorlar; yasal statülerinin belirsiz olması da Türkiye'de gelecek planları yapmalarını zorlaştırıyor. Bu durumda mülteci statüsüne ve bu statünün sağladığı haklara sahip olabilecekleri Avrupa Birliği ülkelerine gitmek onlar için ideal bir seçenek olarak ortaya çıkıyor. 2015 yılının ikinci yarısında Türkiye'den Yunanistan adalarına düzensiz yollardan ulaşan göçmen ve mültecilerin sayısının artması ile Avrupa mültecilerin girişini engellemek ve caydırmak için Avrupa Birligi üyesi bazı ülkeler 2015 yılı sonuna doğru Türkiye ile göç kontrolünü sağlamak için görüşmelere başladı ve görüşmeler 18 Mart 2016'da AB-Türkiye anlaşması ile sonuçlandı. 20 Mart 2016 ta-

rihi itibaiyle Türkiye'den Yunanistan adalarına ulaşan düzensiz göçmenler Türkiye'ye geri gönderilmeye başlandı. Avrupa Komisyonu raporlarında, AB-Türkiye anlaşmasının uygulanmaya başlamasından beri Türkiye'den Avrupa'ya giden düzensiz göçmen sayılarında azalma olduğu olumlu bir gelişme olarak belirtilse de göçmenlerin çoğu göç yolunda hayatlarını kaybetmeye devam ediyorlar. Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) verilerine göre 2016 yılında Akdeniz'de 5.079[15], dünyada 7.495[16] göçmen hayatını kaybetti ve geçen seneye oranla hayatını kaybeden göçmenlerin sayısı yüzde 18 daha arttı. Türkiye'nin "güvenlikli üçüncü ülke" olarak kabul edildiği AB-Türkiye anlaşması ile "insan güvenliği" yerine "devlet güvenliği" nin ön plana çıktığı ve bunun da insan hakları ihlallerine neden olduğu görülmektedir.

Suriyeli mülteciler örneği, göç ve güvenlik ilişkisi ekseninde güvenliğin "ulus-devlet güvenliği" çerçevesinde değerlendirildiğini, göçmenlerin ve mültecilerin güvenliğinin ön planda olmadığını bir kez daha göstermiştir. Daha fazla göçmenin hayatını kaybetmemesi, göçmenlerin ve mültecilerin ekonomik ve sosyal anlamda da güvenliklerinin sağlanması için göçmenlerin haklarını koruyacak düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Sonuç

Özellikle son on yıldır, artan milliyetçiliğin etkisiyle uluslararası göç, ulusal güvenliği tehdit eden bir olgu olarak tanımlanmaktadır ve birey güvenliği perspektifinden çok "devlet güvenliği" çerçevesinde değerlendirilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan en büyük kitle göçü olan Suriye'den gelen göç hareketi ile birlikte Avrupa Birliği devletleri başta olmak üzere komşu ülkeler de sınır güvenliklerini artırmaya yönelik politikalar uygulamaya başlamışlardır. Genellikle göç alan ülkelerin tanımları çerçevesinde oluşan göç-güvenlik ilişkisi, göçü tehdit ve çözülmesi gereken bir sorun olarak görmeye devam ettiği sürece göç politikalarında insan odaklı bir yaklaşımdan söz etmek zor olur. Özellikle Avrupa ülkelerinde uygulanan göçmen politikalarının da gösterdiği gibi ulus-devleti merkeze koyan politikalar başarısız olmuştur (Castles, 2004). İnsan faktörünü yeteri kadar dikkate almayan, göçmeni merkeze koymayan politikalar toplumda gerilimin artmasına neden olmuştur. Türkiye'deki mülteciler de belirsiz yasal statüleri, üçüncü ülkelere yerleştirilme süreçlerinin uzaması, durdurulması, çalışma izni başvurularındaki sınırlamalar nedeniyle sigortasız ve güvensiz bir şekilde her türlü sömürüye açık kaçak şekilde çalışmak zorunda kalmaları, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimin sınırlı ve zor olması, gündelik hayatta maruz kal-

15 IOM (2016) 'Mediterranean Migrant Arrivals Top 363,348 in 2016; Deaths at Sea: 5,079',https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-top-363348-2016-deaths-sea-5079

16 IOM (2016) 'Mediterranean Update Migration Flows Europe: Arrivals and Fatalities', http://migration.iom.int/docs/MMP/Mediterranean_Update_170106_02.pdf

dıkları ayrımcılık ve ırkçılık nedeniyle Türkiye'de yaşamlarını devam ettirmekte zorlanıyorlar. Mülteciler ile ilgili çıkan yasal düzenlemelerin mülteciler ile de paylaşılması, yerel halk ile mülteciler arasında iletişimin sağlanması, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve ırkçılığa karşı yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, mülteciler ve medya kuruluşları birlikte hareket etmeli, göç konusunda toplumsal farkındalığın arttırılması için çalışmaların yapılması ve daha eşitlikçi bir ortamın oluşturulması için mültecilerin sadece kâğıt üzerinde değil, uygulamada da temel haklara erişimlerinin ve güvenliklerinin sağlanması gerekiyor.

Ülkelerindeki savaş nedeniyle tehlikeli yollardan Avrupa ülkelerine gitmeye çalışan göçmenlerin trajik hikâyeleri, devletlerin güvenlik ve sınır korumaya yönelik politikalar yerine insan merkezli politikalar üretmesi, halihazırda bulunan mülteci politikalarını gözden geçirmeleri gerektiğini gösteriyor. Mültecileri sorun ya da maddi fayda sağlamaya çalışan kişiler olarak gören devletlere insanların savaş bölgelerinden kaçtığı gerçeğinin hatırlatılması ve bugün hâlâ, ne yazık ki göçü "suç" ve göçmenleri "suçlu" olarak değerlendiren yaklaşımın değişmesi gerekiyor.

KAYNAKÇA

Acer, Y., Kaya, K. ve Gumus, M. (2011) "Türkiye İçin Yeni Bir İltica Stratejisi Üzerine Gözlemler" Çelebi, Ö., Özçürümez, S. ve Türkan, Ş. (der.) *İltica, uluslararası göç ve vatansızlık: Kuram, gözlem ve politika, Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği (BMMYK)* içinde, 47, http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/indekiler.pdf

Bach, R.L. ve Carroll-Seguin, R. (1986) "Labour force participation, household composition and sponsorship among Southeast Asian refugees", *International Migration Review*, 20(2): 381-404.

Bloch, A. (1997) "Ethnic inequality and social security policy" Walker, A. ve Walker, C. (der.) *Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s* içinde, Child Poverty Action Group, Londra.

Bloch, A. (2000) "Refugee settlement in Britain: The impact of policy on participation", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(1): 75-88.

Bloch, A. ve Schuster, L. (2005) "At the extremes of exclusion: deportation, detention and dispersal", *Ethnic and Racial Studies*, 28(3): 491-512.

Boyd, M. (1989) "Family and personal networks in international migration: recent developments and new agendas", *International Migration Review*, 23(3): 638-672.

Brettell, C. ve Hollifield, F.J. der. (2000) *Migration Theory: Talking Across Disciplines*, Psychology Press.

Brubaker, R. (1992) *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Castles, S. (2003) "Towards a sociology of forced migration and social transformation", *Sociology*, 37(1): 13-34.

Castles, S. (2004) "Why migration policies fail", *Ethnic and Racial Studies*, 27(2): 205-227.

Castles, S. ve Miller, M. (2003) *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Palgrave-Macmillan, Basingstoke.

Cohen, R. (1994) *Frontiers of Identity: The British and the Others*, Longman De, Londra

De Genova, N. (2002) "Migrant 'illegality' and deportability in everyday life", *Annual Review of Anthropology*, 31: 419-447.

Faist, T. (2000) *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford University Press, Oxford.

Fitzgerald, D. (2000) "Negotiating extra-territorial citizenship: Mexican migration and the transnational politics of community", *Center for Comparative Immigration Studies*, Monigraph Series No 2, La Jolla, CA.

Gilbert, A. ve Koser, K. (2006) "Coming to the UK: what do asylum seekers know about the UK before arrival?", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(7): 1209-1225.

Gök, G. O. (2016) "Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvenlik İlişkisi ve Uluslararası Örgüülerin Rolü", *KOSBED*, 31: 65-82.

Gurak, D. T. ve Caces, F. (1992) "Migration networks and the shaping of migration systems" Kritz, L. ve Zlotnik. (der.) *International Migration Systems: a Global Approach* içinde, Clarendon Press, Oxford.

Hampshire, J. (2008) "Regulating migration risks: the emergence of risk-based border controls in the UK", *Sussex Centre for Migration Research Working Paper*, School of Oriental and African Studies, Londra.

Havinga, T. ve Böcker, A. (1999) "Country of asylum by choice or by chance: Asylum - seekers in Belgium, the Netherlands and the UK", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 25(1): 43-61.

İçduygu, A. (2015) *Syrian refugees in Turkey: The long road ahead*. Migration Policy Institute, Washington, DC.

İçduygu, A. ve Toktaş, Ş. (2002) "How do smuggling and trafficking operate via irregular border crossings in the Middles East? Evidence from fieldwork in Turkey", *International Migration*, 40(6): 25-54.

Joly, D. (1997) *Refugees in Europe: The New Hostile Agenda*, Minority Rights Group, Londra.

Koser, K. (1997) "Social networks and the asylum cycle: the case of Iranians in the Netherlands", *International Migration Review*, 31(3): 591-611.

Koser, K., Walsh, M. ve Black, R. (1998) "Temporary protection and the assisted return of refugees from the EU", *International Journal of Refugee Law*, 10(3): 444-461.

Koser, K. (2007) "Refugees, Transnationalism and the State", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(2): 233-254.

Lloyd, C. (2003) "Anti-racism, racism and asylum-seekers in France", *Patterns of prejudice*, 37(3): 323-340.

Loescher, G. (1993) *Beyond Charity: International Co-Operation and the Global Refugee Crisis*, Oxford University Press, New York.

Martin, P.H. ve Miller, M.J. (2000) *Employer Sanctions: French, German and US Experiences*, Geneva, ILO

Nyers, P. (2006) *Rethinking Refugees: Beyond States of Emergency*, Routledge, Abingdon.

Oommen, T.K. (1997) *Citizenship, Nationality and Ethnicity*, Polity Press, Cambridge.

Penninx, R., Spencer, D. ve Van Hear, N. (2008) "Migration and Integration in Europe: the state of research", *Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford*, http://www.compas.ox.ac.uk/fileadmin/files/Publications/Reports/Migration%20and%20Integration%20in%20Europe.pdf

Penninx, R. (2005) "Integration of migrants: economic, social, cultural and political dimensions" M. Macura, A.L. MacDonald ve W. Haug. (der.) *The new demographic regime. Population challenges and policy responses* içinde, United Nations, New York/Geneva, 137-152.

Portes, A. (1997) "Immigration theory for a new century: some problems and opportunities", *International Migration Review*, 31(4): 799-825.

Robinson. V. (1993) "Marching into the Middle Classes? The long-term resettlement of East African Asians in the UK", *Journal of Refugee Studies*, 6(3): 230-247.

Rumelili, B. (2015) "Identity and Desecuritization: The Pitfalls of Conflating Ontological and Physical Security", *Journal of International Relations and Development*, 18: 52-74.

Schuster, L. (2003) "Common sense or racism? The treatment of asylum-seekers in Europe", *Patterns of Prejudice*, 37(3): 233-256.

Schuster, L. (2005) "A sledgehammer to crack a nut: deportation, detention and dispersal in Europe", *Social Policy and Administration*, 39(6): 606-621.

Schuster, L. ve Solomos, J. (1999) "The politics of refugee and asylum policies in Britain: historical patterns and contemporary realities" Bloch, A. ve Levy, C. (der.) *Refugees, Citizenship and Social Policy in Europe* içinde, Macmillan, Londra.

Sole, C. (2004) "Immigration policies in Southern Europe", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(6): 1209-1221.

Şimşek, D. (2015) "İnsan odaklı mülteci politikaları mümkün", *Alternatif Dergisi*, 1, Heinrich Böll Stiftung Derneği, https://tr.boell.org/tr/2015/11/06/insan-odakli-multeci-politikalari-mumkun

Valtonen, K. (1994) "The adaptation of Vietnamese refugees in Finland", *Journal of Refugee Studies*, 7(1): 63-78.

Van Steenbergen, B. (1994) *The Condition of Citizenship*, Sage, Londra.

Yılmaz, H. (2013) "Türkiye'de Suriyeli mülteciler: İstanbul örneği", *İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği*, http://istanbul.mazlumder.org/webimage/suriyeli_multeciler_raporu_2013.pdf

Waever, O., Buzan, B., Kelstrup, M. ve Lemaitre, P. (1993) *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter, Londra.

Weiner, M. (1996) "Determinants of immigrant integration: an international comparative analysis" Carmon, N. (der.) *Immigration and Integration in Post-Industrial Societies: Theoretical Analysis and Policy-Related Research* içinde, Macmillan, Londra.

Willen, S. (2007) "Towards a critical phenomenology of 'illegality': State power, criminalisation and abjectivity among undocumented migrant workers in Tel Aviv, Israel", *International Migration*, 45(3): 8-36.

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar: "Siyasallaşan" bir sürecin analizi

*Ahmet İçduygu**

Özet: 2011 yılından bu yana Suriye vatandaşları yakın tarihin en yoğun zorunlu göç hareketi ile karşı karşıya geldiler. Ülkeleri içinde yer değiştirmenin ötesinde, ülke sınırlarını aşarak öncelikle Lübnan, Türkiye ve Ürdün gibi komşu ülkelere, sonra da başta Avrupa olmak üzere dünyanın dört bir köşesine giderek yaşamlarını sürdürmeye çalıştılar. Türkiye bu kitlesel sığınma hareketinden en yoğun şekilde etkilenen ülke oldu: Yaklaşık üç milyon Suriyeli Türkiye'de sığınmacı olarak kayıt altına alındı. Başlangıçta beklenilen Suriye'deki krizin kısa süreceği ve bu sığınmacıların ülkelerine geri döneceği idi. Bu çerçevede Türkiye'de Suriyeli sığınmacılara önce "misafir" olarak bakıldı, daha uzun süre kalacakları anlaşılınca "geçici koruma altındakiler" olarak tanımlandı, sonra da 2016 yılında artık uzun dönem ve hatta sürekli ülkede kalabilecekleri göz önüne alınarak Türkiye'de "vatandaş" olabileceklerinden söz edilir oldu. Bütün bu dönem boyunca, Suriyeli sığınmacılar konusunun, hem niceliği hem de niteliği itibarıyla Türkiye'yi çok etkilemesine rağmen, siyasallaşan bir konu niteliğine ulaşması yavaş ve zor oldu. Bir konunun siyasallaşmasının o konu üzerine bir dikkat ve ilgi olması ya da o konu üzerine birbiri ile anlaşamayan fikirlerin ortaya çıkması anlamına geldiği düşünülürse, Suriyeli sığınmacılar konusunun aradan geçen altı yıl sonrasında ancak son iki yıl içinde siyasallaşmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu makale, Suriyeli sığınmacılar üzerinden konunun Türkiye'de siyasallaşma sürecini değerlendirirken, siyasallaşma sürecinin belirli bir analitik çerçevede ve siyasallaşmaya neden olan süreçler, kurumlar, yapılar ve aktörler bağlamında değerlendirilmesini önermektedir.

Anahtar sözcükler: Suriyeli sığınmacılar, siyasallaşma, göçün siyasallaşması, Türkiye, Avrupa Birliği

Giriş

2011 yılında Suriye'de başlayan siyasal krizin çatışmalar yaratan ortamından uzaklaşmaya çalışan Suriyeliler bir yandan kendi ülkeleri içinde bir yandan da başta komşu ülkeler olmak üzere ülke sınırlarını aşarak yer değiştirdiler. Böy-

(*) Koç Üniversitesi.

lece bu olgu yakın tarihimiz içindeki en önemli zorunlu göç sürecini ortaya çıkardı. Son beş yıl içinde bu göç hareketinden en yoğun şekilde etkilenen ülke Türkiye oldu: Bu süre içinde yaklaşık üç milyon Suriyeli Türkiye'de geçici koruma altındaki sığınmacılar olarak kayda geçirildi; ilgili siyasal söylem "misafirlerimiz" tanımından "geçici koruma altındaki sığınmacılara" dönüştü, sonrasında da 2016 yılındaki tartışmalar bu sığınan Suriyelileri gelecekte "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları" olabilme olasılığının içine taşıdı.[1] 2015 yılı yazında Türkiye'den Yunanistan'a, sonra da başta Almanya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine giden çok sayıda Suriyeli sığınmacının sınır kapılarında bekletilmesi, bu süreç içinde birçoğunun yaşamını kaybetmesi ve Avrupa ülkelerinin sığınma hakkı vermek konusundaki isteksizlikleri "Suriyeli sığınmacılar" konusunu küresel düzeyde daha da siyasallaşan bir konu haline getirdi. Küresel düzeyde, özellikle Avrupa içinde, yüksek bir siyasallaşma eğilimi gösteren bu konunun Türkiye içindeki siyasallaşma düzeyi ise oldukça düşük kaldı. Oysa kısa bir süre içinde nüfusuna üç milyon sığınmacı eklenen bir ülke olarak Türkiye'nin çok önemli bir toplumsal, ekonomik ve siyasal olgu ile karşı karşıya kaldığı açıktı (Erdoğan, 2015; İçduygu, 2016). Sonuç olarak, bir göç olgusu olarak Suriyeli sığınmacılar konusunun Türkiye'de ne kadar siyasallaştığı ya da siyasallaşmadığı sorusu tartışılması gereken önemli bir alanı işaret etmektedir. Bu makale, bu soruyu tartışırken analitik bir çerçeve sunmayı da amaçlamaktadır.

Arka plan: Suriyeli sığınmacılara yönelik politikalar

Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki siyasallaşma sürecinin seyrini irdelemeden önce, Suriyelilerin Türkiye'ye gelme ve onlara yönelik politikaların değişme süreçlerini irdelemek faydalı olacaktır. Ancak bu noktada, bu süreç içinde, 2011-2014 döneminde, kısacası Suriyelilerin Türkiye'de bulundukları ilk üç yıl içinde, ya da sayıları bir buçuk milyona ulaşıncaya kadar, bu konunun siyasallaşma eğiliminin fazlasıyla sınırlı kaldığını vurgulamak gerekir. Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye gelişleri sonrası yapılan iki genel seçim (Haziran 2015, Kasım 2015), bir mahalli seçim (2014) ve cumhurbaşkanlığı seçimi (2014) süreçlerinde bu konunun çok belirgin bir siyasallaşma eğilimi gösterdiğini söylemek zordur. Göreceli olarak Türkiye'de bu konudaki siyasallaşma eğiliminin artması 2015 yılı yazında Türkiye üzerinden Avrupa'ya sığınmacı akınının artmasıyla birlikte ortaya çıkan küresel iklim içinde olmuştur.

Türkiye, Suriye'deki çatışmaların başlamasından kısa bir süre sonra "Açık Kapı Politikası" izlemiş ve Suriyelileri "misafir" olarak karşılaşmıştır. 2011 yılında "misafir" statüsüyle Türkiye'ye giriş yapan Suriyelilerin buradaki ikamet

1 Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2 Temmuz'da yaptığı konuşmasında Suriyeli göçmenlere vatandaşlık hakkı verilebileceğini söyledi. "Erdoğan'dan Türkiye'deki Suriyelilere vatandaşlık açıklaması", *BBC Türkçe*, 3 Temmuz 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/07/160703_erdogan_suriyeliler

sürelerinin geçici olacağı varsayılmış, bu yüzden sınır illerinde kurulan mülteci kamplarına yerleştirilmeye başlanmıştır (Kirişçi, 2014). Zamanla kurulan kamplar yeterli olmamaya başlayınca Suriyeliler ülke genelinde kamp dışında da ikamet etmeye başlamışlardır. 2012 yılında yaklaşık on dört bin olan kayıtlı Suriyelilerin sayısı 2013'te 224 bine ulaşmıştır.[2] 2013 yılının Nisan ayında, Meclis tarafından kabul edilen "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" (YUKK, 2013),[3] Türkiye'deki göç yönetim sistemini uluslararası ve Avrupa standartlarına uygun hale getirmek için atılan önemli bir adım olmuş; bu bağlamda Suriyelilere Türkiye'de sığınma ortamı hazırlanmasının yönetişimi bir açıdan daha da kurumsallaşmıştır. Her ne kadar bu yasanın ortaya çıkışının Suriyelilerin sığınma hareketi ile bir ilgisi olmasa da –bütünüyle Türkiye'nin ilgili yasal ve idari düzenlemelerinin, AB üyelik şartları ile uyumlu hale getirme çabalarından kaynaklanıyor olsa da– Suriyeli sığınmacılar konusu yasanın çıkış sürecini daha da kolaylaştırmıştır. 2014 yılında da Suriye'den ayrılıp Türkiye'ye sığınan kayıtlı Suriyeli mültecilerin sayısı artmaya devam etmiş ve bir buçuk milyonu bulmuştur (İçduygu, 2015; İçduygu ve Millet, 2016) (Şekil 1).

Türkiye'nin izlediği liberal politikalar ve sığınmacılara sağladığı göreceli "çok iyi" kamp koşulları Suriyelilerin temel ihtiyaçlarını ilk başlarda karşılamış olsa da, özelikle kamp dışında kentlerde yaşamaya başlayan sığınmacılar ile ilgili sorunlar onların sayılarının her sene katlanarak artmasıyla daha da ön plana çıkmıştır. Başlangıçta Türkiye'de "geçici ve kısa" bir süre geçirecekleri düşünülen Suriyelilere yönelik "misafir" söylemi sığınmacılara çok kısıtlı haklar verdiğinden, kalma sürelerinin uzamasıyla onlara yönelik haklarını genişleten "Geçici Koruma Yönetmeliği (2014)" ile Suriyeli sığınmacılara "geçici koruma" statüsü verilmiştir (Şekil 1).[4]

Her ne kadar bu yönetmelikle aldıkları statü "geçici" olsa da Suriye'deki çatışma ortamının kısa bir zaman içinde çözüme kavuşmayacağını göz önüne alırsak, bugün herkesin kabul ettiği şudur: Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki ikametleri "geçici" olmaktan ziyade "uzun süreli" ya da "kalıcı" olmak yönünde gelişmektedir. 2015 yılında iki buçuk milyona, 2017 yılında ise neredeyse 2,8 milyona ulaşan Suriyeli sığınmacıların barınma, eğitim, sağlık ve çalışma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için ayrıntılı bir entegrasyon programının gerekliliği her geçen gün daha da elzem bir hal almaktadır. Bu bağlamda 2016 Ocak ayında kabul edilen "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" (2016),[5] Suriyelilerin yasal olarak çalışmasını sağlayan, geç atılmış ama önemli bir adım olmuştur (Şekil 1). Şekil 1 içinde yansıtı-

2 Bu istatistikler İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nden alınmıştır. http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik

3 http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_kanun.pdf

4 http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf

5 http://www.goc.gov.tr/files/files/gecici_koruma_saglanan_yabancıların_calısma_izinlerine_dair_yonetmelik.pdf

lan kronolojik akış, Türkiye'nin kısa süreli politikalardan uzun soluklu çözümlere doğru adımlar atmaya çalıştığını göstermektedir. Bu zaman çizgisi içindeki önemli bir gelişme de Temmuz 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir konuşmasında Suriyeli mültecilere vatandaşlık haklarının verilebileceğini duyurması olmuştur (Şekil 1). Öyle görülüyor ki, Türkiye'nin Suriyeli mültecilere ilişkin politika ve uygulamaları kısa vadeli "misafir" kavramından uzun vadeli kalıcı çözümlere doğru yol alıyor, Suriyeli mülteciler göç teorisiyle tutarlı bir şekilde kabul, yerleşim, entegrasyon ve vatandaşlık aşamalarını deneyimleyecek gibi duruyor (Long, 2011). Unutulmamalıdır ki bu gelişmeler dikkatle tüm detayları planlanan bir sürecin ürünü olmaktan ziyade sığınmacı akınıyla birlikte Türkiye'nin kendini içinde bulduğu sürecin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

ŞEKİL 1
Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Gelişi ve Hukuksal/İdari Süreçler, 2011-2017

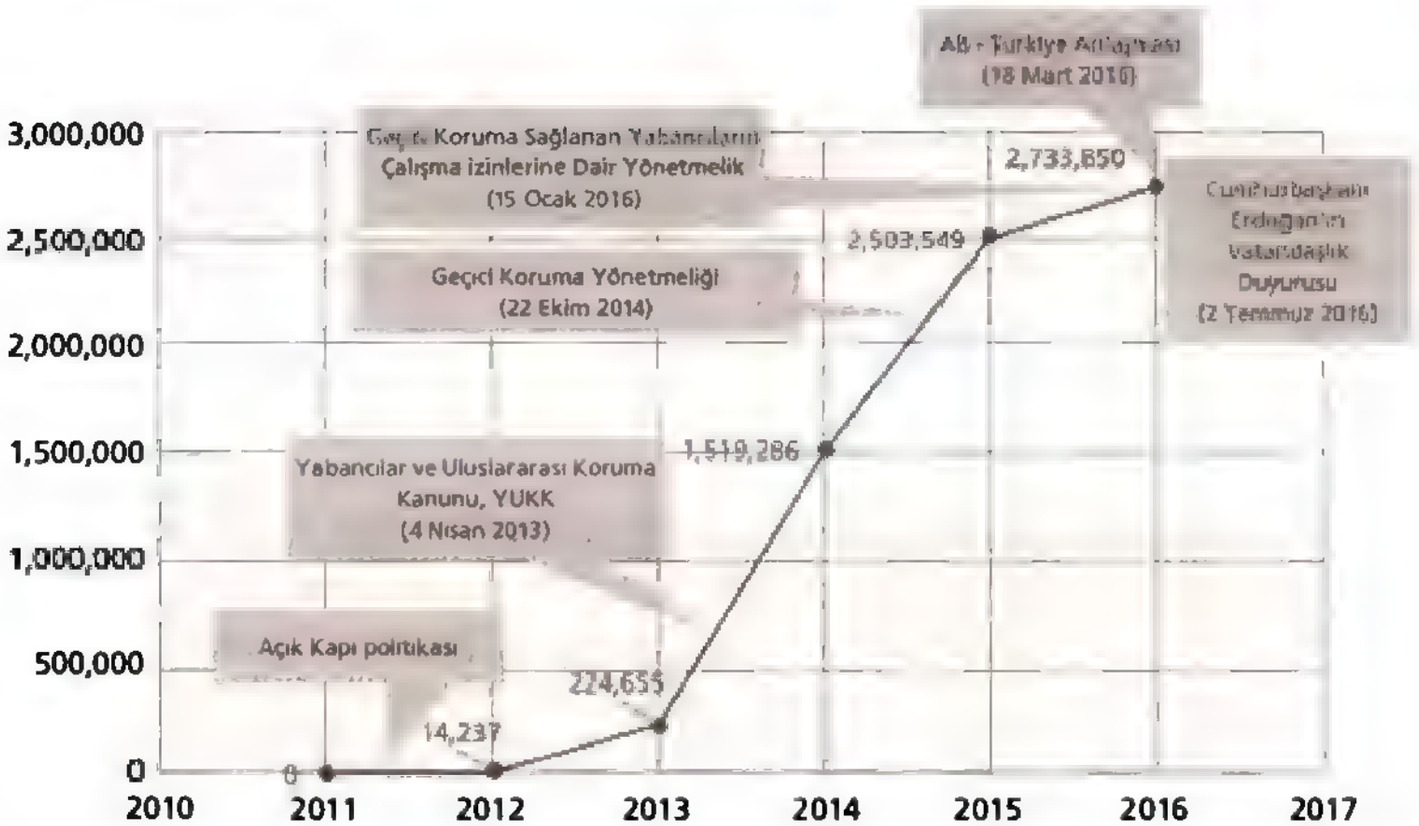

(*) **YUKK'un geçişi Türkiye'nin AB üyelik şartlarını yerine getirme çabasından ve Suriyeli mültecilerin sayısının hızla artmasından dolayı hızlandırılmıştır (İçduygu ve Millet, 2016).**
Kaynak: Veriler İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nden alınmıştır.

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılarla ilgili algıların, konunun siyasallaşması açısından belirgin bir kimlik kazanması 2015 yılı yazı içinde yaşanan yüz binlerce mültecinin Avrupa sınırlarına dayanması süreci çerçevesinde olmuştur. Her ne kadar bu yaşanan mülteci akını güncel siyasi bir mesele gibi algılanmış olsa da sorunun özellikle Avrupa Birliği (AB)-Türkiye arasındaki göç süreçleri açısından tarihsel bir geçmişi vardır ve sadece yaşanmakta olan Suriyeli mülte-

ciler sorunu ile sınırlı değildir. 1980'li yıllarda başlayan küresel göç ve sığınma hareketleri içinde, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık içerisindeki "küresel güney ve doğu" kaynaklı göçlerde Türkiye'nin geçiş ülkesi olması ve AB ülkelerinin de varış noktası olması eşzamanlı gelişen süreçlerdir. Bu çerçevede son yirmi yıl içinde AB-Türkiye ilişkileri içinde göç ve sığınma konuları her zaman sıcak gündem maddesi olarak kalmıştır. Suriyeli sığınmacılar ile yaşanan süreç daha önceki dönemlerin daha da doruk yapan bir aşamasıdır. 2015 yazı sonrasında, Suriyeli sığınmacı akınına karşı çelişkili yaklaşımlar sergileyen taraflar 2016 Mart ayında, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Almanya Şansölyesi Merkel öncülüğünde AB-Türkiye göç anlaşması olarak da bilinen bir uzlaşıya varmıştır.

AB-Türkiye göç anlaşması, özelikle Suriyeli sığınmacıları merkeze alarak tüm transit ve düzensiz göçmenlerin artan rakamlarına karşı bazı önlemleri içermekteydi (Collett, 2016). İnsan kaçakçılığı oranlarının düşürülmesi, Avrupa'ya yönelen mülteci akınının azaltılması, Türkiye'nin AB üyelik müzakereleri çerçevesinde vize serbestisi kazanması ve Türkiye'nin mültecilerinin daha iyi korunabilmesi için mali yardım öngörülmekteydi. İnsan kaçakçılığının ve Avrupa'ya düzensiz ve kontrolsüz yollardan girişin engellenmesi esasında iade edilen her bir Suriyeli karşılığında Türkiye'de kayıtlı olan bir Suriyeli, Avrupa Birliği ülkelerine yerleştirilecekti. Türkiye'de barınma, istihdam, eğitim ve sağlık gibi alanlarda mülteciler için kullanılmak üzere mali destek paketi öngörülmüştü. Türkiye vatandaşlarının Avrupa'ya girişlerindeki vize zorunluluğunun koşullar yerine getirildiği takdirde 2016 Haziran ayında kaldırılacağı kabul edilmişti. 2017 yılına girildiğinde AB-Türkiye göç anlaşmasının arkasında her iki tarafın da siyasi iradesinin kaldığını söylemek zordur. Ancak, daha önce değindiğimiz gibi bu anlaşma sürecinin Türkiye'de Suriyeli sığınmacılar ile ilgili bir siyasallaşma sürecine ciddi bir katkı sağladığı açıktır (İçduygu ve Toktaş, 2016).

Göçün ya da sığınmanın siyasallaşması: Bir analitik çerçeve

Göçün siyasallaşması (*politicisation of immigration*) konusu, ilgili uluslararası yazın içinde hem bilimsel hem de siyasal söylemler çerçevesinde sıklıkla gündeme gelen çok sıcak bir konudur (Cohen and Layton-Henry, 1997; Castles vd. 2013; Van der Brug vd. 2015). Benzer bir tartışma ortamı ne bilimsel yazı ne de siyasal söylem açısından yakın zamana kadar Türkiye'de olmamıştır. Bu makale içinde tartışılacağı gibi, Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de bulundukları ilk üç-dört yıllık dönemde de bu siyasallaşma pek görülmemiştir. Yalnızca son bir-iki yıl içinde buna tanık olmaya başladığımız açıktır, ancak yine de bilimsel çalışmalar içinde yeterince ele alınmayan bir konudur. Bu makalenin bu çerçevede iki amacı vardır. İlki göçün siyasallaşmasının bilimsel analizini nasıl yapabiliriz sorusuna yanıt aramak. İkincisi de Türkiye'deki süreci bağlamında Suriyeli sığınmacılar konusunun siyasallaşma eğilimini irdelemek.

ŞEKİL 2
Bir Konu Üzerine Siyasallaşma

Kaynak: Van der Brug vd. 2015 çalışmasından uyarlanmıştır.

Bir konunun siyasallaşması o konu üzerine bir dikkat ve ilgi olması ya da o konu üzerine birbiri ile anlaşamayan fikirlerin ortaya çıkması anlamına gelir (Van der Brug vd. 2015) (Şekil 2). Bu iki boyutun olmaması, o konunun siyasal bir konu haline gelmediğini gösterir. Bu durum, siyasallaşmama, o konu bir toplumsal sorun olarak algılandığında, ancak bir özel alan olarak görüldüğünde de ortaya çıkar. Dolayısıyla burada siyasal aktörlerin bakış açısı, eylem ve etkinlikleri bu siyasallaşmayı getiren önemli bir faktördür. Buna örnek olarak, Türkiye'de kadına şiddet konusunun, uzun yıllar toplumsal bir sorun olarak algılanması ancak siyasallaşan bir konu olarak ortaya çıkmaması örnek olarak verilebilir. Yalnızca son yıllar içinde bu konu siyasallaşan bir alan olarak yükselmiştir. Bu örnek bağlamında da düşünebileceğimiz gibi, bir konunun siyasallaşması farklı siyasal aktörler (en önemli siyasal aktör olan devleti de içine alarak) için, etkin bir siyasa ve siyaset alanı olarak belirmesi ile doğru orantılıdır.

Öte yandan bir konu "acil çözüm" bekleyen ya da "değer verdiğimiz" bir konu olarak da ortaya çıkabilir, ancak o konu üzerine farklı aktörlerce getirilen çözüm önerileri konusunda bir anlaşma ve işbirliği varsa, o konu açık ve yoğun şekilde siyasallaşamaz. Yine bir örnek içinde, Türkiye'ye yönelen düzensiz göç hareketlerinde insan kaçakçılığı ve insan ticareti konusunda önlem getirecek yasal ve idari düzenlemelerin yapılması konusu siyasallaşan bir konu olmamıştır. Farklı hükümet aktörleri ve sivil toplum kuruluşları bu konuyu bir sorun olarak görmüşler ve alınacak önlemler konusunda aynı fikirde olmuşlardır. Bu bağlamda, bu konu bir siyaset konusu olsa da siyasallaşma görüntüsü vermeyebileceği açıkça görülmektedir.

Öte yandan bazı konuların siyasal aktörlerin gündeminde "gizli çatışma" konusu olarak kaldığı, ancak siyasal gündemin üst sıralarına çıkarılmadığı görülebilir (Şekil 2). Böylece de bu konu siyasallaşmaz. Aşağıda sunacağım gibi, 2011-2014 döneminde zaman zaman Suriyeli mültecilerin uyumu ya da entegrasyonu konularının güçlü bir düzeyde Türkiye'nin gündeminde "gizli çatışma" alanı olarak kaldığı ileri sürülebilir. Bu konuda farklı aktörlerin farklı ve anlaşmazlık içeren görüşleri olsa da bu konunun yoğun ve etkin bir konu olarak gündemi belirlemesi uzun bir dönem içinde görülmemiştir. Benzer şekilde, başka bir alandan verilebilecek örnek, uzun zaman dilimleri içinde AB-Türkiye ilişkileri siyasal aktörler için "gizli çatışma" alanları olarak belirmiş, ancak bu niteliği gündemin alt sıralarında kalmıştır.

Bir konunun siyasallaşması, daha önce vurgulanan şekliyle, hem siyasal aktörlerce siyasal gündemin en önemli maddeleri arasında tutulması hem de farklı düşünceler, hatta belirli çatışma alanları yaratacak şekilde farklı aktörlerce bu gündem içinde ele alınması ile orantılıdır. Örneğin, "başörtüsü" olgusu yıllarca bu çerçevede siyasallaşmıştır. Benzer şekilde, çok kısa bir zaman dilimi için, 2016 yılı Temmuz ayı başında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Suriyeli sığınmacıların vatandaş olabilecekleri" ifadesi ile bu konu belirli bir düzeyde siyasallaşma eğilimi göstermiştir.

ŞEKİL 3
Siyasallaşmayı Açıklayan Etkenlerin Modelleri

	Yapı	*Kurum*
Başlangıçta yukarıdan aşağıya	Siyasal fırsat yapısı	Otoriteler tarafından yapılan girişimler (Örn. Kurumsallaşmış aktörler)
Başlangıçta aşağıdan yukarıya	Toplumsal gelişmeler Tetikleyici olaylar	Belirli grupların hareketleri (Örn. Yeni aktörler, sivil toplum)

Kaynak: Van der Brug vd. 2015 çalışmasından uyarlanmıştır.

Siyasallaşma konusuna yukarıdaki çerçevede analitik bir bakış açısı geliştirildikten sonra, hangi etkenlerin bir konunun siyasallaşması sürecini açıkladığı sorusuna cevap aramak gereklidir. Bu konuda ilgili bilimsel yazın iki farklı sürecin ortaya çıkardığı dört farklı faktörün siyasallaşmanın ya da siyasallaşmadan uzaklaşmanın derecelerini etkilediğini ileri sürmektedir. Bu iki farklı süreçten ilki şudur: Siyasallaşma süreci, tabandan sivil toplumun ve yurttaşların organize ettiği bir şekilde mi, yoksa tepeden daha çok otoritelerin ve kurumların yönettiği bir biçimde mi gelişiyor? İkincisi, ayırt edici konumlama ise bu süreçlerin daha çok ilgili aktörlerin etkinliği ve eylemleri ile mi, yoksa yapısal koşulların temelinde mi ortaya çıktığıdır. Bu çerçeve içinde baktığımızda konuyu, siyasallaşma süreçlerine etki sağlayan etkenler konusunu, dört başlık altında ele almak olasıdır (Van der Brug vd. 2015): (1) *toplumsal gelişmeler*, (2) *toplumdaki*

bazı özgül grupların etkinlikleri ve eylemleri, (3) *otoritelerin girişimleri* ve (4) *siyasi fırsat yapıları* (Şekil 3).

Toplumsal gelişmeler aşağıdan yukarıya bir süreç içinde ve genellikle yapısal koşulların ortaya koyduğu değişikler bağlamında siyasallaşmayı doğurur. Bu çerçevede siyasallaşma özgül bir zaman diliminde belirli bir siyasa konusunda farklı düşünen yurttaş gruplarının kendiliğinden geliştirdikleri bir etkinlik olarak ortaya çıkabilir. Ancak bu kendiliğin dışında belirli bir grubun, belirgin bir sivil toplum örgütlenmesinin ya da siyasi bir partinin, bilinçli bir liderlik geliştirmesi de bu siyasallaşma sürecini getirebilir. Diğer bir söyleyişle, bir gerçek gelişmenin ötesinde siyasal aktörlerin özel bir gündemi ile de konu siyasallaşabilir. Ancak burada toplumsal gelişmeler bağlamında siyasallaşmayı ele alırken öncelikle vurgulanabilecek olan, toplumsal durumların ortaya çıkardığı olumluluklar ya da olumsuzluklar üzerinden, bu süreç içinde etkilenen siyasal aktörler, bu siyasallaşmanın belirginleşmesine nasıl katkıda bulunuyorlar konusudur.

Aslında özellikle "Batı"daki göç alan ülkelerde genelde göç karşıtı siyasallaşma süreçlerinin gelişimin toplumsal gelişmeler bağlamında ortaya çıkan siyasallaşmaya iyi bir örnek teşkil ettiği açıktır. Bir yandan bu toplumların ekonomik ve toplumsal gelişiminde çok önemli rol oynayan göçün olumlu yanları çok açıkken, göç süreçlerinden olumsuz etkilenen ya da etkilendiğini düşünen toplumsal aktörlerin aktif etkinlikleri ile göç ve sığınma hareketleri üzerine yoğun bir siyasallaşma süreci görünmektedir. Bu sürecin ayırt edici özelliği genelde toplumsal gelişmelerle aşağıdan yukarıya toplumsal bir muhalefet oluşması ile ortaya çıkmasıdır, bu çerçevede yapısal bir çerçevede gelişmesidir. Örneğin, işsizlik ve ekonomik kriz ortamlarında ya da toplumsal ve siyasal kimlik tartışmalarının yoğun olduğu bağlamlarda bu siyasallaşma yoğunlaşmaktadır. Örnek olarak son on yıl içindeki "ekonomik kriz" ya da "11 Eylül" sonrası daha uzun süredir devam eden ve toplumsal bir arka plan içinde de gelişen "İslâm-korkusu" atmosferi bu tür siyasallaşma ortamını körükleyebilir.

Bu bağlamda tabandan yukarıya gelişen siyasallaşma süreçlerinde "tetikleyici etkenlerin" önemi vurgulanmalıdır. Örneğin yukarıda son olarak sözünü ettiğimiz "11 Eylül" gibi ani terör ve şiddet olguları zaten var olan toplumsal koşulları daha da yoğun hale getirip siyasallaşma sürecini hızlandırabilir. Bu tür "tetikleyici unsurlar" temelde var olan toplumsal gelişmeler ile üst üste geldiğinde ve toplumdaki bazı aktörlerce belirli çıkarlar temelinde kullanıldığında daha da anlam kazanır.

Siyasallaşma süreçlerine etki sağlayan etkenler arasında *toplumdaki bazı özgül grupların etkinlikleri ve eylemleri* de önemli yer tutar. Bu etken yine aşağıdan yukarıya belirli aktörlerin etkin çabaları ile ortaya çıkar. Bu bağlamda bu tür siyasallaşmalar ya daha dar anlamda özgül bir konu ve zaman diliminde ya da belirli bir mekânda ve coğrafyada ortaya çıkabilir. Göç ve sığınma konuları sıklıkla

bu tür bir siyasallaşmanın konusu olabilir. Sosyal hareketlerin, sivil toplum örgütlerinin ya da belirli siyasi partilerin bu çerçevede etkin rol oynadığı görülür. Bu çerçevede farklı siyasal konumlanmalarda olan bu tür aktörlerin birbirlerine o konu temelinde ya da geniş bir siyasal yelpazede takındıkları tavır ilgili siyasallaşma sürecinin doğasını etkiler.

Özellikle göç ve sığınma hareketleri karşısında olumlu ve olumsuz tavır alan sivil toplum örgütlerinin ya da belirli siyasi partilerin ortaya çıkardığı iklimin birçok ülkede bu konuların siyasallaşması ve bu siyasallaşmanın siyasetin ana eksenini nasıl belirlediği yıllar içinde çok açık olarak gözlenmektedir. Kuzey Amerika'da, Avrupa'da ve Avustralya'da bu tür siyasallaşma süreçleri sık sık örneklerini vermektedir. Bunun en yakın örneği, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Trump ile yaşanan süreçtir.

Farklı *otoritelerin girişimleri* ile ortaya çıkan siyasallaşma süreçleri ise "yukarıdan aşağıya" ve belirli aktörlerin çabaları ile ortaya çıkan siyasal konumlanmaları ve aktiviteleri içerir. Kamuoyu ile siyasa üretenler arasındaki ilişki her zaman direk ve doğru bir çizgi temelinde oluşmasa da siyasal aktörler, özellikle iktidarı elinde tutan siyasal aktörler, tepeden girişimler ile bir siyasallaşma sürecini başlatabilirler ve bu süreci yürütmeye çalışabilirler. Bu girişimler kimi zamanlar sorun olarak beliren bir konuda somut bir çözüm sağlama amacı güdebilir, ancak bazı zamanlar daha "ideolojik düzeyde" ve "yüksek siyaset"in bir aracı olarak da ortaya çıkabilir.

Siyasallaşma tepeden bazı otoritelerin girişimleri ile başladığında özellikle sivil toplumla ya da medya kanalı ile toplumun daha derin tabakalarına etki sağlayacak bir şekilde yürütülmeye çalışılır. Özellikle bu çabalar bu siyasal girişimden zararı olacak toplum kesimlerini ikna etmeye, bu çabalardan çıkarı olacak toplum kesimlerini ise yanına çekmeye çalışan gündemler ve yöntemler üzerine odaklanır. Benzer şekilde, göç ve sığınma konuları sıklıkla bu tür otoritelerin girişimleri ile ortaya çıkan siyasallaşma süreçlerinin bağlamında olurlar. Son yıllarda ABD'de ve Avrupa'da bu süreçlerin örnekleri fazlasıyla gözlenmektedir.

Siyasallaşma süreçlerini etkileyen en önemli bağlamlardan birisi *siyasi fırsat yapılarıdır*. Bu yapılar toplumsal hareketlerin stratejilerini ancak siyasi sistemin sağladığı kurumsal yapılar ve söylem çerçevesine göre belirleyeceğini öngören bir çerçeveyi işaret eder. Genelde toplumsal ve siyasal aktörler siyasal gündeme yeni bir konuyu getirme ve onun üzerine çalışma girişimlerini ancak bu konuda başarılı bir sonuç alabileceklerse ortaya koymaya çalışırlar. Bu beklentileri de çoğunlukla o bağlamda gerçekleşen toplumsal ve siyasal fırsat yapılarının varlığı ile doğru orantılıdır. Bu yapılar genelde ilgili aktörlere dışsaldır ve birçok durumda kontrolleri dışındadır. Siyasi fırsat yapıları her zaman için farklı düzeylerde ve biçimlerde olabilir, ancak onların her zaman düzenli, kurumsal ve kalıcı bir yapı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Siyasi fırsat yapıları üzerinden siyasallaşma tepeden ve yapısal bir bağlamda gelişir.

Özellikle farklı partilerin oluşturduğu koalisyon hükümetleri ya da bir işbirliği gerektiren siyasal girişimler içinde farklı siyasal aktörler siyasi fırsat yapılarını kullanarak bazı konuları siyasallaştırma ya da siyasallaştırmama konumu alabilirler. Bu konumlandırma bu siyasi girişimin o bağlamda sağlayabileceği kâr ve zarar hesaplanmasına dayanır. Eğer yüksek bir başarı beklentisi var ise, yukarıdan aşağıya bir karar ile yapısal olanakların kullanılması siyasallaşmanın omurgasını oluşturur. Göç dışındaki bir örnekle, 2017 yılı başında AKP-MHP temelli Anayasa değişikliği girişimi bu tür bir siyasallaşma eğilimine örnek verilebilir. Benzer şekilde, göç ve sığınma konularının özellikle Avrupa'da siyasallaşması siyasi fırsat yapıları içinde ilgili aktörlerin bu konuları genel siyasi başarı grafikleri içinde olumlu bir yere koymaları bağlamında ortaya çıkmaktadır.

Suriyeli sığınmacılar konusunun siyasallaşma eğilimleri

Daha önce vurguladığımız gibi bir konunun siyasallaşması ona yönelen bir dikkatin olması ya da o konu üzerine bir çatışan görüşlerin ortaya çıkması ile orantılıdır. Bu açıdan bakıldığında 2011-2014 döneminde Suriyeli mülteciler konusunun belirgin siyasallaşma eğilimi gösterdiğine şahit olamadığımızı daha önce vurgulamıştık. Bu dönemde, konu genelde "bir problem olarak görülmediği gibi", aynı zamanda belki bir paradoks olarak da "gizli bir çatışma alanı olarak kalma" eğilimi gösteriyordu. Bu alandaki siyasallaşma süreci 2014 yılından sonra belirginleşmeye başladı. Bu süreç sığınmacı sayısının bir milyonu aşması, sığınmacıların kalışının uzun bir zaman dilimine uzayacağının anlaşılması ve siyasi iktidarın "misafir" söylemi gibi daha enformel bir anlayıştan "geçici koruma yönetmeliği" çıkararak daha formel bir düzenlemeye gitmesi ile gelişti. Diğer yandan, 2014 yılı ile birlikte dört seçim sürecinin de yaşanması bu siyasallaşma eğilimlerine, aşağıda tartışılacağı şekilde, sınırlı bir şekilde de olsa, katkı sağladı.

Suriyeli sığınmacılar ile ilgili siyasallaşma süreci sınırlı düzeyde olsa da, aşağıdan yukarıya ve yapısal nedenlerle ortaya çıkan bir dizi *toplumsal tepki* ile yeşermeye başladı. Oldukça erken dönemlerde, özellikle, Suriyeli sığınmacılara sağlanan çeşitli sosyal ve ekonomik yardımlar ve olanaklar çeşitli bölgelerde bir "rekabet duygusu" içinde yerli nüfusun tepkisini çekti. Bir yandan kendilerinin de ekonomik yardıma ihtiyacı olduğunu dile getiren yoksul toplum kesimleri, diğer yandan eğitim ve sağlık gibi alanlarda Suriyelilere ayrıcalıklı davranılmasını eleştirenler, öte yandan farklı etnik ya da dinî kimliklerin kendilerini tehdit ettiğini düşünenler, çok örgütlü olmasalar da zaman zaman kendi kentlerinde, kasabalarında, mahallelerinde, çeşitli gösteriler ve toplantılar ile bir siyasallaşma sürecinin erken örneklerini verdiler.

Toplumdaki bazı özgül grupların etkinliklerinin ve eylemlerinin Suriyeli sığınmacılar konusunun Türkiye'de siyasallaşmasına yoğun katkıları olduğunu öne

sürmek zordur. Sivil toplum örgütlerinin bu alandaki görünürlüğü sığınmacılara yardım etmek ve servis sağlamak üzerine yoğunlaşmıştır, siyasallaşma alanına belirgin katkı sağlamak anlamına gelecek "savunuculuk" (*advocacy*) etkinlikleri oldukça kısır kalmıştır. Bu çerçevede özelikle seçim dönemlerinde yoğun olmak üzere Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) etkinlikleri ve eylemleri ile bir aktör olarak tabandan yukarıya bir siyasallaşma sürecine yoğun katkı sağladığı gözlenmiştir. Hem bu partinin hem de diğer siyasi partilerin ilgili siyasallaşma süreci içinde oynadıkları roller üzerine aşağıda daha ayrıntılı bir değerlendirme olacaktır.

Suriyeli sığınmacılar ile ilgili siyasallaşma süreci üzerine daha çok tepeden aşağıya yönelen aktörlerin etkileri anlamında *otoritelerin girişimleri* belirgin olmuştur. Bu çerçevede özellikle daha çok iktidar partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve önce başbakan sonra da cumhurbaşkanı olarak onun lideri Erdoğan önemli bir rol oynamıştır. Bu noktada verilebilecek en açıklayıcı örnek Erdoğan'ın Temmuz 2016'da "Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık verilme olasılığını" açık şekilde ortaya atmasıydı. Bu konu, Suriyelilerin Türkiye'ye gelmeye başladıkları 2011 yılından bu yana ilk kez onların konumlarının ciddi olarak bir siyasallaşmanın odağına oturmasını getirmiştir. Toplumun farklı kesimlerinden ve farklı kurumlarından farklı görüşlerin ortaya atıldığı bir tartışma ortamı doğmuştur. İlginç olan, bu olasılığa AKP içinden bile şüphe ve olumsuzlukla bakan sesler yükselmiştir. HDP dışındaki diğer muhalefet partilerinden –Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)– çoğunlukla vatandaşlık konusuna çok olumlu bakmayan tepkiler gelmiştir.

Siyasi fırsat yapıları içinde de Suriyeli sığınmacı konularının siyasallaşması sürecinin ilk belirgin örneği 2015 yazı içinde Türkiye'den Yunanistan'a, oradan Avrupa'ya geçişlerin rekor düzeylere çıkması ve bir "kriz" olarak algılanması sonrasında 2016 yılında AB ile yapılan göç anlaşmasıdır.[6] Bu anlaşma özellikle sığınmacı ve göçmen hakları bağlamında "geri kabul anlaşması" temelinde Türkiye içinden ve dışından çok yoğun eleştiriler alsa da konunun hem içeride hem dışarıda aşırı dikkat çeker konuma gelmesi ve bu konuda farklı çatışan fikirlerin yoğunluk kazanması bağlamında, siyasallaşmaya çok önemli bir alan sağlamıştır. Bu gelişmeye yukarıdan aşağıya gelişen siyasal bir bağlam neden olmuştur. Bu bağlam oluştuğunda, ilgili konuda karar alan siyasal aktörler, bu siyasi girişimin hangi bağlamda kâr ve zarar sağlayabileceğinin hesaplanmasını açıkça yapmışlardır. AKP'nin ve Erdoğan'ın bu anlaşma öncesi ve sonrasındaki söylemleri, özellikle "AB'nin sorumluluk paylaşmayan", "Türkiye'nin ise sığınmacılara karşı ciddi sorumluluk alan" konumlarını vurgulayarak bu siyasi fırsat yapısından kârla çıkarak konuyu siyasallaştırmaya çok iyi bir örnektir.

Hiç şüphe yok ki, dünyada göç alan ülkelerde göç ve sığınma konularının si-

6 http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/07-eu-turkey-meeting-statement/

yasallaşması alanının en önemli aktörleri siyasi partilerdir. Özellikle "küresel kuzeyde ve batıda" siyasal partiler birbirlerine karşı en önemli konumlanma alanı olarak göç ve sığınma konularındaki görüşleri ile farklılaşmakta ve siyasal yarışlarını bu konulardaki siyasa önerileri üzerinden yapmaktadırlar. Bu nedenledir ki, göç ve sığınma konuları sıklıkla bu ülkelerde özellikle seçim dönemlerinin, hatta bütün zamanların en önemli siyasal gündem maddesi olarak kalmaktadır. Türkiye 1980'li yıllara kadar yalnızca Türk ve Müslümanların göçünü cesaretlendirdiği için, özelikle soydaş göçü bağlamında, toplumsal ve siyasal çerçevede göçe yönelik ciddi bir siyasallaşma tarihine sahip olmamıştır. 1980'li yıllardan sonra ise, her ne kadar Türk ve Müslüman olmayanların da göç ettiği ya da sığındığı bir ülke olsa da, Suriye'den sığınmacıların gelişine kadar da bu alanda belirgin bir siyasallaşma yaşanmamıştır. Bu anlamda, siyasal partilerin göç ve sığınma konularında 2014-2015 seçim dönemlerine kadar siyasal bir konum aldıklarına tanık olunmamıştır.

Daha önce değinildiği gibi, Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye gelişleri sonrası yapılan iki genel seçim (Haziran 2015, Kasım 2015), bir mahalli seçim (2014) ve cumhurbaşkanlığı seçimi (2014) süreçlerinde bile bu konunun siyasallaşma eğiliminin kısır kaldığı görülmüştür. Ancak, Türkiye'de ilk defa partilerin bir seçimde bildirgelerine ve propaganda dokümanlarına "göç, sığınma, mülteci" gibi sözcükleri kullanarak politika önerileri sunduklarını görebildik (Tarlan, 2015).

İktidar partisi olarak AKP'nin Suriyeli sığınmacılara yönelik söylemi, hükümetin Suriye meselesine, siyasal angajmanın yoğunluğuna paralel olarak son derece olumlu bir çerçevede oluşmuştur (Keyman, 2016). Öte yandan, muhalefet partileri CHP ve MHP sözcülerinin medya ve meydanlardaki söylemleri daha çok AKP eleştirisi yapmak temelinde, çok sayıda sığınmacının gelişinin toplumsal ve siyasal olarak sorun yaratacağı vurgusu ile ortaya çıksa da, bu söylemlerle karşılaştırıldığında, bu partilerin seçim beyannamelerindeki ifadelerin daha yumuşak ve empati duyularak yazıldığı görülmüştür. Ancak hem iktidar partisinin hem de bu iki muhalefet partisinin söylemleri sığınmacılarla ilgili somut politik öneriler ve tartışmalar üzerinden değil, çok genel ifadeler çerçevesinde kurgulanmıştır. Örneğin, AKP seçim bildirgesinde şu ifade yer almıştır: "AK Parti iktidarları, insani ve vicdani sorumluluk gereği, rejimin zulmünden kaçarak ülkemize sığınan Suriyelilerin yaralarının sarılması için gerekli yardımı sağlamaya, zor günlerinde Suriyeli kardeşlerimizin yanında yer almaya devam edeceğiz." Öte yandan, diğer partilerden farklı olarak, HDP'nin ilgili siyasa önerilerinin sığınmacılara yönelik ekonomik ve sosyal hakların genişletilmesi ve "1951 Sözleşmesi'ne konulan coğrafi sınırlama çekincesinin kaldırılması" gibi çok daha somut konulara değinmesi bu partinin konunun siyasallaşmasına katkısını göstermektedir. HDP seçim bildirgelerindeki şu ifade bu konumu örneklemektedir: "Yaşama ve çalışma hakkı en temel insani haktır. Bu nedenle

öncelikle, mülteci statüsü değiştirilerek, Cenevre Sözleşmesi'ne konulan 'coğrafi sınırlama' çekincesi kaldırılacak."

AKP'nin göç ve sığınma konularındaki duruşunu, iktidar partisi olarak, seçim süreçleri dışında ortaya koyduğu farklı etkinliklerin içinde de görmek mümkün olmuştur. Özelikle AB üyelik müzakereleri sürecinde, AB normları ile uyumlu liberal düzenlemeler yaparak daha modern bir göç ve sığınma rejimi oluşturma konusunda AKP'nin etkin rol oynadığı açıktır. Ancak AKP, bu göreceli ve sözde-liberal konumuna uygun olarak, hem daha milliyetçi hem de güvenlikçi politikalardan vazgeçmek gibi bir konumlanmayı da alamamıştır. Örneğin, bu çerçevede Türkiye'nin ilk göç ve sığınma yasası niteliğindeki Yabancılar ve Uluslararası Koruma Yasası'nın çıkmasına öncülük etmiş, ancak Türkiye'nin eski göç ve sığınma rejiminin bir unsuru olan 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki coğrafi kısıtlamayı kaldırmaya cesaret edememiştir. AKP, seçim bildirgelerinde, "Türkiye'deki uluslararası koruma sistemini güçlendirmek" ve "geri gönderme merkezleri kurmak" gibi konulara değinerek hem daha "insan odaklı" hem de "güvenlik odaklı" melez bir göç ve sığınma rejiminden yana konum almıştır. Bu tür konumlanma ile AKP'nin düşük düzeyde de olsa bu konuların siyasallaşmasına belirgin bir katkısı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Daha çok AKP'ye muhalefeti ekseninde kurduğu bir çerçeve içine hapsederek, CHP Suriyeli sığınmacılar üzerine kurduğu söylemi çoğunlukla "güvenlik odaklı" tutmuş, yine yukarıda AKP için de geçerli olan bir paradoks içinde zaman zaman "insan odaklı" olumlu bir siyasal konumlanma da almıştır. Parti başkanı Kılıçdaroğlu'nun "Suriyelileri Türkiye'ye almak vatana en büyük ihanettir," ya da "iktidara geldiğimizde Suriyelilere 'Ülkene git ve orada çalış,' diyeceğiz," gibi ifadeleri olumsuz bir siyasallaşma pozisyonuna denk düşse de, seçim bildirgesinde daha olumlu siyasal ifadelere de yer verilmiştir: "Suriye'deki savaş nedeniyle ülkemize sığınan kardeşlerimizi insanlığa yakışır koşullarda, düzenli bir şekilde misafir edeceğiz." "Sığınmacı kardeşlerimizin, Suriye'ye dönebilmeleri için gerekli barış ortamının yeniden sağlanması için yürütülen girişimlere aktif destek olacağız." Bu noktada, CHP içinde oluşturulan Göç ve Göçmen Sorunlarını İnceleme Komisyonunun hazırladığı raporda Suriyeli mülteciler konusunda daha liberal görüşler ortaya koyduğu not edilmelidir (Ağababa vd., 2016); ancak bu raporun konunun siyasal anlamda öne çıkmasına katkısının yüksek olduğunu söylemek zordur. CHP'ye benzer şekilde MHP de söylemlerinde Suriyeli sığınmacıları bir "güvenlik sorunu" içinde ve Türkiye'de "geçici oldukları" bağlamında değerlendirmiştir. Seçim bildirgelerindeki şu ifadeler bu açıdan açıklayıcıdır: "Ülkemize yönelik toplu göçlerin kaynağında çözülmesi, ilave mülteci akınının durdurulması, ülkemize kabul edilenlerin öncelikle geldikleri ülkeye sınır olan alanlarda ikametleri sağlanacaktır." "Uluslararası ve bölgesel krizlerden kaynaklanan dış göç ve kontrolsüz mülteci akınlarına karşı ülke çıkarlarını ve güvenliğini dikkate alan tedbirler almak."

Sonuç

Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan bu yana, son doksan yıl içinde, daha çok "soydaş göçü" bağlamında ve bir anlamda da bir sığınma hareketi olarak Türkiye'ye yönelen göç dalgaları içinde bu ülkeye gelen kişilerin sayısı iki milyondan azdır. Buna karşı, son altı yıl içinde en az üç milyon Suriyeli sığınmacı Türkiye'ye gelmiştir. Bu sığınma hareketi her ne kadar kuramsal olarak geçici olarak görülse de, uzun dönemli bir yerleşmeye, hatta kalıcılığa dönüşme aşamasındadır. Türkiye'nin politikaları da bu yönde değişme eğilimdedir. Suriyelilere verilebilecek vatandaşlık statüsü tartışmaları bu çizgiyi göstermektir. Bu bağlamda, Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar meselesinin ülkeyi ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açılardan etkileyen önemli bir toplumsal olgu olduğu açıktır.

Ancak şu görülüyor ki, son altı yıl boyunca Suriyeli sığınmacılar konusu hem niceliği hem de niteliği itibarıyla Türkiye'yi çok etkilemesine rağmen siyasallaşan bir konu niteliğine ulaşması çok yavaş ve zor olmuştur. Bir konunun siyasallaşmasının o konu üzerine bir dikkat ve ilgi olması ya da o konu üzerine birbiri ile anlaşamayan fikirlerin ortaya çıkması anlamına geldiği düşünülürse, Suriyeli sığınmacılar konusun özelikle 2011 yılını izleyen ilk dört yıl içinde siyasallaşma bağlamında pek ilgi çekmediği, ancak son iki yıl içinde belirgin bir siyasallaşma eğiliminin başladığını söylemek mümkün olur.

Buradaki analiz, 2015 yazı içinde yaşanan Avrupa'ya mülteci girişlerinin ve onun sonrasında gündeme gelen AB-Türkiye göç anlaşmasının konuyu küresel düzeyde daha da siyasallaşan bir düzeye getirdiğine değinmiş, Türkiye'ye bir yandan içsel, bir yandan dışsal olan bu sürecin Türkiye'deki siyasallaşma eğilimini de artırdığını vurgulamıştır. Öte yandan, 2016 yazında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gündeme soktuğu "Suriyelilerin vatandaş olma olasılığı" söylemi Türkiye'de bu konunun siyasallaşma yönünü yukarı taşımıştır.

Doğal olarak bir konunun ülkedeki siyasallaşmasının en önemli aktörleri olabileceğini düşündüğümüz siyasi partilerin genelde ancak seçim dönemlerinde Suriyeli sığınmacılar konusunu gündemin birer maddesi yapması konunun Türkiye'de siyasallaşmasını düşük düzeyde tutan önemli etkenlerden birisi olmuştur. İlgili siyasallaşma sürecinde iktidar partisi AKP'nin ve muhalefet partilerinden HDP'nin çok daha aktif, diğer iki muhalefet partisinin ise göreceli olarak daha pasif kaldıkları görülmüştür. Ancak, bu makaledeki analizde fazla yer bulmasa da daha yerel düzeyde, örneğin kentler, kasabalar, hatta semtler ve mahalleler düzeyinde konunun siyasal niteliğinin çok öncelerden oluştuğunu ve bu düzeylerde anlamlı bir siyasallaşma görüldüğünü göz ardı etmemek gerekir. Göz ardı edilmemesi gereken konulardan birisi de, yine siyasallaşmanın önemli aktörlerinden sivil toplum örgütlerinin Türkiye'de giderek otoriter olan siyasal ortamda eleştirel konumlarını ve görüşlerini yansıtamamaları sorunudur. Bu

son iki nokta, başka araştırmalar ve makaleler içinde değerlendirilmeye değer konular olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Ağababa V., Altıok, Z., Balbay, M., Demir, N., Doğan, S., Erkek, M., Purçu, Ö., Tanrıkulu, S., Türkmen, E.D. (2016) *Sınırlar Arasında*, Tekin Yayınları, İstanbul.

Castles, S., de Haas, H. ve Miller, M.J. (2013) *Age of Migra*tion, Palgrave, Londra.

Cohen, R.ve Layton-Henry, Z. (1997) *Introduction to the Politics of Migration*, Edward Elgar, Cheltenham.

Collett, E. (2016) *The Paradox of the EU-Turkey Refugee Deal*, MPI, Washington, DC.

Erdoğan, M. (2015) *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, İstanbul Bilgi Üniversiteleri Yayınları, İstanbul.

Geçici Koruma Yönetmeliği (22 Ekim 2014) *Resmî Gazete*, Sayı: 29153.

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik (15 Ocak 2016), *Resmî Gazete*, Sayı: 29594.

İçduygu, A. (2016) *Turkey: Labour Market Integration and Social Inclusion of Refugees, European Parliament*, Directorate General for Internal Policies, IP/A/EMPL/2016-13, Brüksel.

İçduygu, A. (2015) *Syrian Refugees in Turkey. The Long Road Ahead*, MPI, Washington, DC.

İçduygu, A. ve Millet, E. (2016) "Syrian Refugees in Turkey: Insecure Lives in an Environment of Pseudo-Integration", *IAI, Istituto Affari Internazionali: Global Turkey in Europe.* Issue Working Papers 13, Roma.

İçduygu, A. ve Toktaş, Ş. (2016) *After the EU-Turkey refugee deal: a perspective from Turkey*, briefing for The Netherlands Institute of International Relations "Clingendael", https://www.clingendael.nl/publication/after-eu-turkey-refugee-deal-perspective-turkey

Keyman, F. (2106) "Turkey at the Heart of the Refugee and ISIS Crises", *International Law&Politics*, 12(1): 5-12.

Kirişçi, K. (2014) *Syrian Refugees and Turkey's Challenges: Going Beyond Hospitality*, Brookings Institute, Washington, DC.

Long, K. (2011) "Refugees, Repatriation and Liberal Citizenship", *History of European Ideas*, 37(2): 232-241

Tarlan, K.V. (8 Mayıs 2015) "Suriyeli mülteciler açısından - Seçim bildirgeleri", *Radikal Blog*, http://blog.radikal.com.tr/turkiye-gundemi/suriye-ve-multeciler-acisindan-secim-bildirgeleri-99518.

Van der Brug, W., D'Amato, G., Berkhout, J. ve Ruedin, D. (2015) *The Politicisation of Migration*, Routledge, Londra.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (11 Nisan 2013), *Resmî Gazete*, Kanun No: 6458, Sayı: 28615.

İstanbul, mülteciler için cennet mi cehennem mi? Suriyeli mültecilerin kentsel alandaki halleri

*Ayhan Kaya**

Özet: Bu makalenin amacı 2011 yılından bu yana İstanbul'a göç eden Suriyeli mültecilerin hayatlarından bir kesiti okuyucu ile paylaşmaktır. Küçükçekmece, Bağcılar, Başakşehir, Fatih, Sultanbeyli ve Ümraniye ilçelerinde Suriyeli mülteciler, yerel halk, muhtarlar, mahalli otoriteler ve sivil toplum kurukuşlarının temsilcileri gibi aktörlerle yapılan derinlemesine görüşmeler, odak grup görüşmeleri ve uzman mülakatları yapılmak suretiyle gerçekleştirilen alan çalışmasından hareketle Suriyelilerin İstanbul'da yaşam koşulları araştırılmıştır. Bu araştırma sırasında yerel toplum aktörlerinin var olan işsizlik, gerilim, şiddet gibi yapısal nedenlerden kaynaklanan sorunların sebebi olarak Suriyelileri işaret ettikleri saptanmıştır. Bu araştırma ile, İstanbul'da yaşayan Suriyelilerin çoğunluğunu Haleplilerin teşkil ettiği saptanmış ve söz konusu Haleplilerin çoğunlukla gerek mevcut hemşerilik ağlarını takip ederek gerekse iş imkânlarının fazla olduğunu düşünerek bulundukları ilçelere geldikleri tespit edilmiştir. Göç araştırmalarında önemli bir yer tutan toplumsal ağlar teorisinin varsayımlarından hareket edecek olan bu makalede ayrıca kentin sunduğu sağlık ve eğitim hizmetleri gibi avantajların da mültecilerin İstanbul tercihinde önemli bir rol oynadığı konusuna da değinilecektir.

Anahtar sözcükler: Suriyeliler, Halep, İstanbul, Sosyal ağlar, entegrasyon

İstanbul: Göçmenlerin kenti!

2015 Mart ayı resmî verilerine göre İstanbul'da kayıtlı olan Suriyeli mülteci[1] sayısı 220.000 iken bu rakamın aynı yılın temmuz ayında 330.000'e ve 2016 Ma-

(*) İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Jean Monnet Mükemmel Merkezi.

1 Uluslararası sözleşmelerde mülteci olarak kabul edilen, ancak Türkiye'de 22 Ekim 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği'ne göre "Geçici koruma statüsündeki Suriyeliler" ve "şartlı mülteci" olarak görülen Suriyeliler, Mültecilerin Statüsü Hakkındaki Sözleşme olarak bilinen 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde ifade edilen mülteci tanımına uygun olduğu için bu makalede Suriyeler için "mülteci" kavramının kullanılması uygun görülmüştür. 1951 Cenevre Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşmesi'nin Türkçe metni için bkz. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü web sayfası, http://www.goc.gov.tr/files/files/multecilerinhukukistatusuneiliskinsozlesme.pdf. Geçici Koruma Yönetmeliği'nin metni için bkz. http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf.

yıs ayında ise kabaca 400.000'e eriştiği görülmektedir. Göç İdaresi birimlerine kayıt yaptırmamış olanların sayıları da dikkate alınacak olursa 2016 Temmuz ayı itibarıyla İstanbul'da yaşayan Suriyeli mültecilerin sayısının 500.000 dolaylarında olduğu varsayılabilir (Grafik 1). Bir makaleye sayılarla başlamanın çok doğru olmadığını düşünen ve göçmenlerle mültecilerin varlığının sadece sayılarla ifade edilmemesini her fırsatta vurgulayan bir sosyal bilimci olarak bu makaleye sayılarla başlamanın nedenini açıklamam gerekiyor.[2] İstanbul, büyük bir metropoliten kent olarak yüz binlerce mülteciye ve göçmene ihtiyaç duydukları olanakları ve fırsatları sağlıyor olması nedeniyle çok sayıda göçmenin ve mültecinin görece damgalanmadan, dışlanma hissini fazlasıyla yaşamadan, olası önyargılara ve ırkçılığa pek de maruz kalmadan var olmalarını sağlayan bir kent olarak karşımıza çıkıyor. Bu makalenin yanıtlamaya çalıştığı soru, mevcut koşullar altından çoğunluğunun sadece yoksulluk sınırı değil, açlık sınırının altında yaşayan Suriyeli mültecilerin neden İstanbul'a ısrarla tutunmaya çalışıp neredeyse imkânsızı deneyerek ve hayatlarını riske ederek Ege Adaları üzerinden Yunanistan'a giden diğer mülteciler gibi İstanbul dışına çıkma eğilimleri olmadığı şeklindedir.

Makalede 2015 yılı sonlarında İstanbul'un diğer ilçelerine kıyasla daha çok Suriyeli mülteciyi barındıran altı ilçede Hayata Destek Derneği ile birlikte gerçekleştirilmiş kapsamlı bir araştırmanın birtakım pratik sonuçları (Kaya ve Kıraç, 2016) ile birlikte teorik bazı müdaheleler bir araya getirilecektir. Buna göre sırasıyla, söz konusu araştırmanın metodolojisi ve araştırmanın evreni anlatıldıktan sonra, Mülteci Çalışmaları disiplininde karşılaşılan birtakım sorunlara yönelik bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Özellikle, 1980'li yıllarda daha belirgin bir kimlik kazanan Mülteci Çalışmaları disiplini içinde tarihsel analizin eksikliği ve mültecilerle yapılan etnografik çalışmaların azlığı gibi sorunlar dile getirilmek suretiyle, bu makalenin mevcut Mülteci Çalışmaları disiplininde var olduğu düşünülen eksikliklerin kapatılması için bir katkı sunmaya çalıştığı iddia edilecektir. Sonraki kısımda ise mevcut uluslararası göç teorilerinin genel bir özeti yapılmak suretiyle Suriyeli mültecilerin İstanbul'u tercih nedenleri teorinin ve pratiğin sunduğu verilere göre betimlenecek. Bu betimleme yapılırken pek çok teoriden yararlanmanın yanı sıra özellikle sosyal ağlar teorisinin daha açıklayıcı olduğu vurgulanacaktır. Son olarak, İstanbul'daki Suriyelilerin yaşadıkları işsizlik, yoksulluk, ayrımcılık, dışlanma, sömürü ve miliyetçilik gibi sorunların varlığına rağmen neden İstanbul'u kendileri ve aileleri için güvenli kent olarak gördükleri konusu tarihsel, kültürel ve dinsel yakınlıklara ve bu yakınlıkların yarattığı algı biçimlerine referansla betimlenmeye çalışılacaktır.

2 Göçmenlerin medyada ve siyasette sayısallaştırılmak suretiyle damgalanması ve dışlanması konusunda ayrıntılı tartışma için bkz. Walter (2006) ve Kaya (2012). Öte yandan, göçmenleri ve mültecileri medyada ve siyasette dışlayan sayısallaştırıcı dil konusunda örnekler için bkz. Lamm ve Imhoff (1985), Stacy ve Lutton (1988) ve Fortuyn (2001).

GRAFİK 1
2015 Yılında İstanbul'da Yaşayan Suriyelilerin İlçelere Göre Artış Oranları

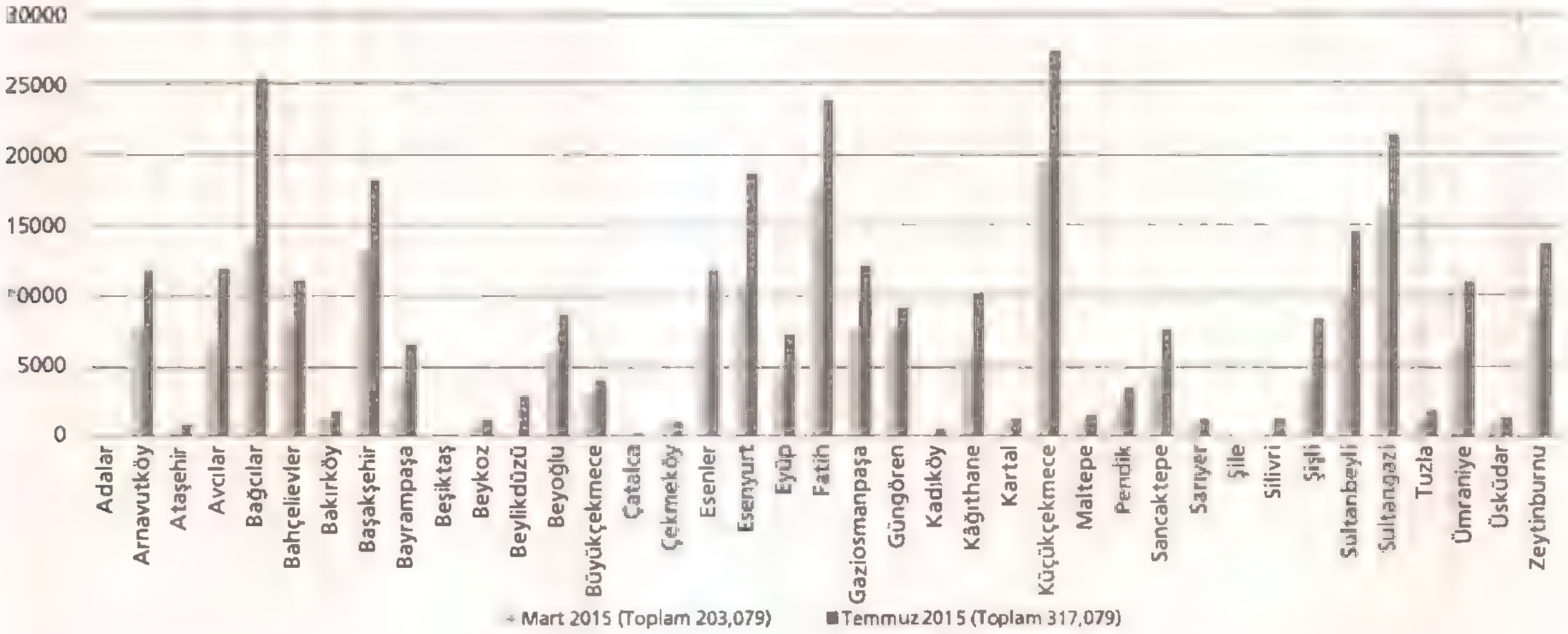

Kaynak: İstanbul Göç İdaresi Müdürlüğü (http://istanbul.goc.gov.tr)

Metodoloji: Mültecilere kulak vermek!

En çok Suriyeli mültecinin yaşadığı Sultanbeyli, Ümraniye, Fatih, Bağcılar, Küçükçekmece ve Başakşehir ilçelerinde ortalama altışar kişilik ailelerden oluşan 124 Suriyeli hane ile yapılandırılmış anket görüşmeleri gerçekleştirildi (Grafik 1). 2015 yılının Ekim, Kasım ve Aralık aylarında gerçekleştirilen bu görüşmeleri Suriyeli araştırma asistanlarımız gerçekleştirdi. Yaklaşık 744 kişiye erişilen bu anket çalışmaları rastgele örneklem yöntemi kullanılmak suretiyle yapıldı. Kartopu örneklem sisteminin Mülteci Çalışmalarında genellikle objektif bir resim çekilmesini olanaklı kılmadığı düşünüldüğünden rastgele örneklem yöntemi kullanılmıştır (Marfleet, 2007 ve 2013). Anketler, anket yapılan kişinin istediği dilde gerçekleştirilmiş olup %87 kadar anket Arapça dilinde gerçekleşmiş, %9'u Türkçe ve %4'ü ise Kürtçe yapılmıştır. Bu anket çalışmalarında, demografik bilgilerin yanı sıra, gündelik hayatta mültecilerin ihtiyaçlarının neler olduğu saptanmıştır. Beslenme, barınma, istihdam, eğitim, sağlık ve hijyen gibi konularda soruları içeren anketlerle mültecilerin ihtiyaç analizi çalışması yapılmıştır. Öte yandan, ilçelerde yaşayan ve gündelik hayatta doğrudan mültecilerle karşılaştıkları ve muhattap oldukları düşünülen muhtar, okul müdürü, öğretmen, STK temsilcisi, konfeksiyon atölyesi sahibi ve Suriyeli STK temsilcisi gibi iki yüz kadar kişi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, yerel toplulukların Suriyeli mülteciler konusunda sahip oldukları algının niteliği anlaşılmaya çalışılmıştır. Derinlemesine mülakatların her biri kırk beş ila altmış dakika aralığında bir sürede tamamlanmıştır. Kullanılan anket ve derinlemesine mülakat gibi araştırma yöntemlerinin yanı sıra gerek Suriyeli mültecilerle gerek yerel gruplarla odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Suriyelilerle her bir ilçede üçer adet ve toplamda on sekiz adet olmak üzere yapılan odak grup görüşmelerinde kadınlarla ve erkeklerle araştırma grubumuz ayrı görüşmeler yapmışlardır. Yerel aktörlerle yapılan odak grup görüşmeleri ise her bir ilçede birer adet olmak üzere toplamda altı adeti bulmuştur. Bu görüşmelerde ise kadınlarla erkekler bir arada yer almışlardır. Ancak mültecilerle yapılan anket ve odak grup görüşmelerinde toplumsal cinsiyet normlarına dikkat edilmiş, kadınlarla kadın araştırmacılarımızın, erkeklerle ise erkek araştırmacılarımızın görüşme yapmaları sağlanmıştır (Tablo 1).

İstanbul'un Avrupa yakasında bulunan Küçükçekmece, Başakşehir, Bağcılar ve Fatih ilçeleriyle birlikte Anadolu yakasında bulunan Ümraniye ve Sultanbeyli'de gerçekleştirilen anket çalışmaları sonucunda ailelerin yaklaşık %25'inin altı kişilik çekirdek veya geniş aileler halinde yaşadığı, geri kalanın ise bir kişiden on kişiye varan farklı sayılarda bireylerden oluşan ailelerde yaşadıkları tespit edilmiştir. Suriyeli mülteciler arasında kadınların yaklaşık %60, erkeklerin ise %40 oranında oldukları ve yaş aralıklarının ise büyük ölçüde eşit dağıldığı görülmüştür. %24'lük bir kesimin kırk altı yaş ve üzerinde olduğu ve geri kalanların ise eşit oranda daha genç kuşaklardan olduğu anlaşılmıştır.

TABLO 1
Anketler, Derinlemesine Mülakatlar ve Odak Grup Görüşmeleri

			Derinlemesine mülakatlar					
İlçeler	*Anketler*	*STK*	*Sağlık*	*Türk okulları*	*Arab okulları GEM**	*Kamu kuruluşları*	*Diğer***	*Odak grup*
Sultanbeyli	22	2	1	5	0	11	5	3
Ümraniye	20	0	0	0	1	21	1	3
Fatih	20	12	1	1	0	18	0	3
Başakşehir	20	2	0	0	1	3	0	3
Bağcılar	22	0	0	0	0	8	0	3
Küçükçekmece	20	7	12	25	1	45	2	3
Istanbul	–	8	0	3	0	2	2	
Toplam	124	31	14	34	3	108	10	18

(*) Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) kâr amacı gütmeden Türk milli eğitim müfredatını Arapça dilinde veren ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tanınan kurumlardır.
(**) Diğerleri kategorisinde yerel esnaf, sağlık çalışanları ve hukukçular yer almaktadır.

İstanbul'da yaşayan Suriyeli mültecilerin %86'sı Halep kökenli olup %7'si Şam'dan, geri kalan kısmı ise İdlib, Humus ve Hama gibi yerlerden gelmektedirler. Söz konusu mültecilerin %63'ü Türkiye'ye Kilis'ten giriş yaparken, %17'si Hatay'dan, %9'u Gaziantep'ten giriş yapmışlardır. Diğerleri ise önemli ölçüde havayoluyla doğrudan İstanbul'a gelmişler veya Urfa veya Mersin üzerinden giriş yapmışlardır. Araştırma sırasında anket yapılan Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğu (%55), tanıdıklarını veya akrabalarını takip etmek suretiyle İstanbul'u tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.[3] Gerek Nicolas van Hear (1998) tarafından gerçekleştirilen diaspora çalışmalarında gerekse daha önce Kaya ve Işık (2008) tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen Zorunlu Göç çalışmasında da saptandığı üzere, çatışma koşullarında yaşadıkları mekânları terk etmek durumunda kalan mülteciler veya göçmenler sahip oldukları ekonomik, sosyal ve kültürel sermayenin olanak tanıdığı kadar uzak diyarlara göç etme eğilimindedirler. Sermayeleri olanlar mümkün olduğunca uzaklara, olmayanlar ise yakınlara göç etme eğilimindedirler.

Çalışmada görüşme yapılan Suriyeli mültecilerin %18,8 kadarı iç savaşta akrabalarını veya yakınlarını kaybettiklerini dile getirmişlerdir. Bu rakam, Lübnan ve Ürdün'e sığınan Suriyeli mültecilerin kayıplarıyla paralellik göstermektedir. 2013 yılında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından bu iki ülkede yapılan araştırmada Suriyelilerin yaklaşık %21'inin akrabalarını veya yakınlarını savaşta kaybettikleri görülmektedir.[4] Bu rakamların burada ifade edil-

3 Sosyal Ağlar teorisi ve diğer uluslararası göç teorileri konusunda ayrıntılı ve güncel bir değerlendirme için bkz. Russell (2012).

4 UNHCR Fractured Families Report (2013), http://unhcr.org/FutureOfSyria/fractured-families.html

TABLO 2

Türkiye'de Kayıt Altındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı
(Biyometrik verileri alınarak kayıt altına alınan Suriyelilerin sayısı, 09.06.2016, alfabetik)

İl sıra	İller	Kayıt edilen	Nüfus	İl nüfusu ile karşılaştırma yüzdesi	İl sıra	İller	Kayıt edilen	Nüfus	İl nüfusu ile karşılaştırma yüzdesi
	Toplam	2.742.055	78.741.053	3,48		Toplam	2.742.055	78.741.053	3,48
1	Adana	150.658	2.183.167	6,90	42	K.Maraş	84.161	1.096.610	7,67
2	Adıyaman	24.358	602.774	4,04	43	Karabük	271	236.978	0,11
3	Afyon	3.210	709.015	0,45	44	Karaman	4444	242.196	0,18
4	Ağrı	822	547.210	0,15	45	Kars	124	292.660	0,04
5	Aksaray	957	386.514	0,25	46	Kastamonu	590	372.633	0,16
6	Amasya	170	322.167	0,05	47	Kayseri	50.374	1.341.056	3,76
7	Ankara	59.678	5.270.575	1,13	48	Kırıkkale	460	270.271	0,17
8	Antalya	166	2.288.456	0,01	49	Kırklareli	2.069	346.973	0,60
9	Ardahan	52	99.265	0,05	50	Kırşehir	563	225.562	0,25
10	Artvin	42	168.370	0,02	51	Kilis	127.549	130.665	97,62
11	Aydın	6.540	1.053.506	0,62	52	Kocaeli	23.322	1.780.055	1,31
12	Balıkesir	1.667	1.186.688	0,14	53	Konya	68.822	2.130.544	3,23
13	Bartın	26	190.708	0,01	54	Kütahya	276	571.463	0,05
14	Batman	17.977	566.633	3,17	55	Malatya	18.1854	772.904	2,35
15	Bayburt	23	78.550	0,03	56	Manisa	5.669	1.380.366	0,41
16	Bilecik	478	212.361	0,23	57	Mardin	96.970	796.591	12,17
17	Bingöl	688	267.184	0,26	58	Mersin	139.028	1.745.221	7,97
18	Bitlis	550	340.449	0,16	59	Muğla	8.219	908.877	0,90
19	Bolu	894	291.095	0,31	60	Muş	711	408.728	0,17
20	Burdur	7.843	258.339	3,04	61	Nevşehir	4.913	286.767	1,71
21	Bursa	97.059	2.842.547	3,41	62	Niğde	2.652	346.114	0,77
22	Çanakkale	3.359	513.341	0,65	63	Ordu	604	728.949	0,08
23	Çankırı	269	180.945	0,15	64	Osmaniye	40.516	512.873	7,90
24	Çorum	1.290	525.180	0,25	65	Rize	521	328.979	0,16
25	Denizli	6.308	993.442	0,63	66	Sakarya	5.881	953.181	0,62
26	Diyarbakır	29.173	1.654.196	1,76	67	Samsun	3.226	1.279.884	0,25
27	Düzce	455	360.388	0,13	68	Siirt	2.841	320.351	0,89
28	Edirne	6.508	402.537	1,62	69	Sinop	71	204.13	0,03
29	Elazığ	4.609	574.304	0,80	70	Sivas	1.431	618.617	0,23
30	Erzincan	166	222.918	0,07	71	Şanlıurfa	398.612	1.892.320	21,06
31	Erzurum	441	762.321	0,06	72	Şırnak	14.719	490.184	3,00
32	Eskişehir	1.662	826.716	0,20	73	Tekirdağ	5.301	937.910	0,57
33	Gaziantep	322.620	1.931.836	16,70	74	Tokat	648	593.990	0,11
34	Giresun	135	426.686	0,03	75	Trabzon	1.687	768.417	0,22
35	Gümüşhane	59	151.449	0,04	76	Tunceli	97	86.076	0,11
36	Hakkari	944	278.775	0,34	77	Uşak	1.059	353.048	0,30
37	Hatay	381.885	1.533.507	24,90	78	Van	1.520	1.096.397	0,14
38	Iğdır	80	192.435	0,04	79	Yalova	2.435	233.009	1,05
39	Isparta	6.164	421.766	1,46	80	Yozgat	2.764	419.440	0,66
40	İstanbul	390.987	14.657.434	2,67	81	Zonguldak	288	595.907	0,05
41	İzmir	91.521	4.168.415	2,20					

Kaynak: İstanbul Valiliği İl Göç İdaresi Müdürlüğü, http://istanbul.goc.gov.tr/tr/page/goc_gecici-koruma-4713

mesinin başka bir anlamı daha var. Mülakat yapılan mültecilere savaş bittiğinde kendi ülkelerine dönmeyi düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda yaklaşık %20'lik bir kısmının dönmeyi düşünmediği, geri kalan kısmının ise dönmeyi arzu ettikleri görülmüştür. Çapraz tablolamalar yapıldığında ise çoğunlukla akrabalarını ya da yakınlarını kaybeden mültecilerin yaşadıkları travma nedeniyle olsa gerek Suriye'ye dönmeyi düşünmedikleri tespit edilmiştir. Bu oranın diğer bazı çalışmalarda dile gelen oranlardan farklı olduğu için özellikle altını çizmek gerektiğini düşünüyorum.[5]

Mülteci Çalışmaları: Tarihsel ve etnografik bilginin eksikliği

Mülteci Çalışmaları, geçmişi 1980'li yıllara kadar inen yeni bir disiplindir. Dawn Chatty ve Philip Marfleet (2013), Mülteci Çalışmaları disiplininin 1980'li yıllarda ortaya çıkan devlet-merkezli bir disiplin olduğunu ve öncelikli olarak ulus-devletin çıkarlarını savunan ideolojik bir disiplin olduğunu vurgularlar. Disiplin zaman içerisinde daha eleştirel ve objektif bir çalışma alanı haline geldi. Gerek Türkiye'de gerek başka yerlerde yapılan Mülteci Çalışmalarına bakıldığında iki temel eksikliğin göze çarptığı anlaşılmaktadır. Gadi Benezer ve Roger Zetter (2014: 304), Mülteci Çalışmalarında antropolojik-etnografik araştırmaların eksikliğini vurgular. Mülteciler, büyük ölçüde hareket halinde bulunan özneler olduğundan bu tür gruplarla sürekli etnografik çalışma yapmanın zorlukları anlaşılabilir. Ancak yine de, söz konusu hareketlilik hali, mevcut çalışmaların büyük ölçüde sayısal verilere dayanan ve mültecileri büyük ölçüde sayısallaştırmak suretiyle onların insani öykülerini ve öznelliklerini okuyucuya anlatmaktan çok uzaktırlar. Türkiye'deki çalışmalara da bakıldığında yerel düzeyde veya ulusal düzeyde yapılan çalışmaların büyük ölçüde sayılardan ibaret olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır (Gümüş ve Eroğlu, 2015; Kılıç ve Üstün, 2015; Erdoğan, 2015; Oytun ve Şenyüzcel, 2015). Bu tür çalışmalar maalesef mültecilerin toplumsal, siyasal ve iktisadi beklentilerini çoğunluk toplumuna ve yerel veya ulusal devlet aktörlerine aktarmaktan büyük ölçüde yoksundurlar. Gadi Benezer and Roger Zetter (2014: 304), Mülteci Çalışmaları alanında antropolojik bilginin önemine vurgu yaparken, bu tür bir bilginin kamusal alanda daha kolayca yer edebileceğinin altını çizerler. Antropolojik bilgi, mültecilerin yaşadıkları travmaların kamusal alana aktarımını ve tercüme edimesini sağlayabilir. Aynı zamanda mültecilerin geride bıraktıkları toprakları terk ederken hangi saiklerle, ne tür kararları aldıklarını ve bu kararları kendi öznel iradeleriyle aldıklarını sergileyebilir.

Öte yandan, Philip Marfleet'in (2013: 17) çok iyi ifade ettiği gibi, Mülteci Çalışmaları alanındaki ikinci önemli eksiklik ise var olan çalışmaların tarihsel bir

5 Savaşın bitimiyle birlikte Suriyeli mültecilerin çoğunluğunun dönmeyeceğini düşünen uzmanlardan birinin çalışması için bkz. Erdoğan (2015).

perspektif sunmaktan çok uzak olmalarıdır. Mevcut çalışmalar, bu anlamda sadece istatistiki bilgilere ve o an görülen sorunlara odaklanmaktadır. Halbuki, bilim insanlarının bir diğer sorumluluğu mevcut durumu tarihsellik içinde ele almak, dünya literatürü ile bağlantılandırabilmek ve karşılaştırmalı çalışmalar yapmak suretiyle üzerinde çalışılan alanı diğer ülkeler ile ilişkilendirmektir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye topraklarının geçmişten günümüze düşünüldüğünde Osmanlı'dan bu yana mültecilere ev sahipliği yapmış bir toprak parçası olarak her daim var olduğu görülecektir (Kaya, 2011; Erdoğan ve Kaya, 2015). Philip Marfleet (2013: 17) bu sorunun varlığını ulus-devletlerin düşünsel ve entelektüel sınırlarıyla ilişkilendirmektedir: "Eğer ulus-devletin sınırları bazı grupları içeriye alıp bazı grupları dışarda bırakıyorsa bunun nedeni büyük ölçüde milliyeçi saiklere bağlı kalan aydınların göç olgusunu büyük ölçüde meşru bir çalışma alanı olarak görmemeleridir." Diğer bir deyişle, Türkiye örneğinde de çok iyi görüldüğü üzere, göçlerle kurulu bir ulus-devlet olma gerçeğine rağmen, göç olgusu müfredatta "Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen kavim göçleriyle" sınırlandırılmış ve Anadolu'nun bir göç coğrafyası olduğu gerçeği daima göz ardı edilmiştir. Buradaki temel beklenti tabii ki, ulus inşa sürecinde olabildiğince homojenlik miti üzerinden yurttaşların benzerlik ve türdeşlik hikâyesine-anlatısına inanmalarını sağlanmaya çalışılmıştır.

Öte yandan, Mülteci Çalışmalarında eksikliği vurgulanan antropolojik araştırma ve tarihsel analiz gibi iki önemli noktanın yanı sıra, Suriyeli Mülteciler konusunda yine yapılan araştırmalarda eksikliği hissedilen üçüncü bir noktanın daha altının çizilmesi gerektiği kanaatindeyim. Bilindiği üzere, Suriye İç Savaşı'nın ortaya çıkış nedenleri arasında daha çok Arap Baharı'nın etkisiyle Suriye'de Baas Partisi karşıtı bir toplumsal muhalefetin başladığı ve özellikle Alevi azınlığın iktidarına karşı Sünni çoğunluğun başkaldırdığı iddiaları dile getirilir. Şüphesiz ki bu iddialarda doğruluk payı vardır, ancak bunlar Suriye'deki toplumsal ve siyasal değişimi anlatmak için yeterli değildir. Bu tür siyasal nitelikli analizler yapılırken ekolojik ve iklimsel birtakım önemli değişikliklerin özellikle ülkenin tarımsal üretimle geçinen kesimlerinde ve büyük ölçüde ülkenin orta ve kuzey kesimlerinde önemli toplumsal ve siyasal değişikliklere yol açtığı görülmektedir. 2006 yılından başlayarak bugüne kadar devam eden kuraklık olgusu, Suriye'nin 1900 yılından bu yana yaşadığı yedi adet büyük kuraklık dalgasının en büyüğü olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönemlerde yağmur normal zamanlara göre 2/3 oranında azalma göstermiştir (Gleick, 2014: 332). Hatta, Femia ve Werrell'in (2012) çalışmasında son yaşanan kuraklığın tarıma dayalı uygarlığın başlangıcından bu yana görülen en büyük kuraklık olduğu ifade edilir. Öyle ki, 2011 yılında henüz iç savaş başlamışken daha önceki yıllarda tarımsal üretimin büyük ölçüde azaldığı, ekonomik üretimin daraldığı ve azalan bu üretim performansından kaynaklanan yoksulluk ve işsizlik gibi nedenlerle iç göçün yoğunlaştığı görülmektedir (Worth, 2012). Hiç şüphe yok ki, ta-

rihte başka zamanlarda ve başka yerlerde de görüldüğü üzere iklimsel nedenlerle yaşanan ekonomik daralmadan ötürü ülke içinde toplumsal ve siyasi istikrarsızlık yükselmiştir (Femia ve Werrell, 2012; FAO, 2014, 2012; Mhanna, 2013).

Mültecilerin ve göçmenlerin hareketliliklerini anlamaya çalışan birtakım uluslararası göç teorilerinin olduğunu biliyoruz. İtici ve çekici faktörler teorisi, rasyonel karar alma teorisi, sosyal ağlar teorisi ve modernleşme teorisi bunlardan sadece birkaçıdır. Bu teoriler aşağıda da görüleceği üzere iktisat, sosyoloji ve antropoloji gibi farklı disiplinlerin ürettikleri teorilerdir. Şimdi genel hatlarıyla bu teorilerin neler anlattığına bakalım.

Neoklasik İtici ve Çekici Faktörler Teorisi

19. yüzyıldan kalma bir teorik model olan bu yaklaşım genel olarak uluslararası göçün yoksul ülkelerden varsıl ülkelere doğru gerçekleştiği varsayımından hareket eder. Bu paradigma, geride bırakılan anavatanın, göçmenlerin ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlardaki istek ve arzularına cevap vermekte yetersiz olduğuna, buna karşın, göç edilen ülkenin ise, bu alanlarda çekici bir nitelik sergilediğine işaret eder. Dolayısıyla, uluslararası göçün ardındaki temel neden geride bırakılan ülkenin iticiliği ve göç edilen ülkenin çekiciliğinden kaynaklanan yapısal nedenlerdir. Bu paradigmanın genel karakteristikleri sırasıyla şu şekilde özetlenebilir: Göçmenler genellikle kısa mesafeli yerlere göç ederler; daha uzun yol alanlar büyük endüstriyel ve ticari merkezlere göç ederler; göç genellikle kırdan endüstriyel kentsel alanlara doğrudur; büyük kentlerin büyüme nedeni doğum oranlarının yüksekligi ile değil de, göç ile açıklanır; göç, endüstri, ticaret ve ulaşımın büyümesiyle artış gösterir; her bir göç dalgası kendi karşı dalgasını üretir; ülke içinde görülen göç dalgalarında kadınlar daha yoğun görülürken, erkekler daha çok uluslararası göçe yönelirler; göçün nedenleri daha çok ekonomik kaynaklıdır ve bireysel ve rasyonel karar alma süreçlerine tabidir (Faist, 2000; King, 2012).

Modernleşmeci yaklaşımlar

Amerikalı kültürel coğrafya uzmanı olan Wilbur Zelinsky'nin (1971) hareketliliğin dönüşümü teorisi (*hypothesis of the mobility transition*) ile iddia ettiği şekliyle insan hareketlilikleri, modernleşme süreçlerinin ve yapısal dönüşümlerin bir fonksiyonu olarak açıklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, uluslararası göçü belirleyen faktörler bireysel ve rasyonel karar alma mekanizmaları değil, yapısal faktörlerdir. Bu yaklaşımda altı çizilmesi gereken ve uluslararası göçü belirleyen faktörler ise şu şekilde özetlenmiştir: Geleneksel toplumlarda evlilik veya tarımsal üretim-ticarete bağlı sınırlı göç biçimleri yaşanmaktadır; erken geçiş toplumlarında kitlesel nitelikli kırdan kente göç, yerleşme ve sömürgecilik amaç-

lı uluslararası göç pratikleri yaşanmaktadır; daha gelişmiş geç geçiş toplumlarında kırdan kente göç süreçlerinde azalma yaşanırken günlük döngüsel göçte (*commuting*) artış yaşanmaktadır; gelişmiş toplumlarda kırdan kente göç yerini kent içi göçe bırakır, az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere kalifiye ve kalifiye olmayan insan göçü aynı anda yaşanır ve ekonomik ve haz amaçlı döngüsel iç göç türlerinde yoğunlaşma görülür. Sanayi sonrası çok gelişmiş toplumlarda ise, etkin iletişim ve ulaşımın insan hareketliliğinde azalmaya neden olduğu görülür. Öte yandan, bu yaklaşıma göre, iç göç şehirler arasında veya şehir içinde yaşanırken, az gelişmiş ülkelerden kalifiye olmayan insan göçü devam eder. Bu evrede veya bu tür çok gelişmiş toplumlarda göçü engelleyen yasal duvarlar güçlenir. Özellikle, Batı Avrupa ülkeleri bu anlamda örnek olarak gösterilebilir (King, 2012).

Göç Sistem Teorisi: Merkez-çevre ilişkisi

Bu teori, Immanuel Wallerstein'in (1974) "Dünya Sistemleri" teorisi ve özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yaygınlık kazanan bir diğer paradigma olan Marksist *kalkınma* anlayışının bir ürünüdür. Bu teoriye göre, işgücünü sermaye harekete geçirir ve onu sömürür. Göç Sistem Teorisi ve Kalkınma Paradigması, uluslararası göçü, kapitalist yayılmacılığın bir türevi olarak açıklama eğilimindedir. Buna göre, görece kalkınmamış ve/veya az kalkınmış bölgelerden kapitalist merkezlere doğru göçün yaşanması kaçınılmazdır. Bu durum, küresel kapitalizmin doğası gereğidir. Burada uluslararası göçü belirleyen asıl faktörler, göç deneyimini yaşayan bireylerin ve grupların kendi bireysel tercihleri olmaktan ziyade, kapitalist üretim süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan istihdam ihtiyacını karşılayacak nitelikteki işgücü stoklarının kapitalizm tarafından harekete geçirilmesidir (Faist, 2000; King, 2012).

Sosyal ağlar (network) teorileri

Thomas ve Znaniecki'nin (1918) *Avrupa ve Amerika'da Polonyalı Köylü* (*The Polish Peasant in Europe and America*) adlı çalışmasında ve Manuel Castells ve Gustavo Cardoso'nun (2005) *Ağ Toplumu* (*The Network Society*) başlıklı çalışmalarında bu teorinin izleri görülür. Bu paradigmaya göre, ***göçü belirleyen unsurlar daha çok çevresel faktörlerdir.*** Ekonomik koşullar, iktidar politikaları, toplumsal değerler ve ulaşım imkânları gibi unsurlar göç deneyiminin oluşumunda öncelikli rolü oynarlar. Göçmenler ise toplumsal ağlar içinde hareket ederler. Bu ağlar tarihsel süreçler içinde oluşurlar ve göçmenler kendilerinden önce göç eden akraba veya arkadaşlarının izlerini sürerek, diğer bir deyişle sahip oldukları sosyal sermayenin mümkün kıldığı sınırlar içinde hareketlilik sergilerler. Göç süreçlerinde kimin gidip kimin kalacağına karar veren birtakım top-

lumsal, kültürel ve geleneksel kontrol sistemleri olduğu iddia edilir. Gidenlerin ve geride kalanların yeni koşullara uyum sağlamalarını sağlayacak destek mekanizmalarının varlığından söz eden bu paradigma, geri dönenlerin aktardıkları tecrübelerin göçün devamını veya sona ermesini sağlayan önemli bildirimler olduğunu söyler (Faist, 2000; King, 2012). Benzeri şekilde, Nicholas van Hear'ın (2004) da Sri Lanka ve Somali'de şiddet nedeniyle yaşanan zorunlu göç süreçlerini değerlendirirken tespit ettiği üzere, göçmenlerin sahip oldukları ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerine paralel olarak gidecekleri son noktayı belirledikleri saptanmıştır. Van Hear'ın yaptığı çalışmada, zorunlu göç mağdurları, gerek sahip oldukları ekonomik sermayeyi gerekse sosyal sermayeyi kullanmak suretiyle gidecekleri yeni coğrafyayı belirlerler. Bizim çalışmamızda da benzeri süreçlerin yaşandığı görülmektedir. Kaya ve Işık (2008) tarafından yapılan çalışmada da benzeri sonuçlar elde edilmiştir. Güneydoğu'da özellikle dağlık bölgelerde yaşayanların sahip oldukları sosyal ve ekonomik sermayeye bağlı olarak Diyarbakır kent merkezine, Mersin'e veya İstanbul'a göç ettikleri gözlenmiştir. Diyarbakır'da kalanlar en yoksul kitleler olmakla birlikte bölgede yaşanmakta olan gelişmelerin Türkiye çoğunluk toplumunun anlam dünyasından giderek silinmesi reel ve sembolik bir kopuşun izlerini taşımaktadır. Mevsimlik işler için Batı ve Kuzey Anadolu'ya göç edenlerin gündelik hayatta yaşadıkları tepkisel dışlanma deneyimleri, kadınların sergiledikleri kopma halleri, korucular ile korucu olmayanlar arasındaki gerilim ve köye dönüşün artık sadece yaşanmaya devam eden gerilimler nedeniyle değil, küreselleşen kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda işgücünün ulusaşırı alanda mobilize olması gibi gelişmeler, zorunlu göç mağdurlarının bulundukları yerlerde kentsel hayata entegre edilmelerinin gerekliliği konusunda çok önemli ipuçları vermektedir. Suriyeli mültecilerin hareketliliğini anlayabilmek için de bu teorinin büyük ölçüde bizlere yol gösterdiği düşünülebilir. Suriyeli mültecilerin savaşın başlamasıyla birlikte sınırın hemen ötesinde bulunan akrabalarının veya tanıdıklarının yanına sığınmaları ya da İstanbul'da mevcut olan akrabalık veya hemşerilik ağlarını takip ederek daha uzağa gitmeleri bu teorinin yardımıyla daha kolay anlaşılabimektedir. Öte yandan, Avrupa Birliği ülkeleri arasında Almanya'nın Suriyeli mülteciler tarafından büyük ölçüde tercih edilme nedenlerinden birisinin yine Almanya'daki mevcut sosyal ağların olduğu görülmektedir.[6]

Transnasyonel (Ulusaşırı) Alanlar Teorisi

Ulusal sınırların arasında ve ötesinde çok taraflı ailevi, ekonomik, siyasal, kültürel, dinsel ve toplumsal hareketlilikler gözlendiğini ifade eden bu paradigma, fikirlerin, sembollerin, düşüncelerin, ideolojilerin, toplumsal ve siyasal hareketlerin, maddi kültürün, sanatın göç alan ülke ile göç veren ülke arasında karşılık-

6 Bu konuda daha ayrıntılı bir analiz için bkz. Engler ve Schneider (2015).

lı hareketinden söz eder. Ulusaşırı Alanlar Paradigması, önceki teorilerin göçmenlerin kültürel-etnik-dinsel kimliklerini göz ardı ettiğini öne sürer. Bu yaklaşım, göçün ve göçmenin günümüzdeki tanımının radikal bir dönüşüm geçirdiğini iddia eder. Göçmen, anavatanını tamamıyla geride bırakan ve yepyeni bir coğrafyaya yerleşen biri değildir artık. Modern ulaşım ve iletişim araçlarının bireylere sağladığı imkânlarla göçmenler veya mülteciler artık aynı anda âdeta nehrin her iki yakasında, yani hem anavatanda hem de yerleşilen yeni vatanda reel ve sembolik düzlemlerde yaşayabilmektedirler.

Bugün itibarıyla, artık en azından iki coğrafya arasında, yani anavatan ile yenivatan arasında sürekli gidip gelen göçmen-aşırı (*transmigrant*) insanlardan bahsediyoruz (Schiller, Basch ve Blanc-Szanton, 2004). Çünkü, bu insanlar teknolojinin kendilerine sağladığı kolaylıklar ile iki vatanı, iki dili ve iki kültürü aynı anda yaşama şansına sahip olabiliyorlar. *Ulusaşırı alan* dediğimiz bu alan, iki ülke arasında/ötesinde inşa edilen çokdilli, çokkültürlü, dinamik ve zaman zaman da gerilimleri olan bir alandır.

Bu noktada özellikle günümüzde küreselleşen iletişim ve ulaşım araçlarıyla yeniden inşa edilen "alan" kavramına ilişkin çok kısaca bir değerlendirme yapmakta fayda olduğunu düşünüyorum. Özellikle mültecilerin kullandığı sosyal medya ve internet ortamları üzerinden inşa olunan bu alanlar mültecilere ve göçmenlere sembolik anlamda da hareketlilik sağlamaktadır. Kimilerince "üçüncü alan" (Bhabha, 1999; Featherstone, 1994), "rizomatik alan" (Deleuze and Guattari, 1987) ve "diasporik alan" (Brah, 1996; Kaya, 2001) şeklinde de nitelendirilen ulusaşırı alanlar, ulus-devletlerin sınırlarını aşan bir düzlemde ortaya çıkan ve süreklilik arz eden toplumsal ağları ve ilişkilerin bütününü ifade eder. "Alan-mekân" (*space*), ontolojik açıdan bakıldığında önceden verili ve değişmeyen sınırlara sahip bir anlatıyı ifade etmez. Bu bağlamda "alan-mekân" ile "yer" kavramları arasında önemli bir farkın olduğuna işaret etmek gerekmektedir. "Alan", hem maddi hem de söylemsel düzlemde ortaya çıkan davranış, eylem, tutum, sözler ile birlikte üzerinde yaşadığımız coğrafyayı ve yeri içine alır. "Yer" ise sadece maddi olan coğrafyayı ve yeri ifade eder. Bir örnek vermek gerekirse, harita üzerinde gösterilen bir nokta "yer"i ifade eder. Ancak "alan-mekân" ise, söz konusu maddi mekânın ötesinde haritada görülmeyen özneler, aileler, kurumlar, işletmeler, ağlar, imajlar, figürler, diller, sesler, söylemler, sanatlar, ritüeller ve semboller arasındaki tüm gerçek ve sembolik nitelikte olabilecek sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasal ilişkilerin bütününü kapsar. Diğer bir deyişle, "yer" ontolojik olarak önceden vardır, ancak "alan" özneler tarafından inşa edilir ve zaman içerisinde değişime uğrar. David Harvey, alan/mekân kavramını, mutlak mekân (*absolute space*), göreli mekân (*relative space*) ve ilişkisel mekân (*relational space*) olarak üçe ayırmaktadır. *Mutlak mekân*, harita üzerinde gösterilen fizikî coğrafyayı; *göreli mekân*, haritada görünmeyen insan, para, gökyüzü, enerji, ürün ve benzeri unsurları; *ilişkisel mekân* ise insan grupları ta-

rafından türdeş kılınan ve böylelikle birbirine bağlanan birbirinden uzak coğrafyaları ifade eder (Harvey, 2006: 126-128). Hiç şüphe yok ki, "alan" kavramının bu denli karmaşık ve dinamik bir içerik kazanmasının en önemli nedenlerinden biri küreselleşme olgusudur. Daha da belirginleştirmek gerekirse, bugünkü şekliyle küreselleşme olgusunu var kılan hızlı iletişim ve ulaşım teknolojileri (Virilio, 2000), "alanların", yerel ulus-devlet sınırlarını aşarak ulusaşırı bir nitelik kazanmalarına olanak sağlamaktadır.

Hangi teori daha kullanışlı?

Suriyeli mültecilerin İstanbul'a yönelik hareketliliğini anlayabilmek ve açıklayabilmek için hiç şüphe yok ki, yukarıda ifade edilen her bir teorinin kulanılabilecek yanlarını kullanmamız gerekir. Ancak, bu teoriler arasında en kullanışlı olanın Sosyal Ağlar Teorisi olduğu kanaatindeyim. Sosyal Ağlar Teorisi, göç motiflerini açıklamaya çalışırken ampirik birtakım verilere dayanan teorilerden biridir. Bu teoriye göre, göçmenlerin veya mültecilerin göç güzergâhlarını belirleyen unsurlardan en önemlisi göç edilen yeni coğrafyadaki mevcut sosyal, kültürel, etnik, dinsel ve tarihsel ağlardır (King, 2012). Söz konusu coğrafyaya daha önceden gelmiş olan göçmenler ile potansiyel göçmenler arasındaki etno-kültürel, dinsel ve sosyal bağlar göçün rotasını çizer. Potansiyel göçmenler ve mülteciler, kendilerinden daha önce göç etmiş tanıdıklarının yaşadıkları tecrübelerden çıkardıkları derslerden öğrendikleriyle göç pratiklerini hayata geçirirler (Massey ve Garcia, 1987). Boyd ve Nowak'a (2012) göre üç farklı sosyal ağ bulunmaktadır: *istihdam ağları*, *aile ağları* ve *"illegal" göçmen ağları*. Bu ağlar arasında belki de en sık kullanılanı istihdam kaynaklı ağlardır ve İstanbul'da yaşayan Suriyelilerin de büyük ölçüde rağbet gösterdiği ağların başında gelmektedir. Bu tür ağlar, potansiyel göçmenlerin sadece iş bulmalarına değil, aynı zamanda yeni mekâna uyum sağlamalarına yardımcı olurlar. Ancak, bu tür ağlar çok sık kullanılan ağlar olsa da, çoğu zaman güvenilirliği fazla olmayan ağlardır. Suriyeli mültecilerle yapılan görüşmelerde de, sıklıkla dile geldiği gibi bu tür ağlar üzerinden İstanbul'da istihdam edilen mülteciler, çoğu zaman zor çalışma koşullarından, işverenlerin veya aracıların istismarından ve ücretlerin aşırı düşüklüğünden, hatta zaman zaman ücretlerini hiç alamamaktan şikâyet etmişlerdir.

İkinci olarak, mevcut aile bağları, potansiyel göçmenlere ve mültecilere göç edilen ortama uyum açısından ihtiyaç duyulan misafirperverliğin, tanıdık yüzlerin, değerlerin, dilin ve kültürün olduğu dostane ortamlar sunmak açısından çok önemlidir (Castles, Miller ve Haas, 2013). Öte yandan, Charles Tilly'nin (2007) de çok iyi ifade ettiği gibi, ailevi ağlar çok önemli olsa da, zaman zaman birtakım problemleri de beraberinde getirebilirler. Ailevi bağlar, potansiyel göçmenler ve mültecilerin göç edilen yeni mekân konusunda büyük beklentiler içine girmelerine neden olurken, bu beklentilerin gerçekleşmemesi durumun-

da ailevi ilişkilerin büyük hasar görmesine de neden olabilmektedirler. Üçüncü ve son Sosyal Ağ türü olan illegal ağlar ise insan ticareti ve kaçakçılığı üzerinden inşa olunan ağlardır. Boyd ve Nowak'a göre (2012), illegal yöntemleri kullanarak hareket eden göçmenler çoğunlukla aile veya istihdam ağlarını kullanmazlar. Yasal olan ağları kullanmak yerine, yasal olmayan ağları kulanma eğilimindedirler. Alan çalışması sırasında Suriyeli mültecilerle yapılan görüşmelerde pek karşımıza çıkmasa da, Avrupa Birliği ülkelerine gitmeye çalıştıklarını ifade eden %1'lik kesimden mültecilerin bu tür yasal olmayan ağları kullanmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Yine son bir yılda bu konuda yapılan birtakım etnografik nitelikli yüksek lisans tezlerinde de Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin bu tür yasal olmayan ağları kullandıkları gözlemlenmiştir.[7]

Sosyal ağlar konusunda vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, güçlü ya da zayıf ağların mutlaka potansiyel göçmenlerin göç güzergâhlarını belirlerken etkili oldukları gerçeğidir. Her ne kadar güçlü aile bağları göçmenlerin güzergâhlarını belirlemekte etkili olsa da, zayıf olan ağlar da bir o kadar belirleyici olabilir (Tilly, 2007). Sözgelimi, mülteciler ile potansiyel mülteciler arasındaki bağlar çok güçlü olmasa da, anavatandan uzakta bu tür zayıf bağların kültürel, etnik, dilsel ve dinsel bağlar nedeniyle giderek güçlendiği bilinmektedir. Bu tür bağların varlığıyla, İstanbul araştırması sırasında fazlasıyla karşılaştığımızı söyleyebilirim. Bu tür zayıf bağlar, mülteciler anavatandan uzakta gündelik hayatın zorluklarından koruyabilmek, onlara etno-kültürel, dinsel ve dilsel yakınlığın sağladığı sıcaklığı getirmekte ve böylece yeni kentsel mekâna daha hızlı bir şekilde uyum sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Bu tür güçlü veya zayıf ağlar, internetin sosyal ağlara erişimini kolaylaştırması ile birlikte göç güzergâhlarını şekillendirmekte daha da belirleyici olmaya başlamıştır (Rebmann, 2016).

Tarihî bellekte Halep'in izleri ve Toplumsal Ağlar

Yukarıda da ifade edildiği üzere, İstanbul'da yaşayan Suriyeli mültecilerin %86'sı Halep kökenlidir. Diğer bilimsel çalışmalar da Türkiye genelindeki Suriyeliler için benzeri bir Suriyeli mülteci profili çizmektedir (Erdoğan, 2015). Suriye İç Savaşı başlar başlamaz, Suriyeli mültecilerin canlarını kurtarabilmek için Türkiye, Ürdün ve Lübnan gibi ülkeleri tercih etmelerini sadece bu ülkelerin coğrafi anlamda Suriye ile komşu olmalarıyla açıklamak yeterli olmayacaktır. Osmanlı coğrafyasının parçası olan bir ülkenin yurttaşları, yani Suriyeliler, yine aynı coğrafyanın diğer parçaları olan Türkiye, Ürdün ve Lübnan'daki akrabalarının ve yakınlarının yanına gitmeyi tercih etmişlerdir. Kilis, Gaziantep, Urfa, Hatay gibi kentlerin Osmanlı İmparatorluğu zamanında İstanbul ve İzmir'den sonra imparatorluğun üçüncü büyük metropolitan ve kozmopolitan

7 Bu konuda yazılan iki değerli yüksek lisans tez çalışması için bkz. Rebmann (2016) ve Özdemir (2016).

vilayeti olan Halep'e idari olarak bağlı oldukları gerçeği de hatırlanacak olursa, Halep ile bölgede Türkiye sınırları içinde kalan kentlerin tarihî ilişkisi daha iyi anlaşılacaktır (Watenpaugh, 2005). İstanbul'da, özellikle Fatih'te yaşayan Suriyelilerin neden bu kenti kendileri ve aileleri için tercih ettikleri sorusuna verdikleri yanıtlarda da Osmanlı'dan bugüne devam eden kültürel, dinsel ve tarihsel bağların fazlasıyla altının çizildiği görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde sıklıkla Mülteci Çalışmalarında altı çizilen bir eksiği hatırlatarak mültecilerin sığındıkları ülkelerde mevcut kütürel, dinsel, toplumsal ve tarihsel birtakım bağları ve ağları takip etmek suretiyle hareket ettikleri noktasında değerlendirmeler yapmak istiyorum.

Savaş öncesinde Halep'i tasvir eden Annika Rabo'nun (2006: 1) sözlerine kulak verelim.

> Halep, iç savaş öncesinde Şam'dan sonra 1,5 milyonluk nüfusuyla Suriye'nin ikinci büyük kenti idi. Halep, aynı zamanda ülkenin en önemli üretim ve ticaret merkezi iken kentin merkezinde ticaretin yapıldığı pazarın fiziki çapı 10 km'yi aşmaktaydı. Burada küçük iş yerleri, atölyeler, depolar ve insanla dolan sokaklar vardı. Kentin merkezindeki bu çarşı, sadece yerli insanlar, kent ve ülke ekonomisi için önemli olmakla kalmıyor, aynı zamanda turistik bir cazibe merkezi olarak da ön plana çıkan ve kitaplarda 'romatik ve parlayan' bir yer ifadesiyle anılıyordu (Rabo, 2006: 1).

1997 ve 2003 yılları arasında Halep'te antopolojik çalışmalar yürüten Annika Rabo'nun sözleri bunlar. Bugün ise kent harabeye dönmüş durumda, bazı sokaklarında yaşam hâlâ mümkün ancak özellikle kentin çeperleri harabe şeklinde. Haleplilerin önemli bir kısmı canlarını kurtarabilmek için özellikle Türkiye'de akrabalarının, tanıdıklarının yanına, kendileri için açılan kamplara veya daha uzaklarda bir yerlerde var olan sosyal sermayelerini kullanarak yeni coğrafyalarda sığınmak durumunda kalmışlar.

Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu tebaasını etnik kimlikler üzerinden değil, dinî kimlikler üzerinden tanımlar ve kaydederdi. Ancak yine de, 1903 tarihli Salname Halep'in etno-kültürel açıdan ne denli kozmopolitan bir vilayet olduğu konusunda önemli ipuçları vermektedir (Watenpaugh, 2005). Söz konusu Salname'nin bize söylediğine göre Halep vilayetinin nüfusu, Müslüman Türkler, Araplar, Türkmenler, Çerkesler, Maruniler, Kürtler, Ortodoks Rumlar, Katolik Rumlar, Ermeniler, Süryaniler, Protestanlar, Keldaniler, Latin Katolikler ve Mirzahi ve Safarad Yahudilerden oluşmaktaydı.[8] 1922 yılına kadar Beyrut'un yanı sıra Halep, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bir merkez haline gelmiştir. Bu dönemde Halep'te yaşayan Türkçe konuşan Ermeni sayısının elli bini aştığı görülmektedir. 1918 yılı itibarıyla Osmanlı'nın egemenliğinin son bulduğu kentte yaşayan Türklerin, şehri idare eden yeni idareciler tarafından

8 Kaynak: *Salname* (Halep: 1321 [1903]), Halep vilayetinin demografik verileri Dahiliye Nezareti'nin nüfus sayımı bilgilerinden alınmıştır.

TABLO 3
1957 Suriye Nüfus Sayımı Verileri

	Şam	*Halep*	*Humus*	*Hama*	*Latakya*	*Haseki*	*Dayr al-ur*	*Suwayda*	*Dar'a*	*Toplam*
Sünni	732,926	1,045,455	240,886	171,868	105,943	227,629	315,669	2,221	150,788	2,993,385
Şii	557	10,574	4,152	190	2	0	0	54	4	15,533
İsmaili	44	251	35,537	5,111	16	21	0	0	41,051	82,031
Alevi	6,094	3,909	61,177	67,896	297,403	128	129	92	378	437,206
Rum Ortodoks	32,667	12,537	57,926	28,056	42,172	408	257	6,461	3,918	184,402
Rum Katolik	25,948	14,725	8,344	569	1,058	74	18	3,830	6,858	61,424
Yahudi	14,637	14,859	0	0	7	2,456	60	0	4	32,023
Latin	668	4,924	565	16	892	31	28	0	0	7,124
Ordodoks Süryani	1,486	7,025	17,483	859	27	32,279	921	0	59	61,139
Katolik Süryani	4,086	7,458	3,954	434	0	7,092	846	0	0	23,870
Keldani	326	2,609	35	2	54	3,375	287	0	0	6,688
Protestan	2,126	3,902	2,744	865	2,913	692	33	450	50	13,775
Maruni	1,722	4,322	2,163	1,276	8,303	59	88	108	4	18,045
Ortodoks Ermeni	17,914	76,065	1,746	909	4,530	11,212	1,536	445	41	114,398
Katolik Ermeni	2,677	11,972	1,579	91	528	2,714	806	154	122	20,643
Dürzi	21,508	1,232	24	13	22	11	35	106,959	9	129,813
Yezidi	9	1,368	1	1	7	1,196	7	0	0	2,589
Toplam	865,422	1,222,980	403,030	308,582	468,972	290,372	321,499	120,774	162,235	4,163,108

Kaynak: "Etude sur 'La Syrie Economique 1957'", Annex 8.

terki diyar etmeleri istenmiştir. Dönemin Halep vilayetini yönetenler aynı zamanda pan-Arabişt ideolojinin de kurucuları olan ve Hicaz Emiri olarak da bilinen Prens Faysal önderliğindeki Arap kabileleri olmuştur. İngilizlerin de desteğini almak suretiyle, pan-Arap milliyetçiliği söylemi etrafında ulusal bağımsızlık mücadelesine giren Prens Faysal, Haşimi kabilesinin bir üyesiydi ve peygamberin soyundan geldiğini iddia ediyordu. Halep vilayeti hakkında erişilebilen en son nüfus sayımı verileri 1957 sayımına dayanmaktadır. Buna göre vilayet büyük ölçüde Sünnilerden (1.045.455) ve Hıristiyanlardan (150.000) oluşmaktaydı (Tablo 3).

Pan-Arap milliyetçiliğinin doğduğu topraklar

Birinci Dünya Savaşı'nı takiben, daha çok seküler nitelikleri olan pan-Arabism milliyetçiliği Halep'te yaşayan farklı ento-kültürel ve dinî grupların bir arada yaşamasına olanak tanımıştır. Suriye topraklarında 20. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı bilinen pan-Arabism ideolojisinin büyük ölçüde yine Osmanlı topraklarında aynı yüzyılın başlangıcında giderek belirginleşen pan-Türkist ideolojinin eleştirisi veya ona reaksiyon olarak doğduğu ifade edilir (Çatı, 2013). Pan-Arap milliyetçiliğinin üzerine inşa edildiği temel varsayım, Arap anlatısının dinî bir içerik taşımadığı ve bu nedenle Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin bir arada yaşamalarına olanak tanıyan bir anlatı olduğu kabulüdür. Bu anlatı içinde İslâm dininin ayrıcalıklı bir yeri yoktur ve siyasal elit meşruiyetini İslâm dininden almaz. Arap milliyetçiliğinin giderek İslâmi bir karakter kazanmaya başlaması, pan-Arap milliyetçiliğinin burjuva bir karakter taşıması, kendi içinde zaman içerisinde ortaya çıkan sekter bölünmelere karşı İslâmi oluşumların verdiği reaksiyona dayanır (Watenpaugh, 2005; Çatı, 2013).

1920 yılında 1. Faysal önderliğinde kısa ömürlü bağımsız Suriye Krallığı kurulmuştur. Ancak, bu krallığın ömrü beş ay kadar sürdükten sonra Fransız kuvvetleri, San Remo Anlaşması hükümleri çerçevesinde Milletler Cemiyeti'nin onayıyla Suriye'yi işgal ettiler. Yaklaşık on altı yıl süren Fransız Mandası, 1936 Eylül'ünde varılan anlaşma ile sona erdi ve Suriye devleti Haşim al-Atassi'nin cumhurbaşkanlığında bağımsızlığını ilan etti. Ancak, söz konusu anlaşma Fransa Parlamentosu tarafından kabul edilmediğinden Fransa'nın Suriye üzerindeki hükümranlığı bir süre daha devam etti. İkinci Dünya Savaşı yıllarınının başlangıcında, 1940 yılında Fransa'da yaşanan iç siyasi krizler nedeniyle Suriye bu kez İngiliz ve Fransız askerî güçlerinin kontrolü altına geçti. Bağımsızlık yanlısı Suriyeli unsurların ısrarcı baskıları ve mücadeleleri sonucunda 1946 Nisan ayında işgalci güçler Suriye'den ayrıldılar ve Cumhuriyetçi yerel güçler yeniden iktidarı ele geçirdiler (Çatı, 2013; Hinnebusch ve Zintl, 2015).

1 Şubat 1958 tarihinde, Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el Kuveyti ile Mısır Devlet Başkanı Cemal Nasır Suriye ile Mısır'ın birleştiğini ilan ettiler. Birleşik

Arap Cumhuriyeti adı altında ortaya çıkan bu yeni idari oluşumun ardından her iki ülkedeki bütün siyasal partiler faaliyetlerini sona erdirdiler. Yeni oluşumun kalıcı olmadığını düşünen bazı Suriyeli muhalif gruplar ise, Yarbay Muhammed Ümran, Binbaşı Salah Cedid ve Yüzbaşı Hafız Esad önderliğinde gizli bir Askerî Komite oluşturdular. 8 Mart 1963 tarihinde Askerî Komite öncülüğünde gerçekleştirilen darbe sonucu Ulusal Devrimci Komuta Konseyi işbaşına gelmiş ve Salah Bitar Ulusal komitenin başına getirilmişti. Askerî Komite, Baas Arap Ulusal Harekâtı, Birleşik Arap Cephesi ve Sosyalist Birlik Harekâtı'ndan oluşuyordu. İktidarın Baas Partisi'nin tekeline geçişi, Albay Cesim Avlan öncülüğünde Nasıra ve Sünni bir grup subayın 18 Temmuz 1963'teki başarısız darbe girişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Şen, 2010). Michel Aflaq adlı bir Hıristiyan ile Salah Bitar adlı bir Müslüman tarafından yönetilen Baas Partisi'nin iktidarında ortaya çıkan ilk kabine, oldukça seküler isimlerden oluşmaktaydı (Çatı, 2013).

Michel Aflaq'ın temel problemi, kurucusu olduğu Baas Partisi'nin kontrolünü tam olarak sağlayamamaktı. Partinin kurucusu olarak başlangıçta kazandığı meşruiyet, daha çok Batılı sömürgeci güçler karşısında verdiği başarılı mücadeleden kaynaklanıyordu. 1946 yılında gerçekleştirilen bağımsızlık ile birlikte toplumsal hareketler, sekter oluşumlar ve askerî darbelere sahne olan yeni bir siyasal düzen gelmişti ve Michel Aflaq, bu yeni durumla nasıl baş edeceğini pek de bilemedi. Daha sonra iktidarı ele geçiren Hafız Esad, ülke içinde ortaya çıkan muhalif hareketleri bastırmış ve özellikle İhvan önderliğindeki İslâmi hareketleri kontrol altına almıştır. Hafız Esad güçleri 1982 yılında Hama şehrinde yaklaşık yirmi bin kadar İhvan hareketi üyesini katlettiler. Bilindiği üzere, İhvan Hareketi, Suudi Kralı Abülaziz'in kontrolündeki Hicaz'ın Sünni Bedevi ailelerinin katılımıyla ortaya çıkmış bir hareketti. Kral Abdülaziz, Bedevileri kontrolü altına alabilmek için İhvan adıyla birtakım cemiyetler kurdurmuş ve böylece göçebe yaşayan Bedevileri yerleşik hayatla tanıştırmıştı. Kral Abdülaziz tarafından iaşe, para, silah ve her türlü araç sağlanan Bedevilerin yerleşim birimlerinde birer cami kurulması sağlanmış ve bu camiler yeri ve zamanı geldiğinde askerî garnizon olarak da kullanılmışlardır. 1915 yılına gelindiğinde Arap yarımadasında bu türde iki yüz kadar yerleşim birimi ve Abdülaziz'in emrinde altmış bin kadar silahlı asker bulunmaktaydı.

1930'lu yıllarda Prens Abdülaziz krallık mertebesine yükseldiğinde, kurulduğundan bu yana kendisine karşı giderek muhalif bir oluşum haline gelen İhvan birlikleri içinden Bedevi bir milis gücü oluşturma arayışına girdi. Bu yeni oluşum, klasik askerî üniforma değil de, beyaz renkli giysiler giydiklerinden "Beyaz Ordu" adını aldı. Beyaz Ordu, Kral Abdülaziz'in kapıkulu işlevini görmeye başladı ve kralın ülke içindeki istikrarı sağlamasında etkili oldu. Beyaz Ordu'nun yanı sıra sadece kraliyet ailesini korumakla görevlendirilen Kraliyet Koruma gücü de oluşturulmuştu. Ancak, Selefi-Hanefi değerler ve ilkeler üzerine inşa edil-

miş İhvan Hareketi varlığını ve Kraliyet Ailesi karşısındaki muhalefetini devam ettirmeyi başarmıştır. Özellikle, Suudi Arabistan'ın kuzeyi, Irak'ın güneyi ve Suriye'nin güneydoğu bölgelerinde mevcudiyetini ve meşruiyetini günümüze karşı sürdüren İhvan hareketi, aynı zamanda Suriye, Irak ve Mısır'daki Baas rejimlerine karşı olan muhalefetini de sürdürmüştür (Watenpaugh, 2005). 2013 yılından bu yana giderek güç kazanan İslâm Devleti'nin (İD) İhvan hareketinin tarihsel olarak meşruiyet kazandığı topraklar üzerinde doğup geliştiği gerçeğini burada bir kez daha anımsamakta fayda olabilir.[9]

Siyaset bilimi literatüründe geç kalan milliyetçilikler olarak bilinen iki milliyetçilik türünün (Pan-Türkizm ve Pan-Arabizm) birbirinden beslendikleri bilinmektedir.[10] Şair İsmet Özel'in Suriyeli mültecilerin "ülkelerini düşmana karşı korumadıkları için vatan haini olmakla" itham etmesi şeklinde bir nokta, bizim alan çalışmasında aynen karşımıza çıktı.[11] Sultanbeyli'de derinlemesine mülakatlar yaparken gençlerden bir tanesi şöyle dedi:

> Çevremdeki herkes Suriyelilerden nefret ediyor. İnsanlar merak ediyorlar Suriyelilerin neden Turkiye'ye geldiğini. Ben onların yerinde olsaydım, ülkemi terk etmezdim, orada kalır ve vatanımı düşmanlara karşı savunurdum. Suriyeliler korkak; o nedenle ülkelerini terk ettiler. Onlar vatan hainidir. Bizim ülkemiz onları kabul etti, başka ülkeler onları almıyor bile. Biz onlara iyilik yapıyoruz, ama karşılığında iyilik görmüyoruz (20 yaşında erkek, mülakat, 16 Kasım 2015, Sultanbeyli).

Türkiye'deki yaygın etno-kültürel milliyetçilik çoğunluk toplumunun özellikle Suriyeli Araplara olan yaklaşımını belirleyen kıstaslardan bir tanesidir. Kaldı ki, Türkiye toplumunda hakim olan önyargılardan birini de bu noktada hatırlatmakta fayda var. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında "Arapların Batılı sömürgeci güçlerle işbirliği yapıp Türkleri arkadan vurdukları" şeklindeki önyargı bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır.[12] Gerek İstanbul gerekse Güneydoğu Anadolu illerinde yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere Suriyeliler etno-kültürel kimlikleri üzerinden tarihsel bir anlatıyla dışlanmaktadır. Tarih bilgisinin bugün Suriyeli Araplarla karşılaşma sırasında sosyal dışlanmayı besleyen bir referans olarak kullanıldığı görülmektedir (Çelik vd. 2014; Kaya ve Kıraç, 2016). Araplara yönelik olarak gündelik hayatta yüz yılı aşkın bir süredir sergilenen bu dışlayıcı tutumun izlerine, kuşaktan kuşağa aktarılan deyimlerde ve söylemlerde de rastlamak mümkün. Sözgelimi, halk arasında anlaşılmayan bir durumu ifade etmek için kullanılan "Anladıysam Arap olayım," şek-

9 Bu konuda daha ayrıntılı güncel bir analiz için bkz. International Crisis Group (2014).

10 Geç kalan milliyetçilikler konusunda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Hobsbawm ve Ranger (1983).

11 İsmet Özel'in 14 Aralık 2015 tarihinde yaptığı konuşmanın videosu için bkz. https://twitter.com/fazzare/status/677191012738011140

12 Bu önyargıya ilişkin daha ayrıntılı bir analiz için bkz. Pope ve Pope (1997).

lindeki ifade veya karışık durumları ifade etmek için kullanılan "arapsaçı" ifadesi Araplara yönelik geleneksel algı konusunda birtakım ipuçları vermektedir (Ekinci, 2015).

İstanbul'u tercih nedenleri

Görüşme yapılan Suriyeli mültecilere İstanbul'u neden tercih ettikleri sorulduğunda %55'lik bir kesimi iş fırsatlarının fazlalığını ifade ederken, yaklaşık %31 kadarı sahip oldukları sosyal ağları, %13 kadarı güvenli bir kent olmasını ve %1 kadarı ise Avrupa'ya gitme olanakları sunma ihtimalinin altını çizdiler (Figür 1). Görüldüğü üzere, İstanbul'un istihdam olanaklarının ve mevcut sosyal ağların fazlalığı nedeniyle tercih edildiğini söylemek mümkün. Bu iki önemli unsurun yanı sıra, İstanbul'un savaşın yaşandığı Suriye topraklarına uzaklığının da yine İstanbul'un tercih edilmesinde önemli bir rolü olduğu görülmektedir. İstanbul'un Avrupa'ya açılan kapı olması nedeniyle tercih edildiğini söyleyenlerin oranı ise yok denecek kadar azdır. Burada ifade edilen %1'lik oran, yine ankette sorulan bir başka soruda elde edilen cevabın niteliğiyle doğrulanmaktadır. Suriyeli mültecilere Avrupa'ya gitmeyi isteyip istemedikleri doğrudan sorulmuş ve yine yaklaşık %1'lik bir kesimin bu soruya olumlu yanıt verdiği görülmüştür. %99'luk bir ezici çoğunuk ise İstanbul'da yaşamaktan görece mutlu olduklarını ifade ettiler. Bunun nedeni sorulduğunda ise büyük ölçüde İstanbul'un güvenli bir yer olması, kültürel açıdan yakın hissetmeleri, yakınlarının yaşadığı bir yer olması ve iş olanaklarının fazla olması gibi nedenler öncelikli olarak ifade edildi.

ŞEKİL 3
İstanbul'u Tercih Nedenleri

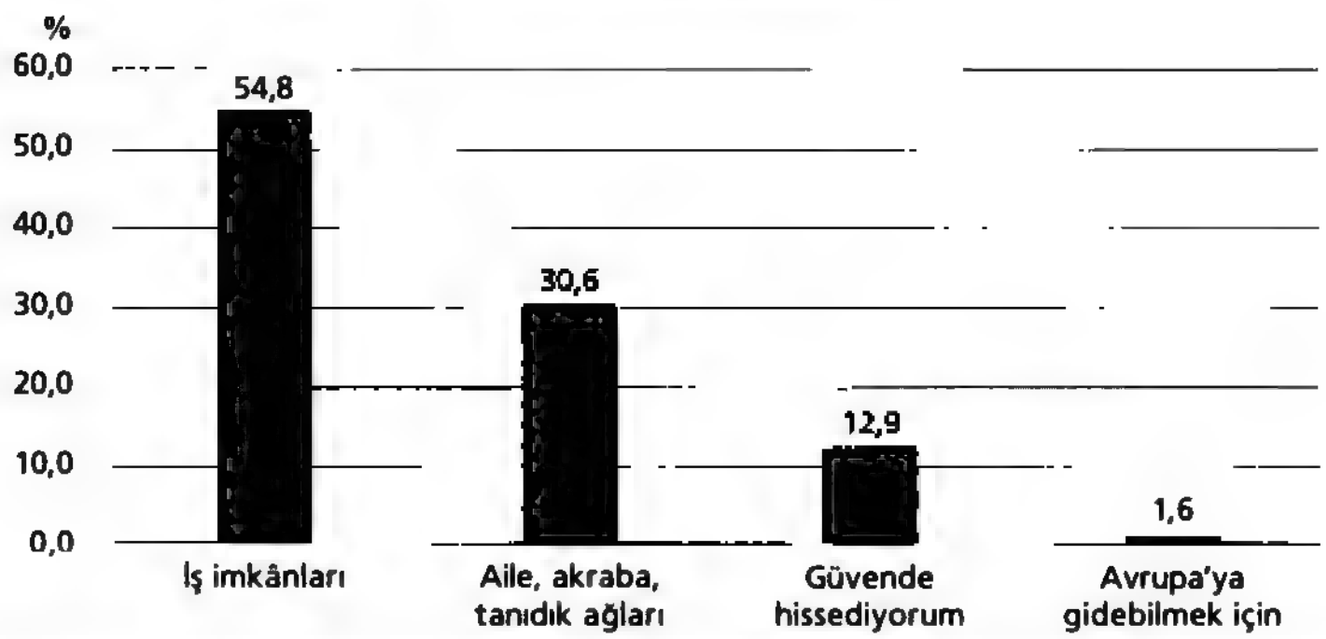

İstanbul'un mültecileri veya göçmenleri cezbeden bir diğer yanı ise konut piyasasının mültecilerin ihtiyaçlarına yanıt verebilecek seçenekler sunmasıdır. Konut arzının fazlalığı, mültecilerin özelikle Fatih, Bağcılar ve Başakşehir gibi ilçelere yerleşmelerinde etkili olmuştur: Görüşme yapılan Suriyeli mültecilerin %95'i kiraladıkları apartman dairelerinde yaşadıklarını ifade ederken, bu dairelerin çoğunlukla ekonomik zorluklar nedeniyle apartmanların birinci katı veya bodrum katında olmaları dikkat çekmektedir. Yaşadıkları ilçelerin bir kısmında Suriyelilerin birtakım diasporik alanlar yarattıkları gözlenmektedir.[13] Halep'ten bir parçaymış gibi uzaklarda bir yerlerde inşa edilmiş diasporik alanların en iyi örneklerini Fatih ilçesinde görmek mümkündür. Bu tür diasporik mekânlarda, üzerlerinde Arapça yazıların dikkat çektiği restoranların, *café*lerin, pastanelerin, küçük işyerlerinin, atölyelerin ve *call-shop*ların (telefonla arama noktaları) sıklığı dikkat çekmektedir. İstanbul'un çokkültürlü dokusuna son derece uygun bu tür diasporik mekânlar son dönemde İstanbul medyasının da dikkatini çekmiştir.[14]

İstanbul'un görüşme yapılan Suriyeliler tarafından güvenli bir yer olarak tanımlandığı görülmüştür. Savaşın yaşandığı bölgeye uzaklığını göz önünde bulunduran mültecilerin %93 kadarı İstanbul'da kendilerini güvende hissettiklerini söylerken, %7 kadarı güvende hissetmediklerini ifade etmişlerdir. Çapraz tablolamalar, kendilerini güvende hisseden mültecilerin İstanbul'u sadece savaş bölgesine uzaklığı nedeniyle değil, aynı zamanda kültürel ve dinsel açıdan kendilerine yakın görmeleri nedeniyle tercih ettiklerini göstermiştir. Öte yandan, İstanbul'da bulunan belediyelerin sağladığı iaşe hizmetlerinin, cami gibi geleneksel dinî nitelikli dayanışma mekanizmalarının ve uluslararası yardım kuruluşlarının varlığının da Suriyeli mültecilerin İstanbul'da kalmaya yönelik motivasyonlarını artırdığı saptanmıştır. Her ne kadar sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim konusunda sıkıntıların çok olduğu ifade edilmiş olsa da savaş coğrafyasına uzaklığı, tarihsel-kültürel-dinsel yakınlığı, konut ve iş piyasasının sağladığı imkânlar nedeniyle İstanbul'un Suriyeli mülteciler için cazip bir metropolitan kent olduğu görülmektedir.

Gündelik hayatta karşılaşılan sorunların niteliklerinin de araştırıldığı bu çalışmada, Suriyeli mültecilerin öncelikli olarak işsizlikten yakındıkları görülmüştür (%30). Karşılaşılan diğer zorluklara bakıldığında ise, Türkçe konuşamama (%17), yoksulluk (%13), iş piyasalarında sömürü (%12), ayrımcılık (%11) ve sosyal hizmetlere erişim (%8) gibi konularda karşılaşılan sorunlar dile getirilmiştir. Öte yandan, toplumsal cinsiyet ve gündelik hayatta karşılaşılan sorunlara ilişkin çapraz tablolamaların verdiği sonuçlara göre, kadınlar gündelik hayat-

13 Diasporik alanların ayrıntılı çalışması ve ilgili literatür için bkz. Kaya (2001).

14 Bkz. *Hürriyet*, http://www.hurriyet.com.tr/istanbulda-kulturuyle-sanatiyla-ve-restoraniyla-suriye-mahallesi-40026339, erişim tarihi: 15 Haziran 2016; *Vatan*, http://www.gazetevatan.com/iste-istanbul-daki-beyaz-suriyeliler–718280-gundem/, erişim tarihi: 16 Haziran 2016.

ta ayrımcılık ve Türkçe dilini anlayamamak-konuşamamaktan kaynaklanan sorunlarla daha fazla karşılaştıklarını ifade ederken, erkekler ise işsizlikten yakınmışlardır. Suriyeli mültecilerle yapılan odak grup görüşmelerinde de görüldüğü üzere, kadınların gündelik hayatta ailenin sağlık, eğitim ve komşularla olan ilişkiler konusunda erkeklere oranla çoğunluk toplumunun bireyleriyle daha fazla müzakere etmek durumunda olduklarından yukarıda ifade edilen sorunları daha sıklıkla yaşadıkları saptanmıştır.

Mültecilerin özellikle bulundukları toplumun dilini öğrenme motivasyonlarının içinde bulundukları yeni coğrafyada sahip oldukları veya olamadıkları yasal statüyle yakından ilgili olduğu bilinmektedir (Erdoğan, 2015; Hayata Destek Derneği, 2016). Suriyeli mültecilere, geçici bir süre için de olsa eğitim, sağlık ve barınma hizmetlerine erişim hakkı veren Geçici Koruma Yönetmeliği'ne (2014) tabi olan Suriyelilerin, bu statütünün kendilerine sağladığı hakların geçici olması nedeniyle kendilerinin ve ailelerinin geleceğini yeterince güven içinde görmedikleri ve bu nedenle kendilerini bir tür limbo içinde hissettikleri anlaşılmaktadır. Bu limbo durumunun Suriyelileri içinde bulundukları sosyal alanlara yeterince entegre edebilecek, çocuklarını eğitim kurumlarına kanalize edebilecek, daha sağlam temellere oturan komşuluk ilişkileri geliştirebilecek ve dolayısıyla Türkçe dilini öğrenme konusunda yeterince güçlü bir motivasyon geliştiremedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, Türkçe dilini öğreten programların ve kurumların sınırlılığı da görüşme yapılan kişilerin bir kısmı tarafından ifade edilmiştir. Mülteciler tarafından dile getirilen diğer bazı sorunlar ise, onların psikolojik ve psikiyatrik destek konusunda ne denli büyük bir ihtiyaç içinde olduklarını göstermektedir. Yanlızlık ve dışlanma hissi ile yasta olma hali sıklıkla dile getirilen sorunlar arasında bulunmaktadır.

Ancak, yoksulluğun Suriyeli mülteciler için en önemli sorun olarak tecrübe edildiği görülmektedir. 2015 yılı Aralık ayı itibarıyla İstanbul'da yaşayan altı kişilik bir Suriyeli ailenin aylık gelirinin ortalama yaklaşık 1.500 TL olduğu saptanmıştır. Bu rakamı dört kişilik bir ailenin yoksulluk sınırı ve açlık sınırına kıyasladığımızda, 2015 yılı Aralık ayı verilerine göre saptanan 1.385 TL'lik açlık sınırına yakın olduğu ve 4.714 TL civarındaki yoksulluk sınırının ise çok altında olduğu görülmektedir.[15] Suriyelilerin gıda tüketimine bakıldığı zaman, hanelerde daha çok ekmek ve makarna gibi karbonhidrat tüketiminin fazla olduğu ve mümkün oldukça sebze ve meyve tüketimine meyilli oldukları görülmektedir. Diğer alanlarda söz konusu tüketimin yeterli olmadığı görülmektedir. Evrensel ölçekte yapılan çalışmalarla bu veriler kıyasladığı zaman, mültecilerin %12'sinin yiyecek tüketim skorunun çok zayıf olduğu, %15'inin sınırda olduğu ve %75'inin ise ortalamanın biraz üstünde seyrettiği görülmektedir (Kaya ve Kıraç, 2016).

15 Bu konuda ayrıntı bir değerlendirme için bkz. Türk-İş, http://www.teksif.org.tr/aralik-2015-aclik-ve-yoksulluk-siniri-1385-26-tl_icerik_10248-1.html, erişim tarihi: 15 Haziran 2016.

Sonuç

İstanbul'un en çok sayıda Suriyeli mülteciyi barındıran altı ilçesi olan Küçükçekmece, Başakşehir, Bağcılar, Fatih, Sultanbeyli ve Ümraniye'de 2015 yılının son çeyreğinde Hayata Destek Derneği ile birlikte gerçekleştirdiğimiz araştırmanın sonuçlarından bir kısmının aktarıldığı bu makalede Suriyelilerin İstanbul'u tercih nedenleri tartışılmıştır. İstanbul'da yaşayan ve %85 kadarı Halep kökenli olan Suriyelilerin İstanbul ile mevcut sosyal ağlar üzerinden birtakım ilişkiler kurdukları ve tarihsel, kültürel ve dinsel birtakım sermayelerini de bu süreçte kullandıkları gözlemlenmiştir. Mülteci Araştırmalarında dünya genelinde de eksikliği hissedilen iki önemli noktanın bu makalede özellikle altı çizilmiş ve bu eksikliklerin giderilmesi bağlamında bu makalenin bir katkı sunması amaçlanmıştır. Buna göre, mülteci araştırmalarında hep eksikliği hissedilen tarihsel analiz biçimi ve mültecilerin öznelliklerinin yokluğu gibi sorunların üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında İstanbul ve İzmir'den sonra imparatorluğun üçüncü en büyük kozmopolitan vilayeti olan Halep'in Anadolu topraklarıyla var olan tarihsel, kültürel ve idari bağlarının belli ölçüde bugün Türkiye'de yaşayan ve çoğunluğu Halepli olan Suriyelilerin varlığını anlamakta önemli bir etken olduğunun altı çizilmiştir. Dolayısıyla, Suriyelilerin Türkiye'deki varlığının sadece coğrafi yakınlıkla anlatılamayacağının altı çizilmiştir. İstihdam ve konut piyasalarının sağladığı olanakların da İstanbul'un Suriyeliler tarafından tercih edilmesinde etkili olduğu gözlemlenmiştir. Ancak her ne kadar kültürel, tarihsel ve dinsel ağlar Haleplilerin İstanbul'da kendilerini güvende hissetmelerini sağlasa da ve istihdam ve konut piyasaları önemli birtakım imkânlar sunsa da, Suriyeliler gündelik hayatta önemli birtakım sorunlarla karşılaşmaktadırlar. İstihdam ve konut piyasalarında karşılaştıkları sömürü biçimleri, Türkçe dil bilgisi eksikleri, gündelik hayatta karşılaştıkları ayrımcılık pratikleri, Araplara karşı beslenen önyargıların varlığı, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, yoksulluk, işsizlik, yasal bir statünün sağlayabileceği güvenden yoksunluk hissi, çocuk işçiliği ve uzun süre devlet aktörleri ve toplumun çoğunluğu tarafından "misafir" olarak tanımlanmaları ve Türkiye'de henüz belirgin uyum politikalarının hayata geçirilememiş olması gibi sorunlar öncelikli olarak dile getirilmiştir.[16] Bu tür problemlerin, her ne kadar sayıları tahmin edilenden çok daha az da olsa, İstanbul'da yaşayan bir kısım Suriyeliyi hayatlarını riske ederek AB ülkelerine gidebilmek için bazı yasal olmayan yolları denemeye ittiği görülmüştür.

Bu makalenin yer ve zaman açısından sahip olduğu kısıtlar nedeniyle İstanbul'da yaşayan yerli toplulukların Suriyeli mültecilere karşı ne tür algılar ve yak-

16 İstanbul'da yaşayan Suriyeli mültecilerin sağlık, eğitim, barınma ve iş piyasalarına erişimleri konusunda ayrıntılı bir analiz için bkz. Kaya ve Kıraç (2016). Ayrıca, Suriyelilerin eğitim hizmetlerine erişimi konusunda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Beyazova ve Akbaş (2016).

laşımlar geliştirdiği konusuna yeterince değinilememiştir. Bu nedenle, mülteci çalışmalarında bu eksikliğin giderilmesine yönelik araştırmalara da önem verilmesi gerekmektedir. Mültecilerin Türkiye'de uzun süre devlet aktörleri tarafından "misafir" olarak anılması, hiç şüphe yok ki, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının çoğunluğunun mültecileri "misafir" olarak görmeleri için gerekli olan zemini ve kamuoyunu şekillendirdiği görülmektedir. Mültecileri "misafir" olarak görmek, devletin ve yurttaşların ilgi ve alakasına muhtaç edilgen insanlar olarak algılamaya yol açarken, kalış süreleri uzadıkça onlara karşı beslenen hasmane tutumların da yükselmesine neden olmaktadır (Gökay, 2015). Mültecilerin Türkiye'ye gelmeye başlamalarından bu yana iktidar partisi çevrelerinde sıklıkla dile getirilen "Ensar" ruhunun da,[17] yine mültecilerin hak temelli olmayan düzlemlerde "evsahibi toplumun" vicdanına kalacak şekilde hayatta kalma mücadelesi vermelerine neden olabilmektedir. Öte yandan, Suriyeli kadınların genç yaşta evlendirilmek ve çokeşli evliliklere muhattap olmak şeklinde birtakım sorunların yine araştırmacılar tarafından saptandığı görülmektedir (Kirişçi ve Ferris, 2015: 5). Son olarak, yukarıda da ifade edildiği üzere tarihte izleri olan pan-Arabist ve pan-Türkist milliyetçilik türlerinin mültecilik olgusu etrafında yeniden tezahür ettiğini gösteren çok sayıda anekdotla karşılaşılabilmektedir. Bu tür pratiklerin, yakın gelecekte, özellikle siyasal gerilimlerin, toplumsal hareketlerin, kutuplaşmanın yaşandığı düzlemlerde daha belirginleşmek suretiyle siyasal açıdan yönetilmesi hiç de kolay olmayan birtakım gerilimlere yol açabileceği düşünülebilir.

Teşekkürler

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesi sürecinde Hayata Destek Derneği çalışanlarının ve araştırmacılarının çok büyük katkıları oldu. Sema Genel Karaosmanoğlu, Aysu Kıraç, Ayşe Afet Dinçer, Clémence Dumas, Pınar Yüksel, Burcu Kuğu, Gonca Girit McDaniel ve Hanzade Germiyanoğlu'na tek tek katkıları için teşekkür ederim. Alan araştırmasını gerçekleştiren araştırmacılarımızın gayreti ve arzusu olmasaydı bu araştırmanın gerçekeştirilmesi mümkün olmazdı. Araştırmacılarımız olan Karam Alhindi, Abeer Alkak, Naouras Al-Matar, Barizan Alyusuf, Ramah Awad, Hend David, Renas Mele ve Zozan K. Mousa'ya teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Makalenin gelişmesine ve daha anlaşılır olmasına yönelik yaptığı katkılardan ve yapıcı eleştirilerinden ötürü meslektaşım Dr. Ayşe Tecmen'e ayrıca teşekkür ediyorum.

17 Arapçada Ensar, yardım edenler, yardımcılar anlamına gelir. Sıfat olarak, "herkesi seven, herkese yardım eden" şeklinde nitelendirilir. Terim olarak, İslâm dininin tarihsel gelişimi açısından büyük bir öneme sahip olan Hicret olayı sırasında evsahibi olan Medinelilerin bir kısmını tanımlayan kimlik haline gelmiştir. İslâm tarihinde Mekke'den Medine'ye göç eden Muhacirlere yardım eden Medineli Müslümanlara Ensar denmiştir. İslâm tarihinde Ensar olarak anılan Medine halkı, Mekke'de zulüm altında olan ilk Müslümanları şehirlerine davet etmiş, onlarla evlerini, topraklarını paylaşmış, kentlerinin bu davet nedeniyle düşmanların taarruzlarına maruz kalmasını göze almışlardır.

KAYNAKÇA

Benezer, G. ve Zetter, R. (2014) "Researching and Directions: Conceptual and Methodological Challenges and Researching Refugee Journeys", *Journal of Refugee Studies*, 28(3): 297-317.

Beyazova, A. ve Akbaş, M. (2016) "Türkiye'deki Devlet Okullarında Suriyeli Mülteci Çocuklar" A. Kaya, G. Vural ve A. Aydın (der.) *Değerler Eğitimi* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 127-146.

Bhabha, H. K. (1990) "The Third Space. Interview with Homi Bhabha" Rutherford, J. (der.) *Identity, Community, Culture and Difference* içinde, Lawrence and Wishart, Londra, 207-221.

Boyd, M. ve Nowak, J. (2012) "Social Networks and International Migration" Martiniello, M. ve Rath, J. (der.) *An Introduction to International Migration Studies. European Perspectives* içinde, Amsterdam University Press, Amsterdam, 77-103.

Brah, A. (1996) *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, Routledge, Londra.

Castells, M. ve Cardoso, G. der. (2005) *The Network Society: From Knowledge to Policy*, Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations, Washington, DC.

Castles, S., Miller, J. ve Haas, J. de. (2013) *The age of Migration*, Guilford Press, Kanada.

Çatı, M. O. (2013) *The Political Economy of the Syrian Foreign Policy, 1949-1963*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Department of Politics and International Studies, School of Oriental and African Studies, University of London.

Chatty, D. ve Marfleet, P. (2013) "Conceptual Problems in Forced Migration", *Refugee Survey Quarterly*, 32(2): 1-13.

Çelik, A., Alkış, M., Sayan, S. ve Ekinci, Y. (2014) "Gaziantep'te Suriyelilere Yönelik Saldırılar ve Toplumsal Nefretin Sebeplerinin Analizine Dair Rapor", *MAZLUMDER*, http://gaziantep.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/Suriyeliler-1.pdf, erişim tarihi: 18 Mayıs 2016.

Deleuze, G. ve Guattari, F. (1987) *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, B. Massumi, University of Minneasota Press, Minneapolis.

Ekinci, Y. (2015) "'Misafirlik Dediğin Üç Gün Olur': Suriyeli Sığınmacılar ve Sosyal Dışlanma", *Birikim*, 311: 48-54.

Engler, M. ve Schneider, J. (2015) "German Asylum Policy and EU Refugee Protection: The Prospects of the Common European Asylum System (CEAS)", *IMIS Focus Migration Policy Brief*, 29.

Erdoğan, M. (2015) *Türkiye'deki Suriyeliler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Faist, T. (2000) *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Clarendon Press, Oxford [Türkçesi, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanların Dinamikleri*, çev. Z. Gündoğdu ve C. Nacar, Bağlam, İstanbul, 2003].

FAO. (2014) "Syrian Arab Republic: Continued conflict and drought conditions worsen 2014 crop production prospects", *GIEWS Update*, http://www.fao.org/giews/english/shortnews/Syria15052014.pdf, erişim tarihi: 27 Nisan 2016.

Featherstone, M. (1994) *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage Publications, Londra.

Femia, F. ve Werrell, C. (2012) "Syria: Climate Change, Drought and Social Unrest", *The Center for Climate & Security*, https://climateandsecurity.org/2012/02/29/syria-climate-change-drought-and-social-unrest/, erişim tarihi: 4 Mayıs 2016.

Fortuyn, P. (2001) *De islamisering van onze cultuur*, Karakter Uitgeners, Uitharn.

Gleick, P. H. (2014) "Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria", *Weather, Climate, and Society* 6(3): 331-340. DOI: 10.1175/WCAS-D-13-00059.

Gökay, B. (15 Ocak 2015) "The Making of a Racist Myth", *Ottomania*, http://www.fabrikzeitung.ch/the-making-of-a-racist-myth/

Gümüş, B. ve Eroğlu, D. (2015) "Partial integration of Syrian 'escapees' under the rule of Turkey's Justice and Development Party (JDP)", *Contemporary Arab Affairs*, 8(4): 469-487. DOI: 10.1080/17550912.2015.1080965.

Harvey, D. (2006) *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, Verso, Londra.

Hayata Destek Derneği. (2016) *Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu*, Hayata Destek Derneği, İstanbul.

Hinnebusch, R. ve Zintl, T. (2015) *Syria from Reform to Revolt Volume 1: Political Economy and International Relations*, Syracuse University Press.

Hobsbawm, E. ve Ranger, T. (1983) *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge [Türkçesi: *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora, İstanbul, 2006].

International Crisis Group. (9 Eylül 2014) "Rigged Cars and Barrel Bombs: Aleppo and the State of the Syrian War", *Middle East Report*, 155, http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/155-rigged-cars-and-barrel-bombs-aleppo-and-the-state-of-the-syrian-war.pdf

Kaya, A. (2001) *Sicher in Kreuzberg: Constructing Diasporas, Turkish Hip-Hop Youth in Berlin*, Transcript Verlag, Bielefeld.

Kaya, A. (2011) *Türkiye'de Çerkesler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kaya, A. (2012) *Islam, Migration and Integration: The Age of Securitization*, Palgrave, Londra.

Kaya, A.; Işık, İ. E.; Şahin, B.; Elmas, E.; Çağlayan, B.; Aksoy, P. ve Velioğlu, Ş. der. (2008) *Günümüz Türkiyesi'nde Göçler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kaya, A. ve Kıraç, A. (2016) *Vulnerability Assessment of Syrian Refugees in Istanbul*, Hayata Destek Derneği, İstanbul.

Kilic, B.K. ve Üstün, K. (2015) *Turkey's Syrian Refugees: Towards Integration*, Seta, İstanbul.

King, R. (2012) "Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer", *Willy Brandt Professorship Working Paper Series*, Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare, Malmö.

Kirişçi, K. ve Ferris, E. (2015) "Not Likely to Go Home: Syrian Refugees and the Challenges to Turkey—and the International Community", *Working Paper*, 7, Brookings Institute, Washington, DC.

Lamm, R.D. ve Imhoff, G. (1985) *The Immigration Time Bomb: The Fragmenting of America*, Truman Talley Books, New York.

Marfleet, P. (2007) "Refugees and History: Why we must address the past", *Refugee Survey Quarterly*, 26(3): 136-148. DOI:10.1093/rsq/hdi0248.

Marfleet, P. (2013) "Explorations in a Foreign Land: States, Refugees, and the Problem of History", *Refugee Survey Quarterly*, 32(2): 14-34.

Massey, D. ve García-España, F. (1987) "The Social Process of International Migration", *Science*, 4816(237): 733-738.

Mhanna, W. (2013) "Syria's climate crisis - Al-Monitor: the Pulse of the Middle East", *Al-Monitor*, Beirut, http://www.almonitor.com/pulse/politics/2013/12/syrian-drought-and-politics.html#, erişim tarihi: 27 Nisan 2016.

Oytun, O. ve Şenyücel, S. (2015) "Effects of the Syrian Refugees on Turkey", *ORSAM-TESEV Report*, 159, Ankara.

Özdemir, N. (2016) "Dreams vs. the Reality: Experiences of Syrian Refugees from Turkey to Germany", *Unpublished MA Dissertation*, MA in European Studies Double Degree Program, Istanbul Bilgi University and European University of Viadrina

Pope, N. ve Pope, H. (1997) *Turkey Unveiled: a History of Modern Turkey*, John Murray, Londra.

Rabo, A. (2006) "Affective, parochial or innovative? Aleppo traders on the margin of global capitalism", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée: La Syrie au quotidien. Cultures et pratiques du changement*, http://remmm.revues.org/3013, erişim tarihi: 19 Mayıs 2016.

Rebmann, R. (2016) "Into Irregularity: Migrant Experiences and State Perspectives on Human Smuggling to Germany", *Unpublished MA Dissertation*, MA in European Studies Double Degree Program, İstanbul Bilgi University and European University of Viadrina.

Schiller, N. G., Basch, L. ve Blanc-Szanton, C. (2004) "Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration" Mobasher, M. ve Sadri, M. (der.) *Migration, Globalization, and Ethnic Relations* içinde, Prentice Hall, New Jersey, 213-227.

Şen, S. (2010) *Ortadoğuda İdeolojik Bunalım-Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Hemen Kitap, İstanbul.

Stacy, P. ve Lutton, W. (1985) *The Immigration Time Bomb*, Monterey, American Immigration Control Foundation, Virginia.

Thomas, W.I. ve Znaniecki, F. (1918-1920) *The Polish Peasant in Europe and America*, William Badger, Boston.

Tilly, C. (2007) "Trust Networks in Transnational Migration", *Sociological Forum*, 22(1): 3-24.

Van Hear, N. (1998) *New Diasporas: The Mass Exodus, Dispersal and Regrouping of Migrant Communities*, University of Washington Press, Seattle, Washinghton.

Van Hear, N. (2004) ",I went as far as my money would take me': conflict, forced migration and class" Crepeau, F. vd. (der.) *Forced migration and global processes: a view from forced migration studies* içinde, Lexington/Rowman and Littlefield, Lanham, MA, 125-158.

Virilio, P. (2000) *The Information Bomb*, Verso, Londra.

Wallerstein, I. (1974) *The Modern World-System (Vol. 1)*, Academic Press, New York.

Walters, W. (7 Aralık 2006) "Security, Territory, Metagovernance: Critical Notes on Antiillegal Immigration Programmes in the European Union", presented at Istanbul Bilgi University.

Watenpaugh, K.D. (2005) "Cleansing the Cosmopolitan City: Historicism, Journalism and the Arab Nation in the Post-Ottoman Eastern Mediterranean", *Social History*, 30(1): 1-24.

Worth, R.F. (2012) "Drought Withers Lush Farmlands in Syria", *New York Times*, http://www.nytimes.com/2010/10/14/world/middleeast/14syria.html, erişim tarihi: 8 Mayıs 2016.

Zelinsky, W. (1971) "The Hypothesis of the Mobility Transition", *Geographical Review*, 61(2): 219-249.

Göç ve güvenlik: Eleştirel yaklaşımlar

Bahar Rumelili - Sibel Karadağ***

Özet: Eleştirel güvenlik çalışmaları literatürü son otuz yıldır, heyecan verici ve geniş bir biçimde, Avrupa'da göçün bir güvenlik meselesi olarak inşasını analiz etmekte ve onun eleştirisini yapmaktadır. Bu makale de, Avrupa'nın son dönemde karşı karşıya kaldığı mülteci "krizi" bağlamında bu literatüre geniş kapsamlı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Makalede sırasıyla beş eleştirel güvenlik kavramı tartışılacaktır: güvenlikleştirme, toplumsal güvenlik, ontolojik güvenlik, güvenlik teknolojileri ve güvenliksizleştirme. Güvenlikleştirme teorisi, güvenlik kavramını, bir söz edimi ve dolayısıyla da, bir meselenin *güvenlikleştirilip* bir "tehdit" olarak sunulduğu ve gerçek varoluşsal bir tehdit olup olmamasından bağımsız bir şekilde kendine gönderme yapan bir faaliyet olarak tanımlar. Toplumsal güvenlik kavramı ise, bir meselenin toplumun kimliğine, refah düzeyine ve "homojen" yapısına potansiyel bir "tehdit" olarak algılanması süreçlerini inceler. Ontolojik güvenlik, istikrarlı bir öz-anlatıya sahip olmaktan kaynaklanan güvenlik hissine odaklanarak göçün güvenlikleştirilmemesi için göç alan toplumların öz-anlatılarının dönüşmesi gerektiğine vurgu yapar. Güvenlikleştirme süreçleri söylemsel düzlemle sınırlı değildir, ayrıca gündelik hayatın içerisinde rutinleşmiş vize kontrolleri, parmak izi kontrolleri ve biyometrik teknolojiler gibi kimlik tespiti ve kontrolünü amaçlayan güvenlik teknolojileri de bu sürecin önemli bir parçasıdır. Son olarak, makalede bir meselenin hangi yollarla *güvenliksizleştirilebileceği* ve buna ilişkin olarak hangi biçimlerde "normalleştirilip" istisnai düzlemden olağan düzleme çekilebileceğine değinilecektir.

Anahtar sözcükler: Avrupa'da mülteci "krizi", güvenlikleştirme teorisi, göçün güvenlikleştirilmesi, toplumsal güvenlik, güvenlik teknolojileri, güvenliksizleştirme

Giriş

Çağlar boyu normal görülen insan hareketliliğinin, belki hiç olmadığı kadar güvenlik ile ilişkilendirildiği bir dönemden geçiyoruz. Suriye İç Savaşı'nın tetiklediği mülteci hareketliliğini durdurmak ve sınırlamak için, göç yollarında yer

(*) Koç Üniversitesi.

(**) Koç Üniversitesi.

alan devletlerin her türlü olağanüstü –ve gerekirse askerî– yöntemleri kullanmaları çok da fazla sorgulanmadan kabul görüyor. Göç, elektronik güvenlik sistemlerinden, ulusal ve çokuluslu sınır güvenlik timlerine, pasaport memurlarından geri kabul merkezi görevlilerine kadar geniş bir güvenlik sektörü yaratmış durumda ve beslemekte. Göçmen karşıtı söylem bütün dünyada, halk nezdinde, bütün diğer siyasi söylemlerin ötesinde yankı buluyor ve bunu gören siyasetçiler tarafından sıkça üretiliyor. Göçmenlerin bir bütün olarak refah avcısı, hastalık taşıyıcısı, toplumsal düzene karşı bir tehdit, potansiyel suçlu ve "biz"den farklı olarak ötekileştirilmeleri, uluslararası terörizmin yarattığı tedirginlikle de birleştirildiğinde, toplumun çeşitli katmanlarında birincil tehdit olarak görülmelerine yol açıyor.

Yukarıda betimlenen göç-güvenlik ilişkisi Avrupa toplumlarında 1980'lerin ortalarından itibaren kademeli olarak artan bir şekilde kuruldu ve Suriye İç Savaşı'nın tetiklediği mülteci hareketliliği ile tepe noktasına ulaştı. Bu süreçte kurulan göç-güvenlik ilişkisi, bu makalenin konusu olan eleştirel güvenlik kavramları ve kuramları ışığında kapsamlı bir literatür tarafından incelendi ve irdelendi. Türkiye ise ancak yakın dönemde göç veren ve transit bir ülke olmaktan göç alan bir ülke olmaya evrildiği için (İçduygu, 2015), bu göç-güvenlik ilişkisinin, içerdiği söylem, pratik ve kurumlar ile çok daha hızlı bir şekilde kurulduğunu gözlemliyoruz. Bu makale, eleştirel güvenlik çalışmalarının temel kavramlarını ve özellikle göç ile ilgili temel tartışmalarını ortaya koymayı ve bu yolla, Türkiye'de kurulmakta olan göç-güvenlik ilişkisinin eleştirel bağlamda tartışılmasına zemin hazırlamayı amaçlamaktadır.

Eleştirel güvenlik çalışmaları çok kapsamlı bir literatür içerdiğinden bu makalede sadece belli temel kavramlara ve eserlere odaklanılacaktır.[1] Makalenin birinci kısmında güvenlik kuramlarının Soğuk Savaş sonrası evriminin kısa bir özeti sunulacaktır. Bunu takiben ikinci kısımda, eleştirel güvenlik kuramının temel kavramları ve tartışmaları kapsamlı bir analize tabi tutulacaktır. Bu kavram ve tartışmalar ışığında üçüncü bölümde, 1980'lerden itibaren Avrupa toplumlarında kurulan göç-güvenlik ilişkisinin söylemsel ve pratik boyutlarına değinilecektir. Sonuç bölümünde ise, bu kuramsal tartışmaların Türkiye siyasetinde ve Suriyeli göçmenler özelinde kurulan göç-güvenlik ilişkisine nasıl ışık tutabileceği değerlendirilecektir.

Güvenlik Çalışmalarının evrimi

Güvenlik Çalışmaları alanı Soğuk Savaş'ın son on yılına kadar Uluslararası İlişkiler disiplinin bir alt dalı olarak *Stratejik Çalışmalar* ya da *Ulusal Güvenlik Çalışmaları* gibi kavramlarla ifade edildi (Açıkmeşe, 2014: 246). Soğuk Savaş şart-

1 *Toplum ve Bilim* dergisinde yayımlanan eleştirel güvenlik kuramı konulu diğer çalışmalar için Aslı Çalkıvik ve Evren Balta'nın yazılarına bakılabilir.

larında şekillenen ve ağırlıklı olarak realist teorinin etkisinde olan Stratejik Çalışmalar, devleti hem güvenliğin öznesi hem de güvenliği sağlayacak olan aktör olarak görür ve askerî tehditlere karşı devletlerin savunma politikalarına odaklanır (246). Devletlerin askerî güvenlik sorunları, savunma politikaları, askerî çatışmaların nedenleri, nükleer silahsızlanma ve benzeri askerî-siyasi konular ve devlet merkezli analizler güvenlik çalışmalarının ana eksenini oluşturmuştur (246). Soğuk Savaş'ın son on yılından itibaren askerî tehditlerin giderek azalması ile öncesinde ikinci plana itilen sorunlar daha çok tartışılmaya başlanmış ve geleneksel anlayıştaki "dar" güvenlik kapsamı sorgulanmaya başlamıştır. Askerî tehditlerin ötesinde ekonomik, siyasi, toplumsal sorunlar, çevre kirliliği, doğal kaynakların yok oluşu, sosyoekonomik eşitsizlik, etnik çatışmalar, salgın hastalıklar, toplumsal cinsiyet, uluslararası kaçakçılık gibi pek çok konu güvenlik gündemine dahil edilmeye başlamıştır.

Dolayısıyla, geleneksel güvenlik çalışmalarına yöneltilen ilk eleştiri oku ulusal güvenliğe odaklanan devlet merkezci bakış açısını hedef almıştır. İlk dalga eleştirel güvenlik çalışmaları, analiz düzeyini devletle sınırlı tutmayarak güvenliğin öznesini toplum, topluluklar, gruplar ve bireyler şeklinde genişlettiler. Barry Buzan 1983 yılında yayınladığı *People, States and Fear* (İnsanlar, Devletler ve Korku) adlı kitabında güvenliğin askerî, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olmak üzere beş sektörde incelenmesi gerektiğini söyler. Barry Buzan'ın bu "beş sektörde güvenlik" yaklaşımı devlet merkezli ve askerî olmayan güvenlik anlayışını sorgulayan ilk eserlerden sayılabilir (Açıkmeşe, 2014: 247). Benzer şekilde 1989 yılında Jessica Tuchman Mathews uluslararası güvenliğin doğal kaynaklar, çevresel sorunlar ve demografik meseleleri içerecek şekilde yeniden düşünülmesi gerektiğini savundu. Ken Booth (1991) ise tehditlerin daha çok ekonomik çöküşler, siyasi baskılar, açlık, etnik çatışmalar, çevresel sorunlar ve hastalıklar olduğunu öne sürdü. Eleştirel güvenlik çalışmalarının kapsamın genişletilmesine dair çabalarına karşı çıkan geleneksel araştırmacılar, güvenlik gündeminin askerî meseleler ile sınırlı tutulması gerektiğini, yaşam kalitesini tehdit eden her şeyin bir güvenlik sorunu olarak tanımlandığı takdirde kavramın odağını kaybedeceğini savundular (Walt, 1991).

Bu iki kutup arasında başlayan güvenlik kuramı tartışmasına Barry Buzan ve Ole Waever'ın öncüsü olduğu Kopenhag Ekolü üçüncü bir alan açar (Açıkmeşe, 2014: 250). Kopenhag Ekolü devlet merkezli, askerî-siyasi konulara odaklanan güvenlik yaklaşımlarını eleştirip beş sektör çerçevesinde genişletirken, bir yandan da diğer kutuptaki eleştirel yaklaşımlar gibi bireyin varlığını ve yaşam kalitesini etkileyecek her şeyin güvenlik kapsamına alınmasına karşı çıktı. Kopenhag Üniversitesi bünyesinde geliştirilen güvenlikleştirme teorisi, siyaset teorisi, söz edimi kuramı ve sosyal inşacılık yaklaşımlarını kullanarak güvenliği nesnel bir tehdidin yol açtığı bir sorundan ziyade söz edimleri yoluyla inşa edi-

len bir sosyal gerçeklik olduğunu vurguladı ve bir konunun güvenlik konusu olarak inşa edilmesinin siyasi sonuçlarına odaklandı.

Öte yandan, güvenlikleştirme teorisinin analiz düzeyinin daha çok devlet ve toplum güvenliği olarak kalması eleştiri konusu oldu. Aberystwyth Ekolü olarak bilinen yaklaşımda Ken Booth (1991) ve Wyn Jones (1999) merkeze bireyin güvenliğini alarak güvenliği "yaşamı belirleyen kısıtlamalardan az ya da çok özgürleştirerek farklı yaşam olanaklarının keşfini mümkün kılan" şeklinde yeniden formüle ettiler (Booth, 2005: 22). Feminist güvenlik yaklaşımları da bu çizgiyi izleyerek "Kimin güvenliği?" sorusunu ön plana aldı. Analiz düzeyine ve güvenliğin kapsamına ilişkin iki ekol arasındaki bu tartışma, zamanla etik-politik tartışmalara eklemlendi. Kopenhag Ekolü, bir konunun güvenlik konusu olarak inşa edilmesinin olumsuz siyasi sonuçlarına istinaden konuları güvenlik-dışılaştırmayı savunurken, Aberystwyth Ekolü, güvenliği olumlu bir kavram olarak görmeye devam ederek kapsamını genişletmeyi savundu. Soğuk Savaş'ın bitmesinin akabinde klasik güvenlik tehditlerinin azalması ile serpilen eleştirel güvenlik kuramları, yine aynı dönemde artış eğilimine giren insan hareketliliği ve göç konusuna odaklandı. Göç meselesi toplumsal güvenlik ve güvenlikleştirme kavramlarının en çok kullanıldığı konulardan biri oldu. Avrupa'ya olan göçü sosyoekonomik krizler, işsizlik, suç oranlarının artması, terörizm ve siyasi istikrarsızlıkla doğrudan ilişkilendiren klasik yaklaşımların aksine, pek çok eleştirel araştırmacı, güvenlikleştirme teorisinden faydalanarak göçün bir güvenlik konusu olarak ele alınmasının olumsuz siyasi sonuçlarını vurguladı (Huysmans, 2002, 2004, 2006; Bigo, 2002; Guild, 2006; Lavenex, 2001; Kostakoupolou, 2000; Ceylan ve Tsoukala, 2002). Bu isimlerden bir kısmı Kopenhag Ekolü'nün kuramsal çerçevesini benimserken, bir kısmı da ekole dair bir kısım eleştirilerini sunarak farklı teorik açılımlar önerdi.

Bigo'nun (1998, 2000, 2002) ve Balzacq'ın (2005) öncülüğünü yaptığı Paris Ekolü, güvenlikleştirme kuramına, söylemlere ve istisnai siyasete gereğinden fazla vurgu yaparak güvenlik politikalarının normal siyaset içinde rutinleşmiş pratikler yoluyla şekillenmesinin göz ardı edildiği noktasında eleştiriler getirdi. Ekol, öne sürdüğü güvenlik teknolojileri kavramı ile güvenliğin bürokratik ve teknik boyutuna ve yaşamın her alanına yayılan güvenlik önlemlerinin oluşturduğu yeni yönetimsellik biçimine vurgu yapar.

Son olarak, 2000'li yılların sonuna doğru gelişen ontolojik güvenlik kavramı ise, güvenliğin beka, tehlike ve tehdit ile özdeşleştirilmesini eleştirdi. Birey, topluluk ve devletlerin, istikrarlı bir öz-anlatıya dayanan farklı bir güvenliğin de arayışında olduğunu ve bu arayışın davranışlarını şekillendirdiğini vurguladı. Bu arayışın, milliyetçi ve köktenci ideolojilerin yaygınlaşması, radikalleşme ve göçün güvenlikleştirilmesi gibi birçok güncel siyasi ve sosyal süreci açıklayabileceğini öne sürdü.

Temel kavramlar ve tartışmalar

Güvenlikleştirme

Güvenlikleştirme kavramı, Kopenhag Ekolü'nün güvenlik çalışmalarına katkılarından en önemlisidir. Ekole göre güvenlik sorunları nesnel ve gerçek varoluşsal tehditlerin yol açtığı bir sorun değildir. Sorunlar kendiliklerinden güvenliğe tehdit oluşturmazlar, aksine aktörler tarafından güvenlikleştirilirler. Güvenlikleştirme teorisi, sosyal inşacılık yaklaşımını (Rumelili, 2014) kullanarak güvenliği öznelerarası (intersubjective) bir olgu olarak kavramsallaştırır (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 23). Diğer bir deyişle, bir sorun, içerdiği belli özelliklerden dolayı değil, güvenlik sorunu olarak görüldüğü ve anlamlandırıldığı için güvenlik sorunu olur.

Güvenlikleştirme kavramının temelini ise söz edimi (speech act) kuramı oluşturur (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 25). Kopenhag Ekolü söz edimi yaklaşımını Austin'in (1962) söz edimi kuramından esinlenerek geliştirmiştir. Austin dilin işlevini olguların doğru ya da yanlış betimlenmesi ile sınırlayan yaklaşımları eleştirir. Bu yaklaşımların dilin bir eylemin performe edilebilmesindeki gücünü yok saydığını düşünür (Taureck, 2006: 6). Austin'e göre dil edimseldir, yani "bir şey söylemek, o şeyin yapılmasıdır" (6). Bu nedenle performe edilen önerme, bildirdiği şeyi kuran, yaptığını söylediği şeyi yapan, iş bitiren bir önermedir. Bu nedenle Austin'in kuramında dil doğru ya da yanlış betimlemeler değildir, aksine ifadenin kendisi ile birlikte bir gerçeklik yaratılmış olur. Waever (1989) söz ediminin güvenlikle olan bağlantısını şöyle kurar:

> Güvenlik kendinden daha gerçek olana dair bir gösterge (sign) değildir, ifade etmek eylemin kendisidir. Eylem söylemek yolu ile gerçekleşir (bahse girmek, söz vermek ya da bir gemiye isim vermek gibi)... Belirli bir hususu spesifik bir kategorinin (güvenlik) alanına dahil ederek, devlet bu hususla mücadele etmek için tüm yöntemleri kullanma eğilimindedir (Taureck, 2006: 7).

Örneğin, bir siyasi liderin, göçmenlerin toplumsal barışı tehdit ettiklerini ifade etmesi, sadece duruma yönelik bir tespit olarak görülemez. Güvenlikleştirme teorisine göre, bu ifade göçmenlerin varlığını ilk etapta siyaset-dışı alandan (non-politicized) siyasal alana (politicized), sonrasında da güvenlik alanına (securitized) taşımaktadır. Güvenlikleştirici ifadeler bir referans nesnesinin (referent object – devlet, toplumsal gruplar, bireyler vesaire) varoluşsal bir tehdit altında olduğu retoriğini kullanarak (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 24), söz konusu soruna öncelik verilmesine yol açarlar. Örnek ifadede referans nesnesi toplum ve toplumsal barıştır ve tehdit altında olarak betimlenmektedir. Bu tarz ifadeler olağan siyaset mekanizmalarının dışında, acil ve istisnai/olağanüstü (emergency action) önlemler alınmasını meşru kılar (24). Örneğin, toplum-

sal barışa tehdit olarak güvenlikleştirilen göçmenlerin polisiye önlemler ile gözaltına alınması, zorla kamplarda tutulması ya da yeniden yerleştirilmeleri gibi radikal önlemler meşrulaştırılır. Çünkü "güvenlik beka ile ilgilidir" ve bekanın sağlanması için söz konusu olduğunda her yol mubahtır (Waever, 2004).

Bir sorunun güvenlik sorunu haline gelmesi siyasi bir seçimdir, yukarıdaki örnekte olduğu gibi siyasi aktörler bir sorunu varoluşsal bir tehdit (existential threat) olarak ifade etmeyi seçer. Güvenlikleştirme teorisinde, bir meseleyi söz konusu referans nesnesinin varlığına yöneltilen bir tehdit olarak ifade eden güvenlikleştirici aktör (securitizing actor) önemli bir siyasi öznedir. Güvenlikleştirici aktörler, kitle üzerinde etkisi ve bir meseleyi güvenlikleştirebilme kapasitesi olan aktörlerdir. Bu aktörler, en başta yönlendirme kapasitesi ve etki alanı oldukça fazla olan hükümet üyeleridir. Bunun yanı sıra siyasi liderler, elitler, bürokratlar ve sivil toplum aktörleri de sayılabilir (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 40). Waever (1995) güvenliğin spesifik bir konuma sahip seçkinler tarafından kurumsal bir sesle dile getirildiğini söyler. Güvenlikleştirici aktörün siyasi otoritesi, hem bir meseleyi güvenlik alanına taşırken yaptığı bilinçli tercihte hem de rutin siyasi süreçlerde uygulanması mümkün olmayacak uygulamaları kullanma hakkını talep etmesinde yatar. Williams'ın (2003) bahsettiği gibi, bir meseleyi güvenlik sorunu olarak ifade eden biri, siyasi bir karar vermiş olur ve bu siyasi tercih, normal siyasetin askıya alınmasını, sorunların kamusal tartışma alanının dışına itilmesini ve acil ve olağanüstü önlemler alınmasını beraberinde getirir (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 24). Bu nedenle de güvenlikleştirme aynı zamanda güç siyaseti çalışmaktır (32). Ancak bu güç siyaseti daha çok söylemsel düzlemdedir.

> [...] güvenliği çalışmak aktörlerin gerçekte nasıl düşündükleri ile ilgilenmek değildir, bunun ortaya çıkarılması ne mümkündür ne de ilginç olandır. Burada sözü edilen aktörün neyi, nasıl sesli olarak düşündüğüdür. Bu sesli düşünmenin kamusal tartışmayı ya da siyasi süreci, yani "kamusal mantığı" nasıl etkilediğidir (akt. Taureck, 2006: 11).

Bu noktada Buzan, Waever ve Wilde'ın (1998) "güvenlikleştirme adımı" ile "başarılı güvenlikleştirme" arasında yaptıkları ayrımı da vurgulamak gerekir. Güvenlikleştirici aktörün varoluşsal tehdit olarak ifade ettiği her şey güvenlikleştirmenin gerçekleştiği anlamına gelmez. Referans nesnesi için bir meselenin aktör tarafından varoluşsal bir tehdit olarak sunulması sadece başlangıç evresidir ve "güvenlikleştirme adımı"dır (ya da *ad hoc* güvenlikleştirme). Bu adımın güvenlikleştirmeye dönüşeceği mutlak değildir, aktörlerin etkileyebilme gücüne ve söz edimlerinin başarısına bağlıdır (Emmers, 2010: 137). Güvenlikleştirmenin gerçekleşebilmesi için bu söylemin alımlayıcı kitle (audience) tarafından bir güvenlik sorunu olarak kabul görmesi ve olağanüstü önlemlerin kitlenin gözünde meşrulaşması gerekir (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 25). Bu nedenle,

"başarılı güvenlikleştirme" sadece aktörün kontrolünde değildir, sorumlu oldukları kitlenin ikna edilmesi gereklidir. Ancak bu ikna sürecinin sonucunda, güvenliğe tehdit oluşturan sorunun aciliyetle bertaraf edilmesi gerektiğine inanılır, alınacak olağanüstü önlemler tolere edilir ve olağan siyaset mekanizmalarının dışına çıkılabilir (Emmers, 2010: 139).

Dolayısıyla, güvenlikleştirme teorisinde her söz edimi güvenlikleştirme ile sonuçlanmaz. Kopenhag Ekolü'ne göre güvenlikleştirici söz ediminin başarıya ulaşması "kolaylaştırıcı koşullara" (facilitating conditions) bağlıdır. Kolaylaştırıcı koşullar iki kategoriden oluşur. Bunların ilki, meselenin varoluşsal bir tehdit olduğuna kitleyi ikna edebilecek söylemin oluşabilmesi için gerekli içsel/dilbilimsel/gramatik koşullardır. Söz ediminin etkili olabilmesi için meselenin ne denli öncelikli olduğu ve tehdit oluşturduğu, aciliyetle bertaraf edilmesi gerektiği, olağanüstü önlemler dışında başka hiçbir olasılığın olmadığı dramatik bir dille anlatılır (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 32). Bu ifadeler söylemin kitle üzerindeki etkisini arttırıcı etkiye sahiptir. İkinci kategori ise, söz ediminin gerçekleşmesini sağlayacak dışsal ve toplumsal koşullardır. Dışsal ve toplumsal koşullar ise, güvenlikleştirici aktörün sosyal konumu ve etkileme gücü ile söz konusu tehdidin tarihsel koşullarıdır. Aktörün toplumsal konumu ve sahip olduğu otorite söz ediminin başarıya ulaşmasında etkilidir. Ayrıca tehdit algısının kitle üzerindeki etkisinin artması meselenin tarihsel geçmişine de bağlıdır.

Ancak kolaylaştırıcı koşulların güvenlikleştirmede etkisi olduğu söylense de hiçbir aktörün ya da söz ediminin belirli yöntemlerle başarıya ulaşacağının garantisi yoktur. Öznelerarası bir inşa sürecinin sonucu olan güvenlikleştirme, tek bir aktörün tekelinde değildir, kullanılan söyleme ve kitlenin bu söylemle ikna edilebilmesine bağlıdır. Bu noktayı özellikle vurgulayan ikinci kuşak güvenlikleştirme kuramcısı Balzacq'a göre, güvenlikleştirme kendi kendine gönderme yapan (self-referential) söylemlerden oluşsa da aynı zamanda da alımlayıcı kitleyi de aktif olarak bu inşa sürecinin içerisine dahil eder (2005: 175). Bu durumda, öznelerarası gerçekleşen inşa süreci aktörlerden kitleye doğru tek yönlü bir etkileşimin değil, karşılıklı bir etkileşimin sonucu olmalıdır (175).

İkinci kuşak kuramcılar, güvenlikleştirme teorisinin merkezinde yer alan, söz edimi, güvenlikleştirici aktör ve alımlayıcı kitleyi kapsayan trilojiyi yeterince açık olmamakla eleştirdiler. Bu noktada teoriye yöneltilen genel eleştiri, öznelerarası inşa sürecini yorumlarken söylem düzlemiyle sınırlı kalıp karmaşık iktidar ilişkilerini ve bu iktidar ilişkilerinin toplumsal temellerini göz ardı etmesidir. Taureck (2006: 20) alımlayıcı kitlenin muğlak bir kavram olduğuna dikkat çeker ve tam olarak neyi ifade ettiğinin açık olmadığını belirtir. Kitlenin bünyesinde barındırdığı farklı kimlikler ve motivasyonlara yeterince değinilmemiştir. Bazı araştırmacılar ise, güvenlikleştirici aktör ile kitlenin arasındaki iletişimin sorunsallığını vurguladılar. Stritzel (2007), güvenlikleştirme sürecinde "Son sözü söyleyen kitlenin ikna edilmesi nasıl gerçekleşir?" sorusunu sorar. Buradaki

sorun bu öznelerarası ikna sürecinin hangi politik ortamlarda mümkün olabileceğidir. Eğer otoriter bir rejimin hakim olduğu bir ülkeden bahsediyorsak, liderin baskısı ve zorlaması altındaki kitlenin etkin rolünden nasıl bahsedebiliriz?

Ayrıca güvenlikleştirme adımını başarıya ulaştıran içsel ve dışsal kolaylaştırıcı koşulların ontolojik ve epistemolojik olarak birbirine aykırı iki yaklaşım barındırdığı tartışılmıştır. Stritzel'e göre (2007), kuramı oluşturan eksenlerin ilki söz edimi kuramına odaklanarak güvenliğin içsel/postyapısalcı/Derridacı bir okumasını yaparken, ikinci eksen güvenliğin toplumsal ile iç içe geçmiş bir okumasını yapar. Bu nedenle, ilk eksenin postyapısalcı eğilimi, diğer eksenin dışsal koşullar ve dinamiklerle iç içe geçmiş inşacı okuması ile çelişki içerisindedir. Stritzel (2007) bunun kuramın merkezindeki söylemsel yaklaşımın içinde gizli olan nesnelci eğilimin sonucu olduğunu savunur. Taureck ise bu iki eksen arasındaki gerilimi Kopenhag Ekolü'ne özgü "postyapısalcı realizm" kavramı ile açıklar (2006: 22). Güvenlikleştirme kuramının bu eklektik yapısı, postyapısalcı yaklaşımın nesnelci bir okuması ve aynı zamanda da nesnelci bakışın postyapısalcı okuması olarak düşünülebilir. Kopenhag Ekolü ise kendisini radikal postyapısalcı yaklaşımlardan ayrı tutarak bu eklektik teorik yapının çelişkilerine dair yapılan bu eleştirileri kabul etmez (Taureck, 2006; Stritzel, 2007). Söz edimlerinin kurucu özelliğini kabul etse de, güvenlikleştirmenin gerçekleşebilmesi için bağlamsallığı bir dışsal dinamik olarak kurama dahil eder. Ekole göre, postyapısalcı yaklaşım ile nesnelciliği buluşturan bu melez yaklaşım bir uyumsuzluk ya da tutarsızlık değil, aksine "ılımlı inşacılık" olarak da adlandırılabilecek bir denge unsurudur ve iki radikal yaklaşım arasında bir üçüncü alternatif sunar.

Toplumsal güvenlik

Göç-güvenlik ilişkisi açısından önem taşıyan diğer bir eleştirel güvenlik kavramı da toplumsal güvenliktir. Toplumsal güvenlik kavramında Kopenhag Ekolü toplum ile devlet arasında bir ayrım yapar. Toplumsal güvenlik, devleti değil, toplumsal kimliği, biz algısını ya da topluluk birimlerini referans alır. Bu topluluklar, uluslar, dinî ya da etnik topluluklar olabilir (Waever, 1993: 25-26). Toplumsal güvenlik "dil, kültür, din, milli kimlik, örf ve âdetler gibi geleneklerin sürdürülmesi" (19-20) ve "değişen koşullar içinde ve var olan veya muhtemel tehditlere karşın, bir toplumun özünü devam ettirebilmesi" (23) olarak tanımlanır. Kopenhag Ekolü'ne göre toplumsal güvenlik, hem güvenliğin beş sektöründen biri hem de yukarıda bahsedilen güvenlikleştirme kuramı çerçevesinde varlığı tehdit altında olduğu ifade edilen referans nesnesidir. Örneğin, göçmenlerin toplumsal barışı tehdit ettiğine dair söz edimi referans nesnesi olarak toplumu almaktadır. Göç-güvenlik ilişkisinin önemli bir boyutu, güvenlikleştirme adımlarının devletten ziyade toplumu referans nesnesi yapması ve bu şekilde toplumsal güvenliği bir güvenlik konusu olarak inşa etmesidir.

Toplumsal güvenlik kavramı, toplum nedir, kimlerden oluşur, topluma yönelik tehdit algıları nasıl ve hangi biçimlerde kurulabilir gibi birçok soru etrafında tartışmalar doğurmuştur. Buzan, Waever ve Wilde'a göre toplum, üyelerinin mensubu oldukları topluluğa aidiyetlerini gösteren düşünce ve pratiklerden oluşur. Bu sebeple de toplum, mensuplarının kendilerini diğer toplumlardan ayıracak benlik kavramı ve kimlik ile doğrudan ilişkilidir. Toplumsal güvenlik kavramı da toplumun bekasına tehdit algısı ile ortaya çıkar. Diğer deyişle, toplumun "biz" kimliğini ve bu kimliğin yeniden üretilebilme sürecini tehdit ettiği düşünülen hususlar güvenlikleştirmenin kapsamına girer (1998: 119). "Biz" kimliğini tehlikeye sokacak potansiyel bir mesele, güvenlikleştirici aktörün bunu bir güvenlik tehdidi olarak sunmasının koşullarını yaratır (119, 120). Kopenhag Ekolü göçü toplumsal kimliğe potansiyel tehdit olarak algılanan mevzulardan biri olarak tanımlar. Teoriye göre göç sebebiyle oluşan "nüfus bileşimindeki değişim, X kimliğinin bütünlüğü ve homojenliği" algısına bir risk oluşturur (Buzan, Waever ve Wilde, 1998: 121; Bigo, 2002: 65). Göçmen, topluluğun homojenlik algısının tahrip edildiğini hatırlatandır (Bigo, 2002: 65). Göçmene dair algı da bu homojenliğe ve "biz" olma duygusuna potansiyel bir tehdit oluşturmasıdır.

Toplumsal güvenlik, göç konusuna ek olarak etnik çatışmaları kavramsallaştırmakta da kullanılmıştır. Paul Roe toplumsal güvenlik kavramı ile "güvenlik ikilemini" (security dilemma) birleştirerek "toplumsal güvenlik ikilemi" terimini ortaya atar. Toplumsal güvenlik ikilemi bir topluluğun kendi kimliğini koruyup toplumsal güvenliğini sağlamaya yönelik hareketlerinin diğer topluluklar tarafından kendi toplumsal güvenliklerine tehdit olarak algılandığı bir duruma işaret eder. Bu algı, iki tarafta da kimlik koruyucu ve savunucu davranışları teşvik ederek, tıpkı devlet düzeyindeki güvenlik ikileminde olduğu gibi, tüm toplulukların kendini daha az güvende hissettiği bir durum ile sonuçlanabilir (Roe, 2005: 73). Toplumsal güvenlik ikilemi, çoğunluk grubun azınlıkların kimliği üzerindeki asimilasyonist politikaları ile de sonuçlanabilir. Topluluklararası iletişimin eksik olması, siyasi ve hukuki kanalların kapalı ya da yetersiz olması durumlarında ise etnik çatışmaya dönüşebilir (Roe, 2005).

Toplumsal güvenlik, devlet güvenliğine göre, güvenlikleştirme adımlarının ve güvenlikleştirici aktörlerin çeşitlilik gösterdiği bir sektördür. Topluluk içerisindeki kimliklerin dönüşümü, değişimi ya da yeniden üretilme süreçleri farklılık göstereceğinden, kimlik oluşumunun bu dinamik yapısı aktörlere güvenlikleştirme adımlarında geniş bir hareket alanı ve esneklik tanır. Ayrıca, toplum devletin aksine çok daha fazla aktörün etkin olduğu bir yapı olduğundan, güvenlikleştirici aktörler de çeşitlilik gösterir. Güvenlikleştirme bu aktörlerin bir güvenlik realitesi oluşturmadaki gücüne ve etkinliğine bağlı olarak değişir (Waever, 1993: 41). Yine de Kopenhag Ekolü'ne göre toplumsal güvenlikte güvenlikleştirme kapasitesi daha çok bu ayrıcalıklı otoriteyi elinde bulunduran elitlerdedir.

Bigo (2002: 65) ise, özellikle göç bağlamında, toplumsal güvenlik ile devlet

güvenliği arasında keskin bir ayrım yapılmasını sıkıntılı bulur ve göçün bir tehdit algısı yaratması, söz konusu topluluğu ve kimliğini muhafaza eden devletten ayrı düşünülemeyeceğini vurgular. Milli kimliğin muhafazası, o ülkenin sınırları ve onların koruyucusu devletle eşdeğerdir. Bu nedenle de göç, hem devletin kendisine hem de topluma bir tehditmiş gibi algılanır. Güvenlikleştirme teorisinin ikinci kuşak önemli araştırmacılarından olan Huysmans (2006) da, toplumsal güvenlik kavramını eleştirerek, göç algısının toplumsal kimliğe ve onun bekasına yönelik bir tehdit algısı yaratması kavramsal olarak muğlaklık doğurur, çünkü toplumsal olanı tanımlamak, kavramsallaştırmak pek mümkün değildir, der. Göç meselesi daha çok siyasal yapının inşasına ve yönetimine, aynı zamanda da topluluğun içindeki güven yönetimine dair bir tehdit algısı yaratır (Huysmans, 2000, 2006: 82-83).

Toplumsal güvenlik kavramı en çok sürdürülmesini güvenlik konusu olarak tanımladığı toplumsal kimliği, sabit bir "şey", bir "nesne" ya da "olgu" olarak görmekle eleştirilmiştir (McSweeney, 1998). Bu yaklaşım kimliğin akışkan, değişken ve çokkatmanlı karakterini göz ardı eder. McSweeney'e göre (1998: 138) toplumsal güvenlik kavramı, kimliğin oluşma/yaratılma süreçlerini inceleyen inşacı bir yaklaşım yerine, kimliği toplumsal bir olgu olarak verili gören nesnel bir yaklaşımı barındırır, onu "şey"leştirir. Lipschutz (1995) da, kimlik oluşumunun farklı toplumsal gruplar ve bunlar arasındaki iktidar ilişkilerinin bir neticesi olduğunu ve Kopenhag Ekolü'nün toplumsal güvenlik kavramının bu iktidar mücadelelerine tarihsel bir bakıştan hayli uzak olduğunu vurgular.

Toplumsal kimliğe inşacı yaklaşımı reddetmeyen ekol, toplumsal güvenliğin analizi için kimliğin sabit bir referans nesnesi olarak ele alınmasının uygun olduğunu iddia eder. Çünkü güvenlikleştirme süreci kimliğin çoğul, dinamik ve dönüşen yapısını kısmen dondurucu etkiye sahiptir. Williams (2003) kimliğin monolitik hali ancak güvenlikleştirme sürecinde mümkündür, der. Güvenlik politikalarının mobilizasyonu ve aktörlerin bu algıyı yaratabilmesi için toplumsal kimlik "şey"leştirilir. Ek olarak, güvenlikleştirici aktörler –toplumsal güvenlik özelinde elitler– halihazırdaki toplumsal hiyerarşileri korumak ve yeniden üretmek adına güvenlik söylemini sürekli tekrarlarlar (Waever, 1995; Bounfino, 2004: 27). Sürekli tekrarlanan bu söylemler de toplumsal kimliğin değişken dinamiğini dondurur, monolitik hale getirir ve "şey"leştirir (Bounfino, 2004: 27). Bu açıdan, Kopenhag Ekolü'ne göre, güvenlikleştirme tam da toplumsal kimliğin sabitleştirildiği, dondurulduğu ve monolitikleştiği hali çalışmaktır. Bu hali sağlayan da kimliğe yönelik tehdit algısıdır.

Ontolojik güvenlik

Güvenlikleştirme ve toplumsal güvenliğe göre daha yakın dönemde literatürde yaygınlaşan diğer bir eleştirel güvenlik kavramı ise ontolojik güvenliktir. On-

tolojik güvenliği tanımlarken Giddens (1991), belli alışkanlık ve rutinlerin bireyler için bir varlık çerçevesi oluşturarak gündelik hayatlarını devam ettirmelerini sağladığını vurgulamıştır. Bu varlık çerçevesi, olmak ya da olmamak, varoluşun doğası, insan hayatı ve evren arasındaki ilişki ve kimlik gibi temel varoluşsal soruların bir kenarda, bireyin gündelik hayatından ayrı tutulmasını sağlar. Giddens'a göre ontolojik güvenlik, aynı zamanda içgörüsel farkındalığa, neyi niye yaptığını bilmeye ve istikrarlı bir benlik hissine dayanır. Dolayısıyla, alışkanlık ve rutinlere ek olarak, biyografik devamlılık hissi ve bu devamlılığın istikrarlı öz-anlatılarda vücut bulması da ontolojik güvenliğin esas unsurlarıdır.

Bu kavramı siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilere uyarlayan Mitzen (2006) ve Steele (2005, 2008), devletlerin fiziksel güvenliğe ek olarak, ontolojik güvenliğe ihtiyaç duyduklarını ve bazı durumlarda ontolojik güvenlik elde etmek için fiziksel güvenliklerini riske atabildiklerini savundular. Askerî açıdan riskli bölgelere yapılan insani müdahaleler (Steele, 2008) veya yarattığı fiziksel güvenlik tehditlerine rağmen devam ettirilen ihtilaflar (Mitzen, 2006) gibi devletlerin irrasyonel politika seçimleri ontolojik güvenlik ihtiyaçları ile açıklanabilir. Steele (2008) ontolojik güvenliğin uluslararası ilişkilere egemen olan klasik güvenlik anlayışından farklı olduğunu vurgular; bekayı temel almak yerine, benliğin güvenliğini işaret eder.

Ontolojik güvenlik kavramının etrafında yakın dönemde kapsamlı bir literatür gelişmiştir ve çözümsüz ihtilaflar, göçmenlere yönelik tehdit algısı, postkolonyal devletlerin dış politikaları, terörizm ve radikalleşme gibi birçok konu ilgili aktörlerin ontolojik güvenlik ihtiyaçları ya da ontolojik güvensizlikleriyle açıklanmıştır (kapsamlı bir analiz için bkz. Kinnvall ve Mitzen, 2016). Ontolojik güvenlik ile güvenlikleştirme kuramı arasında bağ kuran Rumelili'ye göre (2015), çeşitli sebeplerle istikrarlı bir benlik hissine sahip olmayan ya da bu hissi devam ettiremeyen aktörler, güvenlikleştirici aktörlerin güvenlikleştirici adımlarına daha açık olurlar. Çünkü güvenlikleştirme, bir tehdit nesnesi belirleyerek, ontolojik açıdan güvensiz olan aktörlerin varoluşssal endişelerini bu nesneye yansıtmalarını ve ihtiyacını duydukları varoluşsal anlamı, bu tehdit nesnesi ile mücadelede bulmalarını sağlar.

Ontolojik güvenlik daha önce bahsedilen toplumsal güvenlik kavramı ile benzerlik taşısa da Rumelili'ye göre (2015), aralarında önemli bir fark vardır. Toplumsal güvenlik toplumun bekasını esas alan bir güvenlik kavramıdır, toplumun bekasının gerçek ya da potansiyel tehditlerin altında olduğunu varsayar. Yukarıda da vurgulandığı gibi ontolojik güvenlik bekaya dair kaygı yerine istikrarlı bir benlik hissinin devamlılığını merkeze alır. Bir örnek ile açıklamak gerekirse, göçün bir toplumsal güvenlik sorunu olarak ele alınması toplumun bekasına bir tehdit olarak gösterilmesine ve görülmesine yol açar. Öte yandan göçün ontolojik güvenlik kaygıları doğurduğu yadsınamazsa da, bu kaygılar bireysel ve toplumsal düzeyde öz-anlatıların, rutin ve alışkanlıkların göç olgusuna adap-

te olması ile giderilebilir. Her ne kadar yukarıda vurgulandığı gibi ontolojik güvensizlik güvenlikleştirmeye kolaylaştırıcı bir zemin sağlasa da, ona bağımlı değildir. Öte yandan, toplumsal güvenlik, sorunu, baştan beka zemininde tanımlayarak güvenlik ile bir tehdidin varlığı arasında organik bir bağ kurmaktadır.

Aynı zamanda, her ne kadar istikrarlı bir öz-anlatı ontolojik güvenliğin esas unsuru olsa da, ontolojik güvenlik, toplumsal güvenliğin aksine kimliği verili ve sabit bir olgu olarak kurgulamaz. Ontolojik güvenlik kuramı, kimliğin evrilen öz-anlatılar ve alışkanlıklar çerçevesinde devamlı dönüşebileceğini varsayar. Öz-anlatılarda gelişen radikal kopukluklar ve meydan okumalar ontolojik güvensizlik yaratsa da, dönüşümün istikrarlı ve kontrollü bir şekilde gerçekleşmesi ontolojik güvenliği yıpratmaz.

Güvenlik-dışılaştırma

Güvenlik-dışılaştırma, bir diğer değişle meseleleri güvenlik sorunu olmaktan çıkarmak, Kopenhag Ekolü'nün en tartışma yaratan kavramlarından biridir. Aynı zamanda, bu kavram ekol tarafından da güvenlikleştirme kavramı kadar derinlemesine açıklanmamıştır. Tartışmanın temel konusu, meselelerin güvenlikleştirilerek mi yoksa güvenlik dışına çıkarılarak mı çözülmesi gerektiğidir. Yani etik bir tartışmadır. Kopenhag Ekolü, güvenlikleştirmeye negatif bir anlam yüklediğinden, güvenlik alanının, yani devletin/toplumun bekasını ilgilendiren alanın çerçevesinin sınırlı tutulması gerektiğini savunur. Diğer meseleler, "normal" siyaset sınırları dahilinde müzakere edilerek çözülmeli ve güvenlikleştirilmemelidir. Bu çerçevenin geniş tutulması halinde, pek çok konunun çözümü istisnai ve şiddet içeren yöntemlerle çözülmek isteneceğinden, güvenlik alanı etik olarak mümkün mertebe asgari düzeyde kalmalıdır.

Ken Booth ve Richard Wyn Jones'un öncülüğünü yaptığı Aberystwyth Ekolü ise, güvenliğin inşa edilen bir kavram olduğu konusunda hemfikirdir. Booth, güvenliğin "türetilmiş bir kavram" (derivative concept) olduğunu söyler (1997: 104-105). Ancak, Booth ve Wyn Jones, güvenlik kavramının kendisinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi gerektiğini savunur (Booth, 1991; Wyn Jones, 1999). Fakat bu, meselelerin güvenlikleştirilmesi yoluyla değil, "güvenliğin siyasiliğini" ortaya çıkararak yapılmalıdır (Bilgin, 2010). Sorunların güvenlik alanının dışına çıkarılıp normal siyaset alanına çekilmesi gerektiğini savunan Kopenhag Ekolü'ne karşıt olarak, Aberystwyth Ekolü'ü güvenliğin siyasallığının ve inşa edilmiş karakterinin ortaya çıkarılması gerektiğini savunur (Bilgin, 2010). Çünkü güvenliğin tanımı ve kapsamı devletin sınırlarını çizdiği şekliyle olmamalı, aksine herkesin güvenliğini içerecek şekilde kapsayıcı hale getirilmelidir. Yani Aberystwyth Ekolü, güvenliğin tanımını dönüştürerek pozitif anlamda ele alır ve "gerçek" güvenliğin devletçi ve militarist dildeki gibi güç ya da düzen ile alakalı olmadığını, özgürleşme (emancipation) ile ilgili olduğunu savunur (Booth, 1991: 319).

Hansen (2000) de benzer bir eleştiri yaparak Pakistan'daki namus cinayetlerini örnek verir. Güvenlikleştirme teorisi, haksızlığa uğrayan, hakları çiğnenen, toplum tarafından damgalanan ya da ötekileştirilen insanların güven(siz)liğine dair açıklama yapmakta zorlanır. Toplumsal cinsiyetle alakalı meselelerinin hiçbiri güvenlikleştirme teorisinin referans nesnesi değildir. Dolayısıyla da, bu bireylerin ya da toplulukların toplumda güven içerisinde gelişimine yönelik hususlar güvenlikleştirme teorisinde tartışılmaz. Tam da bu sebeple, dil, din, renk, toplumsal cinsiyet ya da etnisite gibi hususlarda güvenlikleştirme teorisinin güvenlik ve güvenlik-dışılaştırma kavramları sıkıntılı hale gelir (Hansen, 2000: 285-305).

Floyd (2011) ve Aradau'nun (2004, 2006) katkıları etik tartışmayı daha da genişletir. Floyd (2007) güvenlikleştirmeye negatif, güvenlik alanından çıkarmaya ise pozitif bir anlam yüklenmesine karşı çıkar. Bunların her ikisi de negatif ya da pozitif değildir, etik tartışması ancak güvenlikleştirmenin sonuçlarına göre yapılabilir. "Sonuççuluk" yaklaşımından yola çıkan Floyd, güvenliğe dair etik tartışmanın ancak sürecin sonuçlarına bakılarak yapılabileceğini söyler. Clinton (1991-1997) ve Bush (2001-2009) dönemindeki çevre politikalarını karşılaştırarak Clinton döneminde meselenin ne denli güvenlikleştirildiğini, Bush döneminde nasıl güvenlik gündeminin dışına çıkarıldığını inceler (Floyd, 2011). Ancak her iki politikanın da benzer sonuçlar verdiğini, insanlık ya da doğanın yararına değil, devletin çıkarına politikalar izlendiğini ileri sürer. Bu nedenle asıl olarak pratiklerin değişip değişmediğine bakmak gerekir. Yani güvenlikleştirme süreci, aktörlerin söyledikleri ile yaptıkları arasındaki uyum ile ölçülebilir. Ayrıca, güvenlikleştirme kavramı devleti değil, daha çok bireyi referans nesnesi olarak almalıdır, bununla bağlantılı olarak da güvenlik bekayı değil, Floyd'a göre "insanın refahını" temel almalıdır. Floyd'un güvenlikleştirme teorisini yeniden ele alarak yaptığı katkılar, teoriyi, Aberystwyth Ekolü'nün özgürleşmeyle ilişkilendirilen güvenlik anlayışına yaklaştırır.

Aradau (2004) ise hem Kopenhag hem de Aberystwyth Ekolü'ne eleştiri getirir. Güvenlikleştirme teorisi, güvenlikleştirmenin gerçekleşmesini olağanüstü hal politikalarına bağlar. Olağanüstü hal, çok daha yavaş işleyen normal siyaset mekanizmalarının, yani konuşma, tartışma ve müzakere süreçlerinin olmadığı durumdur. Güvenlikleştirme bir biçimde yavaş prosedürler yerine süreci hızlandırma, müzakereyi, görüş ayrılıklarını ya da muhalefeti değersizleştirme adımıdır (Huysmans, 2004). Bu tanımlamaya göre, güvenlik-dışılaştırma da meselelerin olağanüstü politikaların alanına girmesine izin vermeyip demokratik siyasetin içinde tutmak adına verilmiş etik-politik bir karardır (Aradau, 2004: 393). Bu durumda da güvenlik-dışılaştırma tartışma ve müzakere etme etiğini içeren, aynı zamanda şeffaf bir demokratik siyaset anlamına gelir (393). Peki bu adım neden, kimler tarafından, hangi koşullarda gerçekleşebilir? Kopenhag Ekolü bu soruyu tam olarak yanıtlamaz. Eğer güvenlikleştirmenin tersi bir yol

izlenecekse, aktör bunu neden "tercih" etsin? Aktör böyle bir söylem geliştirse dahi bu pratik düzeyde nasıl gerçekleştirilebilir? Güvenlikleştirme süreci neticesinde istisnai yöntemleri meşru görmüş kitle, tekrardan normal siyaset prosedürlerine dönmek gerektiğine nasıl ikna edilebilir? Daha da önemlisi, demokratik siyasete dönme çabası, egemen aktörlerin söyleminden çok tabandan gelen bir istek ve mücadele ile olursa, bu güvenlikleştirme teorisi ile çelişki oluşturmaz mı? Yani özgürleşme siyasetinden nasıl bahsedebiliriz? Aradau'ya göre (2004) güvenlikleştirme teorisinin normal siyasete karşı olağanüstü siyaseti koyarak güvenliği bu karşıt ikilik üzerinden kavramsallaştırması, güvenlik-dışılaştırma kavramına dair teorik bir çıkmaz yaratır.

Öte yandan, güvenliği özgürleşme ile tanımlayan Aberystwyth Ekolü'nün temel sorunsalı şudur: Kimin ya da kimlerin güvenliği sağlanacaktır? (Aradau, 2004). Irkçı birinin güvenliği/özgürlüğü ile göçmeninki hangi temellerde ayrıştırılacaktır? Aradau (2004) bu iki yaklaşımdan da farklı olarak özgürleşmeyi güvenlik-dışılaştırmayla eşdeğer tutar. Ancak bu sayede güvenliğin demokratik olmayan, olağanüstü ve ötekileştirici söyleminden çıkılabileceğini söyler. Diğer deyişle, güvenliği değil, güvenlik-dışılaştırmayı bir özgürleşme çabası olarak görür. Ancak bunu siyasal bir kavram olarak ele alır. Bir meseleyi güvenlik alanından çıkarmak siyasi bir süreçtir, bunun için de eşitlik ve adaletten yana evrensel bir söyleme ihtiyaç vardır. Özgürleşme, salt farklıların çarpışması olarak tanımlanamaz, bu durumda kimin farklılığının diğerinden öncel olacağı sorusu ortaya çıkar. Özgürleşme, eşitlikçi bir evrenselliğe ve tanınmaya dair mücadeledir (Aradau, 2004: 401). Bu tanımlamayı yaparken de Balibar ve Rancière'ye referans vererek özgürleşmenin dışarıdan gelen bir kararla olamayacağını söyler. Ancak tehlikeli olarak algılanan kişiler seslerini yükseltebilir ve bu güvenlikleştirici söylemi yeniden kurabilirler. Öncelikle tartışma alanının açılması gereklidir, lakin bu alanda "tehlikeli ötekiler" eşit derecede söz söyleyebilmelidir. Fakat bu süreç Habermas'ın iletişimsel eyleminde (communicative action) olduğu gibi kolay ve kendiliğinden olmayacaktır. Bunun için mücadele gereklidir. Ancak bu mücadeleyi verecek "tehlikeli ötekiler" öncelikle kendilerine yapıştırılan kimliklerden kurtulup evrensel, eşitlikçi ve kapsayıcı bir söylemi sahiplenmek durumundadırlar. Aradau (2004), güvenlik-dışılaştırma sürecini, tabandan, ötekileştirilmiş olandan gelen, evrensel-eşitlikçi-kapsayıcı söylemin mücadelesi olarak görür. Bu süreç bir uzlaşma değil, bir mücadele süreci olacaktır ve ancak o şartlarda güvenlik söylemini yıkan bir özgürleşmeden bahsedebiliriz.

Rumelili (2015a, 2015b) ise kimlik inşa süreçlerinin güvenlikleştirilen konuların tekrar güvenlik-dışına alınmasını zorlaştırdığını vurgular. Bir aktörün diğerini "Öteki" olarak tanımlamasına yol açan güvenlikleştirilmiş bir ilişkiden, güvenlik-dışılaştırılmış bir ilişkiye nasıl geçilebilir sorusunu sorar. Rumelili'ye göre (2015a), kimliğinin inşası ve devamlılığı açısından Ben, Öteki'ye bağımlı olduğundan, böyle bir değişim kolay olmayacaktır. Güvenlikleştirme/güvenlik-

dışılaştırma süreçleri ve kimlik inşa süreçleri arasındaki ilişkiyi doğru kurgulamak için ontolojik ve fiziksel güvenlik ayrımına ve ilişkisine dikkat etmek gerekir. Kimlik inşası, kimliğin farklılık ile ilişkisi ve Ben-Diğeri ayrımları ontolojik güvenliğin alanında yer alırken, güvenlikleştirme, bekaya yönelik bir tehdidin ifadesini içerdiği için fiziksel güvenlik ile ilgilidir. Bu ayrıma rağmen, ontolojik ve fiziksel güvenlik birbirinden bağımsız değildir. Her ne kadar kimlik inşası ve istikrarlı bir öz-anlatının devamlılığı bir Öteki'nin tehdit olarak tanımlanmasını gerektirmezse de, bu öz-anlatının devamlılığının sağlanamadığı ontolojik güvensizlik durumları, kimliği keskin Ben-Öteki ayrımları etrafında inşa eden güvenlikleştirme adımlarına kolaylaştırıcı bir zemin sağlar. Güvenlik-dışılaştırma ise, inşa edilmiş olan Ben-Öteki ayrımlarına dayanan öz-anlatıları sarsacağı için ontolojik güvensizlik yaratarak yeni güvenlikleştirme adımlarına yol açabilir.

Dolayısıyla, Rumelili (2015a), sürdürülebilir bir güvenlik-dışılaştırma için, kimlik inşa süreçlerine dikkat edilmesi ve ontolojik güvensizlik oluşmaması için, öz-anlatılarda istikrarlı bir değişim sağlanması gerektiğine işaret eder. Bu noktadan yukarıda bahsedilen siyasi-etik tartışmaya eklemlenen Rumelili'ye göre (2015a), Aradau'nun (2004) önerdiği gibi ötekileştirilen grupların kendilerini daha kapsayıcı bir kimlik söylemine dahil etmek için verecekleri mücadele her zaman başarılı bir güvenlik-dışılaştırma ile sonuçlanmayabilir. Aksine, ben ve diğerleri arasında inşa edilmiş farklılıkları silen ve görmezden gelen bir mücadele, var olan öz-anlatıları temelden sarsarak ontolojik güvensizlik yaratacak ve yeni güvenlikleştirme adımlarına zemin hazırlayacaktır. Ben-Diğeri arasındaki ilişkinin Diğeri'ni tehdit görme ve ötekileştirme boyutunu ortadan kaldıran ama kimlik inşasının esası olan farklılık kurgusunu koruyan bir değişimle ise, ontolojik güvenliği muhafaza eden bir güvenlik-dışılaştırma süreci mümkün olacaktır.

Güvenlik teknolojileri

Güvenlikleştirme ve güvenlik-dışılaştırma eksenindeki etik-politik tartışmanın yanı sıra, eleştirel güvenlik yaklaşımları içerisinde bir diğer tartışma ekseni de güvenlikleştirmenin söylemsel mi yoksa pratik düzeyde mi olduğu tartışmasıdır. Güvenlik teknolojileri kavramı Kopenhag Ekolü'nün sosyolojik bir yaklaşımdan yoksunluğuna dair yapılan eleştirilere dayanır. Bigo (2002, 2008) ve Balzacq'ın (2005) öncüsü olduğu Paris Ekolü, istisnai/olağanüstü yöntemlerin meşrulaştırılmasının güvenlikleştirmenin nihai sonucu olarak görülmesine karşı çıkar. Bigo (2002) güvenlikleştirmenin istisnai yöntemlerin aksine, güvenlik uzmanları ve bürokratları tarafından gündelik hayatın içerisinde her gün uygulanan ve tekrarlanan pratiklerle gerçekleştiğini söyler. Güvenlik uzmanları "toplumsal tedirginliğin yöneticileridir" aynı zamanda, risklerin yönetiminden ve hatta yeni risk biçimlerinin üretiminden de sorumludurlar (2002: 8). Paris

Ekolü, Bourdieucu bir yaklaşımla güvenlikleştirici aktör kavramını genişletir ve aktörlerin sahip oldukları farklı sermaye biçimlerinin (different forms of capital) ve bunlar arasındaki rekabetin güvenlik tanımları doğurduğunu söyler. Bu aktörlerin kullandıkları söz edimi değil, onların kendi iktidar mücadeleleri güvenlikleştirme adımını gerçekleştirir (Bigo ve Tsoukala, 2008: 4-5). Ancak bu aktörler güvenlikleştirmeyi bir olağanüstü hal gibi tartışmazlar ve uygulamazlar, tam aksine gündelik rutinin bir parçası haline getirirler. O nedenle de güvenlikleştirme istisnai bir hal olmanın aksine, rutinin yeniden üretimidir ve de güvenliğin kurumsallaşmış halidir.

Bigo (2002) güvenlikleştirme teorisinin güvenliği siyasal alanın dışında bir alan olarak kavramsallaştırmasını eleştirir. Güvenliği siyasal alanın dışında tanımlayarak güvenlik uzmanlarının söylemini bir anlamda yeniden üretir aslında (2002: 72). Siyasal alanın dışında tutularak aciliyet ve istisnai hal ile ilişkilendirilen güvenlik kavramı, "sinik ve realist" bakış açısını eleştirmek yerine yeniden üretmiş olur (72). Oysaki güvenlikleştirme sürecinin kendisi siyasal olanın ta kendisidir. Devlet ile toplum arasında ayrım yapılması da analitik olarak sıkıntılıdır. Tam da bu analitik yaklaşımın kendisi, güvenlik uzmanlarının tehlikeler arasında hiyerarşik bir algı yaratarak meşrulaştırmasını sağlayan söyleme hizmet eder. Yani, güvenlikleştirme teorisi, sorunsallaştırdığı söylemin tuzağına düşer ve onu yeniden üretir (73). İstisnai hal, güvenlikleştirici söylemin sonucu değildir. Bu nedenle de güvenlikleştirmeyi anlayabilmek için pratiklere, gündelik rutinlere ve bürokrasinin işleyişine bakmak gereklidir. Güvenlikleşme, gündelik güvenlik pratikleri, istisnai değil, aksine daimi olan güç ilişkileri, siyasal güç mücadeleleri, güvenlik uzmanlığı alanındaki kurumsal çekişmeler yoluyla gerçekleşir. Giderek artan kontrol ve sınır teknolojileri, göçün güvenlikleştirilmesinin bir sonucu değil, tam aksine nedenidir (73). Elektronik güvenlik sistemleri, kimliklerin dijital ortamda kaydedilmesi ve uluslararası düzeyde paylaşımı, risk profilleri, uygulanan vize politikaları, kabul ve gözaltı merkezleri, geri gönderme politikaları, havaalanı ve sınır kontrolleri ve benzeri güvenlikleştirme sürecini anlayabilmek adına büyük önem taşır. O yüzden söz edimlerinin kendisi değil, söz edimini kullanan aktörlerin toplumsal pozisyonu önemlidir. Söz edimleri de belli bir aktörün yeni bir söylem üretmesi ve bunu devamlı olarak tekrarlamasından öte, kurumların hem kendi içinde hem de kurumlararası düzeyde bir gerçeklik yaratma mücadelesinden kaynaklanır. Kopenhag Ekolü sadece söylemsel düzlemle sınırlı kalarak güvenlik uzmanlığı alanının bürokratik olarak nasıl işlediğini incelemez. Paris Ekolü'ne göre ise, güvenlikleştirmenin asıl analitik odağı bunlar olmalıdır. Bigo güvenlik uzmanlarını "tedirginliği yöneten kişiler" olarak tanımlar. Bu kişiler sadece tehlikelere karşı önlem almazlar, tehlikenin ya da riskin ne olduğunu ya da ne olmadığını tanımlarlar aynı zamanda (74). Bu riskleri tanımlarlar, kategorize ederler, bazılarına öncelik sırası verirler. Tüm bunları da "uzman" kimliği altında yaparlar. Bu uzmanlığın

dışında kalan, yetkin olmayan gruplar da bu durumu herkesin bilmediği, sadece "uzman" olanların bildiği teknik bir bilgi diye yorumlar. Dolayısıyla, güvenlik alanının teknik bir konu olarak algılanması ve konunun uzmanları tarafından çözülmesi gerektiği algısı oluşur. Güvenlik uzmanları, tek bir örnekten yola çıkarak büyük genellemeler yapabilir, yeterince ispatları olmadan bir meseleyi çok daha büyük bir sorun gibi gösterebilir, çoğunluğun sahip olmadığı bazı "gizli bilgilere" sahip olduklarını ileri sürebilirler. Bigo aynı zamanda uzmanların kendi arasındaki işbirliğine de değinir. Ulusal ve uluslararası düzeyde, gümrük, polis teşkilatı, istihbarat servisi, risk değerlendirmesi ile ilgilenen bankacılar, güvenlik ve kontrol teknolojilerini üretenler ve geliştirenler gibi pek çok farklı sektörün işbirliğidir bu (75). Tüm bu sektörler bu "illüzyonu" ya da Foucault'nun dediği gibi "bir gerçeklik rejimi"ni (truth regime) yaratırlar, bir yandan aralarında daimi olarak rekabet ederken, bir yandan da benzer şekilde hareket ederler. Böylece güvenlik alanı teknik ve kendilerinin hakim olduğu özerk bir alan haline gelir: yani "tedirginliğin yönetimi".

Paris Ekolü, aynı zamanda bu güvenlik alanı ve uzmanlarının ne denli uluslararası düzeyde olduğuna vurgu yapar. Bu ağ, farklı bürokrasileri belli riskleri belirlemede ve ortak çözümler geliştirmede işbirliğine götürür. "Göç engellenmeli, çevre korunmalı, terörizmle savaşılmalıdır" (75). Güvenlik alanının uluslararası hale gelmesi AB (Avrupa Birliği) için özellikle önemlidir, kimi zaman devletlerin başındaki politikacıları dahi aşan, kendi pratiğini ve ağını oluşturan uluslararası bir güvenlik uzmanlığı alanından bahsedilebilir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, güvenlikleştirme süreci, ulusal düzeyde politikacıların, uluslararası düzeyde güvenlik uzmanlarının (kamusal ve de özel) ve küresel düzeyde güvenlik teknolojilerinin üretilmesi ve geliştirilmesiyle gerçekleşen toplumsal dönüşümü kapsar. O yüzden, güvenlikleştirme, tek bir aktörün tekelinde olan bir şey değildir, pratik düzeyde herkesin bilgi ve teknolojik kapasitesi ile birlikte yaratılan bir tehlike hiyerarşisinden bahsetmek mümkündür. Kurumların bir gerçeklik algısı yaratması, teknik bilgiye hakim "bağımsız ve objektif" uzmanların hakimiyetinde olması gereken bir alanmış gibi sunulması, bu algının medyanın da aracılıyla yaygınlaştırılması sürecidir. Foucault'nun vurguladığı şekliyle bu yeni "yönetimsellik" biçimi (81) tedirginliğin, şüphenin ve huzursuzluğun daimi olarak kendini yeniden üretmesini sağlar.[2]

Eleştirel güvenlik yaklaşımlarında Avrupa ve göç

Avrupa Birliği'nin göç politikalarının tarihsel izleğine güvenlikleştirme teorisi perspektifinden bakıldığında kullanılan söylemin nasıl değiştiğini görmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmak ve ekonomik kalkın-

2 Bigo (2002) bu yönetimsellik mantığına Foucault'nun "panopticon" kavramını dönüştürerek "ban-opticon" adını verir.

mayı güçlendirmek amacıyla 1950'li ve 60'lı yıllarda Batı Avrupa ülkeleri ucuz işgücünü karşılayabilmesi amacıyla göçü teşvik edecek politikalar üretti. "Misafir işçi" (guest worker) politikaları ile teşvik edilen bu göç dalgası o dönemki ekonomik kalkınma ve büyüme açısından gerekli görülüyordu (Stalker, 2002: 153). Eleştirel güvenlik kuramcıları, göçün faydalı ve gerekli olarak görüldüğü bir noktadan nasıl en temel güvenlik tehdidi haline geldiğini açıklamaya çalışmışlardır. Bu güvenlikleştirme sürecinin yapıtaşı olan söz edimleri, iç güvenlik, kültürel kimlik ve sosyal devletin devamına yönelik toplumsal korkuları üreterek ve bu korkulara dayanarak kabul görmüş ve başarılı güvenlikleştirme adımlarına dönüşmüştür (Huysmans, 2006: 64). Bu süreçte AB bünyesinde serbest dolaşıma yönelik atılan adımlar ve güvenlik bürokrasisinin Soğuk Savaş'ın bitimiyle yaşadığı kriz kolaylaştırıcı rol oynamıştır (Bigo, 2002).

Göçe yönelik yaklaşım değişikliğinin erken bir belirtisi, 1968'de çıkarılan yönetmelik ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun üye devletleri arasında serbest çalışma hakkı getirilirken, vatandaşlık statüsüne sahip olmayanların serbest çalışma haklarının engellenmesiydi (Avrupa Ekonomik Topluluğu 1968). Akabinde 1970'lerde göçmen sayısının giderek artması ile kullanılan söylemde değişiklik olduğu gözlenebilir. Bu dönemde kullanılan söylemlere bakıldığında, yaratılan göçmen algısını daha çok sağlık riski taşıyan ya da koşulları istismar eden, ekonomik alana özgü bir tehdit olarak okumak mümkün (Avrupa Komisyonu 2004).

Ancak özellikle 1980'lerden itibaren, AB'de mal, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımına dayalı Ortak Pazar'ın kurulması göçün güvenlik sorunu olarak algılanmasını beraberinde getirmiştir. 1986 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi'nin ardından ise Ortak Pazar'ın önemi ortaya çıkar ve iç pazarın ve istikrarın sağlanması dış sınırların korunması ve göçün engellenmesi çift yönlü plan olarak dile getirilir (Bigo, 1994; Lavenex, 2001; Geddes, 2000; Guiraudon, 2000). Yine benzer şekilde 1985 yılından itibaren, özellikle Schengen Müktesabatı'nın ardından iç güvenliğin istikrarının dış sınırların korunmasına ve "illegal göçün ve organize suçların önüne set çekilmesine" bağlı olduğu söz edimi kullanılmaya başlamıştır (Avrupa Konseyi, 2000). O yıllardan itibaren göç konusu AB müktesabatında organize suçlarla aynı maddeler altında değerlendirilmeye başlanır.

Huysmans'a göre (2006) güvenlikleştirme adımlarının toplumsal kabul görmesini sağlayan diğer bir unsur AB'nin kültürel kimliği ve yürüttüğü aidiyet siyasetidir. Bu hususta, Huysmans Avrupa'nın yaşadığı temel çelişkiye vurgu yapar. Avrupa toplumları bir yandan sosyal ve siyasal istikrarlarına sorun teşkil ettiği gerekçesiyle göçe dair mesafeli bir duruş sergilerken, bir yandan da tarihlerindeki ırkçılığın yeniden yeşereceği korkusu ile çokkültürlülük övgüsü yaparlar (2006: 75). Güvenlikleştirme adımlarının kabul görmesini sağlayan diğer bir unsur, göçün güvenlikleşmesini kuvvetlendiren ve yaygınlaştıran, yer yer şovenizme dönüşen sosyal refah söylemidir. Bu söylem çerçevesinde, göçmen, mensubu

olmadığı sosyoekonomik refahtan yasadışı bir biçimde yararlanan kişi olarak betimlenmektedir (79). Sosyal refah tartışmalarında nispeten ılımlı olan yaklaşımlarda dahi refahın öncelikli olarak Avrupalıya tanınması gerektiği varsayılır. Avrupa insanını öncelikli ve ayrıcalıklı gören bu sosyal refah anlayışına Huysmans (2006) "refah şövenizmi" (welfare chauvinism) adını verir ve bu anlayışın göçmenleri sosyal devletin en büyük tehlikesi olarak sunduğunu ileri sürer.

1992'de kurulan Ortak Pazar ile iç güvenlik meselesinin Avrupa'nın gündemine tam olarak yerleştiğini görmekteyiz. Bu dönemde Ortak Pazar'ın oluşması, güçlenmesi ve derinleşerek sürdürülebilmesi, dış sınırların daha da güçlendirilmesine bağlanmıştır. Dış sınırlardaki güvenlik noksanlığından kaynaklı mal ve insan akışı, Ortak Pazar'daki işbirliğini sekteye uğratan bir tehlike olarak sunulmuş ve Ortak Pazar'ın devamlılığı sınırların güvenliğine bağlıdır algısı oluşturulmuştur (Huysmans, 2006; Bigo, 1998; Norman, 2008). Dolayısıyla, Huysmans (2004), AB içindeki serbest dolaşım ile dış sınırların güvenliği arasında kurulan bu ilişkinin Ortak Pazar'ın bir yan etkisi olarak incelenmesi gerektiğini düşünür. Ortak Pazar sadece insanların ve işgücünün serbest dolaşımını sağlamamış; tam da bu ilişkilendirme sebebiyle yasadışı ve cezai suçların mülteciler ve göçmenlerce yapıldığı algısının yerleşmesine yol açmıştır. Başarılı söz edimleri Ortak Pazar'ın yarattığı bu yan etkiyi merkeze alarak sınır kontrollerini, terörizmi, uluslararası suçu ve göçü birbirleri ile ilişkilendiren bir iç güvenlik söylemi yaratmıştır.

Bu söz edimlerinin örnekleri, 1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması'nda görülebilir. Anlaşma'nın VI. Başlığı, göçü *ortak menfaatler* adı altında uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, dolandırıcılık, terörizm ve diğer uluslararası suçlarla birlikte ele almıştır (Avrupa Komisyonu 1992). Bigo (1994) ve Huysmans (2006) VI. Başlık'ta kullanılan bu söylemin göç ile diğer uluslararası suçları aynı çatı altında birleştirdiğini ve bu sayede göç meselesinin güvenlik alanı kapsamına alındığını söyler. Göçe ve göçmenlere dair oluşturulan algı, bu iç güvenlik söyleminin bir sonucudur (den Boer, 1995: 97).

Ortak Pazar'ın kurulması ile paralel olarak Soğuk Savaş'ın sona ermesi de, göçün güvenlikleştirilmesini kolaylaştıran bir etken olmuştur. Sovyetler Birliği'nin varlığının yarattığı askerî tehdidin ortadan kalkması, AB'nin kurulması, Schengen Anlaşması ve sınırlararası serbest dolaşım, militarist yaklaşımı tüm dünyada bir krize soktu. Askerî kurumların yeni bir düşmana ihtiyacı vardı ve bu yeni düşman, göç ve göçmenlerdi (Bigo, 2002). Bu ortamda göçün güvenlikleştirilmesi, birbiriyle rekabet halinde olan ancak benzer dili kullanan sektörlerce gündelik pratikler ve teknolojiler yoluyla gerçekleşti (Bigo ve Tsoukala, 2008). Göç, güvenlik uzmanları için öncelikli olarak geliştirdikleri teknolojilerini kullanmak ve denemek için bir hedefti, ikinci olarak da korumakla sorumlu oldukları sınırlara bir tehditti; birtakım komplo teoricileri için uygun bir mesele idi; asker için göçmenler ile geldikleri ülkeler ve diyaspora arasında bağ olabilirdi; istihbarat teşki-

latı için göçmenler "terörist" faaliyetler ile yakından ilişkiliydi; polisler için çoğu suçlar göçmenler tarafından işlenmekteydi; gazeteciler için yerel halkta güvensizlik hakimdi; ekonomistler için sosyal devlet tehlike altındaydı; sağlıkçılar için göçmenler yeni hastalıklar ve virüsler getiriyordu; göçmen algısının farklı kategorilerini ve tehlike biçimlerini tanımlamakta yetersiz kalan akademisyenler için ise göçmen, "kültürel bir korku" idi (Bigo, 2002: 78). Kendi konumlarının devamlılığını ve meşruiyetini sağlamaya çalışan AB uzmanları ve bürokratları da iç güvenlik söylemi ile Ortak Pazar'ın sürdürülebilirliğini dış sınırların korunmasına bağladılar (Bigo 2001: 122). Göçün güvenlikleştirilmesi dolayısıyla tek bir kişinin kontrolünde olarak değil, Bourdieu'nun dediği gibi kurumların kendi içerisindeki mücadelelerin yarattığı bir süreç olarak gerçekleşti. Ortak Pazar'ın devamından salgın hastalıklara, kültürel korkulardan yeni güvenlik teknolojilerinin uygulanmasına kadar farklı unsurların bir araya getirilip sloganlaştırılarak daimi bir tedirginlik ve belirsizlik ortamı yaratılıp, bu ortam göçmen üzerine yıkıldı.

11 Eylül olaylarından sonra ise göçün güvenlikleştirilmesi giderek arttı. Göç kelimesi daha çok terörizm ile bir arada kullanılmaya başlanarak hem Avrupa'da hem de küresel anlamda bir güvenlik sorunu haline getirildi. Terörizmle Mücadele için Eylem Planı'nda (2001) Avrupa Konseyi ve Komisyonu "acil eylem planı" geliştirmeye çağrılmış, "Birlik'in dış sınırlarının en iyi şekilde korunabilmesi için *terörizmle ve illegal göç ile savaşılması gerektiği*" vurgulanmıştır.[3] Benzer şekilde, 2004 Madrid bombalamalarının ardından Hague Programı'nda "Avrupa Birliği'nin ve üye ülkelerin güvenliği *yeni bir aciliyet* gerektirmektedir; özellikle 2001 ve 2004 terörist saldırılarının ardından Avrupa vatandaşları temel özgürlük ve haklarının güvencesi için *illegal göç ve organize suçlarla mücadeleyi ve etkili çözümlerin uygulanmasını* beklemektedir" ifadesi yer alır.[4] Özellikle 2001 sonrasında, "göçün yönetiminin" Avrupa vatandaşlarının özgürlük ve haklarına bir "tehdit" teşkil ettiğinden *aciliyetle* engellenmesi gerektiğine ve bunun için "*somut*" *adımlar* atılması gerektiğine vurgu yapıldı. Küresel düzeyde sınır kontrolleri, vize politikaları, denetleme ve güvenlik mekanizmaları ve kullanılan dijital teknolojiler, bireylerin statüleri, kimlikleri ve profillerine göre filtrelendiği bir yönetimsellik doğurdu.

Sonuç

Yukarıda değinilen kavram ve tartışmaların Türkiye açısından önemi giderek artmaktadır. Türkiye'nin kısa sürede göç alan bir ülkeye dönüşmesiyle, hem siyasi ve toplumsal elitlerin söylemleri hem de çeşitli bürokrasilerin pratikleri üzerinden göçün hızlı bir şekilde güvenlikleştirilmesine yol açtığını görüyoruz. Eleştirel güvenlik kavramları ve tartışmaları, bizi, Türkiye'de göç ve güven-

3 Laeken Zirvesi (14-15 Aralık 2001) Sonuç Bildirgesi, Avrupa Konseyi (2001).

4 Brüksel Zirvesi (4-5 Kasım 2004) Sonuç Bildirgesi, Avrupa Konseyi (2004).

lik arasında kurulan bu ilişkiyi daha kuvvetli sorgulamaya davet ediyor. Suriye İç Savaşı sebebiyle Türkiye'de misafir edilen üç milyona yakın mülteci, onları işsizlikten terörist saldırılara, salgın hastalıkların tekrar ortaya çıkmasından artan dilenciliğe kadar birçok siyasal ve toplumsal sorun ile ilişkilendiren söz edimleri ile güvenlikleştiriliyor. Aynı zamanda göç konusu, bir uzmanlık alanı olarak İçişleri Bakanlığı'ndan AB Bakanlığı'na devlet bürokrasisinde ağırlık kazanıyor ve insani yardım kuruluşlarından güvenlik teknolojileri üreten firmaları kapsayan geniş bir ekonomiyi de beraberinde yaratıyor. Bu ortamda, ilk olarak göçü güvenlikleştiren söz edimlerinin, hangi güvenlikleştirici aktörler tarafından ifade edildiği, hangi nesneleri referans aldığı, hangi koşullarda ve ne dereceye kadar toplumsal kabul gördüğünün incelenmesi gerekmekte. Güvenlikleştirme adımları Türkiyeli/Suriyeli ayrımını hangi kriterler üzerinden inşa ediyor ve Türk ve Türkiyeli kimliğini ne şekilde homojenleştirip değişime kapatıyor? Güvenlikleştirme adımları yerel ve merkezî idareler tarafından hangi olağanüstü adımları meşrulaştırıyor? Bu olağanüstü siyasete yönelik toplumsal kabul medya üzerinden nasıl üretiliyor?

Buna ek olarak, göç-güvenlik ilişkisinin, konunun uzmanları yoluyla, çeşitli kurumların rekabeti içerisinde nasıl bir yönetimsellik biçimi olarak üretildiğinin incelenmesi gerekmekte. Göç-güvenlik ilişkisi, farklı konumlarda olan ve pozisyonları olan aktörleri nasıl bir arada hareket etmeye teşvik ediyor? Bu ilişki, ne tür kurumsal ve ekonomik çıkarlar yaratmakta ve bu çıkarlar bürokratik kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve güvenlik sektörü bünyesinde ne tip politikaları doğurmakta? Bu aktörler, göçe yönelik toplumsal ve siyasal tedirginliği söylem ve pratikler yoluyla ne şekillerde üretmekteler?

Son olarak, etik-normatif bağlamda, göçün güvenlikleştirilmesinin yarattığı toplumsal ve siyasal sorunların nasıl üstünden gelinebileceğinin tartışılması gerekmekte. Göç konusu, nasıl ve hangi söylem ve pratikler ile güvenlik-dışılaştırılabilir? Göçün güvenlikleştirilmesinden mağdur olan kesimler açısından, göçün güvenlik-dışılaştırılması mı, yoksa güvenlik kavramının derinleştirilmesi mi daha iyi sonuçlar doğurur? Göç-güvenlik ilişkisinde kimin güvenliği öncelenmektedir? Göçün yol açtığı toplumsal değişim süreci içinde bireysel ve toplumsal düzeyde ontolojik güvenlik nasıl sağlanabilir? Öz-anlatılar ve pratiklerde nasıl bir değişim süreci ontolojik güvensizliği önler? Eleştirel güvenlik kuramları, hem akademisyenleri hem de siyasa yapıcıları bu ve benzeri sorular üzerine düşünmeye teşvik ediyor.

KAYNAKÇA

Açıkmeşe, S.A. (2014) "Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme" Balta, E. (ed.) *Küresel Siyasete Giriş* içinde, İletişim, İstanbul, 241-253.

Aradau, C. (2006) "Limits of security, limits of politics? A response", *Journal of International Relations and Development*, 9(1): 81-90.

Aradau, C. (2004) "Security and the Democratic Scene: Desecuritization and Emancipation", *Journal of International Relations and Development*, 7: 388-413.

Avrupa Komisyonu (1992) "Treaty on European Union Title VI Provisions on Cooperation in the Fields of Justice and Home Affairs", *Official Journal C 191 29/12/1992 Article K (1)*, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11992MK03

Avrupa Komisyonu (1974) "Action Programme in Favour of Migrant Workers and their Families", *Official Journal COM(74) 2250*, http://aei.pitt.edu/1278/01/action_migrant_workers_COM_74_2250.pdf

Avrupa Konseyi (2004) "Presidency Conclusions, Annex I; the Hague Programme: Strengthening Freedom, Security and Justice in the European Union", http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf

Avrupa Konseyi (2001) "Presidency Conclusions on Common EU Asylum and Migration Policy, More Effective Control of External Borders", http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/68827.pdf

Avrupa Konseyi (2000) "The Schengen acquis of agreement between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on the gradual abolition of checks at their common borders", *Official Journal L 239, P. 0013 - 0018 Article 9*, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A42000A0922(01)

Avrupa Ekonomik Topluluğu (1968) "Regulation No 1612/68 of the Council on freedom of movement for workers within the Community", *Official Journal L 257*, 19.10.1968, 2-12, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A31968R1612.

Balta, E. (2009) "Güvenlik Endüstrisi ve Güven(sizliğin) İnşası: Bir Toplumsal Paranoyayı Anlamak, *Toplum ve Bilim*, 115: 204-226.

Balzacq, T. (2005) "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context", *European Journal of International Relations*, 11(2): 171-201.

Bigo, D. ve Tsoukala, A. (2008) *Understanding (In)Security: Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*, Routledge, Oxon ve New York.

Bigo, D. (2008) "Globalized (In)Security: The field and the Ban-Optican" Bigo, D. ve Tsoukala, A. (der.) *Understanding (In)Security: Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11* içinde, Routledge, Oxon ve New York, 10-48.

Bigo, D. (2002) "Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease", *Alternatives: Global, Local and Political*, 27(1): 63-92.

Bigo, D. (2001) "Migration and Security" Guiraudon, V. ve Joppke, C. (der.) *Controlling a New Migration World* içinde, Routledge, Londra, 121-149.

Bigo, D. (2000) "When Two Become One: Internal and External Securitizations in Europe" Kelstrup, M. ve Williams, M. (der.) *International Relations Theory and The Politics of European Integration. Power, Security and Community* içinde, Routledge, Londra, 171-204.

Bigo, D. (1998) "Frontiers and Security in European Union: The Illusion of Migration Control" Anderson M. ve Bort E. (der.) *The Frontiers of Europe* içinde, Pinter, Washington, DC, 148-165.

Bigo, D. (1994) "The European Internal Security Field: Stakes and Rivalries in a Newly Developing Area of Police Intervention", Anderson, M. ve den Boer, M. (der.) *Policing Across National Boundaries* içinde, Pinter, Londra, 161-173.

Bilgin, P. (2010) "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar*, 8(14): 30-53.

Booth, K. (2005) *Critical Security Studies and World Politics*, Boulder, Lynne Rienner, Boulder, CO.

Booth, K. (1997) "Security and Self: Reflections of a Fallen Realist", Krause, K. ve Williams, M.C. (der.) *Critical Security Studies: Concepts and Cases* içinde, UCL Press, Londra, 83-119.

Booth, K. (1991) "Security and Emancipation", *Review of International Studies*, 17: 313-326.

Bounfino, A. (2004) "Between Unity and Plurality: The Politicization and Securitization of the Discourse of Immigration in Europe", *New Political Science*, 26(1): 23-49.

Buzan, B. (1999) "Change and Insecurity reconsidered", *Contemporary Security Policy*, 20(3): 1-17.

Buzan, B., Wæver, O. ve de Wilde, J. (1998) *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, Boulder, CO.

Buzan, B. ve Waever O. (1997) "Slippery? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies", *Review of International Studies*, 23: 241-250.

Buzan, B., Kelstrup, M., Wæver, O. ve Lemaitre, P. (1993) *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter, Londra.

Buzan, B. (1983) *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC.

Ceyhan, A. ve Tsoukala, A. (2002) "The Securitization of Migration in Western Societies: Ambivalent Discourses and Policies", *Alternatives: Global, Local and Political*, 27: 21-39.

Çalkıvik, A. (2011) "Ölümüne Yaşatmak: Bir Güvenlik Sorunu Olarak Yaşam", *Toplum ve Bilim*, 122: 19-37.

den Boer, M. (1995) "Moving Between Bogus and Bona Fide: The Policing of Inclusion and Exclusion in Europe" Miles, R. ve Thranhardt, D. (der.) *Migration and European Integration The Dynamics of Inclusion and Exclusion* içinde, Pinter, Londra, 92-111.

Emmers R. (2010) "Securitization" Collins, A. (der.) *Contemprary Security Studies* içinde, Oxford University Press, Oxford.

Floyd, R (2011) "Can Securitization Theory Be Used in Normative Analysis? Towards a Just Securitization Theory", *Security Dialogue*, 42(4-5): 427-439.

Floyd, R. (2007) "Human Security and the Copenhagen School's Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move", *Human Security Journal*, 5: 38-49.

Geddes, A. (2000) "Lobbying for migrant inclusion in the European Union: new opportunities for transnational advocacy?", *Journal of European Public Policy*, 7(4): 632-649.

Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*, Polity Press, New York.

Guild, E. (2006) "The Europeanisation of Europe's Asylum Policy", *International Journal of Refugee Law*, 18(3-4): 630-651.

Guiraudon, V. (2000) "European Integration and Migration Policy: Vertical Policymaking as Venue Shopping", *Journal of Common Market Studies*, 38(2): 251-271.

Hansen, L. (2000) "The Little Mermaid's Silent Security Dilemma and the Absence of Gender in the Copenhagen School", *Millennium: Journal of International Studies*, 29(2): 285-306.

Huysmans, J (2006) *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*, Routledge, Londra ve New York.

Huysmans, J. (2004) "Minding Exceptions: The Politics of Insecurity and Liberal Democracy", *Contemporary Political Theory*, 3: 321-341.

Huysmans, J (2004) "A Foucaultian view on spill-over: freedom and security in the EU", *Journal of International Relations and Development*, 7: 294-318.

Huysmans, J. (2002) "Defining Social Constructivism in Security Studies: The Normative Dilemma of Writing Security", *Alternatives: Global, Local and Political*, 27(1): 41-62.

Kinnvall, C. ve Mitzen, J. (2016) "An Introduction to the special issue: Ontological securities in world politics", *Cooperation and Conflict*, 52(1): 3-11.

Kostakopoulou, T. (2000) "The 'Protective Union': Change and Continuity in Migration Law and Policy in Post-Amsterdam Europe", *Journal of Common Market Studies*, 38(3): 497-518.

Lavenex, S. (2001) "Europeanization of Refugee Policies: Normative Challenges and Institutional Legacies", *Journal of Common Market Studies*, 39(5): 851-874.

Lipschutz R.D. (1995) "On Security" Lipschutz, D.R. (der.) *On Security* içinde, Columbia University Press, New York, 1-24.

Mathews, J.T. (1989) "Refining Security", *Foreign Affairs*, 68(2): 162-177.

McSweeney, B. (1998) "Durkheim and the Copenhagen School: a response to Buzan and Waever", *Review of International Studies*, 24: 137-140.

Mitzen, J. (2006) "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma", *European Journal of International Relations*, 12(3): 341-370.

Norman, L. (23 Ağustos 2008) "Asylum and Immigration in an Area of Freedom, Security and Justice. EU policy and the Logic of Securitization", http://www.divaportal.org/diva/getDocument?urn_nbn_se_sh_diva-8861__fulltext.pdf

Roe, R. (2005) *Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma*, Routledge, Londra ve New York.

Rumelili, B. (2015a) "Identity and Desecuritization: The Pitfalls of Conflating Ontological and Physical Security", *Journal of International Relations and Development*, 18: 52-74.

Rumelili, B. (2015b) "Peace Anxieties: A Framework for Conflict Resolution" Rumelili, B. (der.) *Ontological Security and Conflict Resolution: Peace Anxieties* içinde, Routledge, Londra ve New York, PRIO New Security Studies Series, 10-29.

Rumelili, B. (2014) "İnşacılık/Konstrüktivizm [Constructivism]" Balta, E. (der.) *Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler* içinde, İletişim, İstanbul, 151-171.

Stalker, P. (2002) "Migration Trends and Migration Policy in Europe", *International Migration*, 40(5): 151-179.

Stritzel, H. (2007) "Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond", *European Journal of International Relations*, 13(3): 537-383.

Steele, B.J. (2008) *Ontological Security in International Relations*, Routledge, New York.

Steele, B.J. (2005) "Ontological Security and the Power of Self-Identity: British Neutrality and the American Civil War", *Review of International Studies*, 31: 519-540.

Taureck, R. (2006) "Securitization theory and securitization studies", *Journal of International Relations and Development*, 9: 53-61.

Taureck, R. (26-27 Haziran 2006) "Securitisation Theory - The Story so far: Theoretical inheritance and what it means to be a post-structural realist", Paper for presentation at the 4th annual CEEISA convention University of Tartu.

The Council of European Communities (1968) "Regulation (EEC) No 1612/68 of the Council of 15 October 1968 on freedom of movement for workers within the Community", *http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31968R1612&model=guichett*

Waever, O. (17-20 Mart 2004) "Aberystwyth, Paris, Copenhagen, New 'Schools' in Security Theory and their Origins between Core and Periphery", Paper Presented at the Annual Meeting of the International Studies Association, Montreal.

Waever, O. (1995) "Identity, Integration and Security", *Journal of International Affairs*, 48(2): 389-431.

Waever O. (1995) "Securitization and Desecuritization" Lipschutz, D.R. (der.) *On Security* içinde, Columbia University Press, New York.

Waever, O. (1993) "Societal Security: the concept" Waever O., Buzan, B., Kelstrup, M. ve Lemaitre, P. (der.) *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe* içinde, Pinter, Londra, 17-41.

Walt, S.M. (1991) "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35(2): 211-239.

Williams, M. (2003) "Words, Images, Enemies: Securitization International Politics", *International Studies Quarterly*, 47: 511-531.

Wyn Jones, R. (1999) *Security, Strategy, and Critical Theory*, Lynne Rienner, Boulder, CO.

Göçün jeopolitiği ve Türkiye'nin coğrafi kısıtlaması üzerine farklı bir yorum

Uğur Yıldız - Deniz Sert***

Özet: Türkiye'ye Avrupa dışından yönelen jeopolitik mülteci akımlarının tarihsel varlığı 1979 İran İslâm Devrimi'nden başlayarak, 1980-1988 İran-Irak Savaşı, Irak'taki Saddam rejimi, 1991 I. Körfez Savaşı, 2003 II. Körfez Savaşı ve son olarak 2011 yılında başlayan Suriye krizi ile birlikte devam etmektedir. Bu tarihsel olayların sonucunda milyonlarca insan ülkelerini ve evlerini terk edip yaşanılacak güvenilir bir yer bulmak amacı ile Türkiye'ye göç etmişlerdir. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü'nü coğrafi kısıtlama ile imzalamış olan Türkiye, bu mülteciler için bir transfer noktası haline gelmiştir. Bu insanlar Türkiye'yi taktik gereği bir sığınak olarak kullanmaktadır. Bu makale, Avrupalı olmayan mültecilerin Türkiye'ye doğru olan jeopolitik hareketliliği üzerine yazılmıştır. Türkiye'nin uygulamakta olduğu coğrafi kısıtlamanın, küresel ve yerel düzeyde çok-katmanlı bir mülteci rejimi oluşturduğunu tartışmaktadır. Makale, Michel de Certeau'nun (1988) strateji ve taktik analitik ayrımına dayanarak yazılmıştır. Bir yandan, Türkiye'nin mülteci rejiminin önemli bir kolu olan bu coğrafi sınırlamanın Avrupalı olmayan sığınmacıları süzgeçten geçirmek ve tasfiye etmek üzerine oluşturulan bir strateji olduğunu, diğer yandan aynı coğrafi sınırlamanın Avrupalı olmayan, özellikle İran ve Iraklı sığınmacılar için Türkiye üzerinden üçüncü bir ülkeye gitmelerini sağlayan bir fırsat ve alansal bir çeşit taktik oluşturduğunu savunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Göç jeopolitiği, Avrupalı olmayan mülteciler, Türkiye, coğrafi sınırlama, strateji, taktik

Giriş

Tarihsel süreç göz önüne alındığında, Türkiye'nin komşusu olan menşe ülkelerde yaşanan insan hakları ihlalleri nedeniyle Türkiye'ye doğru olan mülteci akımları tekrar eden bir olgu haline gelmiştir. 1979 İran İslâm Devrimi ile başlayıp, 1980-1988 İran-Irak Savaşı, Irak'taki Saddam Hüseyin rejimi, Amerika'nın

(*) İstanbul Özyeğin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

(**) Ottawa Kanada'da bulunan Carleton Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi dalında yapmakta olduğu doktora çalışmalarına devam etmektedir.

Irak'a müdahalesi ve son olarak Suriye'de yaşanan iç savaş devam ederken, Türkiye söz konusu ülkelerin zorla yerinden edilen vatandaşları için güvenilir bir sığınak haline gelmiştir. Bu insanlar, Türkiye'ye sığınmayı ya da iltica arama hakkını, bir umuda yolculuk olarak görmektedirler. Oysa Türkiye'nin sığınma sistemi, Avrupa dışından gelen sığınmacılara mülteci statüsü tanımamakta ve Türkiye, Avrupa dışından gelen mültecilere sadece geçici bir sığınak işlevi görmektedir. Cenevre Sözleşmesi ve ek protokollerine taraf olan Türkiye, halen uygulamakta olduğu coğrafi kısıtlama ile Avrupa dışından gelen sığınmacıların Türkiye'de daimi olarak mülteci statüsü ile kalmalarını sınırlamıştır. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü'ne dayanan bu uygulama ile bugün Türkiye'de bulunan birçok sığınmacı şartlı mülteci olarak, geçici bir süre için Türkiye'de kalabilmektedir.

2011 yılından itibaren Türkiye'ye gelmekte olan Suriyeli sığınmacılar ile birlikte coğrafi kısıtlama oldukça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Konuyla ilgili olarak özellikle üç görüş ortaya çıkmaktadır. Birinci tefekkür, coğrafi kısıtlamanın kaldırılmasının Türkiye'yi Avrupa'nın kabul etmek istemediği sığınmacılar için bir nevi arka bahçe haline getireceği görüşüne dayandırılan ve coğrafi kısıtlama yaklaşımının Türkiye tarafından stratejik bir savunma mekanizması olarak kullanıldığına dair resmî görüştür. Son dönemde bu tür ulusal güvenlik kaygılarından çok daha farklı olan mali külfet söylemine bir geçiş olsa da (Eroğlu, 2015); genelde "coğrafi kısıtlama uygulaması, Türkiye'nin uyum sürecinde olduğu Avrupa Birliği müktesebatı açısından değerlendirildiğinde uygulamanın; Türkiye'nin mültecilerin potansiyel külfetinden kaçınma hedefine pozitif anlamda katkıda bulunduğu ifade edilmelidir. Şöyle ki; sürdürülen coğrafi kısıtlama uygulaması nedeniyle Avrupa dışından gelip iltica talebinde bulunanlara mülteci statüsünün verilmemesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği nezdinde 'güvenli üçüncü ülke' olmasını engellemekte ve Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi adeta bir tampon ülke olarak kullanmasının önüne geçmektedir" (Parlak ve Şahin, 2015: 77).

Öte yandan, coğrafi kısıtlamanın, özellikle Suriye'den gelmiş olan sığınmacıların Türkiye'de bir hayat kurabilmelerinin önündeki önemli bir engel olduğunu belirterek, uygulamanın kaldırılması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır (Çorabatır, 2015). Coğrafi kısıtlama nedeniyle bu kişilerin Türkiye'de mülteci statüsü alamamaları, onları uluslararası hukuka göre kendilerine tanınması gereken haklardan mahrum etmekte ve kendilerine Türkiye'de bir gelecek tahayyül etmelerinin önüne geçmektedir. Konuyla ilgili üçüncü bir görüş ise, çok daha pratik bir yaklaşım içerisinde, Suriyelilerin gelişi ile birlikte coğrafi kısıtlamanın fiilen zaten kalkmış olduğunu söylemekte ve sığınmacıların önünde coğrafi kısıtlamadan çok daha temel sorunların olduğunun altını çizmektedir. Bu son görüşe göre, sığınmacılara statü, barınma, eğitim, sağlık gibi farklı alanlarda temel hak ve özgürlükleri verildiği sürece coğrafi kısıtlamanın kaldırılması

ya da kaldırılmaması önem teşkil etmemektedir. Zira bugüne kadar Türkiye'de Cenevre Konvansiyonu çerçevesinde mülteci statüsü alabilmiş kişi sayısı elliyi geçmezken, Türkiye'de mülteci olabilmenin getirdiği haklar konusunda da elimizde fazla bir veri bulunmamaktadır.

Türkiye'nin uygulamakta olduğu coğrafi kısıtlama, küresel ve yerel düzeyde çok-katmanlı bir mülteci rejimi oluşturmaktadır. Bu makalenin amacı, Michel de Certeau'nun (1988) strateji ve taktik analitik ayrımına dayanarak, coğrafi sınırlama konusunu çok daha mikro düzeyde ele almak ve yukarıdaki tartışmaya farklı bir yaklaşım geliştirmektir. Bu ayrıma göre Türkiye'nin mülteci rejiminin önemli bir kolu olan coğrafi sınırlama, bir yandan, Avrupalı olmayan sığınmacıları süzgeçten geçirmek ve tasfiye etmek üzerine oluşturulan bir strateji olarak ele alınabilir. Aynı sınırlama, diğer yandan, Avrupalı olmayan, özellikle İran ve Iraklı sığınmacılar için Türkiye üzerinden üçüncü bir ülkeye gitmelerini sağlayan bir fırsat ve alansal bir çeşit taktik oluşturmaktadır. Bu bağlamda, makalenin temel konusu Türkiye'ye erişen ve sığınma talebinde bulunan Avrupa vatandaşı olmayan bireyler üzerine uygulanan coğrafi kısıtlama stratejisi ve bu coğrafi kısıtlamanın sığınmacı için yaratmış olduğu fırsattır.

Michel de Certeau taktik ve strateji kavramsal ve kategorik ayrımını kentsel planlama ve yaya metaforuna göre yapmıştır. Buna göre *strateji* "irade ve güç sahibi bir öznenin (bir malik, bir girişim, bir şehir ya da bir bilimsel kurum) çevresinden ayrıştırılabildiği zaman olası hale gelen güç ilişkilerinin hesabı" olarak tanımlanmıştır (1988: xix). Bir diğer deyişle, strateji bireylerin uyması gereken ve makro düzey tarafından şekillendirilmiş kurallar bütününü ifade etmektedir. Diğer bir taraftan, *taktik*, yaya metaforuna uygun olarak, bireyin yaptığı yürüyüş, okuma ya da yemek gibi gündelik etkinlikleri kapsayan "faaliyet yollarını" ifade etmektedir (xix). Özetlenecek olursa, stratejiler makro düzey tarafından tasarlanmış, özneyi şekillendirmeyi, tasnif etmeyi ve makro düzeyin stratejilerle yaratmış olduğu alanı özneye empoze etmeyi hedefleyen uygulamalara işaret ederken; taktik, empoze edilen stratejileri idare etmeyi, yönlendirmeyi, bu stratejilerin üstesinden gelmeyi ve stratejilerin empoze ettiği alanı başka yöne çevirmeyi ifade etmektedir (30). Kısacası, taktik ve strateji birbiriyle hem çekişmeli hem de ilişkili durumdadır ve en önemlisi taktik stratejiye karşı olarak "'zayıf' öznenin 'güçlü' taraf karşısında zaferlerini ... akıllı hilelerini, olaylarla nasıl baş edileceğini bilmesi" gerektiği durumuna vurgu yapmaktadır (xix). de Certeau'nun bu tanımda yapmış olduğu "güçlü" ve "zayıf" ayrımı makale içerisinde makro ve mikro olarak okunacaktır.

Araştırma metodu

Bu makaleye temel oluşturan ampirik çalışma, Türkiye'de sığınma talebinde bulunma, Türkiye'nin coğrafi kısıtlaması ve Türkiye üzerinden BMMYK (Bir-

leşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) aracılığıyla Kanada'ya yerleşime odaklanmaktadır. Araştırmanın saha çalışması Tahran (İran), İstanbul (Türkiye) ve Ottawa'da (Kanada) 2014-2015 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan yarı yapılandırılmış mülakatlara dayandırılmaktadır. Hem İran, hem Türkiye, hem de Kanada'da yapılması nedeniyle, metodolojik olarak çalışma "etnografik bir yolculuk" olarak nitelendirilebilir (Brigden, 2013). "Metot olarak yolculuk" formülü, Mezzadra ve Neilson'un (2013) "metot olarak sınır" yaklaşımından esinlenmiştir. Bu yaklaşımın kullanılmasındaki amaç, göç olgusu esnasında deneyimlenen etkileşimler, uzlaşmalar ve gerilimler üzerine üretken kavrayışlar sunabilmektir. Bu bağlamda, İran, Irak, Eritre, Etiyopya, Somali, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi Afrika ülkelerinden Türkiye'ye gelerek sığınma ve mülteci başvurusunda bulunan ve daha sonra Kanada'ya yerleştirilen mültecilerle toplamda kırk yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin büyük kısmına, Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) İstanbul'da düzenlediği ve Kanada'ya yerleştirilecek mültecilere yönelik olan "kültürel oryantasyon" programına katılarak erişim sağlanmıştır. Her mülakat yaklaşık olarak bir saat sürerken, makalede araştırmaya katılan bireylerin gerçek kimlikleri yerine anonim isimler kullanılmıştır.

Bir strateji olarak coğrafi kısıtlama ve uygulamanın tarihçesi

Türkiye'nin uygulayagelmiş olduğu sığınma sistemi ve bu sistemin bir parçası olan coğrafi kısıtlama uygulaması İkinci Dünya Savaşı sürecinde Avrupa kıtasında yaşanan mülteci problemini çözmek için ortaya çıkan BMMYK 1951 Cenevre Konvansiyonu'na dayanmaktadır. BMMYK, 1951 Cenevre Konvansiyonu ile devletlerarası düzeyde mülteci kavramını tanımlamış ve aynı zamanda bireyi mülteci durumuna iten durumları belirtmiştir. Fakat mülteci kavramı 1951 Sözleşmesi'nde coğrafi ve zamansal olarak kısıtlı olarak tanımlanmıştır. Buna göre 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin ilk maddesi mülteci bireyi 1 Ocak 1951'den önce Avrupa kıtasından ırk, din, uyruk ve belli bir sosyal ve politik gruba üyelikten ötürü zulme uğramış veya uğrama çekincesi yaşayan birey olarak tanımlamaktadır (Goodwin-Gill, 2008). Dolayısıyla, mülteci kavramı ilk tanımlanmış haliyle mülteci bireyi ve bu bireyin sığınma hakkını zamansal ve coğrafi olarak kısıtlamıştır.

Daha sonrasında Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü ile söz konusu coğrafi ve zamansal kısıtlamaların kaldırılması hedeflenmiştir. Fakat BMMYK, 1967 Ek Protokolü ile Cenevre Sözleşmesi'ne taraf ülkelerin *egemenlik* haklarına dokunmamak kaydıyla coğrafi ve zamansal kısıtlama uygulamalarını kaldırma ya da devam ettirme üzerine iki seçenek sunmuştur. 1967 Ek Protokolü'ne göre, Türkiye, 1951 yılında imzalanan anlaşmanın 1 Ocak 1951'den önce yaşanan olaylar ibaresini kaldırmayı kabul etmiş ve yine 1967 Ek

Protokolü'ne dayanarak coğrafi kısıtlama uygulamasını, yani Avrupa kıtasında yaşanan olaylar ibaresini sürdürme alternatifini seçmiştir. Coğrafi kısıtlama uygulaması günümüzde halen geçerliliğini korumaktadır ve bu uygulamaya göre Türkiye, Avrupa dışından gelip sığınma talebinde bulunan bireylere "mülteci" statüsü tanımamaktadır. Diğer bir deyişle, Türkiye'de mülteci statüsü ile tanınmak için bireyin herhangi bir Avrupa ülkesinden kaçması gerekmektedir. Dolayısıyla coğrafi kısıtlama Türkiye'de sığınma talebinde bulunan ve tamamı Avrupa dışından gelen bireylerin temel olan iltica ve mülteci hakkını bürokratik düzeyde kısıtlamaktadır. Bu kısıtlama, sığınma talebinde bulunan bireylere zamansal olarak geçici koruma sağlamakta, aynı zamanda bu bireylerin haklarını ve ülkede kalışlarını sınırlamaktadır.

Strateji olarak coğrafi kısıtlama, sadece sığınma talebinde bulunan Avrupalı olmayan bireylerin Türkiye'de kalış süresini sınırlamamakta, aynı zamanda "mülteci" kavramını şartlı mülteci (*non-convention* ya da *conditional refugee*) ve mülteci (*convention refugee*) olarak ikiye ayırmaktadır (Kirişci, 1996). Türkiye'ye Avrupa dışından gelen sığınmacıların, şartlı mülteci olabilmek için BMMYK'nın Ankara ofisine önce kayıt olmaları, daha sonra mülteci statüsü belirleme mülakatlarını başarıyla tamamlamaları gerekmektedir. BMMYK'nın sığınmacı bireyin mülteci statüsünün belirlenmesi konusunda etkin rol almasıyla Türkiye'nin iltica sistemi ikircikli bir sistem haline gelmiştir. Diğer bir deyişle, bu ayrım, Türkiye'nin mülteci sistemini karmaşık ve bulanık hale getirmektedir. Coğrafi kısıtlama ile Türkiye, Avrupa'dan olmayan sığınmacıları şartlı mülteci olarak etiketleyerek bireylerin Türkiye'de daimi kalışının önüne geçmektedir. Ayrıca, mülteci statüsünün belirlenmesi ve mülteci statüsünü alan bireylerin üçüncü bir güvenli ülkeye yerleştirilme süreçlerini BMMYK Türkiye ofisine bırakmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade edilirse, mülteci statüsünün belirlenmesi ve uygulanan coğrafi kısıtlama nedeniyle mültecilerin üçüncü bir ülkeye yeniden yerleşim süreçlerini BMMYK yönetmektedir. Bu durum Türkiye tarafından benimsenmiş olan bir strateji olarak yorumlanabilir. BMMYK'nın sürece aktif katılımından dolayı, mülteci statüsü alamayan bireyler Türkiye ve bürokrasisini suçlamak yerine herhangi bir olumsuz koşulu BMMYK'nın başarısızlığı olarak nitelendirmektedirler. Benzer şekilde, yeniden yerleştirme programına dahil olan mülteciler Türkiye'deki uzun bekleme sürelerinde sadece BMMYK ile irtibata geçmekte ve uzun bekleyiş sürelerinden Türkiye'nin mülteci sisteminden ziyade BMMYK'nın mülteci sistemini sorumlu tutmaktadırlar.

Türkiye'nin ilk göç ve sığınma yasası olarak nitelendirebileceğimiz 4 Nisan 2013 tarihli 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu da uluslararası koruma çeşitlerini mülteci (Madde 61), şartlı mülteci (Madde 62), ikincil koruma (Madde 63) ve geçici koruma (Madde 91) olarak belirlemiştir. Nitekim Türkiye'nin uluslararası koruma politikasını dayandırdığı temel yasal dayanak olan bu yeni kanun da yukarıda sözü edilen belirsiz ve ikircikli sistemin de-

vamını sağlamaktadır. Özellikle Türkiye'den sığınma talebinde bulunan bireylerin demografik bilgileri göz önüne alındığı zaman, Türkiye'ye doğru olan mülteci akımlarının Avrupa dışından, Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden geldiği görülmektedir. BMMYK tarafından açıklanan verilere göre, geçici koruma altındaki Suriyeliler dışında, 30 Haziran 2016 itibarıyla Türkiye'de toplam 271.466 kişi mülteci ve sığınmacı olarak kayıtlı bulunmaktadır (BMMYK, 2016). Kayıtlı mülteci ve sığınmacıların geldikleri ülkelere göre dağılımlarına bakıldığında Afganistan (109.012 kişi), İran (26.974 kişi), Irak (123.584 kişi) ve Somali (3.887 kişi) öne çıkmaktadır.

Avrupa'dan olmayan sığınmacıların sığınma hakkının 1967 Ek Protokole uygun olarak Türkiye tarafından zamansal ve mekânsal olarak kısıtlanması, stratejinin egemen güç için işleyen ve egemen güç tarafından işletilen bir çeşit baskı/engelleme aracı olması anlamına gelmektedir. Bu noktada, gücün özne üzerindeki engelleyici ve kısıtlayıcı etkinliği olarak stratejinin, her zaman bir kurumun belli bir grup ya da bireyler üzerinde uyguladığı statik, durağan ve tek taraflı bir olgu olduğu anlamı çıkarılmamalıdır (Foucault, 1980). Bilakis, özne üzerindeki en radikal uygulaması düşünüldüğü zaman bile güç bağlantısal/ilişkisel (*relational*) bir olgudur. Baskıcı kurallar sadece gücün stratejilerle uygulamış olduğu baskılamanın ve kısıtlamanın kaynağı değil, aynı zamanda öznenin yeni çeşit davranışlarını şekillendiren üretken (*productive*) ve olumlayıcı (*positive*) bir direnç (*resistance*) ortaya çıkarabilmektedir (Foucault, 1980: 118-119). Güç ilişkileri ile ortaya çıkan bu direnç, gücün iki taraflı boyutunu vurgulamaktadır. Gücün baskılayıcı stratejileri öznenin direnci ile birlikte özne için yapıcı ve olumlu fırsatların doğmasına olanak sağlamakta ve direncin kaynağı haline gelmektedir. Dolayısıyla burada vurgulanması gereken önemli bir konu, strateji ve taktiğin her zaman birbiriyle çekişme halinde değil, aynı zamanda birbiriyle ilişki içinde olan ve birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğudur. Bu kavramsal ayrıma dayanarak, strateji olmadan taktiğin oluşması beklenmemelidir. Yani, sığınmacı tarafından bir taktiğin benimsenmesi ya da bireyin üretmiş olduğu taktik ile dayatılan kısıtlamanın üstesinden gelebilmesi için, bireylere belli birtakım stratejilerin empoze edilmiş olması gerekmektedir.

Nitekim kısıtlayıcı ve baskılayıcı stratejiler Türkiye'nin sığınma sistemi üzerinden değerlendirildiği zaman coğrafi kısıtlamanın bu duruma ne kadar uygun bir örnek olduğu ortaya çıkmaktadır. İran vatandaşı bir sığınmacı "Biz mülteciyiz ve Türkiye'de devamlı olarak kalmamız yasak," diyerek coğrafi kısıtlama uygulamasının ne olduğunu bilmediğini ifade ederken, sistemi de en basit şekliyle özetlemiştir (Kişisel mülakat, Ocak 2015, Ottawa). Menşe ülkesinde yaşadığı sorunlardan dolayı Türkiye'ye "yasal" yollarla gelmiş olan Etiyopyalı bir başka birey ise mülakatımız esnasında Türkiye üzerinden Yunanistan'a geçen arkadaşlarından edindiği bilgiler üzerine Türkiye'ye geldiğini belirtmiş, "Türkiye diğer ülkelere ve sonrasında Yunanistan'dan Almanya, İtalya, Londra'ya geçmek

için olası bir ülke," sözleriyle ifade etmiştir (Kişisel mülakat, Temmuz 2014, İstanbul). Yani Türkiye'nin uygulayagelmiş olduğu coğrafi kısıtlama makro düzeyde Avrupalı olmayan sığınmacılara karşı uygulanan "engelleyici" bir stratejiyken; taktik, bireylerin bu kısıtlamaya karşı ve bu kısıtlama çerçevesinde yapmış oldukları faaliyetleri kapsamaktadır. Taktik ile birey, stratejinin baskı alanını 'manipüle' ederek başka yöne çevirebilmekte ve kendisi için yeni bir alan yaratabilmektedir (de Certeau, 1988). Kısacası, Türkiye'nin mülteci sisteminin en önemli parçası olan coğrafi kısıtlama, Avrupalı olmayan sığınmacı bireyleri sınırlamak suretiyle Türkiye için bir strateji aygıtı haline gelmekte ve bu strateji, hakları sınırlanan sığınmacı bireyler için taktik olarak adlandırabileceğimiz diğer ülkelere geçiş fırsatları yaratmaktadır. Bu taktik, Avrupalı olmayan mültecilerin BMMYK aracılığıyla Kanada, Amerika ve Avustralya gibi üçüncü güvenli ülkelere Türkiye üzerinden yerleştirilme olanağına ve olasılığına dayanmaktadır. Buna dayanarak, takip eden bölüm Türkiye'nin uyguladığı coğrafi kısıtlama stratejisinin mülteciler için ortaya çıkardığı taktik konusuna odaklanacak ve BMMYK'nın organize etmiş olduğu Türkiye üzerinden üçüncü bir ülkeye yerleştirilme programını taktik ve fırsat kavramlarıyla ele alacaktır.

Türkiye'deki sığınmacı bireyler için üretken bir taktik ve fırsat olarak coğrafi kısıtlama

Göç olgusunun jeopolitiği düşünüldüğü zaman sığınma sistemi, gerek "yasal olmayan" gerekse "yasal" yollarla göç eden bireyler için başlı başına taktiksel bir harekettir. Bir taktik olarak sığınma hakkı, sadece bireylerin yaşadıkları baskı ve zulüm stratejilerinden dolayı menşe ülkelerinden kaçışları için bir olanak değil, aynı zamanda ikinci bir ülkeye göç için ve ikinci bir ülkede "yasal" olarak kalabilmek için gerekli olan "yasal" seyahat belgelerinden de belli noktalarda muaf olunabileceği anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, de Certeau'nun strateji ve taktik kavramları üzerinden devam edersek, birey baskı stratejilerinin üstesinden gelmeyi ikinci ülkelere göç ederek sığınma hakkı talebiyle yerine getirebilmektedir. Fakat özellikle içinde bulunduğumuz dönemde yoğunlaşan sınır kontrolü politikaları ve sistematik olarak birbiriyle ilintili teknolojiler, kurumlar ve aktörlerin göçün altyapısını oluşturmaktadırlar (Xiang ve Lindquist, 2014: 122). Bununla birlikte "yasal" seyahat belgelerinin zorunlu kılınması, pek çok sığınma talebinde bulunacak ya da diğer nedenlerle güvenli bir yaşam alanı araması gereken bireyler için genellikle önemli engeller teşkil etmektedir.

Türkiye'ye olan sığınmacı akımı göç jeopolitiği menşe ülkeler üzerinden düşünüldüğü zaman pek çok sığınmacı ve olası sığınmacı, özellikle Afrika ülkelerinden sığınma ve göç yolculuğuna başlayan bireyler için göçün altyapısını oluşturan bu belgelere erişim birçok noktada neredeyse olanaksıza yakındır. İran ve Irak menşeli sığınma talebinde bulunan bireyler için Türkiye'de sığınma faali-

yeti ülkelerinde yaşadıkları siyasi ve sosyal krizlerden dolayı 1990'lardan itibaren yoğunlaşmış ve normalleşen bir olgu haline gelmiştir. Diğer bir deyişle, söz konusu ülkelerden gelip Türkiye'den sığınma talebinde bulunan bireyler için sığınma aktivitesi, Türkiye üzerinden BMMYK aracılığıyla üçüncü bir ülkeye yerleşmek için ülke stratejisine karşıt bir taktik olarak yeniden şekillenmiştir. Örneğin, İran'dan gelip Türkiye'de sığınma talebinde bulunan Ashley, 2012 yılında BMMYK aracılığıyla Kanada'ya yerleşmiş ve yaptığımız mülakat esnasında "Biz Türkiye'yi üçüncü bir ülkeye yerleşmek adına ikinci ülke olarak görüyoruz. Bu üçüncü ülke Amerika, Kanada veya Avustralya olabilir," diyerek aslında Türkiye'nin Avrupa'dan olmayan sığınmacı bireyler için bir geçiş ülkesi olduğuna vurgu yapmıştır (Kişisel mülakat, Ocak 2015, Ottawa). Türkiye'nin sığınma yolculuğunda İran ve Iraklı sığınmacılar tarafından ikinci ülke olarak adlandırılması aynı zamanda sığınmacı bireylerin üçüncü bir güvenli ülkeye BMMYK aracılığıyla yerleştirilme programından haberdar olduklarını da göstermektedir. Tabii ki İran ve Irak menşeli bütün sığınmacı bireyler üçüncü bir ülkeye Türkiye üzerinden yerleştirileceği bilgisinden haberdar değildir. Örneğin, Barry ülkesinde cinsel yöneliminden dolayı yaşadığı baskı ve marjinalleştirilmelerden dolayı Türkiye'ye geçmiş; fakat mülakatımız esnasında mülteci sistemi hakkında Türkiye'ye geçmeden önce herhangi bir bilgisinin bulunmadığını belirtmiştir (Kişisel mülakat, Haziran 2014, İstanbul). Hatta konuşmamız esnasında Los Angeles'ta yaşayan bir Amerikan vatandaşının Türkiye üzerinden Amerika'ya yerleşen eşcinsel mültecilerden bahsetmesi ve aynı yöntemi Barry'ye önermesiyle, Barry insan kaçakçılığı yoluyla Türkiye'ye doğru sığınma yolculuğuna başladığını ifade etmiştir. Strateji ve taktik kavramsallaştırılması üzerinden düşünüldüğünde, Türkiye'nin ülke içinde bulunan Avrupa'dan olmayan sığınmacı bireyleri "mülteci" etiketini bulanıklaştırarak elemek, süzgeçten geçirmek, zamansal olarak kalışlarını kısıtlamak, ülkenin sınırlarının dışına itmek ve BMMYK işbirliğiyle diğer bir ülkeye göndermek üzerine dayanan coğrafi kısıtlama stratejisi, BMMYK tarafından mülteci statüsünü almış Avrupa'dan olmayan bireyler için üçüncü bir ülkeye yerleşmek suretiyle bir taktik ve fırsat yaratmıştır.

Özellikle İran'dan gelen sığınmacı bireylerin mülakatlarımız esnasında en çok vurgu yaptığı nokta İranlı bireyler için Türkiye'ye yolculukta "vizeye ihtiyacın olmaması" durumu olmuştur. Bu, pek çok anlamda bireyin seyahat işlemlerini bürokratik anlamda hızlandırmakta ve birey, genellikle tren biletini alma aşamasında Türkiye'de benzer durumda bulunan yakınları ve tanıdıklarıyla ülkeye geldiğinde zorluklar yaşamamak için iletişime geçmektedir. Tabii ki bireyin sınırlarını geçtiği ülkeler tarafından "yasal" bir pasaportla seyahat etmesi beklenmektedir. Bu noktada, özellikle askerliğini yapmamış veya eşcinsel İranlı ve Afrika ülkelerinden yolculuğa başlayan bireyler pasaporta erişim konusunda zorluklar yaşamaktadırlar. Dolayısıyla, pasaporta erişemeyen bireyler insan kaçak-

çılığı şebekelerini seyahat acentesi olarak kullanmaktadırlar. İnsan kaçakçılığı üzerinden sığınma yolculuğu yapmak sadece ekonomik sömürüyü değil, pek çok defa mülakatlar esnasında da dile getirilen fiziksel sömürüyü de içermektedir. Amir, İran-Türkiye sınır geçme yolculuğu üzerine konuştuğumuzda, herhangi bir araçla yarım saat sürebilecek olan bu yolculuğun, yaklaşık bin Amerikan doları ödemek suretiyle, aralık ayının da koşulları düşünüldüğünde, zorlu dağlarda yürüyerek ve her an ölümü hissederek yaklaşık beş gün sürdüğünü belirtmiştir (Kişisel mülakat, Haziran 2014, İstanbul).

Eritre'den sınırları geçme yolculuğuna başlayan Stella, önce Suudi Arabistan'da uzun bir süre çalışmış fakat dinî inancından dolayı kendini güvende hissetmediği için insan kaçakçıları aracılığıyla Suriye'ye geçmiş ve bu ülkede birkaç yıl markette yasal olmayan bir iş bulup geçimini sağlamıştır. Ardından 2009 yılında, yine insan kaçakçıları aracılığıyla Suriye'yi terk etmiş ve Türkiye üzerinden Yunanistan'a doğru yolculuğuna başlamıştır. Konuşmamız esnasında, sadece kadınların değil, erkek yolcuların da tecavüzle karşılaştığını belirtmiş, fiziksel ve sözlü tacizlerden korunmak için kendisinin Müslüman gibi giyindiğini ve davrandığını belirtmiştir. Yolculuk esnasında İstanbul'a geldiklerinde insan kaçakçılarının kendisinden Yunanistan'a götürmek için artı para talep etmeleri üzerine İstanbul'da mecburen kaldığını söylemiştir. Belli bir süre içinde İstanbul'un Afrikalı bireylerinin yoğun olarak yaşadığı semtlerden birinde iş bulmuş ve halen İstanbul'da hayatını sürdürmektedir. Stella elbette herhangi bir yasal belgeye sahip değildir ve bunun üstesinden çalıştığı işyerindeki diğer Afrikalı bireylerin kendisine sığınma ve BMMYK sistemi üzerine bilgi vermesiyle gelmiş ve sığınma başvurusuyla birlikte Türkiye'de kalışı yasal hale gelmiştir (Kişisel mülakat, Mayıs 2014, İstanbul).

Türkiye'ye ülkesinde almış olduğu tehditler nedeniyle "yasal" bir seyahat acentesi ile Etiyopya'dan gelen Sophie, mülakatımız esnasında Türkiye'de kalması için vizesinin süresinin geçerli olduğunu ve yine Afrikalı ev arkadaşlarının önerisiyle yakın bir zaman içinde sığınma talebinde bulunacağını belirtmiştir (Kişisel mülakat, Temmuz 2014, İstanbul). Türkiye'den sığınma talebinde bulunma isteği söz konusu birey için stratejiye karşı bir taktik olarak düşünülmelidir. Çünkü sığınma talebinde bulunan bireyin otomatik olarak sistem içinde yolculuğu yasal olmayan yollardan olsa bile yasal hale gelmekte; bu birey, vizesinin süresi dolsa bile sınır dışı edilmemeyi ve yasal olarak bir süre daha sığınma talebinde bulunduğu ülke sınırları içinde diğer fırsatları beklemeyi hedeflemektedir.

Bir taktik olarak Türkiye'de sığınma talebinde bulunma, önemli ölçüde BMMYK'nın ülkedeki sığınma ve mülteci statüsü alma sürecini üstlenmesiyle de ilişkilidir. Daha önce de işaret edildiği üzere, BMMYK'nın Türkiye'de aktif rol oynaması kurumun Avrupa'dan olmayan bireylere mülteci statüsünün belirlenmesi ve mülteci statüsünü alan bireylerin üçüncü bir güvenli ülkeye yerleştiril-

mesini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, Afrikalı düzensiz bir göçmen, kendi söylemiyle, Birleşmiş Milletler aracılığıyla sadece yasal bir statüye geçmemekte, aynı zamanda üçüncü bir ülkeye yerleşme umuduyla Yunanistan üzerinden Avrupa ülkelerine geçmesine de gerek kalmayabilmektedir. Çünkü sürecin uzunluğu düşünüldüğünde –ki bu süreç Iraklı bireyler için bir yıl, İranlı bireyler için iki yıl ve Afrikalı bireyler için en az üç-dört yıl civarındadır– birey, Türkiye'de "yasal" olarak olası fırsatları bekleyebilmektedir. Bu noktayı örneklemek gerekirse, İran'dan Kanada'ya Türkiye üzerinden olan sığınma yolculuğu için Travis, "BM en kolay ve en destekleyici, güvenli yol," ifadesini kullanmıştır (Kişisel mülakat, Şubat 2015, Ottawa). Mülakatımızın sonuna doğru Türkiye üzerinden BM aracılığıyla yaptığı bu Kanada yolculuğuna "Fakat en uzun yol," diyerek yeni bir betim eklemiştir. Travis'in bu söylemine paralel olarak Ashley, İran'ın komşu ülkelerinin bazılarında BM ofislerinin olmasına rağmen, BM Türkiye ofisinin İranlı bireyler arasında en yaygın, popüler ve en çok bilinen kurum olduğunu belirmiştir (Kişisel mülakat, Ocak 2015, Ottawa). Bu söylemlere dayanarak vurgulanması gereken husus, özellikle İranlı ve Iraklı sığınmacı bireyler için Türkiye tercihinin BMMYK'nın yeniden yerleştirme programı ve BM'nin yasal, güvenli ve destekleyici bir seyahat acentesi işlevi görmesi sayesinde taktiksel ve hesaplanmış bir seçim olduğudur.

Türkiye'den sığınma talebinde bulunan Avrupa'dan olmayan bireyler, BMMYK tarafından mülteci statüsünü aldıkları andan itibaren üçüncü güvenli ülkeye yerleştirilmeyi beklemektedirler. Özellikle, İranlı ve Iraklı bireylerin tarihsel olarak neredeyse normalleşen Türkiye üzerinden sığınma yolculuğu ve üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesi, üçüncü ülkelerde arkadaş, akraba ve yakınlarının daha önceden yerleşmiş olduğuna işaret edebilmektedir. Buna uygun olarak Ahoo, Kanada'da pek çok tanıdığının olduğunu belirterek yerleşme süreci üzerine konuşmasına "Herkes Kanada'nın güvenli olduğunu biliyor. ABD'ye yerleşmek için kişinin ülkede aile üyesinin veya bir sponsorunun olmasına gerek yok. Kanada destekleyici soruyor fakat bu sadece bir isim. Avustralya sponsorun ismi, adresi ve işini soruyor," diyerek devam etmiştir (Kişisel mülakat, Şubat 2015, Ottawa). Diğer bir şekilde ifade edilecek olursa, herhangi bir aile üyesinin üçüncü ülkede varlığı, yerleştirilme sürecinde mülteci bireye bir avantaj sağlamaktadır.

Bu durumun elbette bütün başvuru sahiplerine ve tüm üçüncü bir ülkeye yerleştirilecek mülteci statüsü sahibi bireylere genellenmesi doğru değildir. Örneğin, Türkiye'ye ailesi ile birlikte gelip daha sonra Kanada'ya yerleşen Stephanie, göç eden ilk aile bireylerinin önce Almanya'ya gittiklerini belirtirmiştir. Mülakatımız esnasında neden Almanya değil de Kanada'yı tercih ettiklerini "Almanya mültecileri kabul etmiyor. Bu yüzden bizim için seçenek değildi... Kanada'nın sağlık sistemi daha iyi ve mülteciler için daha çok destek var," diye özetlemiş ve Kanada'ya 1990'ların ortasında Pakistan üzerinden yerleştirilmiş akra-

balarından söz ederek neden Kanada'ya yerleştiklerini açıklamıştır (Kişisel mülakat, Ocak 2015, Ottawa). Üçüncü güvenli ülkenin seçimi sadece tercih meselesi, aile bireyleri veya sponsor varlığı ya da bireyin üçüncü güvenli ülkenin adını BMMYK'ya mülakatlar sırasında vermesi durumundan ibaret değildir. Bu durum, üçüncü güvenli ülkenin BMMYK'ya ilgili dönem için Türkiye'den kaç mültecinin yerleştirme programı dahilinde yerleştirileceğini demografik bilgilerle bildirmesi, kota durumu ve en önemlisi söz konusu üçüncü ülkenin Türkiye'de bulunan temsilcisinin mülteci bireylerle yaptığı mülakat ve başarılı olması durumunda sağlık testine bağlıdır. Daha açıkça örneklemek gerekirse, eğer birey Kanada'yı istiyorsa fakat Kanada'nın kotası dolmuşsa; BMMYK, önce bireye mülteci statüsünün yerleştirilmeyi garanti etmeyeceği bilgisini, daha sonra bireyin yerleştirilme programı için Amerika veya Avustralya seçeneklerinin de olduğu bilgisini vermektedir. Dolayısıyla, üçüncü güvenli ülkeye yerleşim, Türkiye'de sığınma talebinde bulunan bireyler için belirsizliklerin olduğu bir umut yolculuğuna dönüşmüş ve mülteci statüsüne kavuşan bireyler Kanada veya diğer üçüncü ülkelerin yerleştirme programları dahilinde yaptıkları resmî mülakatları ve sağlık kontrolünü beklemektedirler. Bu süreci başarıyla tamamlayan bireyler Kanada'ya "daimi oturma hakkı" statüsüyle yerleştirilmektedirler.

Sonuç

Bu makale, Türkiye'nin sığınma sisteminin kısıtlayıcı yönü olan ve tarihsel olarak 1967 Ek Protokolü'ne dayanan coğrafi kısıtlama uygulamasını bir başka boyutuyla, yani Michel de Certeau'nun kentsel planlama ve yaya metaforundan yola çıkarak yapmış olduğu *strateji* ve *taktik* teorik ve kategorik ayrımıyla ele almıştır. Kısaca özetlemek gerekirse, stratejik bir güç olarak coğrafi kısıtlama, Türkiye'nin Avrupa'dan olmayan bireylerin sığınma haklarını zamansal ve mekânsal açılardan sınırlamasını sağlamaktadır. Bu noktada, strateji kavramıyla paralel olarak coğrafi kısıtlama ilk olarak kuralların, kodların ve çizelgelemelerin belirlendiği soyut bir modeldir ve bu soyut model için hangi bireyin hangi koşullarda *şartlı mülteci* ya da *konvansiyon mültecisi* bürokratik etiketleri altında tanımlanacağını ifade etmektedir. Türkiye ve Kanada'da 2014 ve 2015 yıllarında Avrupa'dan olmayan sığınma talebi ve mülteci statüsü sahibi bireylerle yapmış olduğumuz mülakatlar ile, coğrafi kısıtlama uygulamasına öncelikle bir strateji olarak yaklaşıp bu uygulamanın bireyler için bir çeşit taktiğe dönüştüğü ve coğrafi kısıtlamadan dolayı üçüncü ülkelere yerleşme fırsatı yarattığı önermesiyle ele alınmıştır. Bu makalede, makro düzeyin soyut model olarak belirlediği engelleyici ve kısıtlayıcı stratejilerin, mikro ve bireysel düzeyde somut taktiksel hareketlerin doğmasına ve üretilmesine yol açtığı iddia edilmiştir. Dolayısıyla vurgulanması gereken bir diğer nokta da taktikler ve stratejilerin her zaman çekişmeci bir durumda değil, aksine stratejinin kısıtlayıcı soyut kuralları-

nın işleyişine ve iki tarafın birbiriyle sığınma talebi başvurusundan itibaren karşılaşmasına bağlıdır. Ampirik olarak tekrar ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin uygulamış olduğu strateji olarak coğrafi kısıtlama, bireylerin ABD, Kanada ve Avustralya gibi üçüncü bir güvenli ülkeye yerleşmesi taktiğine dönüşmüştür. Ayrıca, söz konusu bireyler için, üçüncü bir güvenli ülkeye Türkiye üzerinden BMMYK aracılığıyla yerleşme, hareketliliği kısıtlanan bireylerin nasıl ve ne şekilde bununla baş edebildiğini ve Batı'ya doğru yeniden yerleştirilmenin bireyler tarafından nasıl taktiksel bir fırsata çevrildiğini göstermiştir.

Türkiye'deki akademik ve kamusal söylemde on yıl öncesine kadar bir niş olarak nitelendirebileceğimiz göç olgusu, Suriyelilerin gelişi ile birlikte son yıllarda çok tartışılan bir konu haline gelmiştir. Türkiye'nin uluslararası koruma politikalarında istemli bir belirsizlik ve ikirciklik yaratan coğrafi kısıtlama da bu çerçevede tartışılan bir alt başlıktır. Bu makalenin amacı, coğrafi kısıtlamanın kaldırılması ya da kaldırılmaması tartışmalarına farklı bir açıdan yaklaşmaktır. Makro düzeyde bakıldığında coğrafi kısıtlamanın kaldırılması birçok insan hakları savunucusu tarafından olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Öte yandan, saha çalışmamızdan elde ettiğimiz veriler göstermektedir ki konuya mikro düzeyden baktığımızda Türkiye'ye özellikle İran ve Irak'tan gelen sığınmacılar için coğrafi kısıtlama, normal şartlarda ulaşmaları çok zor olan Amerika, Kanada ve Avustralya gibi mülteci kabul eden üçüncü güvenli ülkelere yerleşme fırsatı doğurmaktadır. Buna göre politika yapıcıların dikkat etmesi gereken önemli bir nokta, coğrafi kısıtlamanın kaldırılması halinde bu ülkelerden gelen kişilere verilen hak ve özgürlüklerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğidir. Bu ülkelerin, bu tür zorunlu göç durumlarında aile birleşimi politikalarını kolaylaştırmaları ya da menşe ülkelerden direkt bu ülkelere sığınma talebinde bulunabilecekleri bir yapının oluşturulması yönünde baskı yapılması uygun bir politika opsiyonu olacaktır.

KAYNAKÇA

BMMYK (2016) 2016 İtibariyle UNHCR Türkiye İstatistikleri, http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/tr(49).pdf

Brigden, N. K. (2013) *Uncertain Odysseys: Migrant Journeys and Transnational Routes*, Doktora tezi, Cornell Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü, New York, Amerika Birleşik Devletleri.

Çorabatır, M. (2015) "Time for Immediate Action for Syrian Refugees in Turkey", *Turkish Review*, 5(6).

de Certeau, M. (1988) The Practices of Everyday Life University of California Press, Berkeley [Türkçesi: *Gündelik Hayatın Keşfi I*, çev. Lale Arslan Özcan, Dost, Ankara, 2009; *Gündelik Hayatın Keşfi II*, çev. Çağrı Eroğlu ve Erkan Ataçay, Dost, Ankara, 2010]

Eroğlu, D. (2015) "Ulusal Güvenlik Kaygılarından Mali Külfet Söylemine: Türkiye'nin Yeni Sığınma Politikaları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 209-226.

Foucault, M. (1980) "Truth and Power" Gordon, C. (der.) *Power/Knowledge* içinde, New York, Pantheon Books, 109-133.

Goodwin-Gill, G.S. (2008) *Convention Relating to the Status of Refugees Protocol Relating to the Status of Refugees* (http://legal.un.org/avl/pdf/ha/prsr/prsr_e.pdf).

Kirişci, K. (1996) "Is Turkey Lifting the 'Geographical Limitation'? - The November 1994 Regulation on Asylum in Turkey", *International Journal of Refugee Law*, 8(3): 293-318.

Mezzadra, S. ve Neilson, B. (2013) *Border as Method, or, the Multiplication of Labor*, Duke University Press, Durham ve Londra.

Parlak, B. ve Şahin, A.U. (2015) "Türkiye İltica ve Göç Mevzuatının Coğrafi Kısıtlama Uygulamadı Yönünden Analizi", *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2): 65-79.

Sert, D. ve Yıldız, U. (2016) "Governing without Control: Turkey's 'Struggle' with International Migration" Özbay, C., Erol, E., Terzioğlu, A. ve Türem, U. (der.) *The Making of Neoliberal Turkey* içinde, Surrey, UK, Ashgate, 53-71.

Xiang, B. ve Lindquist, J. (2014) "Migration Infrastructure", *International Migration Review*, 48(1): 122-148.

Yıldız, U. (2017) *Tracing Asylum Journeys: Transnational Refugee Mobility to Canada via Turkey*, Yayınlanmamış doktora tezi, Carleton Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü, Ottawa, Kanada.

Yıldız, U. (2016) "Strategy and Tactic: Act of Asylum Seeking in Turkey for the West", *Turkish Review*, 6(3): 102-107.

Türkiye'de göç politikaların dönüşümü: Yasadışılığın uluslararası üretiminden makbul yabancıya?

*Ayşen Üstübici**

Özet: Bu makalede, Türkiye örneği kullanılarak Avrupa sınırlarının hemen ötesinde, düzensiz göç hareketlerinin nasıl siyasal bir mesele haline geldiği tartışılacaktır. 1990'lardan beri, Avrupa Birliği'nin dış sınırlarından düzensiz göçmen girişlerini durdurma çabasının bir sonucu olarak, AB kendisiyle sınırı olan, Türkiye gibi üçüncü ülkelere yönelik çeşitli politikalar izlemiştir. Bunlar, bu ülkelerin özellikle AB sınırındaki kontrolleri ve fiziksel altyapıyı güçlendirmeye, ülkelerin göç hukuku alanındaki yasal çerçevelerini dönüştürmeye yönelik maddi, idari destekler ve ayrıca bu alanda çalışan uluslararası, ulusal, yerel sivil toplum örgütlerinin aktivitelerini artırmaya yönelik destekler olarak sayılabilir. Bu makale, Türkiye'nin, 2000 sonrası dönemde, Avrupa çevresinde "transit" ülke olarak konumlandırılışını ve AB'nin Türkiye'deki düzensiz göç hareketlerinin yönetişimine olan etkisini inceler. Bu dönüşüm "göçmen yasadışılığının uluslararası üretimi" kavramı üzerinden açıklanmaktadır. Analiz, yasal metinlerdeki ve politika yapıcılarının ve uygulayıcılarının söylemlerinin incelenmesi üzerine kuruludur. Bu noktada, Avrupa sınır ve göç politikalarının dış boyutu üzerine olan uluslararası ilişkiler literatürü ile göçmen yasadışılığının yasal üretimi ve hangi yabancının yasal statüyü hak ettiği üzerine olan sosyolojik literatür bir araya getirilmektedir. Makale, Türkiye'yi dünyanın en çok mülteci ağırlayan ülkesi haline getiren Suriye iç savaşı çerçevesindeki gelişmeleri de dikkate alarak, Türkiye'nin düzensiz göç politikalarının ortaya çıkışının ve dönüşümünün uluslararası boyutuna ve göçmenlerin yasal statülerinin üretimi bağlamındaki sonuçlarına dikkat çeker.

Anahtar sözcükler: Uluslararası göç, Avrupa Birliği göç ve sınır politikaları, yönetişim, göçmen yasadışılığı, yasal statü, Türkiye

Giriş

Bu makale; Avrupa Birliği (AB) göç ve sınır politikalarının, Avrupa çevresinde önemli bir göç merkezi haline gelmiş bir ülke olarak Türkiye'ye olan etkilerini tarihsel bir bağlama oturtmaktadır. Makalenin temel amacı "göçmen yasadışı-

(*) Koç Üniversitesi.

lığının uluslararası üretimi" diye adlandıracağım sürecin dinamiklerinin altını çizmektir. Makale, son yirmi beş yıldaki Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde Türkiye'nin göçmen politikalarının gelişimini göz önünde bulundurarak, AB'nin göç ve sınır politikaların dış boyutunun Avrupa çevresinde yasadışı ve yasal statüyü hak eden göçmen kategorilerinin yaratımına sebebiyet verdiğini tartışacaktır. Makale, uluslararası göç yönetiminin yakın tarihi ve güncel durumu çerçevesinde, uluslararası göçün Türkiye'de nasıl yönetişim meselesi haline geldiği ve göçmen yasadışılığı ve yasal statüyü hak etme çerçevesinin yasa eliyle nasıl üretildiği üzerinde duracaktır. Böylece, Türkiye'nin göç ve iltica politikalarının bir kamu politikası olarak gelişiminde, iç etmenler kadar dış etmenlerin de etkisini ortaya koyan bir vaka analizi olarak ele alınacaktır.

Türkiye'nin göç politikalarının zamansal ve teorik analizi, göçün bir iç politika unsuru olduğu kadar dış politika unsuru olduğu, Türkiye'nin dünyanın en çok mülteci kabul eden ülkesi haline geldiği bugünkü çerçevede, ülkenin göç siyasetini anlamaya yardımcı olacaktır. Göç yönetimi başlangıçta Türkiye için bir AB koşulluluğu olmuştur. Aynı zamanda, Türkiye mevcut göç veya mülteci meselesinde kilit bir rol oynamaktadır. Dış politika ekseninden baktığımızda, Suriyeli mültecilere yönelik hem politika düzeyinde hem de insani müdahale seviyesinde yoğun bir ilgi olduğu görülmektedir. Fakat Suriyeliler dışında kalan diğer göçmen ve mülteci gruplar aynı derecede dikkat çekmemektedir. Bununla beraber, Suriyeliler üzerinde yoğunlaşan insani yardım söylemi, kontrol söylemi ile yan yana durmaktadır. 2016 Mart ayında imzalanan Türkiye-AB anlaşması yasadışı sınır geçişlerinin durdurulmasını ve Yunan adalarına giden mülteci ve göçmenlerin Türkiye'ye geri gönderilmelerini öngörmektedir. Aynı zamanda, Aralık 2013'te imzalanan Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması, AB'ye olan düzensiz göçün önlenmesinde Türkiye'ye kilit bir rol atfetmektedir.

Bu makalede derinlemesine incelemeyeceğim bir başka çok önemli gözlem ise Türkiye'de uluslararası göçün bir siyasi mesele olarak kamuoyu nezdinde çok fazla tartışılmadığı halde, politika gündeminde önemli bir konu haline gelmiş olmasıdır. Türkiye'de, 2,7 milyon kayıtlı Suriyeli ve binlerce Iraklı ve Afganistanlı üç milyon sığınmacı bulunmaktadır. Ayrıca, sayısı belli olmayan düzensiz statüdeki göçmenler hesaba katılınca bu sayının çok daha yüksek olduğu açıktır. İlginç bir biçimde konuyla ilgili siyasi tartışmaların yokluğu göze çarpmaktadır.[1] Mülteci karşıtı örgütlenmeler görünür olmadığı gibi, göçmen/mülteci hakları savunuculuğu yapan kurum ve kuruluşların da sesleri kamuoyunda pek duyulmamaktadır. Örneğin medyada mültecilerden AB ile pazarlık aracı olarak, kaçakçıların elinde mağdurlar olarak, en iyi ihtimalle kötü yaşam koşullarında yaşayan insanlar olarak olan bahsedilmekte, hak temelli söylemler ge-

1 Doç. Dr. Murat Erdoğan'ın röportajında benzer görüşler ele alınmaktadır. "Gelenlerin %90'ı dönmeyecek, eğer istersem onları gönderirim diyemezsiniz!", *Birgün*, 12 Mayıs 2016, http://www.birgun.net/haber-detay/gelenlerin-90-i-donmeyecek-eger-istersem-onlari-gonderirim-diyemezsiniz-112041.html

ri planda kalmaktadır. Bu gözlemlerin nedenlerini ve bugüne etkilerini açıklamak için öncelikle göçün tarihsel olarak nasıl yönetim konusu haline geldiğini açıklamak gerekir.

Makale göç çalışmalarında gelişen farklı yazınları bir araya getirmektedir. Bu yazınlar 2000'lerin başında ortaya çıkan AB'nin göç ve sınır politikalarının dış boyutu (Boswell, 2003; Wunderlich, 2013), sınırın kendisini yasadışılığı ve başka öznellikleri üreten bir mekanizma olarak gören eleştirel sınır çalışmaları (Jeandesboz ve Pallister-Wilkins, 2016; Karakayalı ve Rigo, 2010), göçmen yasadışılığının yasa eliyle üretimi (de Genova, 2004; Willen, 2007) olarak kategorilendirilebilir. Göçmen yasadışılığının yasa eli ile üretimi yaklaşımı göç politikalarındaki kısıtlamaların göçmen yasadışılığını ürettiğini ve göçmenleri yasadışı özneler olarak inşa ettiğini savunmaktadır. Türkiye bağlamında, göçmen yasadışılığının üretimi fikrini, AB göç ve sınır politikalarının dış boyutları üzerine gelişen yazın ile birleştirerek AB'nin kendi önceliklerini çevre ülkelere ihracının sonuçları ile birlikte tartışmak gerekir. Daha önce söylendiği gibi "göçmen 'yasadışılığının' inşası artık sadece göç alan ülkenin fiziksel sınırları içinde oluşmamakta; göçmenlerin fiziksel sınırlara varmalarından önce ortaya çıkan, transit bölgelerde ve bazı durumlarda göçün çıkış noktasında bile başlayabilen bir süreçtir" (Menjivar, 2014: 363). Bununla beraber, AB sınır ve göç politikalarının dışsallaşmasından etkilenen ülkelerdeki göçün yönetilmesinin ne tür hukuki süreçler ve hukuki öznellikler doğurduğuna dair tartışmalar azınlıktadır. Bu amaçla, makale bir göçmeni neyin yasal statüyü hak eden (makbul) vatandaş ya da en azından makbul yabancı yaptığı sorusunu soran liyakat çerçevesi yazınından da yararlanmaktadır (Chauvin ve Garces-Mascarenas, 2014). Buna göre, yabancılar, yasal statüyü ikamet süresi, işgücü piyasasındaki performans ve kırılganlık gibi değişik yollardan kazanabilir. Mülteci ve sığınmacılar konusunda, uluslararası koruma statüsü kırılganlık ve mağduriyet üzerine inşa edilmiştir ve bunun karşısında, düzensiz göçmenlerin, ekonomik hedefler ile ülke topraklarına geldikleri kabul edildiğinden yasal statüyü aynı derecede hak etmedikleri düşünülür. Bu liyakat çerçevesi, düzensiz göçmenleri yasal statüye hak etmeyen konumuna indirgemek ile beraber, sığınmacıların yasal statüye erişimini de, eyleyiciliği ve tercih yapma şansı olmayan mağdurlar olmaları üzerinden belirlemektedir.

Makalenin amacı, yukarıda anlatılan teorik çerçeveden bakarak, Türkiye'de göç yönetiminin nasıl bazı göçmenleri yasal statüyü hak eden, bazılarını da istenmeyen olarak nitelendirdiğini anlamlandırmaya çalışmaktır. Makalede, göç yönetiminin önceden mevcut olan uygulamalarının dışsal ve teknik karakterinin bugün karşı karşıya olduğumuz göçmen yasadışılığı ve liyakat çerçevelerini nasıl şekillendirdiğini tartışacağım.

Ampirik tartışma farklı kaynaklara dayanmaktadır. Birincisi, 1980 yılından bugüne ama özellikle 2003 sonrası, AB ve Türkiye hükümeti tarafından üreti-

len, göç ve iltica konusundaki belgelerin analizi hukuksal çerçeveyi anlamlandırmada önemli bir kaynak sunmaktadır. Shore ve Wright'ın da tarif ettiği gibi (2003: 26), politika analizleri "politikaların yönetişim araçları olarak, ideolojik araçlar olarak, güç ve otorite sistemleri içerisinde, insanları organize eden ve öznellikleri inşa eden etmenler olarak çalıştığını" anlamak için önemlidir. Bu amaçla, yabancıların ülkeye giriş, oturma ve çalışma izinlerini düzenleyen yasaları, vatandaşlık kazanma, iltica ve sınırdışı prosedürlerini inceledim. Araştırmanın odağı ve sorusu göz önüne alındığında, resmî devlet perspektifleri ötesine gitmek gereklidir. Yasaların sadece kâğıt üzerindeki hallerini değil, işleyişlerini anlamak için, 2012 ve 2013 yılları boyunca, devlet kurumları, uluslararası kuruluşlar ve STK'ların temsilcileri ile, Türkiye'de on yedi kurumdan uzmanlar ile mülakatlar gerçekleştirdim. Ayrıca, daha sonraki dönemde yetkililerin politika toplantılarındaki basın açıklamalarını ve (daha az sistematik bir şekilde) medya üzerinden yaptıkları açıklamaları bir araya getirdim.

Makale ilk olarak 1980'lerin sonundan bu yana Türkiye'de göç yönetişiminin gelişimini ve bu gelişimin bugüne etkisini tartışmaktadır. AB'nin sınır politikalarının dışsallaşması, transit alanların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Göçmen yasadışılığı literatürüne atıfta bulunarak bu süreci *göçmen yasadışılığının uluslararası üretimi* olarak adlandırmaktayım. İkinci bölüm, Türkiye'de göç yasası yapılması sürecinin, dışsal ve teknik karakterlerine, göç politikalarının göçmen yasadışılığını nasıl ürettiğine ve hangi yabancıların yasal statüyü hak ettiğine dair liyakat çerçevesinin nasıl yeniden tanımlandığını incelemektedir. Üçüncü bölüm, Türkiye'ye yönelen kitlesel zorunlu göç ile beraber, Türkiye'nin göç yönetimindeki devamlılığın ve değişimlerin üzerinde durmaktadır. Türkiye'ye yönelen Suriyeli mülteci hareketi, göçün Türkiye ve AB arasındaki diplomatik pazarlık aracı olma rolünü sağlamlaştırmıştır. Ayrıca, bugün Suriyeli mültecilerle ilgili yasal çerçeveye ve politika söylemine bakarak göçmen yasadışılığı ve kimin yasal statüyü hak ettiğini belirleyen liyakat rejimlerinin de sağlamlaştığını gözlemlemekteyiz.

1980'lerden sonra Türkiye'de göç yönetişimin ortaya çıkması ve bugüne etkisi

1980'lerin ortasından itibaren, göçü kısıtlayıcı politikalar, Avrupa sığınma rejimini nitelendirmektedir. Çevre ülkeler üzerinden gerçekleşen düzensiz sınır geçişleri ile "transit ülke" olarak adlandırılan ülkeler, AB'nin önemli bir meselesi haline geldi. Bu bağlamda, "ilk iltica ülkesi", "düzensiz ikincil hareket" (Oelgemoller, 2011: 415), "transit göçmenler" gibi terimler ortaya çıkmıştır. Sınır politikası ve vize politikası AB'de son derece gelişmiş alanlar olduğu gibi (Samers, 2004: 34), düzensiz sınır geçişleri konusunda transit ülkeler ile işbirliği temel politika araçlarından biri olmuştur (Boswell, 2003). Avrupa göç yönetişiminin,

çevre ülkelere genişletilmesi ile, Fas, Türkiye, Ukrayna ve Libya gibi ülkelerden geçerek Avrupa'ya gitmeyi hedefleyen göçmenlerin bu istenmeyen göçünün, AB kıyılarına ulaşmadan önce engellenmesi amaçlanmaktadır. Makale, bu genişleme sonucu ortaya çıkan süreci, *göçmen yasadışılığının uluslararası üretimi* olarak adlandırmaktadır.

Oelgemoller (2011: 414-415) Göç, İltica, Mülteciler konusundaki Uluslararası Konsültasyonlar, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve Türkiye arasındaki diyaloğa dayanarak, İran Devrimi, İran-Irak Savaşı ve Körfez Savaşı'ndan kaçan mültecilere ilk iltica ülkesi rolü oynadığı için Türkiye'nin 1987'den bu yana geçiş ülkesi olarak adlandırılan ilk ülkelerden biri olduğunu belirtmektedir. Türkiye ilk başlarda geçiş ülkesi söylemine tepkisiz kalsa da, 2000'lerin başından beri süregelen somut politika dönüşümleri, Türkiye'nin geçiş ülkesi rolünü benimsediğini göstermektedir. Türkiye'nin halen süren aday statüsü ve kendi mevzuatını AB müktesebatı ile uyumlu hale getirmeye yönelik kararlılığı, Türkiye'nin göç ve iltica konusunda AB ile Türkiye arasındaki işbirliğine temel oluşturur. AB'nin üye ülkelere sağladığı idari, finansal ve teknik destek Türkiye'de göçün bir yönetişim konusu haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır (Özgür ve Özer, 2010: 138-139). Örnek vermek gerekirse, Mart 2005'te kabul edilen *İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı*, 2004 Mart ve 2005 Mart dönemi boyunca Danimarka ve İngiltere işbirliği ile gerçekleştirilen bir Eşleştirme Projesi'nin ürünüdür. Eylem Planı, Türkiye'nin iltica ve göç yasasının AB müktesebatı ile uyumlu hale getirilmesi için yasal ve kurumsal değişiklikler öngörmekteydi. Dış Sınırların Korunmasına İlişkin 2003 Strateji Belgesi ile resmî olarak başlayan süreç ile sınır yönetimi, göç yönetimi ve iltica konuları üyelik müzakereleriyle eşzamanlı olarak masaya yatırılmıştır (İçduygu ve Üstübici, 2014). 2007 yılında kabul edilen Entegre Sınır Yönetimi Eylem Planı, İngiltere ve Fransa ile işbirliği içinde yürütülen başka bir Eşleştirme Projesi'yle birlikte başlatılmıştır. Bu projelerin bütçesinin önemli bir bölümünü AB finanse etmiştir. AB üyelik koşulluluğu ve AB'nin sınır yönetimi konularında mali ve idari desteği Türkiye'de göç politikalarının ortaya çıkmasının *yeni, dışsal ve teknik* karakterini vurgulamaktadır.

AB göç kontrollerinin bir başka yönü olarak, yıllar süren müzakereler sonunda, Türkiye, Aralık 2013'te AB ile Geri Kabul Anlaşması (GKA) imzaladı. GKA, AB üye ülkeleri ve Türkiye vatandaşlarını ve de düzensiz olarak "bir taraftan doğrudan diğer tarafın toprağına giriş yapmış ya da orada kalan" (EC, 2013) üçüncü ülkelerin vatandaşlarıyla vatansız kişileri ilgilendirmektedir. Bugün yaygın olarak gündeme geldiği üzere, Türkiye, AB ile Geri Kabul Anlaşması'nı, AB-Türkiye vize serbestliği diyaloğunun başlatılması karşılığında imzaladı. Bir başka deyişle, Avrupa ülkelerine Türk vatandaşlarının vizesiz seyahat etmesi, Türkiye'nin AB'ye düzensiz göçü durdurmak için göstereceği çabaya bağlanmış oldu. İlginç şekilde, Geri Kabul Anlaşması, Türkiye tarafından kendi va-

tandaşlarına "Avrupa'nın sınırlarını" açmak için bir teknik taahhüt olarak medyaya yansımıştır (Elitok, 2015). Anlaşmanın imzalanması sırasında ve sonrasında, GKA'nın Türkiye üzerinden AB'ye yönelen düzensiz göç konusunda sorumluluk paylaşımı bakımından neler barındırdığı, göçmen haklarının korunması açısından neler getirdiği konusunda, neredeyse hiçbir resmî açıklama yapılmamıştır (Kılıç, 2014: 429).

Göç yönetimin dışsal niteliğini vurgulayan diğer bir gelişme, uluslararası kuruluşların Türkiye'nin göç ve iltica politikalarını AB göç politikalarının gereklerine uygun hale getirmesinde oynadığı önemli rol olmuştur. Bu bağlamda, BMMYK ve Uluslararası Göç Örgütü'nün (UGÖ) Türkiye'de yoğunlaşan faaliyetleri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türkiye aleyhine kararları göç ve iltica yönetiminin dışsal karakterini pekiştirmiştir. Körfez Krizi sırasındaki iltica hareketlerine yanıt olarak, BMMYK Türkiye'deki faaliyetlerini genişletti (Özmenek, 2001). Benzer şekilde, UGÖ Türkiye'deki faaliyetlerini Ortadoğu'da bölgesel krizin ardından 1991 yılında başlatmıştır. Türkiye ile UGÖ arasında, 1995 yılında bir anlaşma imzalanmış ve Türkiye iltica ve göç konuları üzerine, bir ulusal eylem planı kapsamında 2004 yılında UGÖ'ye tam üye olmuştur. BMMYK ve UGÖ, Türkiye'ye yeni kurulan iki idari büronun, Göç ve İltica Bürosu ve Entegre Sınır Yönetimi Bürosu'nun faaliyetine idari destek vermiştir. Ayrıca, Türkiye Avrupa Konseyi üyesidir. Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de göç yönetiminde başka bir dış aktör olmuştur. Sivil toplum örgütleri Türkiye'de sonuçlanamayan davaları, AİHM'e taşımasıyla, AİHM kararları dolaylı bir şekilde Türkiye'yi göç ve iltica konusunda yasal reformlar yapmaya iten önemli bir dayanak olmuştur (Ulusoy ve Kılınç, 2014; Tokuzlu, 2016).

Göç yönetiminin içselleştirilmesi: İnkârdan yasal değişikliklere

Türkiye'nin 1980'ler boyunca kendi vatandaşlarının ve üçüncü ülke vatandaşlarının, Türkiye sınırları üzerinden Avrupa'ya düzensiz geçişlerine göz yumduğunu söyleyebiliriz. Bu ihmal durumunun 1990'ların ortalarında Türkiye'nin AB tarafından bir geçiş ülkesi olarak adlandırılmasına kadar sürdüğü iddia edilebilir. Dışarıdan gelen baskı aynı zamanda teknik-idari destek ile beraber, Türkiye'yi *yasadışı* olarak nitelendirilen göç hareketlerini denetlemek zorunda bırakmıştır. Düzensiz göçü engellemek için dışarıdan kaynaklanan baskı bağlamında, bu bölümde uluslararası seviyede yasadışılığın üretiminin nasıl ulusal kanun ve politikalara dönüştüğüne ve göç meselesinin hangi koşullar altında siyasallaştığına bakacağım.

Türkiye'nin bütünsel bir göç politikası olmayan bir ülkeden AB katılım süreci ile göç politikalarını benimsemeye başlaması kademeli bir süreçtir. Bu süreçte, göç ve iltica politikaları, Türkiye'ye yönelen, özellikle iltica hareketlerine ce-

vap vermek üzere ortaya çıkmaya başlamış ve bir Avrupalılaşma konusu olarak devam ettirilmiştir. Göç politikaları ve bu politikaların kurumsallaşması kamusal ve siyasal mecralarda, AB uyum sürecinin teknik bir öğesi olarak tartışılmıştır. Bu bölüm, literatürde, göç ve iltican'ın Avrupalılaşması olarak adlandırılan bu süreci (İçduygu, 2007; Özgür ve Özer, 2010; Özçürümez ve Şenses, 2011), göçmen yasadışılığının yasal üretiminin kurumsallaşması olarak okumakta ve aktarmaktadır.

1990'ların ortalarına kadar, hükümetler Türkiye'ye yönelen göç hareketlerini düzenlemek konusunda aktif bir çaba göstermemiştir. Birinci Körfez Savaşı sırasında ortaya çıkabilecek toplu göç hareketlerine karşı duyulan endişe ile mülteci statüsünün belirlenmesi konusunda yasal bir düzenlemeye gidilmiştir. 1994'te yürürlüğe giren,[2] "Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" ile İçişleri Bakanlığı, BMMYK ile beraber mülteci statüsü belirlemede son sözü söyleme yetkisine sahip olmuştur. 1994 Yönetmeliği'nin uluslararası normları uygulamaya yönelik bir yönelim olduğu söylenebilir (İçduygu ve Bayraktar, 2012: 40), fakat aynı dönemde hak ihlalleri, özellikle geri gönderilmeme prensibinin ihlalleri daha görünür hale gelmiş, bu konuda AİHM'e giden davaların sayısında artış görülmüştür (Kirişci, 2012: 67-68). Uluslararası korumaya ihtiyaç duyan birçok insan, başvuru hakkına erişemeden sınırdışı edilmiştir. 1994 Yönetmeliği, Türkiye'deki göç ve iltica yönetimi açısından bir dönüm noktası olsa da, uygulamadan ve kapasite eksikliğinden kaynaklanan problemler nedeniyle bu dönemde, sığınma kategorisinin yasal statüyü hak eden bir yasal çerçevede değerlendirildiğini söylemek zordur.[3]

Daha sonraki dönemde, 2001 yılında, AB üyelik sürecinde imzalanan katılım ortaklığı belgesi, Türkiye'de göç ve iltica konusunda yasal ve kurumsal değişiklikleri ve yenilikleri tetiklemiştir. Bu dönemde, AB süreci ile tetiklenen Pasaport Kanunu, Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun, Vatandaşlık Kanunu gibi kanunlarda yapılan değişiklikler Türkiye'nin bir göç politikası oluşturmaya başladığına işaret eder. 2003 yılında kabul edilen Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesi, evlilik ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı alınmasına dair değişiklikler, insan ticareti ve insan kaçakçılığı faillerine yönelik önlemler, 2003-2008 arası dönemde, uluslararası göçün yönetimi konusunda önceden rastlanmamış önemli gelişmelere işaret eder.

Uygulama kısmında ise, kanun uygulayıcılarına geniş takdir yetkisi veren bir alan söz konusudur. O dönemdeki kanunlarda rastlanan, Türk kültürü, siyasi

2 Yönetmelik, yaygın olarak, "1994 Yönetmeliği" diye anılır.

3 Bilindiği üzere, Türkiye 1951 Cenevre Konvansiyonu'na taraf olduğu halde, coğrafi çekinceyi sürdürmekte ve sadece Avrupa ülkelerinden gelen sığınmacılara mülteci statüsü vermektedir.

gerekçeler, huzuru bozma, güvenlik tehdidi oluşturma gibi hükümlerin, yabancıları alıkoyma ve sınırdışı etme gerekçesi olarak kullanılması çeşitli hak ihlallerine yol açmıştır (Dardağan Kibar, 2013; Yılmaz, 2014). Bu anlamda, yasal değişikler ile gelen yeniliklere rağmen, hangi yabancının yasadışı, hangisinin yasal statüye layık olduğu büyük oranda uygulayıcılar tarafından belirlenmektedir. Bu alanlarda uygulamayı düzenleyen genelgelerin kamu tarafından erişilebilir olmaması, hukuki belirsizliği artırmış ve idarenin takdir yetkisini genişletmiştir (Tokuzlu, 2016).

Türkiye'de bu dönemde, Avrupalılaşma şeklinde nitelendirilen yasal değişikler ile beraber, sivil toplumda, hem yerleşik insan hakları örgütlerinde hem yeni ortaya çıkan kurumlarda, göç konusundaki farkındalığının arttığı gözlemlenir.[4] AB katılım süreci, özellik iltica konusuyla ilgilenen sivil toplumun gelişimi için fonlar sağlamış ve önemli bir siyasi alan açmıştır. Hak savunuculuğu ve insani yardım yapan birçok kurum, bu dönemde BMMYK'nin servis sağlayıcısı olarak sığınma alanındaki çalışmalarını arttırmıştır. BMMYK'nin alandaki etkili rolünün de bir sonucu olarak, Türkiye'de sığınma statüsüne başvuranlar, göç konusunda çalışan sivil toplum kuruluşlarının aktivitelerinin ana alıcısı haline gelmişlerdir. Bu odaklanma sonucunda, yasal statüsü olmayan düzensiz göçmenlerin hak ve insani korumaya yönelik ihtiyaçlarının büyük oranda kenara itilmiş olduğu savunulabilir (Scheel ve Ratfisch, 2014).

Göçmen yasadışılığı ve liyakat çerçevesinin kurumsallaşması

AB üyelik sürecine yönelik kararlılık, Türkiye'ye karşı AİHM tarafından verilen göç ve iltica alanındaki hak ihlallerini işaret eden kararların önüne geçme isteği, artan yurtdışı ve yurtiçi sivil toplumun eleştirileri, 2008 yılından sonra göç ve iltica yönetişimin kurumsallaşması yolundaki temel motivasyonlardır (Kirişci, 2012; HCA, 2007). AB üye devletleri ile yakın işbirliği içinde, BMMYK'nin UGÖ'nün desteği ile Ekim 2008'de, İçişleri Bakanlığı çatısı altında, Göç ve İltica Bürosu ve Sınır Yönetimi Bürosu olarak iki yapı kurulmuştur. Bu büroların kuruluşu, Türkiye'deki göç bürokrasisinin kurumsallaşmasında önemli bir dönüşümü işaret etmektedir. Göç ve İltica Bürosunun kuruluşunun temel amacı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) taslağını hazırlamaktır. YUKK, Nisan 2014 yılında, yasalaşmasının birinci yılının sonunda yürürlüğe girmiştir. Kanunda öngörülen yasal ve kurumsal değişiklikler, Türkiye'deki göç ve iltica konularının yönetişiminde yeni bir aşamaya işaret eder.

Kanun isminden anlaşılacağı üzere, YUKK yabancılar ve iltica ile ilgili hükümleri kapsar. Daha önceki dönemde ortaya farklı yasama dokümanlarında beliren, yabancıların ülkeye girişi, kalışı, sınırdışı edilmesi ile ilgili hükümleri

4 Uluslararası Af Örgütü, Helsinki Yurttaşlar Derneği, TOHAV, Caritas gibi görüşme yapılan birçok sivil toplum örgütü temsilcisi bu konuda hemfikirdir.

bir araya getirir. Kurumsal bir yenilik olarak, göç ve sığınma konularında politika yapma ve uygulama yetkisini İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne (GİGM) vererek merkezileştirir. YUKK'tan önce çeşitli devlet kurumlarının aynı anda göçün farklı boyutları ile ilgili karar alma ve uygulama mekanizmalarına sahip oldukları görülmüştür. Kanunda belirtildiği üzere, GİGM ve il örgütlenmeleri zamanla daha önce göç ve iltica prosedürlerini takip eden Emniyet Genel Müdürlüğü ve taşra teşkilatından yetkileri devralmaktadırlar.

Bir yandan, kanun yapımına giden süreçte göçmenlerin ülkedeki ekonomik varlığı tanınmış, göçün ekonomik boyutu dışsal talepler ile beraber kanun yapımındaki önemli motivasyonlardan biri olmuştur. Görüşme yapılan birçok yetkili, AB üyelik sürecinden bağımsız olarak, Türkiye'nin "kendi dinamiklerinden" kaynaklanan dönüşümlerden ötürü, göç ve iltica alanındaki reformlara ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir. Burada "kendi dinamiklerinden" kastedilen 2001 ekonomik krizinden sonra Türkiye ekonomisinin girdiği büyüme sürecidir. Türkiye ekonomisinin küresel ekonomi ile bütünleştiği, kayıtdışı üretimin ekonomideki önemli yerini koruduğu bu süreç Türkiye'nin göç alma deneyimini de etkilemiştir. Kayıtdışı yabancı işgücü inşaat ve yan sanayilerindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerde, deri, tekstil, bakım, turizm gibi sektörlerde kendine yer bulmaktadır (Toksöz, Erdoğdu ve Kaşka, 2012: 72-76). Bununla beraber, Türkiye'nin yabancı işgücüne ihtiyacına dair resmî bir açıklama ya da yaygın bir kanı olduğunu söylemek güçtür. Bu anlamda, Suriyeli mültecilerden önce, kanun yapımı sürecinde göçün ekonomik boyutu ve iş piyasasına etkisi ile ilgili cılız bir tartışma olduğu söylenebilir.

Diğer yandan, yazılı bir metin olarak YUKK'un, yasal göçmenler, sığınmacılar, yasadışı göçmenler arasında bir filtre görme amacı olduğu söylenebilir (Tolay, 2012). Emniyetten bir yetkili, kanunun amacını ve farklı kategorileri açıklarken şöyle demiştir: "Yemek vücuda girer, eğer iyi [yasal] ise sindirilir, eğer kötü [yasadışı] ise, dışarı atılır." Bu benzetmenin da önerdiği üzere, kanunun içeriği sığınmacıların ülkede kalma haklarının meşruiyeti ile düzensiz göçmenlerin yasadışı ve çoğu zaman gayri meşru statüleri arasındaki farkı güçlendirmeyi amaçlar. YUKK, Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu, kimin Türkiye'de mülteci olabileceğini belirleyen coğrafi çekinceyi kaldırmamaktır. Yine de kanunun içeriği, geri göndermeme [fr. non-refoulement] prensibini benimsemekte, sığınmacı ve mültecilerin yararlanabileceği temel hakları öngörmektedir.[5] Buna karşılık, kanunun içeriğinde düzensiz göçmenlerin temel hakları, örneğin sağlık ve eğitim haklarına yönelik benzer şartlara rastlanmamaktadır.

Kanun, yabancıların ülkeye girişinin yasaklanması, alıkoyma, sınırdışı edilmeleri hususlarında, yabancılara temyiz hakkı tanımıştır ve sürecin işleyişi ile ilgili teminatlar içerir (Dardağan Kibar, 2013). Bu önlemler, AİHM'in göç ve

5 Bkz. YUKK, m. 89.

mültecilerin temel haklarının ihlali ile ilgili Türkiye'ye karşı aldığı kararlara doğrudan bir cevap niteliğindedir. Uygulamaya ilişkin farklı kurumların eleştirilerini dikkate aldığımızda, kanunun, özellikle alıkoyma ve sınırdışı kararlarına ilişkin olarak, uygulayıcıların elinde öncekine göre daha dar bir takdir yetkisi bırakmayı, Türkiye'deki yabancılara yönelik muameleleri belli bir standarda taşımayı amaçladığı açıktır. Ayrıca, YUKK, süresiz ikamet izni,[6] mülteci ve sığınmacıların uyumu[7] gibi daha önce görülmemiş yenilikleri ve açılımları getirmiştir. 2011-2013 yılları, tasarım aşamasında ve YUKK'un yasalaşması sırasında konu ile ilgili kamuoyuna yansıyan belirgin bir siyasi tartışma ya da tasarıya yönelik net bir itiraz olmamıştır. Bu genel olarak, göç ve iltica konularının, parlamentoda ya da kamuoyunda bir tartışma konusu haline gelmemiş olmasının bir yansımasıdır (Tolay, 2012). Daha da ilginci, bu dönemde sınırdan girmeye başlayan ve daha çok kamplara ya da bölge illere yerleşen Suriyeli mülteciler YUKK'un yasallaşma sürecinde bir tartışma konusu olmamıştır. Tam tersine, görüşülen yetkililer kanun yapım sürecinin ve kanunun gerekliliğinin, Suriye'den kaynaklanan mülteci hareketinden bağımsız olduğunun altını çizmiştir. Suriyelilerin Türkiye'de kalıcı olacağının anlaşıldığı bu dönemde, YUKK'un uygulanması ile ilgili tartışmaların da artacağı öngörülebilir.

YUKK, sığınmacılara karşı daha yumuşak, düzensiz göçmenlere karşı ise daha sert bir ton benimseyerek (Tolay, 2012: 52), yasal anlamda göçmen yasadışılığını kurumsallaştırmıştır. Bu yasal değişiklerin hak ihlallerinin önüne ne derece geçebileceği ancak yasanın uygulanması sürecinde gözlemlenebilir. Bu anlamda, İçduygu'nun (2015: 13) da belirttiği gibi yasa hâlâ yapım aşamasındadır. Suriye'den gelen zorunlu göç akımı, bu dönüşümü gösteren yasal süreç ile aynı sürece denk gelmiş ve göç yönetiminin inşa sürecinin gelişiminde çeşitli değişikliklere neden olmuştur. Yukarıda anlatılan, hukuki ve kurumsal gelişim çerçevesinde, makalenin son bölümü Suriyeli mültecilerin gelişi ile Türkiye'nin göç yönetim sistemine gelen değişiklikleri ve süreklilikleri tartışacak, mevcut yasalar üzerinden yasal statüyü hak eden ve etmeyen göçmenin nasıl tanımlandığı sorusuna yoğunlaşacaktır.

Suriye'den zorunlu göç hareketinin göç yönetişimine etkileri

2011'den beri Türkiye, Suriye İç Savaşı'ndan kaçanların oluşturduğu, ilk başlarda Suriye'ye yakın bölge illlerindeki kamplara "misafir" sıfatıyla yerleştirilen bir mülteci hareketiyle karşı karşıya kalmıştır. Suriyelilerin ülkeye girişine yönelik, özellikle daha önceki yıllarda bölgeden kaynaklanan toplu yerinden edilmeler ile karşılaştırıldığında, Türkiye en azından sınırı kapatmayarak "pozitif kabul politikası" sergilemiştir (Danış, 2016: 10). Buna karşılık, "misafir" nitelendirmesi,

6 Bkz. YUKK, m. 42.

7 Bkz. YUKK, m. 96.

Türkiye'deki otoritelerin çatışma durumunun yakın gelecekte biteceğine ve Türkiye topraklarında bulunan Suriyelilerin döneceğine dair beklentilerini yansıtmaktadır. Bu beklenti ile Türkiye'ye Suriye'den gelmiş kamp dışındaki mültecilerin sayısındaki artışa rağmen eğitim, sağlık hizmetlerine nasıl erişebileceklerini düzenleyen genelgeler dışında, Suriyelilerin topluma nasıl dahil olacağına öngören yasal, idari bir altyapının hazırlanması ile ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Halihazırda, kayıtlı Suriyelilere, YUKK m. 91 çerçevesinde geçici koruma statüsü verilmiştir. Ancak, Ekim 2014'te yürürlüğe giren 29153 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği, Suriyeli mültecilerin Türkiye'de kayıt olma ve kalma şartlarını belirler. Geçici Koruma Yönetmeliği, Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye zorunlu göçünün kitlesel karakterine dayanmaktadır. Yönetmelik, kayıt altındaki Suriyelilerin kamu kurumları tarafından sunulan sağlık hizmetleri, eğitim, meslekî eğitime erişimlerini garanti altına alır. Ocak 2016'dan beri ise, geçici koruma altındaki Suriyeli mültecilere Türkiye'de çalışma iznine başvurma hakkı verilmiştir ve onlara uygulanacak prosedürler diğer gruplara göre kolaylaştırılmıştır.[8]

Suriye'den gelen mültecilerin durumu, Türkiye'de süregelen yasal ve idari değişiklikler ile kesişerek, tam anlamı ile hiyerarşik olmayan ama birbirinden farklılaşan liyakat kategorilerini ortaya çıkarır. Genel olarak YUKK, haklara ve korumaya erişim bakımından, yasal göçmen, düzensiz göçmen, uluslararası koruma verilenler ve insan ticareti mağdurlarını ayrıştırmıştır. Bu kategorilerin ikincil mevzuat ve uygulamalar üzerinden ayrışmalarını ele aldığımızda ise, şöyle bir ayrımlaşma ile karşılaşırız: i) çalışma ya da oturma izni olan yabancılar, ii) Avrupa ülkelerinden gelen mülteciler,[9] iii) Geçici Koruma Yönetmeliği altındaki Suriyeliler, iv) refakatsiz çocuklar, v) Avrupa dışındaki ülkelerden gelen üçüncü bir ülkeye yerleştirilmeyi bekleyen şartlı mülteciler, vi) GİGM ve BMMYK tarafından mülteci statülerinin tanınmasını bekleyen sığınma başvurusu sahipleri, vii) sığınma ve özellikle yerleştirme prosedürlerine dahil edilmeyen sığınmacılar (özellikle Afgan sığınmacılar), viii) insan ticareti mağdurları, ix) düzensiz göçmenler.

Yasa eliyle üretilen bu ayrımlar haklara erişim açısından keskin bir hiyerarşiye işaret etmemek ile birlikte, 2000'li yılların başından beri inşa edilen hukuki ve idari bir göç yönetim sürecinin bir sonucu olarak, hak eden ve hak etmeyen göçmen kategorilerini güçlendirmektedir. Uluslararası koruma ihtiyacındakilere ekonomik göçmenlere nazaran daha etkin koruma sunan bu sistemde, göçmenlerin eyleyiciliklerinden çok, mağduriyetin esas alındığı görülmektedir. Suriyeli mülteciler vakasında, liyakat mültecilerin kitlesel hareketleri, kırılganlıkları ve uluslararası korumaya olan ihtiyaçları üzerinden inşa edilmiştir. Bu-

8 Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, *Resmî Gazete*, 11 Ocak 2016, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160115-23.pdf [Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2016].

9 Türkiye'deki mültecilerin tamamına yakınının Avrupa dışından geldiği düşünülürse bu gerçekte var olmayan bir kategoridir.

na karşılık, diğer bütün kategorilere konulan göçmenler farklı şekillerde de olsa yasal statüyü hak ettiklerini kanıtlamak durumdadır.

Geçici korumanın 1951 Cenevre Sözleşmesi çerçevesinde şekillenen uluslararası koruma gibi, bir haklar bütünlüğü ve kalıcı çözüme yönelik bir yola işaret ettiğini söylemek göçtür. Bununla beraber, hangi göçmen kategorisi, Türkiye vatandaşlığını hak etmeye en yakındır sorusunu sorduğumuzda, geçici koruma altındaki Suriyelilerin bu sıralamanın en üstünde yer aldığı son dönemde hız kazanan vatandaşlık tartışmalarından da anlaşılmaktadır.[10] Vatandaşlık tartışmasının, siyasi partiler arası derin görüş ayrılıklarını yansıttığı ve göç meselesinin siyasi bir boyut kazanmasında önemli bir rol oynayacağı öngörülebilir. Ayrıca, hangi Suriyeli mültecinin, vatandaşlık statüsünü hak edeceği tartışması, liyakat çerçevesinin yeniden çizilmesine neden olacaktır. Hükümet yetkilerinin sözlerine baktığımızda, vatandaşlığın hak edilme çerçevesinin ilk etapta ekonomiye katkı, varlık seviyesi, eğitim seviyesi gibi kıstaslar ile belirleneceği görülmektedir.[11] Bu söylemlerin incelenmesi, makbul vatandaşlık ve neoliberal vatandaşlık tartışmaları çerçevesinde eski ve yeni göçmenlerin yasal statüsünü karşılaştıran, daha önce konuyla ilgili yapılan araştırmalara temel olan çalışmalara yön verecektir (Danış ve Parla, 2009).

Vatandaşlığa en yakın görülen, Suriyeli mülteciler söz konusu iken bile, göçün kitlesel ve zorunlu niteliğine indirilen liyakat çerçevesi, mültecilerin Avrupa'ya hareketini yasadışı kılan Avrupa sınır ve göç politikalarının dışsallaşması ve güvenlik söylemleri ile birlikte anılmaktadır. Mart 2016, Türkiye-AB anlaşması ile Türkiye'deki otoriteler, insani müdahale ve hayat kurtarma söylemi ile beraber, kara ve deniz sınırlarındaki denetimleri artırmışlardır. Bu anlamda, Türkiye-AB anlaşması Türkiye'deki göç yönetiminin 1990'lardan beri süregelen dışsal karakterini pekiştirmiş, mültecilerin Türkiye-AB arasındaki göç diplomasisindeki müzakerede araçsallaştırılmasını güçlendirmiştir (İçduygu ve Üstübici, 2014). Buna göre, Türkiye 2002'de Yunanistan ile imzalanan geri kabul anlaşması çerçevesinde, kendi sınırından Yunan adalarına yasadışı yollardan geçen göçmenleri geri almayı kabul etmiştir. AB ise geri alınan her Suriyeliye karşılık, bir Suriyelinin AB ülkelerine yerleştirileceğini ve Suriyelilerin ihtiyaçlarına yönelik harcanmak üzere üç milyar avronun Türkiye'ye verileceğini taahhüt etmiştir.[12] Liyakat çerçevesinin sınırları, göçmen yasadışılığının üretimi ile iç içedir ve bu kategoriler Türkiye ve AB arasındaki göç diplomasisinin bir parçası olmaya devam etmektedir.

---

10 "Erdoğan'dan Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık müjdesi", *CNNTURK*, 2 Temmuz 2016, http://www.cnnturk.com/turkiye/erdogandan-suriyeli-siginmacilara-vatandaslik-mujdesi [Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2016].

11 Bkz. "Suriyelilere vatandaşlık'ın kriterleri", *Habertürk*, 5 Temmuz 2016, http://www.haberturk.com/gundem/haber/1263079-suriyelilere-vatandaslikin-kriterleri [Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2016].

12 EU-Turkey statement, *Council of European Union*, 18 Mart 2016, http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18-eu-turkey-statement/ [Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2016].

Ayrıca, Türkiye'deki hukuki çerçevenin dönüşümü ile gelişmekte olan bu liyakat çerçevesinin, daha önceki dönemlerden devralınan göç rejimleri ile bazı noktalarda devamlılık gösterdiği iddia edilebilir. Birinci olarak, liyakat üzerinden yasal statüye erişim Türkiye'nin tarihsel göç politikası ve pratiklerine yabancı bir olgu değildir. 20. yüzyıl boyunca, Türkiye çevresindeki bölgelerden gelen Müslüman ve Türk soylu gruplar için bir göç ülkesi konumunda olmuştur. 1934 İskân Kanunu, "göçmen" kavramını Türkiye'ye yerleşmeye gelen, Türk soyu ve kültürüne bağlı kişiler olarak tanımlamıştır (Danış ve Parla, 2009). Soya dayalı olarak yasal statü verilmesi ile Bulgarlar, Türkmenler gibi grupların diğerlerinden çok daha kolay ve hızlı şekilde yasal statü aldığı ve vatandaşlık elde ettiği görülmektedir. Bununla beraber 2000'ler sonrasında, Danış ve Parla'nın "makbullük hiyerarşisi" olarak adlandırdığı, soy bağı ile yasal statü elde etmenin zorlaştığı gözlemlenmiştir (Danış ve Parla, 2009; Kaşlı, 2016). Suriyelilere verilen geçici koruma statüsü ve cumhurbaşkanının açıklaması ile gündeme gelen vatandaşlık verilmesi tartışmalarının, Türkiye'nin göç politikalarında erken Cumhuriyet döneminden beri önemli bir yer tutan etnik köken ve soydaşlığa bağlı, çoğu zaman tepeden inme liyakat çerçevesinin başka bir versiyonu olduğu iddia edilebilir.

İkinci olarak, bir kategoriyi diğerinden ayıran yasal ayrıcalıklara rağmen, bu kategoriler, içine koyulan insanlar için haklara erişim konusunda güven vermekten ziyade, birçok belirsizliği beraberinde getirmektedir. Kâğıt üzerinde, Suriyeli mültecilerin, diğer sığınmacı gruplara göre, çeşitli hak ve hizmetlerden yararlanmasını sağlayan geçici koruma statüsü, onlar için yerleşme ve entegrasyon ve uyuma yönelik uzun vadeli çözümler sunmanın uzağındadır. Suriyelilere çeşitli haklar tanınsa da, haklara erişim konusu belirsizlikleri barındırmaktadır. Bu anlamda, birçok Suriyeli için Türkiye kalıcı çözümler sunabilecek güvenli bir iltica ülkesi olmanın uzağındadır (Af Örgütü, 2016). Bu anlamda, hem mevzuatta düzenlenen haklara erişim hem de sosyoekonomik hayata katılım seviyesinde, geçici koruma altındaki Suriyelilerin karşılaştığı belirsizlikler, uluslararası koruma ya da ekonomik fırsatlar aramak için Türkiye'ye gelen diğer göçmen ve mülteci gruplardan pek farklı değildir. Suriyeli mültecilere ayrıcalıklar sağlanmış gibi görünse de, mevzuat ve uygulama arasındaki fark, iş piyasasındaki yaygın sömürü ve deneyimledikleri dışlanma, Suriyelilerin topluma katılma deneyimini diğer gruplarınkine çok benzer kılmaktadır.

Ocak 2016'dan beri geçici koruma altındaki Suriyelilerin çalışma iznine başvurabilmesini öngören değişiklik, daha sonraki aylarda Türkiye'de şartlı mülteci statüsünde bulunan diğer gruplar için de benimsenmiştir.[13] Bu noktada, "Acaba Suriyeli mültecilere tanınan haklar, şimdiye kadar mülteci statüsünün getirmesi gereken birçok haktan mahrum bırakılan diğer mülteci gruplar için

13 "Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına dair Yönetmelik", *Resmî Gazete*, 26 Nisan 2016, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160426-1.htm [Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2016].

de bir açılım sağlayabilir mi?" sorusu akla gelir. Vatandaşlık ve yasal statü tartışmaları diğer grupları da kapsayacak biçimde nasıl genişletilebilir ve bu tartışmalar sonucunda göçmen yasadışılığı ve liyakat çerçeveleri nasıl yeniden şekillenecektir sorularının önümüzdeki dönemde tartışılması muhtemeldir.

Sonuç yerine

Türkiye gibi AB sınırındaki ülkelerde göçmen yasadışılığı kavramı başlangıçta AB'ye düzensiz girişleri durdurmayı amaçlayan siyasi iradenin bir ürünüdür. Birinci bölümde aktarıldığı üzere, AB'ye düzensiz göçü durdurma isteği, AB'nin "geçiş ülkesi" olarak adlandırılan çevre ülkelerden, bu ülkelerin sınır kontrol altyapılarının geliştirilmesini talep etmesi, zamanla yine AB desteği ile yasal altyapılarını dönüştürmelerine yol açmıştır. Bu süreçte, geçiş ülkelerinde, BMMYK, UGÖ gibi uluslararası organizasyonların aktivitelerini yoğunlaştırmış oldukları gözlenir. AB katılım sürecinin dışsal ve teknik niteliğinin, Türkiye'nin göç yönetimini ve göçmen yasadışılığını ve kimin yasal statüyü hak ettiğini belirleyen liyakat çerçevesinin oluşumunu nasıl etkilediği gösterilmiştir.

İkinci bölüm, AB üyelik sürecinden kaynaklanan göç yönetiminin dışsal ve teknik yapısının nasıl ulusal politikalara aktarıldığı ve yasadışı, istenmeyen göçmen ile makbul yabancı arasındaki ayrımın nasıl kanun eliyle oluşturulduğu üzerinedir. 2014'te yürürlüğe giren YUKK, Türkiye'yi modern bir göç yasasına kavuşturarak bu ayrımı kurumsallaştırmayı ve dolayısıyla uygulamadan kaynaklanan hak ihlallerinin önüne geçmeyi amaçlar. Böylece, yasal statüyü hak eden ve hak etmeyen yabancılar arasındaki ayrım, daha önceki dönemdeki gibi idarenin takdir yetkisi ile değil, kanun eliyle yapılacaktır. Bu gelişmelerin, göçmen ve mülteci meselesini üzerine bilgilendirici ve derinlemesine kamusal tartışmaların yapılmadığı bir siyasi ortamda şekilleniyor olması merak uyandırıcıdır. YUKK ve öngördüğü yenilikler, başka bir deyişle Türkiye'nin politikasızlıktan göç politikası olan bir ülkeye geçiş sürecinde, göç konusu Türkiye'de yüksek siyasetin konusu olmamıştır.

Makalenin son bölümünde ise kitlesel mülteci göçünün Türkiye'deki göç yönetimini ve liyakat çerçevelerini nasıl etkilediğini aktarmaya çalıştım. Türkiye'nin Suriyeli mültecilerin nüfus hareketine verdiği cevabın niteliği, göç politikalarını Türkiye-AB ilişkileri içinde ele aldığı, mülteci ve göçmenlerin daha da belirgin bir biçimde bir müzakere aracı yaptığı için, önceki dönemlerde oluşan teknik ve dışsal dinamiklerle şekillenen göç yönetişim biçimleriyle bir dereceye kadar benzerlikler taşımaktadır. Bununla beraber, oluşan politikaların ve pratiklerin yasal statüyü hak eden ve hak etmeyen göçmen kategorilerini, geçici koruma altındaki Suriyeliler üzerinden yeniden inşa ettiği görülür. Vatandaşlık ve diğer haklara erişim üzerinden şekillenecek bu inşa süreci, önümüzdeki dönemde hem vatandaş olmayanları hem vatandaşları etkileyecektir.

KAYNAKÇA

Amnesty International (2016) *Güvenli olmayan Sığınak*, Amnestry International, Londra.

Boswell, C. (2003) "The 'external dimension' of EU immigration and asylum policy", *International Affairs*, 79(3): 619-638.

Chauvin, S. ve Garces-Mascarenas, B. (2014) "Becoming Less Illegal: Deservingness Frames and Undocumented Migrant Incorporation", *Sociology Compass*, 8(4): 422-432.

Danış, D. (2016) "Türk Göç Politikasında Yeni Bir Devir: Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Suriyeli Mülteciler", *HYD Saha Dergisi*, 2: 6-12.

Danış, D. ve Parla, A. (2009) "Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet", *Toplum ve Bilim*, 114: 131-158.

Dardağan Kibar, E. (2013) "An Overview and Discussion of the New Turkish Law on Foreigners and International Protection", *Perceptions*, 18(3): 109-128.

De Genova, N. (2004) "The Legal Production of Mexican/Migrant Illegality", *Latino Studies*, 2(2): 160-185.

Dowd, R. (2008) *Trapped in transit: the plight and human rights of stranded migrants*, UNHCR Policy Development and Evaluation Service, Genova.

EC. (16 Aralık 2013) "Cecilia Malmstrom signs the Readmission Agreement and launches the Visa Liberalisation Dialogue with Turkey", *Avrupa Komisyonu Basın Açıklaması*, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1259_en.htm?utm_source=Weekly+Legal+Update&utm_campaign=fdb688b29c-WLU_20_12_2013&utm_medium=email&utm_term=0_7176f0fc3d-fdb688b29c-419648261, erişim tarihi: 25 Temmuz 2016.

Elitok, S. (2015) "A Step Backward for Turkey?: The Readmission Agreement and the Hope of Visa-Free Europe", *IPC-Mercator Policy Brief*, http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2015/12/A-Step-Backward-for-Turkey_The-Readmission-Agreement-and-the-Hope-of-Visa-Free-Europe.pdf, erişim tarihi: 25 Temmuz 2016.

HCA. (2007) *'İstenmeyen Misafirler': 'Yabancı Misafirhaneleri'nde Tutulan Mülteciler*, Helsinki Yurttaşlar Derneği Mülteci Savunuculuk ve Destek Programı, İstanbul.

Jeandesboz, J. ve Pallister-Wilkins, P. (2016) "Crisis, Routine, Consolidation: The Politics of the Mediterranean Migration Crisis", *Mediterranean Politics*, 21(2): 316-320.

İçduygu, A. (2007) "EU-ization matters: changes in immigration and asylum practices in Turkey" Ette, A. ve Faist, T. (der.) *The Europeanization of National Policies and Polities of Immigration* içinde, Palgrave MacMillan, Londra, 201-222.

İçduygu, A. (2015) *Syrian refugees in Turkey: The long road ahead*, Migration Policy Institute, Washington, DC.

İçduygu, A. ve Bayraktar Aksel, D. (2012) *Irregular Migration in Turkey*, IOM, Ankara.

İçduygu, A. ve Üstübici, A. (2014) "New Border and Citizenship Politics: Negotiating Mobility, Debating Borders: Migration Diplomacy in Turkey-EU relations" Schwenken, H. ve Ruß, S. (der.) *New Border and Citizenship Politics* içinde, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 44-59.

Karakayali, S. ve Rigo, E. (2010) "Mapping the European space of circulation" de Genova, N. ve Peutz, N. (der.) *The deportation regime: Sovereignty, space, and the freedom of movement* içinde, Duke University Press, Durham, 123-144.

Kaşlı, Z. (2016) "Who do migrant associations represent? The role of 'ethnic deservingness' and legal capital in migrants' rights claims in Turkey", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(12): 1996-2012.

Kılıç, T. (2014) "Batı Sınırından Doğu Sınırına: Geri Kabul Anlaşması, 'Push Back' ve Özbek Mülteciler" Danış D. ve Soysuren, İ. (der.) *Sınır ve Sınırdışı: Türkiye'de Yabancılar, Göç ve Devlete Disiplinlerarası Bakışlar* içinde, NotaBene, İstanbul, 427-449.

Kirişci, K. (2012) "Turkey's New Draft Law on Asylum: What to Make of It?" Elitok, S.P. ve Straubhaar, T. (der.) *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities* içinde, Hamburg University Press, Hamburg, 63-84.

Menjivar, C. (2014) "Immigration Law Beyond Borders: Externalizing and Internalizing Border Controls in an Era of Securitization", *Annual Review of Law and Social Science*, 10: 353-369.

Oelgemoller, C. (2011) "'Transit' and 'Suspension': Migration Management or the Metamorphosis of Asylum-Seekers into 'Illegal' Immigrants", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(3): 407-424.

Özçürümez, S. ve Şenses, N. (2011) "Europeanization and Turkey: studying irregular migration policy", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies,* 13(2): 233-248.

Özgür, N. ve Özer, Y. (2010) *Türkiye'de sığınma sisteminin Avrupalılaştırılması*, Derin Yayınları, İstanbul.

Özmenek, E. (2001) "UNHCR in Turkey", *Refuge: Canada's Journal on Refugees,* 19(5): 54-61.

Samers, M. (2004) "An Emerging Geopolitics of 'Illegal' Immigration in the European Union", *European Journal of Migration and Law,* 6(1): 27-45.

Scheel, S. ve Ratfisch, P. (2014) "Refugee protection meets migration management: UNHCR as a global police of populations", *Journal of Ethnic and Migration Studies,* 40(6): 924-941.

Shore, C. ve Wright, S. (2003) "Policy: a new field of anthropology" Shore, C. ve Wright, S. (der.) *Anthropology of policy: Perspectives on governance and power* içinde, Routledge, Londra, 3-33.

Tolay, J. (2012) "Turkey's 'Critical Europeanization': Evidence from Turkey's Immigration Policies" Elitok, S.P. ve Straubhaar, T. (der.) *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities* içinde, Hamburg University Press, Hamburg, 39-62.

Tokuzlu, L. B. (2016) "Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanun'nun Yasal Belirlilik İlkesi Konusunda Türk Uygulamasına Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi,* 1062-1105.

Toksöz, G., Erdoğdu, S. ve Kaşka, S. (2012) *Türkiye'de Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları*, IOM, Ankara.

Ulusoy, O. ve Kılınç, U. (2014) "Yabancıların Sınırdışı İşlemlerinde AİHM İçtüzük Kural 39 ve Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Yolları" Danış, D. ve Soysüren, İ. (der.) *Sınır ve Sınırdışı: Türkiye'de Yabancılar Göç ve Devlete Disiplinlerarası Bakışlar* içinde, NotaBene, Ankara, 246-269.

Yılmaz, G. (2012) *The Impact of Foreign Nationals on State Policy: Refugees and Asylum Seekers, European Court of Human Rights Case Law and Turkish Asylum Law*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler Bölümü, İstanbul.

Yılmaz, A. (2014) "Türkiye'de Yabancıların Sınırdışı Edilmesi: Uygulama ve Yargısal Denetim" Danış D. ve Soysuren, İ. (der.) *Sınır ve Sınırdışı: Türkiye'de Yabancılar, Göç ve Devlete Disiplinlerarası Bakışlar* içinde, NotaBene, İstanbul, 207-245.

Willen, S.S. (2007) "Toward a critical phenomenology of 'illegality': State power, criminalization, and objectivity among undocumented migrant workers in Tel Aviv, Israel", *International Migration,* 45(3): 8-38.

Wunderlich, D. (2013) "Implementing EU external migration policy: Security-driven by default&quest", *Comparative European Politics,* 11(4): 406-427.

Yönetimsellik bağlamında kriminoloji ve sosyal politika disiplinlerinin ilişkiselliği

*Boran Ali Mercan**

Özet: Sosyal politika disiplini Türkiye sosyal bilimler alanında geleneksel olarak emek-sermaye ilişkilerini harmonize eden hukuksal reformlar bütünü olarak kavranmıştır. Bu çalışma sosyal politikaya dair oldukça sınırlı bir perspektif sunan bu yaklaşımın aksine, sosyal politikayı siyasal iktidarın yönetimsel aklının geliştirdiği bir teknoloji olarak suç meselesi ekseninde analiz etmektedir. Batı'da suç ve sapma davranışını açıklama ve önlemeyi hedefleyen suç araştırma ve kuramlarının modern devlet aygıtının sosyal politikalarına yön verdiği öne sürülmektedir. Bu bağlamda, erken dönem Chicago Okulu'nun ortaya koyduğu bulgular mikro düzeyde, yerel topluluk bazında tanımlanmış programlar çerçevesinde suçun yönetimini öne sürerken; makro düzeyde ulusal ölçekli, gelirin iyileştirilmesine dayalı refah programları aracılığıyla suçun yönetimi Baskı kuramı ve Amerikan alt-kültür kuramcılarının yaklaşımlarından türetildiği savlanmaktadır. 1970 sonrası öne çıkan sosyal kontrol kuramı bireyin rasyonel tercihlerine ve öz-kontrol kavramına vurgu yapmaktadır. Buna göre modern devletin polis-güvenlik aygıtı sosyal politik bir projeyle toplumsal yaşama doğrudan müdahale etmek yerine, birey temelinde suçu önleme, zararı azaltma ve risk yönetimine yönelik teknikler bütünüyle kamusal ve özel yaşamları düzenlemektedir. Sosyal politika ve kriminoloji, suç gibi bir sosyal sorunun yönetiminde birbirinden bağımsız düşünülemeyecek akademik söylemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar sözcükler: Suç, sosyal politika, kriminoloji, düzen, yönetimsellik

Giriş

Türkiye sosyal bilimleri sosyal politika disiplinini "dar" anlamda tanımıyla alımlamıştır; emek-sermaye ilişkilerinin harmonize edilmesi Türkiye sosyal politika akademik yazınının temel gündemini şekillendirmiştir. Reformist-hukuksal düzenleme rejimleriyle uyumlandırılmış örgütlü bir üretim ve birikim rejimi tahlili bu geleneğin ana aksamını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, farklı radi-

(*) Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

kal perspektiflerin sosyal politika yazınında pek yer almadığını görüyoruz. Küresel kapitalist toplumsal oluşumların geçirdiği dönüşümler nedeniyle örgütlü üretim ve birikim rejiminin olasılık koşulları olan emek, istihdam, sendika gibi konular cariliğini kaybederken; sosyal politika disiplini, enformelleşen çalışma ilişkileri çerçevesinde, kadın, çocuk ve engelli gibi "risk grubu" veya "dışlanmış" olarak sorunsallaştırılan kesimleri yurttaşlık kavramı ekseninde "piyasaya" yeniden kazandırma gibi konulara eğilmektedir (Buğra ve Keyder, 2007; Buğra ve Özkan, 2014; Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2000a, 200b). Bu çalışmaların önemini reddetmemekle birlikte, çağdaş sosyal ve siyasal kuramların perspektifinden sosyal politika nosyonunun kapsamlı analizi ve eleştirisi söz konusu olmadığı gibi, aynı zamanda "sosyal sorun" (*social question*) yaklaşımı bağlamında suç, suçluluk, cezaevi, ıslah ve hükümlüyü yeniden kazanma gibi temel sorun alanları henüz yeterince telaffuz edilmiş değildir. Üniversite sosyal bilimler enstitülerinde yazdırılan tez konu başlıklarının disipliner dağılımına bakılırsa, keskin ve kalın mesafelerle birbirinden ayrılmış tekil disiplinci bakış açılarının neticesinde, suç, suçluluk ve cezaevi gibi konular genelde suç sosyolojisi ve kriminoloji alanlarına terk edilmektedir.

Öte yandan Türkiye'de gelişkin bir kriminoloji disiplininden söz etmek pek mümkün değildir. Suça ilişkin akademik yazının Anglo-Sakson suç kuram ve araştırmalarını ikincil kaynaklardan değerlendirdiği, nicel-nitel özgün araştırmaların yaygın olmadığı; tam tersine, mevcut Batı suç kuramlarının tanıtlandığı ve tutuklu, hükümlü demografik istatistiklerinin derlendiği görülecektir (İçli, 2013; Demirbaş, 2012; Yücel, 2008). Türkiye akademik yazınında, suç kuramlarının yetersiz değerlendirmesi, aşırı disiplinleşmiş akademik söylemler arasında geçişsizlik üretmektedir. Neredeyse mikro-kozmolojik uzmanlık söylemlerine dayanan nomotetik bilimler kuşağının kalıplaşmış ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinleri ile idiografik tarih yazını arasındaki ayrımların şekillendirdiği modası geçmiş bir sosyal bilimler spektrumunda (Wallerstein, 1999: 166) bir ara-disiplin olarak belirmektedir kriminoloji. Sanki sadece hukuk fakültelerinin uzmanlığında ceza hukuku alanına sıkışmış bir meseleymişçesine telaffuz edilen kriminolojinin aslında daha geniş bir sosyal bilimsel çerçevede ve ilişkisel bağlamda ele alınması gerekmektedir. Batı sosyal bilimlerinde yerleşik bir eğilim olmasına karşın (Ross ve LaFree, 1986; Blagg ve Smith, 1989; Knepper, 2007; Kemshall, 2013) Türkiye sosyal bilimler geleneğinde kriminoloji ve sosyal politika, hemen ilk bakışta, iki ilgisiz disiplin gibi görülmektedir.

Suça ilişkin akademik söylem ile sosyal politikanın ne ölçüde dirsek teması halinde olduğu saptanmaksızın ve iki disiplini bir araya getirmeksizin siyasal iktidarın eylem ve uygulamalarının hakkıyla çözümlenemeyeceğini ifade etmek durumundayız. Bu bağlamda bu yazının amacı Batı toplumsal oluşumlarında kriminoloji ve sosyal politikaya dair akademik söylemlerin suç ve yoksulluk gibi sosyal sorun alanlarında birbiriyle etkileşim halinde birer disiplin teknolojisi olarak

geliştiğini serimlemek olacak. Bir diğer ifadeyle, sosyal politikayı Türkiye sosyal bilimlerinde telaffuz edildiği ve anlaşıldığı şekliyle işgücü, emek ve istihdam gibi geleneksel kalıpların dışında bir yerden kuracağız. Temel hedefimiz "sosyal" olarak kurulanın "siyasal" boyutuna dikkat çekmek (Aytaç, 2009; Yılmaz, 2012): Batı'da sosyal politika disiplininin sosyal bir sorun olarak suç etrafında şekillendiği; kriminolojinin potansiyel olarak suça ve şiddete yatkın belirli nüfus gruplarını sorunsallaştırarak bu grupların bilgisini ürettiği ve üretilen bilgiyi yine bu sorunlu grupları çeşitli düzeylerde, ulusal/federal-yerel/topluluk temelinde, disipline etmek ve yönetmek için sosyal politik teknolojilerin gelişimine katkıda bulunduğunu ortaya koymak. Buna göre, sosyal politika disiplininin aslında yoksulluğun ve suçluların düzenlenmesi bağlamında egemenin siyasal yönetimsel aklı ile bağıntılı geliştiği; suç ve sapma davranışına ilişkin yapılan suç araştırmalarının ve oluşturulan suç kuramlarının modern devlet aygıtının sosyal politika teknolojilerinin gelişimine yön verdiği öne sürülecektir. Anglo-Amerikan deneyiminde suç ve sapma davranışını kavramak ve önlemek için yapılmış araştırmaların ve bu araştırmalardan türetilen kuramsal önermelerin kriminoloji ve sosyal politika disiplinlerini birbirine içkin akademik söylemler haline getirdiği savlanacaktır.

Öncelikle sosyal politikaya ilişkin Foucault'nun yönetimsellik yaklaşımının kuramsal dayanakları açıklanacak ve buradan hareketle sosyal bir sorun olarak suç kavramının yönetimsel bir sorun olduğu iddia edilecektir. Bu amaçla, sosyal sorun kavramının tarihsel arka planı ve tehlikeli kalabalıkların yönetilmesi/idaresi ile akademik/kuramsal "düzen" söylemi arasındaki ilişkisellik tesis edilecektir. Kuramsal düzen fikrinin akademik söylemsel oluşumu Durkheim'ın toplum görüşüne götürülecektir; sosyolojinin akademik bir disiplin olarak ortaya çıkışı toplumun patolojik eğilimler sergileyen, hastalıklar geçiren ve böylece iyileştirilmesi gereken bir kolektivite olarak kurulması, analiz edilmesi görüşüyle yakından ilişkilidir. Kolektif düzen oluşturma söylemi içerisinden kurulan erken dönem Chicago sosyoloji bölümünün suç araştırmalarının belirli bir sosyolojik düzen söyleminden hareket ettiği öne sürülerek suça eğilimli gençler ve gençlik çeteleri gibi sorunlu grupları kolektif temelde ele aldığı, bu grupları sorunsallaştırarak suçun bilgisini ürettiği ve kuramlaştırdığı, üretilen bilgilerden de sosyal politik program ve teknolojiler geliştirdiği aşağıda serimlenecektir. Baskı kuramı ve alt-kültür kuramcılarının ortaya koyduğu yaklaşımların İkinci Dünya Savaşı sonrası refah döneminde, çete ve çeteleşme gibi benzer bir sosyal sorunu farklı düzeyde bir sosyal-cezai aygıtın odağına yerleştirdiği tartışılacaktır. Son olarak, 1970 sonrası, kapitalist toplumsal işleyişteki dönüşümlere bağlı olarak suç olgusunun sorunsallaştırılma biçiminin değiştiği; kolektif temsillere dayalı suçun kavramlaştırılmasından bireysel bir tercih olarak suçun analizine yönelen akademik söylemin suça ilişkin sosyal politikayı piyasaya bıraktığı ifade edilecektir. Bu tematik çerçevede, Amerikan metropollerinde polisiye-güvenlik aygıtının birey temelinde suçu önleme ve riski azaltma teknikleri-

ni uygularken, etnik-sınıfsal parçalanma hattında yarınsızlaşan kesimleri kitlesel kapatma rejimine tabi tuttuğu ileri sürülecektir.

Bir iktidar teknolojisi olarak sosyal politika

Sosyal politikanın yönetimsellik (*governmentality*) bağlamında ele alınması yönetim ve yönetimsellik kavramlarından ne anlaşıldığını kısaca değerlendirmemizi gerekli kılmaktadır. Michel Foucault'nun neolojizmi olan bu yaklaşım, öncelikle söylem (*discourse*) kavramının önemini işaret etmemizi gerektirir. Foucault'nun erken dönem çalışmalarında söylem, belirli bir nesneye yönelik belirli bir tematik çerçeve kapsamında çeşitli öznellik konumlarının belirli telaffuz biçimlerinin şekillendirdiği dilsel-dile özgü (*linguistic*) düzenlilikler olarak karşımıza çıkar ve belirli bir iktidar aygıtı/şebekesi üzerinden işler. Foucault'nun arkeolojik yöntem kapsamında değerlendirilen erken dönem çalışmaları yazılanı bir metin (*text*) olarak ele alıp yorumlamak yerine metni arkeolojik kazı sahasında ortaya çıkan bir anıt (*monument*) gibi değerlendirir; çünkü metinselleştirilmiş olan şey daha genel bir düşünme biçiminin ürünü olarak içinden çıkageldiği genel düşünce sistematiğinin tarihsel imkânlılık koşullarını sergiler ve bu düşüncenin yeşerdiği koşullar hakkında fikir verir (Foucault, 1972: 89-148, 152-173). Foucault'nun burada kastettiği, metodolojik anlamda dikkat edilmesi gereken, bir düşünürün düşüncelerinin ne olduğu sorusu, yani mesajın içeriği değil; tam tersine, düşünürün düşüncelerinin nasıl olup da düşünülebilir ve söylenebilir hale geldiği, hangi koşulların halihazırda söylenebilir olanı mümkün kıldığıdır. *Madness and Civilization* (1967), *The Archaeology of Knowledge* (1972), *The Order of Things* (1970) gibi erken dönem çalışmalarında uyguladığı bu yöntem delilik, ekonomi, dilbilim ve biyoloji gibi alanlarda akademik bilgi (*episteme*) üretiminde belirli temalara ilişkin söylemsel oluşumlardaki (*discursive formation*) tarihsel dönüşümü dilsel düzeydeki değişimler olarak değerlendirir. Söylem "şeylerin" anlamını tayin edendir ve düzenlilikler sergiler; şeylerin anlamı da ancak söylemle mümkün olur ve anlamının değişmesi belirli bir söylemsel uygulamadaki değişimi işaret eder. Fakat *Discipline and Punish* (1977) adlı eserinde soykütüksel (*genealogical*) yönteme geçerek ceza ve cezalandırma gibi belirli bir nesneye ilişkin bir söylemdeki değişimden hareketle, bir başka deyişle, ceza adaleti uygulamasına ilişkin halihazırda söylenebilir/eylenebilir olanda meydana gelen değişimi iktidarın insanlar-bedenler üzerindeki uygulamalarında meydana gelen değişimle ilişkilendirir. Foucault, bu eserinde, modernlik öncesi dönemde, suçun egemenin soyut normunun ihlalinden ziyade bizatihi egemenin bünyesine yönelik bir ihlal olarak kavrandığına dikkat çeker. Bu nedenle işkence modernlik öncesi dönemin paradigmatik cezalandırma biçimidir; bedene verilen ıstırap teatral bir işkence temaşasına dönüştürülerek egemenin bünyesine verilen zarar onarılır. Belirli bir ıstırap yaratma, yaratılan ıstırabın miktarı, ıstırabın belirli teknik ve ritüellerle düzenlenmesi cezalan-

dırmanın temel unsurları olarak karşımıza çıkar (Foucault, 1977: 3-69). İntikam modernlik öncesi cezalandırmanın temel mantığını oluşturur. Foucault intikamcı tazminden rehabilitasyon ve yeniden kazanmaya yönelik cezalandırma mantığına geçişle hapishane rejiminin yaygınlaştığını ileri sürer (73-131). Hapishane tüm suçlar için tekil bir cezalandırma yöntemi olarak doğar ve böylece rasyonel bir uygulamaya tekabül eder. Artık kamusal işkence temaşasına ve ritüellere gerek yoktur. Disiplin hapishane gibi bir tertibatla bütün bir toplumsal bedeni kontrol etmek amacıyla temel bir iktidar mekanizması olarak işler (135-194). Soykütüksel yaklaşım, cezalandırma gibi siyasal egemenliğin somutlandığı belirli bir söylemsel uygulamanın ortaya çıkışı ve cariliğinin, diğer alternatif söylemsel uygulamaların bastırılmasıyla mümkün olduğunu ileri sürer (Foucault, 1984: 76-97).

Foucault'nun bu yaklaşımı bizi iktidarın bedenler üzerindeki etkisine ve bedenlerin yönetimi meselesine götürür. Bedenlerin düzenlenmesini hedefleyen yönetimsellik bireyleri belirli davranışları gerçekleştirmeye doğrudan zorlamaz. Tam tersine, söylemsel ve söylem-dışı kurulan toplumsal iktidar şebekesi (*dispositif*) bireyleri-bedenleri belirli davranışları ancak belirli biçimlerde gerçekleştirmek durumunda bırakacak şekilde yapılanır; yönetim, bireylerin-bedenlerin tüm potansiyel davranış ve tutumlarının idaresinin idaresini (*conduct of conduct*) içerir (Foucault, 1991; Gordon, 1991: 2). Yönetim, bu bağlamda, çeşitli teknik ve bilme biçimlerine başvuran belirli otorite ve aktörler çokluğuyla uygulanan şu ya da bu şekilde hesaplanmış rasyonel bir faaliyettir. Yönetim çok çeşitli ama öngörülemeyen sonuç, etki ve çıktılarla birlikte, belirli amaçlar doğrultusunda belirli bir nüfusun arzu, özlem, çıkar ve inançları içinden işleyerek davranışları şekillendirmeye çalışır (Dean, 2010: 24-36). Bu anlamda, *The Birth of Biopolitics*'te (2008) öne sürüldüğü gibi, yönetimsellik polis ve güvenlik aygıtının bir araya geldiği ve belirli sosyal siyasalarla işlediği bir iktidar şebekesi kapsamında siyasal egemenliğin uygulanışında yönetimin rasyonalitesini ifade eder (Foucault, 2008: 1-22). Yönetimselliğin analizi, gündelik hayatımızı şekillendiren siyasal aklın meydana getirdiği siyasal hükmetme biçimlerine etkinlik vermek için icat edilen tüm araçları ve bu araçların yönetim pratiklerinin öznesi olan bireylere uygulanma biçimlerini kapsar (Barry vd. 1996: 1-17).

Foucault, yönetimsellik yaklaşımı çerçevesinde cezalandırma aygıtı, kolluk (polisiye) ve sosyal politika arasındaki sıkı bir ilişkiselliğe dikkatimizi çeker. *Collège de France*'ta 1977-1978 senesinde verdiği derslerden oluşan *Security, Territory, Population* (2009) adlı eserde, Foucault modern devleti geniş ölçekli bir iktidar teknolojisine yerleştirir ve bu teknolojiler birleşiminin (*assemblage*) devletin işlevi ve gelişimi için elzem olduğuna dikkatimizi çeker. Yönetimsellik cezalandırma sistemine içkin disiplin tekniklerinde daha açık bir şekilde görülür ve iktidar teknolojisinin bir birleşeni olarak polis (kolluk gücü), devlet aklının işleyişini sağlayan bir aygıt olarak açığa çıkar. Ceza adaleti rejiminin bir parçası olan polis aygıtı devleti tıkırında işleyen bir düzen içerisinde muha-

faza ederken, belirli bir araçlar setiyle devletin eyleyebilme gücünü açığa çıkarma ve uygulama kapasitesini artırır (Foucault, 2009: 285-306). Polis ve güvenlik aygıtı toprağa, kaynaklara ve ekonomiye göre belirli bir nüfusun idaresini; o toprak parçası üzerinden yaşayan nüfusun hayatta kalabilmesi için ilgili nüfusa beslenme ve barınma sağlanmasını; bireylerin gündelik hayatta sağlıklı olmasını ve hastalıklara karşı korunmasını; tembellik gibi üretken olmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılması için belirli mesleklerin tanzimini; insanların ve nesnelerin daha geniş ölçekli dolaşımının düzenlenmesini kapsar (333-358). Fabrika ve madenlerin denetimi, alkollü içecek lisans kurulları, ağırlık ve ölçü denetimi, sağlık ve hijyen kurulları, gıda denetimi on dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren polis ve cezalandırma aygıtının işlevleri haline gelmiştir. Bu anlamda yönetimsellik güvenlik ve ceza aygıtı ile sosyal politikanın birleşiminde geliştirilen tüm teknolojiler bütününü kapsıyor. Sosyal, cezai ve güvenlik aygıtının geliştireceği teknolojiler sorunsallaştırılmış nüfus gruplarının bilgisiyle mümkün olur ve işler hale gelir. Söylem bu anlamda problematize etmeye, sorunsallaştırmaya dayalıdır. Bu noktayı biraz açmakta fayda var.

Problematize etme, yani sorunsallaştırma, iktidar tekniklerinin uygulanma biçimlerini anlama açısından hayati bir kavram olarak karşımıza çıkar. İktidarın (mesela cinsellik gibi) belirli bir alanda saptadığı sorunun doğasına ilişkin ilk elden ne ve nasıl gibi sorular sormak yerine, o alana ilişkin söylemleri daha geniş ölçekli bir toplumsal ilişkiler ağına yerleştirerek açıklamamız gerekir. Suç, yoksulluk, cinsellik, intihar ve aile gibi sorunlar nasıl bir söylemsel tertibata yerleştiriliyor ve ne gibi iktidar teknikleriyle belirleniyor soruları hayatiyet kazanır. Bugünün sorunlarının soykütüksel bağlamda tarihi nedir (*history of present*), buna bakmamız gerekmektedir. Foucault *History of Sexuality* (1979) adlı eserinde cinselliğin bir söylem nesnesi olarak bastırılmak yerine kışkırtma mekanizmalarına maruz kaldığını ifade eder; cinsellik bir dizi iktidar tekniğiyle kuşatılmıştır (Foucault, 1979: 1-15). Bedenleri denetim altına alarak nüfusu kontrol etmeyi hedefleyen çok sayıda ve çeşitli tekniğin Batı'da on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ortaya çıktığını ve böylelikle iktidarın yaşamı hedeflediğini öne sürer. Ona göre bu iki uçlu bir spektrumda gerçekleşir. Disipline edici iktidar (*disciplinary power*) dediği şey bedeni hedef alır; etkin bir ekonomik işleyiş için bedenin yeterliliği, kapasitesi ve gücünün kullanılması ve bu beden gücünden yarar sağlanması temel amaçtır. Biyoiktidar (*bio-power*) ise biyolojik yaşamın temeli için gerekli olan yaşam mekanizmasının çevrimini hedefler. Ölüm ve doğum, sağlıklı yaşam, doğumda yaşam beklentisi, tüm bunlar insan türünün üretimi ve yeniden üretimi için modern bilgi ve iktidar düzeninin nüfus hakkında gereksinim duyduğu bilgilerdir. Böyle olduğu sürece de insan hayatı ve yeniden üretimi siyasal pratik ve tekniğin hedefidir. Bir diğer anlamda, modern iktidar, üretkenliğin devamı açısından, belirli bir toprak parçasındaki nüfusun bir dizi sosyal, cezai ve polisiye iktidar teknolojisi ile kontrol ve deneti-

mi üzerinden işler (120-140). Sorunlu nüfus kesimlerini sorunsallaştıran tüm akademik disiplin ve söylemler ise iktidar şebekesinin işleyişi ile bağıntılıdır; bu disiplinler sorunsallaştırılan nüfus gruplarının kontrol ve denetimi için bir dizi teknolojinin gelişimine katkıda bulunur. Suç araştırma ve kuramlarının sosyal politikalara nasıl yön verdiğini, bu bağlamda, aşağıda detaylarıyla göreceğiz.

Kısaca, Foucault'nun yönetimsellik (*governmentality*) perspektifinden bakıldığında, sosyal politika disiplininin temel amacının kapitalist aksiyomatiğin kodladığı bir büyüklük (*magnitude*) olarak, emek gücünün ve bedeninin yeniden üretiminin imkân ve koşullarını inşa etmek olduğu görülecektir. Hukuksal-biçimsel düzenlemeler ve reformlar birer amaç değil, programatik araçtırlar; bunlar belirli bir nüfusa yönelik üretilen bilginin yine o nüfusun denetimi ve düzenlenmesi için geliştirilen iktidar teknolojilerini doğuran araçlardır. Bu düzenlemeler sermaye kesiminin işgücü üzerindeki tahakkümünün yetki ve sınırlarını düzenlerken, işgücünü de disipline edilmiş, ehlileştirilmiş bir kitle olarak daha geniş ölçekli bir iktidar şebekesinin denetim ve tabiiyetinin merkezine yerleştirir (Aytaç, 2009). Bu bağlamda sosyal politika kapitalist üretim biçiminin sonucu olarak tezahür eden sosyal ve ekonomik eşitsizliği basitçe giderme siyasaları olarak değil, tam tersine, siyasal bir sorun formunda ortaya çıkar ve kitlelerin toplum olarak örgütlenişinde ve düzenlenişinde egemenin siyasal teknolojisi olarak belirir (Yılmaz, 2012). Sosyal politikanın toplumsalı meydana getiren farklı kesimlerin ve nüfus büyüklüklerinin düzenlenişini ifade eden "geniş anlamda" tanımına içkin ve doğrudan disiplinin çıkış koşullarını belirleyen iki hususun tespiti, sosyal politika nosyonunun bir disiplin teknolojisi olarak inşasını serimlemek bakımından elzem görünüyor: suç ve şiddet eğilimli yoksul kalabalıkların kapitalist üretim-tüketim-birikim rejimlerine tabi üretken-uyumlu bedenler olarak disipline edilmesi sosyal sorunu ve bu sosyal sorunun görüngüsel (*phenomenological*) bir tezahürü olarak suç ve sapma sorunsalı.

Sosyal sorun ve suç

Batı toplumsal oluşumlarında, aydınlanma düşüncesinin etkisiyle bireyin eylemlerinin kontrol edilebilir ve dolayısıyla mukadderatına doğa ve içinde bulunduğu topluluğa etki edecek şekilde yön verilebilir bir varlık olduğuna dair kanaat on dokuzuncu yüzyıla kadar yerleşmiştir. Vektörünü aydınlanmacı pozitivist mantığın temel oluşturduğu ilerleme ve gelişme fikri, bir egemene tabi insan kalabalıklarının bir arada olma halinden kaynaklanan olumsallıkların ve ekonomik süreçlerin işleyişinin yarattığı sorunların sayısal açıdan hesaplanabilirliği, öngörülebilirliği ve minimize edilebilirliği düşüncesinde anlamını bulmuştur. Başka bir deyişle, sosyal sorun yoksul kalabalıkların egemenin siyasi rejimine tabi yönetilebilir, üretken bedenler olarak yeniden üretimini engelleyecek, kapitalist toplumsal ilişkilerin işleyişinden kaynaklı kestirilemezlik ve belirsizliklerin tamamı

olarak düşünülüyordu (Yılmaz, 2012: 45-105). Yoksulların emek potansiyelinin kapitalist üretim faaliyetine dahil edilememesinden kaynaklı belirsizliğin çözümü için olasılık hesapları ve nüfus istatistikleri idaresi ilk kez on dokuzuncu yüzyıl Britanya'sında ortaya çıkmıştı; erken dönem liberal yönetimsel anlayış yoksulluğu ve yarattığı tehdidi siyasal bir problem olarak kodlamak yerine bir idari yönetim mantığına yerleştirmişti (192-238). Bu manada, modern toplumun doğuşu, şiddet ve suç eğilimi taşıyan yoksulların cezalandırılması veya düzenlenmesi fikrine dayanan sosyal sorunun *idari* çözümü/yönetimi üzerine disiplin teknolojilerinin geliştirilmesi ile paralel gelişmiştir (Fitzpatrick, 2001: 212-215).

Yoksulluk ve suçun/sapmanın en temel sosyal sorun alanları olarak on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde karşımıza çıktığını görüyoruz. Kraliçe Viktorya'nın siyasalarının etkinliğinden dolayı Viktoryen olarak ifade edilen bu dönemde kırdan kente göçen, kentte işgücü nüfusunu ve emek potansiyelini oluşturan kitleler içerisinde üretken olmayan insan gruplarının yarattığı tehdit egemenin çeşitli denetim ve disiplin teknolojilerini gerekli kılmıştır (Garland, 1985, 2000). Yoksul olan fakat üretim etkinliğine de dahil olamayan ve bu nedenle dönemin siyasal mantığına göre "hak eden" kategorisiyle belirlenmiş ahlâki ölçütün dışında yer alan toplumsal kesimler tehlike potansiyelini oluşturmuştur. Tehlikeli sınıfların tehlikesi ise belirli bir ekonomik üretkenlik doğrultusunda toplumsal düzenin işleyişinde yer almamaktan kaynaklanan bir potansiyel tehditten ileri gelmektedir. Tehlikeli sınıfların potansiyel tehdidi dilencilik, başıboşluk-aylaklık (*vagrancy*), ayyaşlık gibi edilgen bir davranış kümesini sergilemekten ileri gelen ve harcanan kamu yardımlarıyla ölçülebilen bir ekonomik yüktü (Dean, 1991). Dolayısıyla yoksulluk ve suç belirli bir fayda ve maliyet analizine göre rasyonel açıdan hesaplanabilir ve sonuçları itibarıyla kontrol altına alınabilir bir olgu olarak görülmekteydi (Yılmaz, 2012: 115-138). Rasyonelleştirilebilir bir yük olarak yoksul kalabalıkların tehlike arz eden potansiyeli hırsızlık, soygun, şiddet gibi etken bir reaksiyon formunda kamu düzenini bozucu suç ve sapma eğilimleri olarak da ortaya çıkabilmekteydi. Henry Mayhew ([1862] 2012) on dokuzuncu yüzyıl Londra yeraltı dünyası ve hapishanelerine ilişkin değerlendirmesinde dönemin havasını çok canlı bir biçimde resmetmişti. Mülkiyete dönük her türlü suç kendi içerisinde farklılaşmış ve âdeta bir meslek olarak icra edilmekteydi. Fuhuş alenen icra olunuyordu ve yoksul kadınlar için tek gelir kaynağı haline gelmişti. Şiddet ve güvensizlik yaygın ölçekteydi. Hapishane ve ıslah evleri dönemin en büyük sorunlarından birisiydi; hapishanelerde kalabalık nüfus, hijyen, bakımsızlık ve özellikle çocuklara yönelik cinsel saldırı insanlık onuru ile bağdaşmayacak düzeydeydi. Kent uzamı yaşam hakkının her an tehdit altında olduğu bir belirsizlik mekânını andırıyordu. Tehlikeli sınıflar düzenlenmesi ve disipline edilmesi gereken bir büyüklüktü.

Öte yandan, Viktoryen dönemin ekonomi-politik varsayımı bireylerin kendi kendine yeterli olduğu fikrine dayalıydı. Klasik ekonomi-politiğin metodolojik

bireyciliği daha geniş ölçekli bir minimalist *lassez-faire* (bırakınız yapsınlar) devleti ekseninde anlam buluyordu (Dean, 1991). Fakat, tehlikeli sınıfların mevcudiyeti ilkel piyasa liberalizminin ötesinde maksimalist bir yönetimselliği gerekli kılıyordu. Bu yaklaşım hapishane ve çalışma evleri (*workhouse*) ikiliğinde somutlaşmıştı. Hapishane ve çalışma evi ikiliğine dayalı siyasal mantık belirli hukuksal formlarla işletiliyordu. İngiliz yoksul yasalarının Viktoryen dönemdeki ikinci dalgası (1834 tarihli "The Poor Law Amendment Act") yoksul yardımını çalışma koşuluna bağlamıştı; böylece, ekonomik krizlerden ötürü ortaya çıkan suç ve aylaklık gibi sosyal sorunlara temel teşkil edebilecek bir işsiz nüfusu çalıştırarak disipline etme amacı gütmekteydi. Bu ikili işlev kamu düzenini bozmaya eğilimli kitleleri çalışma evlerinde üretken kılarak veya hapishanede tutarak, kamusal alandan dışlama yoluyla sosyalleştirirken, aynı zamanda, sosyal sorunu, yardım talebine dayalı hak sahipliği ve çalışma koşuluna bağlayarak bireyselleştirmekteydi (Garland, 1985: 36-66; Fitzpatrick, 2001: 215). Çalışma evi veya cezaevi ikiliğinde kitlelerin disipline edilmesinde somutlanan Viktoryen yönetimsel mantık aynı zamanda modern sosyal güvenlik sistemine de ilham kaynağı oluşturmuştu.

Modern sosyal politikanın temel hareket noktası olan sosyal sigorta ahlâki olarak uygun, kamu düzenini aylaklık, dilencilik ve suç gibi eylemlerle bozmayacak "hak eden" emek gücüne bahşedilmekteydi. Sosyal yardım ise ahlâki-etik açıdan kabul edilmeyecek bir yaşam tarzıyla malul olanlar için tasarlanmıştı. Bu iki rejimin içerisinde de yer almak istemeyenleri ise hapishane rejimi beklemekteydi. En nihayetinde birey kendi eylemlerinden sorumluydu ve kamu düzenini/normunu ihlal edici davranışlarının sonucuna katlanmak durumundaydı (Garland, 1985, 1990). Yoksul yasalarının temel yönetimsel mantığını oluşturan hak eden karşısında hak etmeyen ve hak etmeyenin elimine edilmesi düşüncesi minimal-liberal siyasa ile refah devleti arasında ilişkiyi kurmakta ve ceza devletini de ilişkiselliğin içine dahil etmekteydi. Batı'da yirminci yüzyıl cezai-refah devletinin doğuşu bu ilişkiselliğe dayalı olarak ortaya çıktı; modern devletin meşruiyeti ise suçun nedenlerini tespite ve düzeni sağlamaya dayalıydı (Garland, 2000: 1-26). Cezaevleri "sapkın" kitleleri disipline edici içermenin asli ve açık tekniğiydi ve dışlayarak içerme rolünü üstlenmekteydi; sonraki yüzyıllarda suç ve suçlulaştırma yoluyla yoksul kitlelerin yönetiminin bir aracı haline gelecekti (Wacquant, 2009).

Viktoryen dönemde cezai ve sosyal politikaların suç ve sapma eğilimi gösteren tehlikeli sınıflara karşı benzer disiplin mekanizmaları, içleme/dışlama teknolojileri geliştirdiği ve bunun da modern dönem cezai-sosyal siyasaları şekillendirdiğini görmekteyiz. Tehlikeli kabalıkların egemene tabi kılınması ve denetlenmesi ya bu kalabalıkların çalıştırılması ve üretken hale getirilmesi ya da hapishanelerde kapatılmasıyla mümkün olacak bir düzen fikrini beraberinde getiriyordu. Aslında "düzen" (*order*) söylemine ilişkin yönetim fikri çok önceleri, daha on altıncı yüzyılda Batı siyasal rejimleri için sorun olmaya başlamış ve düşün dünyasının gündemine girmişti (Foucault, 2009: 87-110). Bu bağlamda toplum ve dü-

zen fikirlerinin ortaya çıkışı, bedenleri üretken kılınması gereken kalabalıkların nasıl denetleneceği meselesini içerdiği ölçüde, yıkıcılığı ve suç eğilimi her daim mevcut olan bu kalabalıkların normu ihlal eden davranışlarının da belirli bir güvenlik ekonomisi rasyonalitesiyle düzenlenmesini gerekli kılıyordu (Foucault, 2009: 339-341; 2008: 253-259). Sorunlu nüfusun belirli teknolojiler devreye sokularak düzenlenmesi ise o nüfusun bilimsel-rasyonel bilgisini gerektirmekteydi. Suç meselesinin sosyal bir sorun olarak kavranması ve ne şekilde yönetilmesi gerektiğine ilişkin akademik söylem Durkheim'ın toplum fikrinde ve sosyoloji disiplininin kuruluşunda en açık ifadesini bulur. Durkheim'ın toplum düşüncesi ve analiz yöntemi, sosyal politika ve kriminoloji disiplinlerini birbiriyle ilişkilendiren erken dönem Chicago Okulu (*The Chicago School*) ve Amerikan alt-kültür kuramcılarının (*American Subcultural Theory*) teorik ve metodik çabalarını şekillendirdiği için üzerinde durulması gereken bir uğraktır.

Sosyoloji ve düzen

Durkheim'ın temel ilgisinin *The Division of Labour in Society*'den ([1893] 1994) en son eseri *Elementary Forms of the Religious Life*'a ([1912] 1995) kadar toplumsal düzen fikri etrafında şekillendiğini görüyoruz. Auguste Comte'un pozitivist organizminden etkilenen Durkheim doğa bilimlerinde kullanılan yöntemleri toplumsal alana uygulayarak toplumsal görüngülerin birer nesnel olgu olarak bilimsel incelemeye konu edilebileceğini savlar ve insanların kolektif varoluşlarını olgusal temelde ele alan yeni bir araştırma gündemi inşa eder. Durkheim toplumun bir bütün olarak çalışılması gerektiği fikrinden hareket etmektedir. Bütün ise kendisini oluşturan parçalar arasındaki ilişkilerin bütüne referansla çözümlenmesini gerektirir. Klasik ekonomi-politiğin metodolojik bireyciliğine karşı Durkheim bireyin toplumdan önce gelmediğini, tam tersine, toplumun ürünü olduğunu savlar; sosyoloji bireyi önceleyen sosyal olguları çalışmak zorundadır (Durkheim, 1982: 50-59).

Auguste Comte'un düşüncesi Durheim'ın çalışmalarında temel bir yer tutar. Tıpkı Newton'un maddenin tekil bir yasaya uyması gerekliliği aksiyomunda olduğu gibi, Comte pozitif sosyal bilimlerin ya da kendi ifadesiyle "sosyal fiziğin" insan tarihinin sebebi olan gelişimsel kanunları serimleyebileceğini düşünmüştür. Benzer bir mantıkla Durkheim, sosyolojinin bir bilim olarak tüm öteki bilimleri kapsayacağını öne sürer; toplumsalın sürekli genişleyen bilgisi giderek daha rasyonel bir toplum için temel oluşturacaktır. Pozitivist bir bilim olarak sosyoloji toplumların ilerleyişini inceleyecektir (Durkheim, [1908] 1982: 245-247; [1908] 1982: 211-228). Durkheim'a göre ilerleme-gelişme fikri kolektif bilinç-temsiller (*collective consciousness*) dolayımıyla analiz edilebilir çünkü insan topluluklarının kolektif tutunumu, bu kolektifi oluşturan insanları bir araya getiren ortak değerler ve sembollerin birleştirici gücüyle mümkündür ([1903]

1982: 175-206). Din, kolektif temsilin en açık örneğidir. Her toplum bu anlamda dinsel bir boyut içermektedir ([1912] 1995: 21-44). Bu bağlamda Durkheim'a göre Aborijinlerin totemik sembolleri ile Fransız Devrimi idealleri arasında bir fark yoktur. Toplumsal birlikte varoluşu imleyen düzen fikri her bireyin paylaştığı kolektifi temsil eden sembollerle kavranabilecek bir olgudur.

Kolektif birliktelik Durkheim'a göre belirli bir oydaşmayı zımni olarak ön gerekli kılar. Ona göre doğal hukuk öğretisinde savlandığı gibi, toplum sözleşme ile kurulmaz, sözleşme kolektif bilinçte ifade bulan ön gerekli bir oydaşma ile ancak mümkün olur (Durkheim, 1982: 142-144). Durkheim Britanya'da ortaya çıkan endüstri devrimi ve Fransa'daki siyasal karmaşayı kendi döneminin en önemli olayları olarak görmüştü; düzensizlik ve karmaşa eski devrin kolektif değerlerinin artık miadının dolduğunu gösteriyordu ve Durkheim'a göre ne yazık ki yeni değerler henüz doğmamıştı. Durkheim'ın toplumsal düzenin imkân koşullarına dair kaygısı Fransa'nın yaşadığı devrim sonrası karmaşa ve restorasyon sürecinin bir parçası olarak belirmekteydi (Collins ve Makowsky, 1993: 101-115). Bu bağlamda sosyal düzen meselesi toplumun ahlâki dokusunun nasıl oluştuğu ve ortak yaşamın işleyişiyle yakından ilgiliydi. Durkheim'ın bu görüşü işbölümünün anormal biçimlerinin ortaya çıkışının yarattığı problemlere ilişkin analizinde açıkça görülür; suçun toplumsal bir sorun olarak çözümü ve önlenmesine ilişkin fikri bu açıklamalarında belirir.

The Division of Labour in Society ([1893] 1994) isimli eser, endüstriyel dönüşümün sebebiyet verdiği toplumsal farklılaşmanın yarattığı basitten karmaşığa niteliksel değişimin analizini sunar. Durkheim, işbölümü ve uzmanlaşmanın Adam Smith ve Karl Marx tarafından kapitalist toplumda artan üretkenliğin kaynağı olarak görülmesini eleştirir ve on dokuzuncu yüzyıl endüstri devriminin insani varoluşu önemli ölçüde yıprattığını ileri sürer. Durkheim, endüstri toplumunda insan topluluklarının kolektif bilincinde bir değişim yaşadığını iddia eder ve ortak yaşamın göstergesi olan dayanışma fikrini ele alır; ona göre, yüz yüze ilişkileri sembolize eden mekanik dayanışmadan sözleşmeye dayalı organik dayanışmaya doğru bir kayma, yerinde edilme (*dislocation*) gerçekleşmiştir. Mekanik dayanışma kolektifi oluşturan üyelerin benzerliği ve yüz yüze, birincil ilişkiler üzerinde yükselir; organik dayanışma ise karmaşık işbölümü ve bireysel farklılaşmaya dayanan modern toplumların sergilediği bir birliktelik biçimidir ve temeli tamamlayıcılık üzerine kuruludur (Durkheim, [1893] 1994: 31-64).

Durkheim yasal kodları dayanışmanın farklı formlarının önemli göstergeleri olarak ele alır. Mekanik dayanışmacı toplumlar kolektif yaşam biçiminin ihlalini cezalandırmak için tasarlanmış baskıcı yaptırımlara başvurur. Organik dayanışmacı toplumlar ise zarar görmüş bireylere uğradıkları zararı gideren tazmin edici yaptırımlara ağırlık verir. Bu nedenle cezai yaptırımlar modern toplumlarda medeni ve ticari yasaların gelişimiyle bir ölçüde dengelenmiştir. Mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya dönüşümde, bireyleri kolektif bilinçle özdeşleştiren

ve önceki toplumsal formlarda egemen olan kolektif vicdan yerini bireysel kişiliğin gelişimine bırakır. İşbölümünün yarattığı karşılıklı bağımlılık daha önce kolektif bilincin üstlendiği rolü devralır. İşbölümünde artan karmaşıklık ilerlemeye, gelişmeye dönük olmasına karşın, mekanikten organiğe dönüşüm, anormal formların gelişimi tehlikesini içerir. Toplumsal sorunlar –kendi ifadesiyle hastalıklar– endüstriyel karmaşa formunda, ticari krizlerde kuralsızlık-*anomie* olarak baş gösterir; ya dizginlerinden kopmuş bir bireyciliğin ürünüdür ya da bireyselliğin aşırı bastırılması sonucu ortaya çıkar (Durkheim, [1893] 1994: 291-308).

Anomie Durkheim'e özgü bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Artan işbölümü endüstri toplumlarının normal gelişiminin ürünüdür. *Anomie* yahut kuralsızlık iktisadi yaşamda hüküm sürdüğünde ya da işbölümü bireyleri kendi becerileriyle uyumsuz toplumsal konumları üstlenmeye zorladığında oluşan bir normsuzluk halini ifade etmektedir (309-322). İşbölümünün gelişmesi toplumsal karmaşanın vuku bulmasını mutlak anlamda gerektiren bir durum değildir. Fakat belirli koşullarda toplumsal karmaşaya yol açabilir. İşbölümünün anormal biçimlerinin gelişiminin patolojik sonuçlarının analizi aynı zamanda bu sorunların nasıl üstesinden gelinebileceğinin imkânlarını da sunmaktadır. Durkheim, toplumsal hastalıkların bastırılamamış egoizmden ya da bireyselliğin kısıtlanmasından dolayı ortaya çıktığına dair bir görüş ortaya koyar. Durkheim'a göre toplum sağlıklı olma hali ile hastalık halini deneyimleyebilen bir organizma olarak düşünülebilir. Toplumsal hastalıklar bu bağlamda teşhis edilebilir. Spesifik olarak devlet adamları, teknokratlar, kanun koyucular birer doktor olarak doğru teşhis araçlarını kullanarak toplumsal sorunları tedavi edebilirler.

> Tutarlı ve ısrarlı bir biçimde sadece normal durumu sürdürmeye, bu durum bozulduğunda onu yeniden tesis etmeye ve normalliğin koşulları değiştiğinde bu koşulları yeniden keşfetmeye çalışmalıyız. Artık devlet adamının görevi cezbedici bir ideale doğru toplumları hırsla yönlendirmek değildir. [Devlet adamının] rolü doktorunki gibidir: Hastalığın ortaya çıkışını hijyen temin ederek engelleyebilir veya hastanın sağlığı bozulduğunda onu tedavi etmeye çalışır (Durkheim, 1982: 104).

Buna göre endüstriyel krizler iyi bir planlama ve koordinasyonla çözülebilir; sınıfsal eşitsizliklerden kaynaklı adaletsizlikler fırsat eşitliği temin edilerek giderilebilir. Durkheim işbölümünün dönüşümünün zayıflayan toplumsal bağlar temelinde kuralsızlık ürettiğini düşünürken aynı zamanda bu soruna yeni ahlâki bağların yaratılmasını çözüm olarak görmekteydi. İntihar, suç, bireyin toplumsal entegrasyonunu ifade eden aile kurumu gibi sosyal sorunu yaratan fenomenler toplumsal işbölümünün ne ölçüde sağlıklı ve hastalıklı olduğuna dair birer gösterge olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda sosyoloji toplumsal sorunların tespitinin bilimidir ve egemene/siyasi rejime yol göstericidir; toplumsalın düzenliliğine tehdit oluşturan, bir başka deyişle patolojik olan şey, devlet adamlarının ve teknokratların elinde çözülebilir bir sorundur. Tehdit oluşturan kala-

balıklar, ancak bu kalabalıkların sistematik analizi ve bilgisinin elde edilmesiyle kontrol edilebilir ve dolayısıyla yönetilebilir bir kitle haline getirilecektir. Aytaç (2009: 127-188) psikoloji ve psikanaliz gibi değişik sosyal bilimsel söylemlerden Batılı kitle kuramcılarının kalabalıkların nasıl disipline edilmesi gerektiğine ilişkin görüşlerinin siyasal iktidarın inşasında ne denli önemli olduğunu oldukça kapsamlı bir biçimde analiz etmiştir. Dolayısıyla, yazının geri kalanında yapacağımız şey, kalabalıkların yıkıcı şiddet ve mülkiyete dönük norm ihlal eden suç davranışının sosyoloji disiplini içerisinden, düzen fikri önkabulüyle, nasıl incelendiği ve bu incelemeler sonucunda öne sürülen kuramların hangi sosyal politika teknolojilerine yön verdiğini ortaya koymak olacak. Bu bağlamda, öncelikle, Durkheimcı sosyolojinin etkisi altında, erken dönem Chicago okulunun kent araştırmalarının ortaya koyduğu bulguların suçun sosyal politik yönetimini şekillendirdiğini ve sonrasında baskı ve alt-kültür gibi sosyolojik suç kuramlarının ortaya çıkışına temel teşkil ettiğini göreceğiz.

Erken dönem Chicago Okulu

Chicago okulunun ortaya çıkışı, Chicago kentinin 1930'lu yıllarda geçirdiği ciddi sosyoekonomik değişimlerle yakından ilişkilidir. İki savaş arasında Büyük Bunalım, alkol yasağı ve mafyanın doğuşu kentin toplumsal yapısı üzerinde etkide bulunan faktörler olarak belirmiştir. Binlerce insanın işsiz kaldığı ve kentin yoksul kalabalıklarının kent sokaklarında, tıpkı on dokuzuncu yüzyıl Viktoryen İngiltere'si gibi tehdit oluşturduğu bir dönem söz konusudur. Özellikle otoyollar, çelik endüstrisi ve diğer imalat dallarının son hız gelişimine sahne olan Amerikan şehirleri büyük bir toplumsal altüst oluşla karşı karşıya kalmıştır; o yıllarda ikinci en büyük şehir olan, başta Chicago olmak üzere, büyük şehirler, Güney'den Afro-Amerikan ve Avrupa'dan çok sayıda göçmen kitlesinin uğrağı haline gelmiştir. Bu yıllarda Chicago şehri demografik ve sosyoekonomik anlamda süratli dönüşümler yaşamış ve çevresel olarak hızla yayılım göstermiştir (Hayward, 2004: 47-86). Yaşanan baş döndürücü gelişmeler Chicago Üniversitesi'nde sosyolojik çalışmaların gelişimine kaynaklık etmiş ve suç ve sapmayı bir sosyal sorun olarak araştırmaların birincil gündemi haline getirmiştir.

Artan suç oranları, İrlanda ve İtalyan kökenli göçmenlerin oluşturduğu mafyatik yapılaşmalar ve sapma eğilimleri taşıyan alt-sınıf genç nüfusun suç potansiyeli belirli bir sosyal politik yönetimsel aklı gerekli kılmaktaydı. Büyük kartel-ler ve firmalar tarafından fonlanan, sosyal hizmet (*social work*) proje ve programları aracılığıyla etkili ve acil bir çözüm şehre gelen kalabalıkların yönetimi için son derece mühimdi. Sosyal sorunları araştırmayı hedefleyen Chicago Üniversitesi o yıllarda birkaç araştırma projesi ile öne çıkmaktaydı (Downes ve Rock, 2007: 45-49). Chicago Üniversitesi sosyoloji bölümü ise bu araştırmaları üstlenebilecek biçilmiş bir kaftandı. Bu projeler özellikle sapkın eğilimler göste-

ren genç nüfusu hedeflemekteydi. Sorunlu, suça meyleden nüfusun tespiti, neden suç işledikleri ve suçu ortadan kaldırmaya yönelik sosyal hizmet programlarının ne ölçüde etkili olduğunu saptama hedefi yarı-zamanlı sosyal hizmet uzmanlığı ile akademisyen-araştırmacılığın ilginç bir bileşimini yaratmıştı. Clifford Shaw, Henry McKay ve Frederic Thrasher gibi kent ve suç araştırmaları alanında temel çalışmalara imza atan araştırmacılar sosyal politika oluşturma motifiyle hareket etmekteydiler (Chapoulie, [1987] 2001: 180-182). Chicago Üniversitesi Sosyoloji bölümünde 1915 ve 1935 yıllarında yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin konularına göz atıldığında ilk sırayı yirmi sekiz tez ile etnisite ve kültür alırken, ikinci sırayı toplam yirmi beş tez ile suç-sapma, hukuk ve sosyal sorun meselelerinin aldığını görüyoruz. Bu durum Chicago okulunun sosyal politika ve reform yönelimli hareket ettiğini ve açıkça pragmatik kaygılar taşıdığını göstermektedir (Lofland, [1983] 2001: 133). Hızla gelişen Amerikan kapitalist üretim ve birikim rejimiyle uyumlu yönetilebilir bir kitle olarak kent kalabalıklarının sisteme dahil edilmesi gibi zımni bir sorunsalın ürünü olan Chicago kent araştırmaları, sosyal politika ile kriminoloji disiplinleri arasında sonraki yıllarda köprüleri kuracaktır. Araştırmacıların sosyal politik eylem yönelimli çalışmalarının kriminoloji kuramlarını nasıl geliştirdiğine geçmeden önce, okulun temel kuramsal bakış açısına göz atacağız ve sosyal bir sorun olarak suçu ekolojik ve Durkheimcı bir bakışla nasıl sahada inşa ettiklerini göreceğiz.

Erken dönem Chicago suç araştırmaları

Erken dönem Chicago Okulu'nun sosyal bilimler alanında kendisiyle özdeşleşen yaklaşımının ekolojik kuram olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ekolojik yaklaşım farklı türler arasındaki ilişkiyi "bir arada yaşam" (*symbiotic*) ilişkisi olarak ele alıyor ve biyolojik mukayeseler (*analogy*) yoluyla açıklıyordu; bu yaklaşım türün kendisini çevreleyen koşullarla kurduğu ilişki temelinde ele alınması ve anlaşılması gerektiği fikrini öne sürmekteydi. Bu bağlamda, Chicago ekolünün kurucuları Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, ([1925] 1984) insan ekolojisi yaklaşımını bitkilerin biyolojik gelişimine dayalı gözlem ve fikirlerden türetmişti. Buna göre, insan topluluklarının uzamsal yayılımı doğal bir çevrede yetişen bitki örtüsünün gelişimine benzer biçimde ele alınabilirdi çünkü uzamsal düzen ve genişleme olumsal bir gelişimin ürünü olmaktan ziyade belirli bir tutarlılık arz ediyordu ve ancak herhangi bir biyolojik organizmanın katedeceği doğal süreçlerin kavranması yoluyla anlaşılabilirdi. Kent, bu anlamda, ırk-etnisite ve gelir temelinde ve uzamsal olarak farklılaşan bir dizi alt nüfus grubunun bir araya gelmesiyle oluşan, daha üstün bir organizma olarak ortaya çıkıyordu. Bu gruplar doğal bir biçimde hareket etmekteydi ve kolektif-organik bir bütün oluşturmaktaydı. Farklılaşan grupların meydana getirdiği topluluklar kent uzamıyla bir arada yaşam, istila ve kendisinden sonra gelene dev-

retme şeklinde ilişkiye giriyordu. Kent de tıpkı doğada olduğu gibi farklı türlerin yayılımı ve sönümlenmesiyle gelişen yahut durağanlaşan bir organizmaydı (McKenzie, [1925] 1984: 63-79).

Ernest W. Burgess modern kentlerin iç-şehirden (*inner-city*) dışarıya iç içe geçmiş alanlar (*concentric zones*) şeklinde genişlediğini ileri sürdü. Chicago kenti her biri iki mil genişliğinde beş halkadan oluşuyordu. Şehrin merkezinde düşük nüfuslu ve yüksek mülk geliri olan iş-ticaret merkezi yer almaktaydı. Bu merkez geçiş alanı (*zone in transition*) ile çevrelenmişti ki bu alan düşük değerli konutlar, hızlı göç ve derin bir yoksullukla maluldü. Geçiş alanını çevreleyen ve daha dışta kalan diğer halkalar işçi sınıfı ve orta sınıfların yaşadığı refah düzeyi göreli yüksek alanlardan ibaretti. Bu görüşe göre, geçiş alanı temel problemi oluşturmaktaydı; çünkü bu halka şehrin en eski yerleşim yeri olmakla birlikte, iş dünyasına yakın olduğu için kentsel bir dönüşüm geçiremiyordu, dolayısıyla değeri hızla düşen ve yoksullaşan çöküntü mahallelerden ve gettolardan oluşmaktaydı. Konutların değeri düşük olduğu için göçmenlere ve yoksullara geçici konut imkânı sunmaktaydı. Burgess bir davranış örüntüsü olarak göçmen ailelerin bu alanda geçici bir süre meskûn olduğunu ve yeterli ekonomik gelir düzeyine ulaşınca refah seviyesi daha yüksek mahallere taşındığını ileri sürdü. Dolayısıyla bu alan sürekli bir akış üzerine kuruluydu; topluluk bağlarının zayıf olduğu, geleneksel değerlerin yaygın olmadığı ya da yaygın ölçekte paylaşılmadığı mahallelerden oluşuyordu. Bu mahalleler toplumsal olarak karmaşa (*socially disorganised*) halindeydi (Burgess, [1925] 1984: 47-62). Chicago Okulu'nun kurucu unsurlarının insan davranışı ve ekolojik faktörler arasında kurdukları teorik ilişkiden etkilenen araştırmacılar bu bütünleşmemiş arada kalan uzamlarda suçun ve sapmanın nedenlerini aramaya koyulmuşlardı.

Frederic Thrasher (1927) temel bir sapma formu olarak çete meselesini kentin temel sosyal problemlerinden biri olarak kavrayan ilk araştırmacılardan biriydi ve kapsamlı bir çalışma yürütmüştü. Thrasher'in meşhur araştırması *The Gang* Chicago kenti kapsamında 1.313 çete tespit etmiş; bugünden bakıldığında arkaik ve fakat dönemine göre yenilik arz eden mülakat ve katılımcı gözlem gibi nitel araştırma tekniklerini kullanarak çoğunluğunu çocuk ve genç yetişkinlerin oluşturduğu çeteler hakkında bilgi toplamıştı. Odaklaştığı sorunsal çetelerin (*gangs*) nasıl oluştuğu sorusuydu. Ona göre, çete oluşumunun temel nedeni geçiş alanlarından (*transitional zones*) kaynaklanmaktaydı; çete "temelde kendiliğinden oluşmuş ve sonradan çatışma yoluyla bütünleşmiş bir arayer (*interstitial*) grubuydu" (Thrasher, 1927: 57). Binden fazla gözleme dayanarak, gruplararası fizikî çatışmanın grup yapısına tutarlılık ve grup aidiyetine tutunum getirdiğini öne sürmüştü. Çeteler, bir başka çete ile yahut içinde yer aldıkları topluluğun (*community*) diğer üyeleriyle karşılaştıklarında kendiliğinden fakat çatışma yoluyla ayrımlanacak şekilde ortaya çıkan birleşmelerle oluşuyorlardı. Thrasher çete ve çeteleşmenin (*ganging*) Chicago kentinde şiddet suçlarına temel

teşkil eden niceliksel açından son derece ciddi bir problem olduğunu ortaya koymuştu. Aynı şekilde, bir diğer Chicago Okulu mensubu, Frank Tannenbaum (1939) Thrasher'in çete kavramlaştırmasını, gençlerin oyun-yönelimli küçük çaplı hırsızlık gibi faaliyetlerinin topluluğun genel değerleriyle çatışmaya girdiği ölçüde çete oluşumu ve iç tutumunu sağlamlaştırdığı yönünde genişletti. Dükkân soymaktan araba hırsızlığına ve hatta cinayete kadar yetişkinlik çağında meslekî suçlulaşmanın oyun gruplarında, çeteleşme yoluyla sosyalleşme sürecinde şekillendiğini ortaya koydu. Dolayısıyla çete ve çetecilik fizikî şiddet ve saldırı suçlarının yanında aynı zamanda daha ciddi suç eğilimlerinin birincil adımını oluşturuyordu. Çalışmaların ortaya koyduğu husus tehlikeli kalabalıkların mikro profili olan çetenin ceza adaleti yanı sıra sosyal politikalarla da çözülmeyi bekleyen bir sorun olduğunu tespit etmesiydi.

1930'lu yıllarda, Clifford Shaw ve Henry McKay (1942) çocuk suçluluğu, çete ve çeteleşme alanında bir dizi kapsamlı çalışma yürüttüler. Chicago kenti kapsamında bu sorunları çözmek adına sosyal reform programları önerdiler. Shaw ve McKay her bir dairesel alandaki (*zone*) nüfus sayım bilgilerine göre suç ve gelir oranlarını haritalandırdı. Karşılaştırma sonucunda en yüksek suç oranları, Burgess'in ileri sürdüğü gibi, endüstri ve ticaret bölgelerine bitişik düşük gelir seviyeli, çok sayıda göçmen nüfusun yerleşik olduğu bölgelerde ortaya çıktı. Bir başka ifadeyle, suç oranları geçiş alanlarında yüksekti. Araştırmacılar bu bölgede ikamet edenlerin arasında ortak bir bağın bulunmadığı ve birbiriyle rekabet halinde olmalarından ötürü suç, intihar ve hastalık gibi sorunların yüksek bir frekansta seyrettiğini ileri sürdüler. Araştırmacıların yürüttüğü çalışmalar topluluk temelli (*community-based*) müdahale programları ile sonuçlandı. Bu programlar suçun topluluk ölçeğinde yönetimini ileri sürüyordu ve geçiş alanlarında beliren sorunlu nüfusun entegrasyonuyla sınırlıydılar. Bu reform programları 1932 tarihinde Chicago bölgesinde sosyal karmaşanın üstesinden gelecek ve enformel sosyal kontrolü sağlayacak şekilde toplumsal ilişkileri güçlendirmeyi hedefliyorlardı. Altı bölgede yirmi iki mahalli topluluk merkezi kurulmuştu. Bu merkezler kilise, okul, sendika, sosyal birlik ve kulüpleri mahalli problemleri çözmek için harekete geçirmeye çalışmıştı. Bu tip kolektif kuruluşlar çeşitli programlara destek sunarak suç ve sapkınlık gibi sorunları çözmeye çalıştılar ve Amerika'da ulusal ölçekli suç önleme ve refah programlarına örnek oluşturdular (Knepper, 2007: 21). Topluluk temelli çeteleşmeyi ve suçu önleyici projelerin başlatılması modern suç araştırmaları ile sosyal politika arasındaki dolayımsız ilişkiyi de böylece kurmuş oldu.

Chicago Üniversitesi Sosyoloji bölümünün yürüttüğü araştırmalardan türetilen topluluk temelli ve yerel (*local*) müdahalelerle suç yönetimini hedefleyen bu programların uzun süre devam ettiğini görüyoruz. 1950'li yıllarda Robert J. Sampson hükümet istatistiklerinden yola çıkarak "Chicago Semtlerinde İnsani Gelişim Projesi" kapsamında 196 mahallede 12.000 blok ile çalışma yürüttü ve hane halklarıyla yapılan görüşmelerden kapsamlı bulgular elde etti. Sampson, fi-

zikî toplumsal karmaşanın sebebini yoğun bir yoksulluk ve mekân darlığı olarak tespit etmişti. Buna karşın yerleşik bir nüfusun ikamet ettiği ve enformel sosyal kontrol ağlarının işlediği mahallelerde daha az suç ve sapkınlığa rastlamıştı. Bunun üzerine Sampson "kolektif yeterlik" (*collective efficacy*) kavramını sosyal karmaşa nosyonuna karşı inşa etti. Suç, topluluğun ortak değerler oluşturamamasından kaynaklanıyordu ve suçun ortaya çıkışı bir dizi birbiriyle ilintili sebeple bağlantılıydı: yoksulluk, aile dağılması ve ikametgâhın sürekli değişimi. Bu etkenler mahalle gençlerinin anonimliği (tanınmaması), meskûn mahalde komşularla ilişkisizliği ve topluluk değerlerine kayıtsızlığı beraberinde getiriyordu. Bu kayıtsızlıktan ötürü belirli bir mahalde meskûn nüfus park ve sokak gibi kamusal alanlarda kontrol sağlayamıyordu ve bu alanlar suça terk ediliyordu. O mahallin gençleri mahallenin enformel kontrolünden önemli ölçüde bağışıktı çünkü anonim olmak arkadaşlık ilişkilerinin ebeveynler tarafından bilinmemesi demekti. Bu yüzden söz konusu mahalde suç insanların nerede yaşadığından bağımsız olarak yüksekti (Knepper, 2007: 22). Suça mikro düzeyde müdahale bağlamında, Sampson mekânların dönüştürülmesini önerdi. Kolektif yeterliliği tesis etmek ve karmaşayı önlemek uzun dönemli bir stratejik hedefti. Dolayısıyla küçük hedeflerin gerçekleştirilmesi suretiyle mahallelerin dönüşümü sağlanmalıydı. Buna göre, yüksek düzeyde suç faaliyeti sahası haline gelmiş mahallelerin belirlenmesi, binaların çöplerden ve duvar yazılarından arındırılması, gençlerin yetişkinlerle ilişki kurmasını sağlayacak programların desteklenmesi, insanların ev almalarını sağlayarak sürekli ikametgâh değişiminin azaltılması, konut desteği kapsamında yapılan kamu binalarının çeşitli mahaller arasında paylaştırılması, altyapı ve güvenlik, sağlık ve gönüllü kamu hizmetlerinin sorunlu mahallerde artırılması gibi mikro ölçekli sosyal politikalar öne sürülmeliydi (23).

Modern suç araştırmalarının ortaya koyduğu bulgular yönetimsel siyasal aklın farklı düzeyde sosyal politika teknolojilerinin işletilmesiyle sorunlu görülen nüfusu, kent uzamını ve nüfusun kent uzamıyla kurduğu ilişkiyi düzenleme ve denetleme imkânı vermişti. Bu araştırmaların önvarsayımı düzen fikriydi ve patolojik olarak görülüp müdahale edilmesi gereken, aşağıda göreceğimiz gibi, bu fikrin kuramsal dayanaklarıyla yakından ilişkilidir.

Suç kuramlarına yönelim

Erken dönem Chicago Okulu, suçun toplumsal arka planını serimlemeye koyulduğunda, ekolojik yaklaşımı daha genel toplumsal yapıyla ilişkilendirmiş ve Durkheim'ın görüşlerinin etkisi altında kalmıştır. Ernest Burgess'in Chicago şehrinin belirli bir düzenle iç içe halkalar halinde genişlediği yaklaşımı okulun ürettiği hemen her çalışmada bir nevi kuramsal hareket noktası haline gelerek suçu sorunsallaştıran araştırmaların düşünsel zeminini oluşturmuştu. Ekolojik yaklaşımı benimseyen Chicago ekolü, uzamsal yayılma ve karşılaşmalar-

dan kaynaklı, farklı alt-grupların birbiriyle girdiği uzlaştırılamaz çatışma fikrinden hareketle öne sürdüğü karmaşa (*disorganisation*) düşüncesini Durkheim'ın kuralsızlık fikrine dayandırmıştı (Taylor vd. 1973: 124). Buna göre, yukarıda ifade edildiği gibi, insanın içinde yaşadığı çevre insan davranışları ve eğilimleri üzerinde etkide bulunmaktaydı; geçiş alanlarında yaşanan sürekli nüfus çevrimi ve bunun neticesinde yerleşik ahlâki değerlerin mevcut olmayışı kuralsızlık ve karmaşa durumunu meydana getirmekteydi. Bu kavrayışın temel sonucu, suçun ekolojik faktörlerin bir sonucu olarak kent uzamında ortaya çıkması ve tıpkı Durkheim'ın öne sürdüğü şekilde, "şeyler" gibi incelenmesi gereken normal bir "olgu" olarak ele alınmasıdır. Durkheim toplumsal bütünleşme gibi soyut bir fikri, pozitivist bir metodoloji izleyerek, ampirik düzlemde evlilik durumu ve intihar oranları aracılığıyla incelemişti. Suç ve sapma sorunlarıyla ilgilenen Chicago araştırmacıları da toplumsal düzensizliği kent uzamının çöküntü haline gelmesi ve çetelerin oluşumu dolayımıyla, yani dışarıda gözlemlenebilir ve incelenebilir olguları ele alarak nesneleştirdiler. Başka bir ifadeyle, normdan sapma (*deviancy*) toplumsal düzenin yokluğunda ortaya çıkan bir davranış biçimiydi ve belirli olguların incelenmesiyle açıklanabilirdi (59). Mahalle koşulları, etnik grupların gettolaşması, fiziksel şiddet ve çeteleşme ampirik dünyada gözlemlenebilir ve insan davranışı üzerinde baskı yapabilir unsurlardı. Dikkate değer olan ise çetelerin karmaşa içindeki düzene tekabül eden kolektif aidiyetler olmasıydı; çeteleşme normsuzluk durumuna verilen kolektif temsilî bir yanıttı.

Bu noktada, erken dönem Chicago araştırmacılarının sosyal politika üretme kaygısıyla neden şiddet, çeteleşme, göçmenlik ve yoksulluk gibi sorunlara yaklaştıklarını anlayabilmek için, herhangi bir genel sosyoloji ve kriminoloji kitabında yer alabilecek Durkheimcı anomalinin, yani suçun, her toplumda mevcut normal bir olgu olduğu ve kolektif bilinç ve dayanışmanın sürdürülmesi için gerekli olduğu önermesinin ötesine geçmekte fayda var. Mesele esasında, Chicago araştırmacılarının metodolojik perspektiflerinde zımnen mevcut olan "düzen" kavrayışında yatmaktadır. Durkheimcı pozitivist sosyolojik yönteme, bir başka deyişle, teori ile inceleme nesnesi arasında kurulan epistemik ilişkinin doğasına bakılırsa, mesele sorunsalın nasıl kavramlaştırıldığı ve ampirik düzlemde fenomenlerle nasıl ilişkilendirildiğinde düğümlenmektedir. Toplum kavramının imkânlılığı temelinde, kolektif temsilî formların analizine dayalı sosyolojik yaklaşım, o dönemin hakim paradigmasıydı; bu nedenle erken dönem Chicago Okulu üyeleri karmaşanın hüküm sürdüğü her alana eğildiklerinde düzensizliklerden ziyade düzenlilikler tespit ettiler (Downes ve Rock, 2007: 57). Bu epistemik eğilim de anormalin içinde normalliğin görülmesini sağlayan rasyonel bir analiz biçimiydi ve suç davranışına ilişkin bir *modus operandi* açıklamalar demetini beraberinde getiriyordu; toplumsal düzene tehdit oluşturan suç ve sapma gibi eğilimlerin iç işleyiş mantıklarını ve yapılarını açığa çıkararak irrasyonel olanın arkasındaki rasyonaliteye işaret ediyorlardı (Snodgrass, 1972: 124-203). Araştır-

macıların bu hedefi modern refah devletinin yoksulluk ve suça ilişkin yönetimsel mantığıyla örtüşüyordu; suçun nedenlerinin anlaşılması ve açıklanması ile sorunlu nüfusların denetimi temel hedefti (Garland, 1990; Knepper, 2007: 20-28). Gerçekten erken dönem Chicago araştırmacılarının çalışmalarına ve örneklemlerine bakıldığında çete gibi, kalabalıkların mikro temelde oluşum formlarına ve hangi süreçlerle bu formların oluştuğuna dikkati çekmişlerdi (Snodgrass, 1973, 1976). Fiziksel şiddet, mülke yönelik suçlara eğilimin yanı sıra, belirli bir alanda tanımlanabilir kolektif bir birliktelik hali olarak çeteler suç gibi soyut bir fikrin ampirik dünyadaki temsiliydiler ve daha geniş kalabalıkların suçlu davranışı hakkında fikir veriyorlardı. Bu yüzden çetelerin iç düzenliliklerinin ve örgütlenmelerinin anlaşılması ve açıklanması, tıpkı yukarıda Durkheim'ın dediği gibi, toplumsal hastalıkların teşhisi ve iyileştirilmesi açısından önem arz etmekteydi ve modern cezai-refah devletinin işlerliği için gerekliydi. Sosyal politika, Chicago kenti örneğinde olduğu gibi, suç araştırmaları kapsamında sorunsallaştırılan ve bu araştırmalarla bilgisi üretilen nüfusa ilişkin iktidar teknolojileriyle yerel ölçekte devreye giriyordu.

Açıktır ki erken dönem Chicago sosyal bilimsel araştırmalarından üretilen sosyal politikalar toplulukları (*communities*) sosyal sorun dolayımıyla bir bütünlük olarak kurmakla kalmayıp aynı zamanda bu bütünselliği koruma disiplin ve teknolojisinin stratejik söylemsel uğrağını oluşturmaktadır. Kent uzamında suç dağınık başıbozuk kitlelerin yönelim gösterdiği ve düzen fikrine tehdit oluşturan bir sorun alanı olarak çözülmesi gereken bir meseleydi. Ekonomik krizler, devrimci kalkışmalar, doğal felaketler ve savaşlar şiddetin yıkıcılığının ve mülkiyet düzeninin kırılganlığının beliriverdiği altüst oluş anlarıydı; bilhassa Batı merkezli ulus-devlet ölçekli iktidar şebekelerinin sarsıldığı bu altüst oluşlara imkân vermemek için güvenlik tesis etmek ve refahı artırmak, böylece düzeni temin etmek durumundaydılar.

İkinci Dünya savaşı sonrası Batı Avrupa ülkelerinde izlenen refah politikalarının sonucunda yoksulluk ve eşitsizlik mutlak bir sosyal sorun olmaktan çıkmış ve göreli olarak tanımlanmaya başlamıştı. Bu noktada kritik olan husus Amerika ve Kuzey Avrupa ülkelerinde ekonomik genişleme ve refahtaki yükselişle birlikte suçun düşüş göstermesidir (Rosenfeld ve Messner, 2009). İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, yaygın birikim rejiminden yoğun birikim rejimine geçişle birlikte yeni bir üretim rejimi ve sermaye aksiyomatiğinin geçerli olmaya başladığı bir uğraktı. Fordizm'de somutlanan standart, kitle üretim ve tüketimi Batı refah rejimlerinin temelini oluşturmuştu (Jessop, 1996). Bu nedenle suçun bir sosyal sorun olarak belirişi ve kodlanışı değişecek ve buna tekabül eden sosyal siyasaların önerisi de farklılaşacaktı. Baskı kuramı ve Amerikan alt-kültür kuramlarının önermeleri bu dönemdeki sosyal politika teknolojilerine şekil vermiştir.

Baskı ve alt-kültür kuramları

Erken dönem Chicago ekolü araştırmacıları suçu bireysel faktörlerden arındırmış ve ekolojik ve toplumsal güçlerin kesişim noktasında kavramıştı. Geçiş alanlarında yetişen genç nüfus, yerleşik toplumsal normlardan ve böylece enformel kontrol yoksunluğundan ötürü suç ve sapkınlık eğilimi gösteriyordu. Sosyal karmaşanın hakim olduğu bu alanlarda çocuk suçluluğu kültürel olarak bir kuşaktan diğerine aktarılmaktaydı. Chicago tedrisatından geçmiş Edwin H. Sutherland suçlu kültürel kodların bir kuşaktan diğerine nasıl aktarıldığını açıklamak için "farklılaşan birliktelik" (*differential association*) yaklaşımını geliştirdi. Bu yaklaşıma göre suç tıpkı diğer davranışlar gibi öğrenilerek kazanılıyordu. Suçun öğrenilmesi ise suçu olumlayan görsel-sözel-bedensel mesajlara psiko-sosyal bir maruz kalma durumuyla mümkün oluyordu. Kurala uyan mesajlara kıyasla, kuralı ihlal eden mesajlara aşırı şekilde maruz kalmak suç eğilimini güçlendirmekteydi (Sutherland ve Cressey, 1974). Bu mesajlar sadece suçlu gruplardan gelmek durumunda değildi, herhangi bir kimseden gelebilirdi ve fakat mesajı gönderenin, mesajın içeriğindeki ana-akım normlardan ve değerlerden suçu olumlayacak ölçüde farklılık yaratması suç eğilimleri meydana getiriyordu. Suç kodunun öğrenilmesi suçun tekniğini, argo lisanını, özel yetilerini ve değerler kümesini de içerdiği için ana-akım geniş toplumsal kültürün dışında ayrı bir suçlu alt-kültürü meydana getiriyordu (Sutherland, 1947: 5-7). Sutherland erken dönem çalışmalarında suçlu alt-kültürünü ve suçun nasıl meslekleştiğini en ince detaylarına kadar incelemişti (Sutherland, 1937).

Suçun meslekileşmesi ve suçlu alt-kültürünün varlığı toplumsal kültürel normlarla ekonomik yapı arasındaki sorunlu ilişkiyi gündeme getirmişti. Robert Merton yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra sosyal bilimlere damgasını vuran meşhur *Social Structure and Anomie* (1938) isimli makalesinde Amerikan toplumunda maddi ve sembolik başarıya olan kültürel vurgu ile her bireyin toplumsal konumundan bağımsız bir biçimde bu başarı ölçütlerini yerine getirme beklentisinin bireyler üzerinde baskı oluşturduğunu ileri sürmüştü. Oluşan baskıya karşı bireyler bir uyarlanma (*adaptation*) süreci geçirmekteydiler. Suç ise, bu uyarlanma sürecinde, bireylerin mevcut kültürel değerleri kabulüne rağmen meşru yollardan bu değerlere ulaşmayı reddettiği durumlarda ortaya çıkıyordu ve bu anlamda suç bireysel ölçekte yaratıcı bir uyarlanma biçimiydi. Bu yaklaşım pek çok araştırmacıya ilham verecek ve sosyal politik programatiği-teknolojiyi değiştirecekti.

Refahın arttığı ama refaha ulaşmanın araçlarının eşitsiz dağıldığı bir toplumsal oluşumda, dezavantajlı alt-sınıf gençler en fazla baskılanan kesim olarak ortaya çıkmaktaydı. Albert Cohen (1955) Chicago'da gençlerin çeteleşme süreçleri üzerine yaptığı çalışmasında, çetelerin ana-akım Amerikan kültüründen farklı bir değerler sistemine sahip bir alt-kültür oluşumuna tekabül ettiğini öne sür-

dü. Tıpkı Sutherland'in ifade ettiği gibi, Cohen gençlerin kendine has argo dağarcıkları, davranış eğilimleri ve kendi aralarında paylaştıkları değerler kümesi olduğunu tespit etmişti. Alt-kültürel suç ve şiddet oluşumu statü hüsranı (*status frustration*) sonucunda ortaya çıkan bir anksiyete haliydi ve Merton'un ifade ettiği gibi, orta sınıf değerlerin hakim olduğu bir topluma uyarlanma biçimiydi. Bir uyarlanma biçimi olarak alt-kültür ve çeteler toplumun yoksul kesimlerinden, işçi sınıfına mensup ailelerden gelen gençlerden oluşuyordu. Ergenlik çağındaki bu gruplar şiddet ve erkek egemen kültüre yatkındılar genellikle ve kısa erimli hazları elde etmeye yönelimliydiler. Cohen'e göre bu nitelikleriyle de ana-akım değerleri tersyüz ediyorlardı. Maddi bolluk döneminde yoksul olan bu kesimler suç ve şiddet içeren davranışlarıyla ana-akım değerlere karşı reaksiyon oluşturarak (*reaction formation*) kolektif bir yanıt vermekteydiler.

Richard Cloward ve Lloyd Ohlin (1960) statü hüsranının bireysel boyutuna karşı işçi sınıfının kolektif reaksiyonuna odaklaşmıştı. Merton'un meşru amaçlar karşısında alt-sınıf toplumsal konumdan dolayı refaha ulaştıracak araçların yetersizliği argümanını, Cloward ve Ohlin araçların birer fırsat yapısına tekabül ettiğini ileri sürerek geliştirdi. Kuralsızlık fırsatların herkese eşit ölçüde sunulmadığı bir durumda ortaya çıkıyordu. Bu anlamda kritik eşik belirli amaçlarla o amaçları elde etmek için gereken fırsatlar arasındaki bağın koptuğu duruma tekabül ediyordu. Eşit fırsatlar ideolojisinin toplumsal ölçekte egemenliğine rağmen, toplumsal yapıda farklı konumları işgal eden bireylerin genel başarı hedeflerine ulaşma şansları da farklılaşmış durumdaydı. (Cloward ve Ohlin, 1960: 85). Fırsat kuramı şeklinde ifade edilen bu yaklaşımın vurgusu, maddi ve sembolik başarı elde edebilmek için meşru ve gayri meşru araçların mevcudiyetine göre suçlu alt-kültürünün farklılaşacağı şeklindeydi. Yani tek bir alt-kültür söz konusu değildi. Ayrıca orta sınıf statüden ziyade yoksul mahallerde yüksek statü alt-sınıfsal kesimlerin değerleriyle belirleniyordu. Buna göre, suçlu alt-kültürü (*criminal subculture*), kendi değerlerine sahipti ve başarılı bir suçlunun belirli bir yoksul mahallede o mahallenin gençleri ile ilişki kurması ve onlar için örnek-model oluşturması yoluyla gelişebilirdi. Başarılı suçlu örnek-modellerinin olmadığı ama sosyal açıdan karmaşanın hüküm sürdüğü mahallerde çatışmacı alt-kültür (*conflict subculture*) ortaya çıkma eğilimindeydi, çünkü meşru ve gayri meşru fırsatların yokluğunda statü ancak şiddet ve kavgaya dayalı güç gösterisiyle elde edilebiliyordu. Geri çekilmeci alt-kültür (*retreatist subculture*) ise meşru-gayri meşru tüm fırsatların mümkün olmadığı ve sadece uyuşturucu tüketiminin tek kaçış olduğu bir durumda ortaya çıkma eğilimindeydi.

Baskı kuramı (*Strain Theory*) adı altında toplanabilecek bu yaklaşımların topluluk temelinde bireyi mevcut üretim ve birikim rejimleriyle uyumlandırmayı amaçlayan sosyal politikaların değişmesinde etkili olduğu ileri sürülebilir: Baskı kuramı açısından suç mutlak yoksulluk ve eşitsizlik durumunda ortaya çıkan bir olgu değildir. İnsanların eşit fırsatlara sahip olmasını engelleyen bir ekono-

mik sistemde suçluluk göreli yoksulluğun ürünüdür; çünkü suç İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, artan refah koşullarında giderek azalmasına karşın halen mevcut olan bir sosyal sorun görünümü almıştı (Knepper, 2007: 25). Dolayısıyla alt-sınıfların göreli eşitsiz konumu düzeltilmeli ve sistem içerisinde eşit fırsatlara sahip olacak şekilde desteklenmeli ve böylece üretken bedenler halinde kapitalist aksiyomatiğin işleyişi ile uyumlandırılmalıydı.

Farklılaşan fırsat yapısına ilişkin getirilen yaklaşım 1960'lı yıllarda Amerika'da yerel ve federal (ulusal) ölçekte pek çok sosyal politika programının geliştirilmesinde rol oynadı. Suç araştırma ve kuramları daha makro yönetimsel tekniklerin devletin sosyal eliyle işlerliğe konulmasını ima ediyordu. Söz konusu kuramların çoğu çeteleşme, suç ve şiddetin ergenlik dönemi ve erken yetişkinlik çağında ortaya çıkan problemleri ele alması nedeniyle, bu programların pek çoğu gençleri hedef grup olarak belirledi. Bunlar arasında en bilineni Gençlik Hareketi (*Mobilization of Youth*) programıydı. Program New York'un yoksul mahallelerinde başlatılmıştı. Temel amacı tıpkı Cloward ve Ohlin'in öne sürdüğü gibi fırsatları eşitlemekti, bu nedenle istihdam fırsatları artırmayı hedeflemişti. Meslekî eğitim, beceri geliştirme ve etnik kökenli-azınlık gruplarından gelen gençler için işyerinde ayrımcılığı önlemeyi hedefleyen programlar dezavantajlı olduğu düşünülen gruplara sunuldu. Bu program dönemin Amerikan Başkanı Lyndon Johnson'ın Yoksullukla Savaş (War on Poverty) politikası kapsamında uygulanan çok sayıda programa model oluşturdu (26). Bu bağlamda, suçun yönetimi bir dışsallık şeklinde orta çıkmıştı; suçla mücadele kapsamında alınan sosyal politik önlemlerin maliyetleri refah devletinin üzerine binmişti ve suç önleme programları düşünülenin aksine ceza adaleti bütçesinden değil, refah bütçesinden karşılanıyordu (21). Açıkça görüyoruz ki baskı kuramı, alt-kültür ve farklılaşan fırsatlar kuramları topluluk bazlı çocuk suçluluğuyla mücadele gibi mikro temelli sosyal politikaları yoksullukla ve fırsat eşitsizliğiyle mücadele gibi daha genel kamusal ölçeğe taşıdı. Böylece işçi sınıfının erilliğe ve otonomiye vurgu yapan kendine özgü değerleri ile başarı ve hırsa dayalı piyasa mantığı arasındaki gerilim ulusal çapta uygulamaya konan yoksulluğu azaltıcı Keynesyen makro politikalar aracılığıyla hafifletilmekteydi. Öte yandan aksi halde suçlu olacak, çatışacak veya geri çekilecek işçi sınıfının atıl kalan genç nüfuslarını üretim ve istihdam rejimine tabi kılacak programlar devreye sokularak bu gruplar daha geniş ölçekli bir iktidar şebekesinin denetimine yerleştirilmekteydi.

Kolektiften bireye: Suça ilişkin akademik söylemlerin dönüşümü

1960'lı yıllarda Keynesyen politikaların öncülüğünde, Fordist fabrika rejimine dayanan kitle üretim ve tüketimi içeren refah devleti suçu yoksulluk ve toplumsal eşitsizliğin bir sonucu olarak sorunsallaştırmıştı: Orta sınıf norm norm ve değerler (refah, konfor, sabit kariyer) alt-sınıfsal konum ve değerlerle çatışıyor-

du. Suç meselesi, kolektif büyüklükler şeklinde tanımlanan çeteler ve ait oldukları alt-kültürel oluşumun kavranmasını gerektiriyordu. Batı polis-güvenlik aygıtları bu patolojik oluşumlara yönelmiş ve bu patolojileri akademik söylemin nesnesi haline getirmişti. Etiyolojik (*aetiological*) yaklaşımlar "düzen" sorunsalı ekseninde akademik-sosyolojik söylemlerin belirleyicisiydi: Niçin bazı insanlar kuralları çiğniyor ve normları ihlal ediyordu? Sutherland'dan alt-kültür kuramcılarına egemen bakış açısı suça sebebiyet veren eğilimlere (*dispositions*) odaklaşmıştı; eğilimsel suç kuramları suç ve sapmaya ilişkin ana-akım akademik söylemdi (Hayward, 2007: 233). İkinci Dünya Savaşı sonrası refah yıllarında, Batı'da, suça ilişkin sosyal politika-kamu siyasaları norm ihlal eden sapkın mikro-kolektif oluşumları ya topluluk temelli proje ve programlarla ya da refah devletinin cezalandırma ve yeniden topluma kazandırma teknikleriyle belirli bir düzenleme rejimine tabi tutuyordu (Garland, 1990; Young, 1999).

Keynesyen-refah uzlaşısının 1970'lerden itibaren tıkanması yeni bir üretim ve birikim rejimini beraberinde getirdi. Fordizmden post-Fordizme kayış emek süreçlerinde ve üretimin toplumsal örgütlenmesinde dramatik değişimler meydana getirdi; Keynesyen-refah rejimi yerini eksenini serbest piyasa mantığının belirlediği, herkesin bütçesi ve katkısı oranında sosyal korumadan yararlanabildiği çalıştırma (*workfare*) rejimine bıraktı (Aglietta; 1979; Lipietz, 1989; Jessop, 1990, 1997). Sabit, standart üretim örgütlenmesi ve fabrika rejimine dayalı emek süreçlerinden talebe göre, farklılaşmış üretimi baz alan esnek uzmanlaşmaya dayalı üretim süreçlerine geçiş (Piore ve Sabel, 1984) kariyer ve iş güvencesi gibi kavramları ortadan kaldırarak çalışan bireylerin yarınını belirsizleştirdi ve bu kesimleri güvenceden yoksun bıraktı (Sennett, 1998). Kültürel ifadesini geç modernite (*late modernity*) kavramında bulan bu süreç, anakronik bir deyişle ifade edilirse, "katı olan her şeyin buharlaştığı" (Berman, 1989), gelecek güvencesinin olmadığı bir "risk toplumunda" (Beck, 1992) birey olmak, bir yanda, sınırsız arzu ve isteklerin bireysel özgüllüğüne vurgu yapan tüketim kalite ve düzeyiyle özdeşleştirilmekteydi. Öte yandan birey olmak riskli ve belirsiz bir gelecek karşısında bireyin hiçbir güvencesinin olmadığı toplumsallık koşulunda anlamını buluyordu. Piyasa güçlerinin ve değerlerinin tüketim ideolojisini pompaladığı geç modernite döneminde Batı metropollerinin kent uzamının güvenlik bakımından daha belirsiz bir hal aldığı ileri sürüldü. Buna göre tüketim kültürü medya ve iletişim teknolojileriyle daha kuşatıcı hale gelmekte ve suç eğilimini tetiklemekteydi (Hayward, 2004; Hayward ve Presdee, 2010). Öyle ki bireylerin kültürel olarak içerildiği fakat maddi anlamda dışlandığı bir uzamda eşitlikçi bir toplum tahayyülünden giderek uzaklaşıldığı aşikâr hale geldi (Young, 1999). Kaygan ve kırılgan bir zeminde tutunmaya, bir sabite oluşturmaya çalışan birey varoluşsal bir güvencesizlikle (*ontological insecurity*) mesul oldu. Birey böylece güvenlik aygıtının, suç ve cezalandırmaya ilişkin akademik söylemin odağına yerleşti.

Batı'da bireyin yeniden ön plana çıktığı geç modernitede, suç ve sapkınlığın doğasına ilişkin akademik söylem ve iktidar teknolojilerinin de dönüştüğünü görüyoruz. 1980'lere gelindiğinde Batılı siyasal otoriteler eğilimsel suç kuramlarının suçun nedenlerini saptamadaki yetersizliğinden rahatsızdı ve suç oranlarında belirgin bir artış söz konusuydu. 1970-1980'ler boyunca yeniden tırmanışa geçen suç ve mükerrer suçluluk oranlarıyla birlikte, siyasal otoriteler ve ceza adaleti otoriteleri sosyal eşitsizlik, yoksunluk ve adalet temalarına dayalı suç kuramlarının öne sürdüğü sosyal politik önermelerden uzaklaşarak toplumsal kontrolün tesisi meselesine odaklaştı. Aynı dönemde dünyada muhafazakâr sağın yükselişiyle birlikte, pek çok kriminolog klasik suç okulunun, Bentham ve Beccaria'nın fayda-maliyet temelinde suç analizine başvurdu (Hayward, 2007: 234). Neoliberal yönetimsel aklın ürünü olarak düşünülebilecek yeni yönetimsel siyasal akıl yeni bir güvenlik aygıtını devreye soktu (Garland, 2000: 170). Neoliberal piyasa mantığına içkin olan güvenlik teknolojileri Batılı modern sosyal-cezai devletin suç ve suçluyla mücadele kavrayışını değiştirdi (Özkazanç, 2007). Bu aygıtın tanımlayıcı özelliği cezalandırma, caydırma ve reforma dayalı siyasalardan ayrılıp suçu önleme, zararı azaltma ve risk yönetimine doğru yeni bir yönetimsel aklı devreye sokmasıydı (Garland, 2000: 171). Neticesinde, Durkheimcı epistemolojiden, yapısalcı-işlevci analiz ve kuralsızlık yaklaşımından hareket eden suç kuramlarının ve bu kuramlardan türetilen sosyal politikaların değiştiğini, bireysel-rasyonel karar temelli yaklaşımın yeniden merkeze kaydığını görüyoruz. Bireyin toplumsal değerleri ne ölçüde içselleştirdiği, tercihlerinin ne gibi bilişsel süreçlerden geçerek norm ihlali davranışının ortaya çıktığı temel sorunsal haline geldi. Etiyolojik-eğilimsel suç yaklaşımları yerini açıklama kaygısından kontrol saplantısına bıraktı. Sosyal kontrol kuramı bu süreci inceleyen çeşitli yaklaşımların tamamını çerçeveleyen başat yaklaşım olarak belirmektedir.

Sosyal kontrol kuramı

Sosyal kontrol kuramı insanların sapma davranışından ziyade mevcut normlara neden uyduklarını temel soru olarak öne sürer; sorulması gereken soru insanların neden suç işledikleri değil, çoğu insanın niçin kurallara uyduğudur. Kurallarla uyumlu insan davranışı açıklanması gereken bir hususdur; bu bağlamda, sosyal kontrol yaklaşımı uyum davranışını etkileyen kısıtları ele alır. Sosyal-psikolojik çok sayıda sosyal kontrol kuramı mevcut olmasına karşın Travis Hirschi'nin (1969) "sosyal bağ" yaklaşımı en geniş kapsamlı açıklama olarak öne çıkmaktadır. Buna göre, "sosyal bağ" dört temel bileşen üzerinden değerlendirilmektedir: ilişkilenme (*attachment*), katılım (*involvement*), inanç (*belief*) ve bağlılık (*commitment*). Bu dört bileşen birbiriyle bağlantılıdır ve normlara uyma davranışının belirleyicisidir. İlişkilenme psiko-sosyal bir kavram olarak ergenlik çağında gençlerin öteki ile kurduğu duygulanımsal bağları ifade eder; öteki genellikle

ebeveyn, arkadaş ve okul şeklinde ifade edilebilir. Ötekiyle zayıf bir şekilde ilişkilenen ergenler diğerlerinin görüşleri hakkında kayıtsızdır ve sapkınlık yönelimi bu kayıtsızlık temelinde yüksektir. Katılım, ergenlik çağındakilerin toplumca genel kabul gören faaliyetlerde yer almasını ifade eder. Bağlılık ise sapkın davranışı gerçekleştirme neticesinde ortaya çıkacak olumsuz durum ile normlara uyulduğu takdirde ortaya çıkacak kazancın karşılaştırılmasını işaret eder. İnanç ise toplumsal normlara saygı şeklinde ifade edilebilir: Toplumsal değerlere saygıyla yetişen bir kimsenin normları ve hukuk kurallarını ihlal edecek bir davranışı gerçekleştirmesi beklenmez. Hirschi bu dört temel bileşenin sosyal bağı oluşturduğunu savlar ve vicdan fikrini bu bileşenlerin yarattığı ortak dokuya yerleştirir.

Hirschi'nin sosyal bağ yaklaşımından hareketle, Hirschi ve Gottredson (1990) test edilebilir ve ölçülebilir genel bir suç kuramı oluşturmaya çalıştılar ve bu bağlamda insanların toplumun genel değerlerine bağlı olmadıkları takdirde suç eylemine kalkışabileceklerini ifade ettiler. Suça ilişkin yönelim ve motivasyon insan doğasının bir parçasıdır ve formel yahut enformel yaptırıma dayalı sonuçlardan çekinmedikleri takdirde, her insan suç işleyebilir. Bu anlamda suç tipleri arasında farklılaştırma anlamlı değildir çünkü suçlu tipleri farklılaşmaz; insanlar sadece belirli faaliyetlere yatkınlık bakımından farklılık göstermektedirler. Suçluluk bireylerin suça yatkınlığındaki yukarıda ifade edilen bileşenlere göre belirlenmiş sabit/değişmeyen farklılıklardır ve suç da bir olay olarak çeşitli faktörler göz önünde tutularak açıklanmalıdır. Bu bakımdan, suç belirli koşulların oluşmasıyla mümkün olur; mağdur ve failin zamansal ve uzamsal açıdan bir araya gelmesinde ifade bulan fırsat kavramı dikkate alınmalıdır. Sosyal bağ dokusunu oluşturan dört ana unsurdan, bir başka deyişle, öz-kontrolden (*self-control*) yoksun kişilerin belirli fırsatları değerlendirmesi neticesinde normu ihlal davranışı ortaya çıkar. Sosyal kontrol teorisi suçu birey temelli kavrar ve rasyonel tercihlerin sonucu olarak görür.

Öz-kontrol yaklaşımı tercihlerin bireysel analizini ortaya koyduğu için suçlu davranışının ortaya çıkışını fayda ve maliyet karşılaştırmasından geçen bilişsel süreçlerin önemiyle açıklar (Cornish ve Clarke, 1986). Bu yaklaşıma göre, suç, gündelik hayatın akışında rutinleşmiş belirli faaliyetlerin sonucunda ve ancak alt edilebilir bir potansiyel mağdur-açık hedef, gözünü karartmış bir fail ve her ikisini bir araya getiren fırsatın doğması halinde ortaya çıkan bir olaydır (Cohen ve Felson, 1979). Müdahale edilmesi gereken ise suçun ortaya çıkışına imkân verecek fırsatları minimuma indirmektir. Rasyonel tercihler kuramının uygulama alanı olarak durumsal suç önleme (*situational crime prevention*) yaklaşımlarının öne çıktığını görüyoruz. Fiziksel güvenliğin kamusal ve özel en üst düzey denetimi durumsal suç önleme stratejilerinde açığa çıkmaktadır: kamerayla gözetleme, dijital finansal veri şifreleme, demirlikli pencereler, iş alanlarının ve meskûn mahallerin güvenlik odaklı uzamsal-çevresel tasarımları, daha iyi kilitler ve kapı gübekleri (Hayward, 2007: 235). Tüm bu uygulamaların temeli suç davranışı-

nı pekiştirecek ve bireyi rasyonel anlamda norm ihlaline yönlendirecek çevresel fırsatların engellenmesi ve ortadan kaldırılmasına dayanır. Kapalı devre kamera sistemi (CCTV) ile gözetleme, bahçelere ve garajlara spot lambalar, binaların ve yerleşim yerlerinin hırsızlık ve soygun gibi suçlara elvermeyecek şekilde birbirini gözetler biçimde tasarlanması durumsal suç önleme yaklaşımlarının temel önleyici programları olarak öne çıkar (Clarke ve Hope, 1984). Uzamın mimari tanzimi yoluyla denetlenmesi rasyonel bir karar olarak suçun maliyetini artıracak ve eylemi caydıracaktır (Brantingham ve Brantingham, 1991, 1993).

Sosyal kontrol teorisi suç ve sosyal politika arasındaki bağıntıyı ortadan kaldırarak daha teknik ve özelleşmiş bir güvenlik aygıtının denetimine vurgu yapar. Kendine yeter ve davranışının sonuçlarını öngörebilir birey kavramının, on dokuzuncu yüzyıl Viktoryen dönemini anımsatacak şekilde, modern devletin ceza, güvenlik ve sosyal politikalarının hareket noktası haline geldiğini görüyoruz. Suçun arkasındaki toplumsal koşul ve nedenlerin kavranması yoluyla önlenmesi düşüncesi yerini bireysel tercihlerin analizine dayalı suç çözümlemelerine bırakmaktadır. Suçun bireylerin dışında (*out-there*) olgusal kavranması gereken bir görüngü olarak ele alınışından bireysel düzeyde bir tercih olarak kavranışına doğru radikal söylemsel bir geçişle karşı karşıyayız bu anlamda. Böylece akademik suç araştırmalarının kuramsal merkezi suçluların bilişsel, rasyonel karar-alım süreçlerine odaklaşmaktadır (Clarke ve Cornish, 1985). 1980'lerden günümüze suçlu olarak kodlananların bireysel bilişsel süreçleri kriminologların ajandasında yer tutmaktadır. Sosyal politika yönelimli nüfusun alt-sınıfsal gruplarından gelen dezavantajlı kesimlerinin örgütlü üretim ve birikim rejimine uyumlu, üretken bedenler olarak yeniden kazandırılmasını hedefleyen cezai-sosyal refah devleti programları ağırlığını böylece kaybetmektedir. Başını özellikle Amerikan pozitivist, nicel sosyal-psikolojik suç araştırmalarının çektiği çalışmaların kuramsal ve pratik yeni hedefinin yarı-deneysel analizlerle bireysel suçluların, özellikle hırsızlık ve soygun gibi mülkiyete yönelik suçlarda, karar alım süreçlerinin haritalandırılması olduğu görülmektedir (Logie vd. 1992; Nee ve Meenaghan, 2006; Nee ve Ward, 2015).

Sosyal kontrol kuramının toplumsal ölçekte uygulama alanının kısıtlı olduğu görüyoruz; ulusal hükümetin suçla mücadele programları yerine daha çok yerel yönetimler düzeyinde suçu bireysel temelde önlemeye yönelik projeler öne çıkmaktadır. Refah siyasaları kapsamında suçluyu yeniden topluma kazandırma, aktif müdahale ve ceza artırımı gibi programlardan ziyade gençlerin boş zaman faaliyetlerinin denetlendiği ve çocuk yetiştirme projelerinin desteklendiği programlarla suç yönetimi şekillenmektedir. Rasyonel tercihler kuramının bireyin fayda-maliyet analizinin davranışları şekillendirdiği varsayımından hareketle, örneğin, alkollü içecek fiyatlarını artırmak ve belirli mahallerde yasaklamak suçun maliyetini otorite için düşürürken birey için de artırmaktadır (Knepper, 2007: 30-31). Modern devlet aygıtı suçun nedenlerinden ziyade fırsatlarını sınırlamaya, suç

risklerini bertaraf etmeye, maliyetleri azaltmaya ve suçu teşvik edici unsurları kısıtlamaya yönelmektedir. Suç fırsatının oluşumunu engelleyecek programlar ve eylemler suçu önlemede en önemli önleyici teknikler haline gelmektedir.

Kitlesel kapatma

Öte yandan, suça ilişkin yaklaşımı ve suçun açıklanışını bireyselleştirirken, cezalandırmayı kitleselleştiren bir Batı güvenlik aygıtı ile karşı karşıyayız. 1990'lardan günümüze, Batı metropollerinde gündelik hayatın kolektif niteliği devlet aygıtının inceleme ve müdahale alanı olmaktan çıkarken, suçluları cezalandırma rejimi kitlesel ölçeğe ulaşmıştır (Wacquant, 2002). Sermayenin daha önce girmemiş olduğu coğrafyalara küreselleşme süreciyle birlikte sınırsız bir biçimde yayılması ve imalat endüstrilerinin düşük işgücü maliyeti ve sosyal korumadan yoksun yeni coğrafyalara taşınması sonucu (Harvey, 1999), özellikle Batı metropollerinde kitlesel ölçekte endüstrisizleşme ve istihdam kaybı görülmektedir (Wilson, 1996). Endüstrisizleşmenin sonucu olarak, eski endüstri merkezi metropollerde vasıfsız işgücünün neoliberal siyasalarla sosyal yardım-gelir desteğinden yoksun kalması, özellikle Afro-Amerikan nüfusun yığınlar halinde deneyimlediği işsizlik, yeraltı âlemini alternatif bir gelir kaynağı haline getirmiştir (Sullivan, 1989; Anderson, 1999; Bourgois, 2003). Amerikan devletinin ırk ve etnisiteye dayalı kitlesel ölçekte cezalandırma rejiminin burada devreye girdiğini görüyoruz; modern devletin neoliberal kamusal ve sosyal siyasalarına eşlik eden devasa bir cezai-güvenlik aygıtı her türlü polisiye bastırma tekniğini devreye sokarak tüm toplumsal yüzeyi âdeta kuşatmakta ve güvencesiz/yarınsız (*precarious*) tüm kesimleri ortak bir damgalama ve cezalandırma potasında benzerleştirmektedir; kamusal yardım alan işsiz anneden evsizlere, binaların duvarlarına grafiti çizen gençlerden hırsızlara ve soyguncular herkes düzenleyici polisiye aygıtın nesnesidir. Gayri meşru faaliyet sahalarında hayatta kalmaya çalışan kitleler için hemen her alanda devreye sokulan, çok sayıda fakat işlev açısından farklılaşmış polisiye önlem ve kapatma tekniklerinin şekillendirdiği hapishane rejimi Amerikan modelinin temel karakterini oluşturmaktadır (Wacquant, 2006). Büyük ölçüde özelleştirilmiş hapishane sistemi üzerine kurulu güvenlik tertibatına, kamusal alanların sıkı polisiye denetimini ifade eden sıfır-tolerans (*zero-tolerance*) söylemi eşlik etmektedir; sıfır-tolerans söylemi, Atlantik'in öte yakasına geçerek, Fransa ve Britanya gibi Avrupa ülkelerinde de giderek artan ölçüde temel kamu siyasası haline gelmektedir (Garland, 2000; Wacquant, 2009). Refah sistemin çöküşü ve çalıştırma rejiminin doğuşu kapatma sisteminin ekstra-cezai işlevler yüklenmesini beraberinde getirmektedir; işçi sınıfının en güvencesiz/yarınsız kesimlerinin damgalanması ve kentin çöküntü alanlarında gettolaşması modern devletin sosyal-cezai aygıtının bir yeniliği olarak düşünülebilir (Wacquant, 2008a).

İlerlemiş marjinalite (*advanced marginality*) Batı modern devletlerinin sosyal-cezai aygıtlarının yönetmek ve düzenlemekle yükümlü olduğu bir olgu haline gelmiştir (Wacquant, 2008a). Neoliberal yönetimsellik tam da bu noktada işlemektedir. Hem güvencesiz/yarınsız hem de tehlikeli etnik-sınıfların, Loïc Wacquant'ın deyişiyle, ileri derecede marjinalleşmiş çoğunluğun üst sınıfsal kesimlere tehdit oluşturma potansiyeli güvenliği bireysel düzlemde halledilmesi gereken bir soruna indirgemekteyken; bireysel temelde aşırı güvenlik odaklı yönetimselliğin liberal özgürlükler alanına müdahale ettiğini savlayan bir söylem ortaya çıkmıştır (Neocleous, 2007). Liberalizmin güvenliğin karşıtı değil, tam tersine güvenlik söyleminin içerisinden yükselen siyasal bir mantık olduğunu ileri süren Neocleous (2007), Alman polis devleti örneğinden hareketle, modern devletin polis aygıtının işgücünün şekillendirilmesi ve disipline edilmesiyle doğrudan ilişkili olduğuna dikkatimizi çekmektedir (Neocleous, 2008). Bu bağlamda, neoliberal yönetimsellik polis aygıtının işgücünü düzenleyici işlevi bağlamında düşünülmelidir.

Neoliberal yönetimselliğin güvenlik teknolojisi ve kamu siyasaları birey-topluluk-kent uzamı konfigürasyonu üzerinden işlemektedir. Buna göre Batı metropollerinde ücretli emek rejimine tabi işgücü enformel ve güvencesiz istihdama tabi kılınmakta; metropol kentlerin çöküntü alanlarındaki sosyoekonomik koşullar, kentin merkezindeki makroekonomik koşullardan kopmakta; özellikle Afro-Amerikan nüfus yaşadıkları yerlerde katı bir mahalli polisiye kontrol ve mekânsal damgalama ile karşı karşıya kalmakta; marjinalleşen nüfus giderek güvencesizleşmekte ve bölgesel dışlanmışlık nüfusun genel karakteristiği haline gelmekte; marjinalleşen kesimlerin yaşadığı gettolar kentin merkezinden koparılmakta ve daha da önemlisi bu kesimlerin toplumsal ve sembolik kodları kolektif bir kurtuluşu ve alternatif bir gelecek tasarımını imleyemeyecek şekilde parçalanmaktadır (Wacquant, 2008a: 92-118). Loïc Wacquant'ın ileri sürdüğü gibi, kapattırma (*prisonfare*) ve çalıştırma (*workfare*) ikileminde güvencesiz/yarınsız kesimler endüstrisizleşmenin sonucu olarak ya düşük ücretli, sosyal refah desteğinden yoksun bir şekilde çalışmak durumundadır ya da gayri meşru yollardan hayatını kazanmaya çalışarak şu ya da bu şekilde kapattırma rejiminin pençesine düşmektedir. Metropol kentin marjinalleşmiş nüfusu "hapishane-yardım ağı" (*carceral-assistential net*) içerisine sürüklenmektedir; bu ağ marjinalleşen nüfusu giderek ufalanan neoliberal sosyal yardım desteğiyle geçinen vasıfsız bir işgücü kategorisine veya kentin çöküntü alanlarında gettonun uydusu olarak işlev gören hapishane gibi kapatma kurumlarına yerleştirmektedir (Wacquant, 2008b: 7). Hipergetto (*hyperghetto*) kavramında anlamını bulan ve Afro-Amerikan nüfusu barındıran metropol gettolarının 1960 sonrası toplumsal destek işlevini yitirdiğini ifade eden bu süreçte, Wacquant (2002) yarınsız kesimlerin sokak faaliyetlerini suç olarak görmediğini ileri sürmektedir; tam tersine, hipergettonun meskûnu siyahi nüfus pazarlanabilir kültürel sermaye eksikliği nedeniyle toplumsal değerini giderek kaybeden ücretli emek rejiminden bir kaçış yolu ola-

rak illegal yollara başvurmakta ve giderek aşınan ve kasta dönüşen sınıfsal çatallanmaya karşı suçu geliri destekleyici bir faaliyet olarak görmektedir (2002: 44). Alt-sınıf, etnik olarak dışlanmış yarınsız kesimler hane halkı bazında ele alınırsa, ebeveyn-eş-kardeşlerden birinin düşük ücretle çalıştırma rejiminde yer aldığı ve ailenin bir veya birden çok üyesinin de kapattırma rejiminden kaçamadığı görülmektedir. Batı metropol kentlerinin hipergettolarında çaresizlik üreten hapishane-yardım ağı en alt-sınıfsal kesimler için modern cezai aygıtın yirmi birinci yüzyılda biricik disiplin tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Değerlendirme

Sosyal politikayı Türkiye'de alışılagelenden farklı bir şekilde kurmuş bulunuyoruz. Emek, istihdam, enformel sektör, sosyal yardım gibi konuların dışında, aslında disiplinin Batı'da ortaya çıkış koşulu olan sosyal sorun üzerinden suç kavramını sosyal politikanın merkezine yerleştirdik. Batı'da sosyal politikanın, basitçe emek-sermaye arasındaki ilişkiyi harmonize etmek amacıyla öne sürülen hukuksal reformlar olarak değil; yoksulluğun ve suç meselesinin sosyal sorunun yönetiminde bir disiplin teknolojisi olarak ortaya çıktığını görmüş bulunuyoruz: Yoksul kalabalıkların kent uzamında yıkıcı şiddet eğilimleri, mülkiyete yönelik saldırganlık ve ahlâki normları yerle bir edici potansiyeli, bu kalabalıkların egemenin siyasi rejimine tabiiyeti sorunsalını beraberinde getirmiştir. Kapitalist aksiyomatiğin kodladığı düzenle uyumlu, üretken bedenlerin denetimi ve düzenlenmesi norm ihlaline sebebiyet veren nedenlerin açıklanmasını ve kontrol altına alınmasını gerekli kılmıştır. Erken liberal dönem ve sonrasında şekillenmeye başlayan suç sosyal sorununun yönetimi iktidarın yönetimsel aklının bir ürünü olarak belirmiştir; modern devletin polis-güvenlik aygıtı sosyal sorunları idari bir kavrayışla düzenlemeyi hedeflemiştir. Sosyoloji disiplinin pekiştirdiği düzen fikri, norm ihlali gibi patolojik görülen bir olgunun doğasındaki rasyonaliteyi –açıklanabilir düzenliliği– iddia etmiş, suçun toplumsalın kolektif temsilî formlarıyla analizine yönelmiş ve erken dönem sosyolojik-suç araştırmalarının epistemik arka planını oluşturmuştur. Suç araştırmaları suçun nedenlerini, suç eğilimi taşıyan kolektif oluşumların iç işleyişini ve yapısını açıklayarak sosyolojik suç kuramlarının gelişmesine katkıda bulunurken; ortaya çıkan kuramsal önermelerin sosyal politik teknolojilerin, programlar/projeler formatında devreye sokulduğu ve sorunlu görülen kesimlere uygulandığını tartışmış bulunmaktayız. Erken dönem Chicago ekolünün ortaya koyduğu bulgular yerel topluluk temelli programlarla suça müdahaleyi öne sürerken, baskı ve alt-kültür kuramcıları federal ölçekli, gelirin iyileştirilmesine dayalı refah programlarını ileri sürmüştür. Batı kapitalist toplumsal oluşumlarının son otuz yılda geçirdiği dönüşümle birlikte, suça ilişkin akademik söylemin de değiştiğini saptamış olduk. Çete, çeteleşme ve çocuk suçluluğu gibi nesnel kolektif ol-

guların incelemesinden toplumsal kontrolün birey tarafından ne denli içselleştirildiği ve dolayısıyla bireyin norma uyma veya normu ihlal davranışlarının suç kuramlarına dair akademik söylemin nesnesi haline geldiğini belirttik bu çerçevede. Sosyal kontrol kuramı bireyin öz-kontrol dinamiklerini vurguladığı için sosyal politika ile kriminoloji arasındaki makasın açıldığını görüyoruz. Kamu siyasaları eğilimsel suç kuramlarının önermelerinden hareket etmemektedir artık; polis-güvenlik aygıtı sosyal politik bir projeyle toplumsal yaşama doğrudan müdahale etmek yerine, kamera, spot lamba, güvenli bina tasarımı, dijital kodlama gibi birey temelli, aşırı güvenlik odaklı teknikler bütünüyle kamusal-özel yaşamlara etkide bulunmaktadır. Neoliberal yönetimselliğe geçişle birlikte, sadece güvenlik teknolojilerinin değil, bütün bir toplumsal iktidar şebekesinin odağına bireyin denetiminin yerleştiğini vurgulamakta fayda var. Neoliberal yönetimsellik çerçevesinde, toplumsala dair hemen her alandaki eyleyici kapasitenin ve potansiyelin ölçütü haline gelen birey, riskin ve belirsizliğin odağına yerleşip tüm denetleyici ve düzenleyici aygıtların da nesnesi haline gelmektedir. Bu bağlamda, suç kuramları bireyselleşirken, Batı ülkelerinde modern devletin cezalandırma aygıtının kitlesel kapatma tekniğine başvurduğu ve özellikle yarınsız/güvencesi en alt toplumsal sınıflardan gelen kesimleri kapattırma veya çalıştırma rejimi ikileminde bıraktığı görülmektedir.

Sonuç olarak kriminoloji ve sosyal politikanın iç içe geçmiş disiplin teknolojileri olarak birbirinden bağımsız ele alınamayacağını göstermiş bulunuyoruz. Buraya kadar yazılanlar Batı'da kriminoloji ile sosyal politik yönetimsel programların/tekniklerin gelişimi arasındaki ilişkiyi ortaya koydu. Benzer bir mantıkla Türkiye'de suç ve sosyal politika meselelerinin birlikte ele alınması gereklidir. Türkiye'de tutuklu, hükümlü ve cezaevleri üzerine kapsamlı araştırmalar yapılmalı; suç ve suçluluğa ilişkin farklı öznelliklerin değişik görünümlerini kavramak adına bu kesimlerle kapatma kurumları dışında nicel ve nitel araştırmalar yürütülmeli; devlet aklının ceza adaleti rejiminde nasıl çalıştığı serimlenmeli; ceza kanunları, hapishane/kapatma rejimlerindeki değişimlerin daha geniş kapsamlı iktidar şebekeleriyle bağıntıları ortaya koyulmalıdır. Kısaca Türkiye'de suçun sosyal politik kavranışı veya sosyal politikayı suç meselesi üzerinden okumak sosyal bilimciler için araştırılmayı bekleyen oldukça geniş ve bir o kadar zengin bir araştırma sahası olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

Aglietta, M. (1979) *A Theory of Capitalist Regulation: the US Experience*, New York Books, New York.

Anderson, E. (1999) *Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City*, W. W. Norton & Company, New York.

Aytaç, A.M. (2011) *Kitlelerin Ruhu: Siyasal ve Sosyal Kuramda Kalabalık Tahayyülleri*, Dipnot, Ankara.

Barry, A., Osborne, T. ve Rose, N. der. (1996) *Foucault and Political Reason: Liberalism and Rationalities of Government*, UCL Press, Londra.

Beck, U. (1992) *Risk society: Towards a new modernity*, Sage, Londra.

Bermann, M. (1989) *All that is solid melts into air: The experience of modernity*, Penguin, New York.

Blagg, H. ve Smith, D. (1989) *Crime, penal policy and social work*, Longman, Londra.

Bourgois, P. (2003) *In search of respect: Selling crack in El Barrio*, Cambridge University Press, Cambridge.

Brantingham, P.J. ve Brantingham, P.L. (1991) *Environmental Criminology*, Waveland Press, Illinois.

Brantingham, P.L. ve Brantingham, P.J. (1993) "Environment, routine, & situation: Toward a pattern theory of crime" Clarke, R. ve Marcus, F. (der.) *From routine activity & rational choice: Advances in criminological theory* içinde, Transaction Publisher, New Jersey, 259-294.

Buğra, A. (2008) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim, İstanbul.

Buğra, A. ve Keyder, Ç. der. (2007) *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim, İstanbul.

Buğra, A. ve Özkan, Y. der. (2014) *Akdeniz'de Kadın İstihdamının Seyri*, İletişim, İstanbul.

Burgess, E.W. ([1925] 1984) "The Growth of the City An Introduction to a Research Project" Park, R.E., Burgess, E.W. ve McKenzie, R. D. (der) *The City* içinde, University of Chicago Press, Chicago, 47-62.

Chapoulie, J.M. ([1987] 2001) "Everett C. Hughes and the Development of Fieldwork in Sociology" Bryman, A. (der.) *Ethnography cilt I* içinde, Sage, Londra, 176-203.

Clarke, R. ve Hope, T. der. (1984) *Coping with burglary: Research perspectives on policy*, Kluver, Dordrecht.

Clarke, R. ve Cornish, D.B. (1985) "Modelling offenders' decisions: a framework for policy and research" Tonry, M. ve Morris, N. (der) *Crime and Justice: An Annual Review of Research* içinde, University of Chicago Press, Chicago, 147-185.

Cloward, R.A. ve Ohlin, L.E. (1960) *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*, Free Press, Glencoe, IL.

Cohen, A (1955) *Delinquent boys: The culture of the gang*, Free Press, New York.

Cohen, L.E. ve Felson, M. (1979) "Social Change and Crime Rate Trends: A routine Activity Approach", *American Sociological Review*, 44(4): 588-608.

Collins, R. ve Makowsky, M. (1993) *The Discovery of Society*, McGraw-Hill, New York.

Cornish, D. ve Clarke, R. (1986) *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*, Springer-Verlag, New York.

Dean, M. (1991) *The Constitution of Poverty: Towards a Genealogy of Liberal Governance*, Routledge, Londra.

Dean, M. (2010) *Governmentality: power and rule in modern society*, Sage, Londra.

Demirbaş, T. (2012) *Kriminoloji*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Downes, D.M. ve Rock, P. (2007) *Understanding deviance: a guide to the sociology of crime and rule-breaking*, Oxford University Press, Oxford.

Durkheim, E. ([1893] 1994) *The Division of Labour in Society*, MacMillan, Basingstoke.

Durkheim, E. (1912) 1995) *Elementary Forms of Religious Life*, Free Press, New York.

Durkheim, E. (1982) *The Rules of Sociological Method*, Free Press, New York [Türkçesi: *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, çev. Özcan Doğan, Doğu Batı, İstanbul, 2014].

Durkheim, E. ([1903] 1982) "Sociology and Social Sciences" *The Rules of Sociological Method* içinde, Free Press, New York, 175-208.

Durkheim, E. ([1908] 1982) "Debate oil Explanation in History and Sociology" *The Rules of Sociological Method* içinde, Free Press, New York, 211-228.

Fitzpatrick, T. (2001) "New Agendas for Social Policy and Criminology: Globalization, Urbanism and the Emerging Post-Social Security State", *Social Policy Administration*, 35(2): 212-229.

Foucault, M. (1967) *Madness and Civilization*, Tavistock, Londra.

Foucault, M. (1972) *The Archaeology of Knowledge*, Tavistock, Londra [Türkçesi: *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, Ayrıntı, İstanbul, 2016].

Foucault, M. (1970) *The Order of Things*, Tavistock, Londra [Türkçesi: *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, Ankara, 2015].

Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish*, Penguin, Harmondsworth [Türkçesi: *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, Ankara, 2015].

Foucault, M. (1979) *The History of Sexuality C. 1*, Allen Lane, Londra [Türkçesi: *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı, İstanbul, 2015].

Foucault, M (1984) "Nietzsche, Genealogy, History" Rabinow, P. (der.) *The Foucault Reader* içinde, Pantheon, New York, 76-100.

Foucault, M. (1991) "Governmentality", Burchell, G., Gordon, C. ve Miller, P. (der.) *The Foucault effect: Studies in governmentality* içinde, Harvester Wheatsheaf, Brighton, 87-104.

Foucault, M. (2008) *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*, Palgrave-MacMillan, New York [Türkçesi: *Biyopolitikanın Doğuşu: College De France Dersleri (1978-1979)*, çev. Alican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015].

Foucault, M. (2009) *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977-1978*, Palgrave-Macmillan, New York [Türkçesi: *Güvenlik, Toprak, Nüfus: College De France Dersleri (1977-1978)*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016].

Garland, D. (1985) *Punishment and Welfare*, Aldershot, Gower.

Garland, D. (1990) *Punishment and Modern Society*, Oxford, Clarendon.

Garland, D. (2000) *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*, University of Chicago Press, Chicago.

Gordon, C. (1991) "Governmental rationality: An introduction" Burchell, G., Gordon, C. ve Miller, P. (der.) *The Foucault effect: Studies in governmentality* içinde, Harvester Wheatsheaf, Brighton, 1-52.

Gottfredson, M. R. ve Hirschi, T. (1990) *A General Theory of Crime*, Stanford University Press, Stanford.

Harvey, D. (1999) *The limits to capital*, Verso, Londra ve New York.

Hayward, K. (2004) *City Limits: Crime, Consumer Culture and the Urban Experience*, GlassHouse, Londra.

Hayward, K. (2007) "Situational crime prevention and its discontents: rational choice theory versus the 'culture of now'", *Social Policy & Administration*, 41(3): 232-250.

Hayward, K. ve Presdee, M. der. (2010) *Framing crime: Cultural criminology and the image*, Routledge, Londra.

Hirschi, T. (1969) *Causes of Delinquency*, University of California Press, California.

İçli, T. (2013) *Kriminoloji*, Seçkin, Ankara.

Jessop, B. (1990) *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*, Polity Press, Cambridge.

Jessop, B. (1996) "Post-Fordism and the State" Greve, B. (der.) *Comparative Welfare Systems* içinde, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 165-183.

Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2000a) *Evlerimizdeki gündelikçi kadınlar: Cömert" abla"ların sadık" hanım"ları*, Su Yayınları, İstanbul.

Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2000b) "Economic, Social and Cultural Transfer between Three Generations of Women", *Ageing and Society*, 20: 523-542.

Kemshall, H. der. (2013) *Crime and Social Policy*, Wiley-Blackwell, Oxford.

Knepper, P. (2007) *Criminology and Social Policy*, Sage, Londra.

Lipietz, A. (1989) *Towards a New Economic Order: Postfordism, Ecology and Democracy*, Oxford University Press, Oxford.

Lofland, L.H. ([1983] 2001) "Understanding Urban Life: The Chicago Legacy" Bryman, A. (der.) *Ethnography C. I* içinde, Sage, Londra, 128-142.

Logie, R., Wright, R. ve Decker, S. (1992) "Recognition memory performance and residential burglary", *Applied Cognitive Psychology*, 6(2): 109-123.

Mayhew, H. ([1872] 2012) *The London underworld in the Victorian period: Authentic First-Person accounts by beggars, thieves and prostitutes: Volume 1*, Courier Corporation Massachusetts.

McKenzie, R.D. ([1925] 1984) "The Ecological Approach to the Study of the Human Community Park" Park, R.E. ve Burgess, E.W. (der) *The City* içinde, University of Chicago Press, Chicago, 63-79.

Merton, R. K. (1938) "Social structure and Anomie", *American Sociological Review*, 3(5): 672-682.

Nee, C. ve Meenaghan, A. (2006) "Expert decision making in burglars", *British Journal of Criminology*, 46(5): 935-949.

Nee, C. ve Ward, T. (2015) "Expertise and offending: Themes for future research", *Aggression and Violent Behavior*, 20: 92-93.

Neocleous, M. (2007) "Security, liberty and the myth of balance: Towards a critique of security politics", *Contemporary Political Theory*, 6(2): 131-149.

Neocleous, M. (2008) *Critique of security*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Özkazanç, A. (2007) "Biyo-politik çağda suç ve cezalandırma: Denetim Toplumunda Neo-liberal Yönetimsellik", *Toplum ve Bilim*, 108: 15-51.

Park, R.E. ve Burgess, E.W. der. (1925[1984]) *The City*, University of Chicago Press, Chicago [Türkçesi: *Şehir*, çev. Pınar Karababa Kayalıgil, Heretik, Ankara, 2015].

Piore, M.J. ve Sabel, C.F. (1984) *The second industrial divide: possibilities for prosperity*, Basic, New York.

Richard, S. (1998) *The Corrosion of Character: the personal consequences of work in the new capitalism*, WW Norton & Co, New York.

Rosenfeld, R. ve Messner, S. (2009) "The Crime Drop in Comparative Perspective: The Impact of the Economy and Imprisonment on American and European Burglary Rates", *British Journal of Sociology*, 60(3): 445-471.

Ross, H.L. ve LaFree, G.D. (1986) "Deterrence in criminology and social policy" Smelser, N.J. ve Gerstein, D.R. (der) *Behavioral and social science: Fifty years of discovery* içinde, National Academy Press, Washington, 129-152.

Shaw, C.R. ve McKay, H.D. (1942) *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, University of Chicago Press, Chicago.

Snodgrass, J. (1972) *The American Criminological Tradition: Portraits of the Men and Ideology in a Discipline*, Yayımlanmamış doktora tezi, the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of the University of Pennsylvania, Pennsylvania.

Snodgrass, J. (1973) "The criminologist and his criminal: The case of Edwin H. Sutherland and Broadway Jones", *Issues in Criminology*, 8(1): 1-17.

Snodgrass, J. (1976) "Clifford R. Shaw and Henry D. McKay: Chicago Criminologists", *British Journal of Criminology*, 16: 1-19.

Sullivan, M. (1989) *Getting Paid*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

Sutherland, E.H. (1937) *The Professional Thief. By a Professional Thief*, University of Chicago Press, Chicago.

Sutherland, E.H. (1947) *Principles of Criminology*, (4. Baskı), J.B. Lippincott, Philadelphia.

Sutherland, E.H. ve Cressey, D.R. (1974) *Criminology*, J.B. Lippincott, Philadelphia.

Taylor, I., Walton, P. ve Young, J. (1973) *The new criminology: For a social theory of deviance*, Routledge, New York.

Tannenbaum, F. (1939) *Crime and the Community*, Columbia University Press, New York.

Thrasher, F.M. (1927) *The Gang*, University of Chicago Press, Chicago.

Wacquant, L. (2002a) "The Curious ecplise of prison etnography in the age of mass Incarceration", *Ethnography*, 3(4): 371-397.

Wacquant, L. (2006) "From slavery to mass incarceration: Rethinking the race question" Macedo, D. ve Gounari, P. (der.) *The Globalization of Racism* içinde, Paradigm, Colorado, 94-110.

Wacquant, L (2008a) *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*, Polity Press, Londra [Türkçesi: *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015].

Wacquant, L. (2008b) "Ordering Insecurity: Social Polarization and the Punitive Upsurge", *Radical Philosophy Review*, 11(1): 1-19.

Wacquant, L. (2009) *Prisons of Poverty*, Minnesota Press, Minneapolis.

Wallerstein, I.M. (1999) *The end of the world as we know it: Social science for the twenty-first century*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Wilson, W.J. (1996) *When Work Disappears*, Alfred A. Knopflnc, New York.

Yılmaz, Z. (2012) *Yoksulları Ne Yapmalı? Sosyal Sorunun Yönetimi, Belirsizliğin Keşfi ve Yarınsızlık*, Dipnot, Ankara.

Young, J. (1999) *The exclusive society: Social exclusion, crime and difference in late modernity*, Sage, Londra.

Yücel, M.T. (2008) *Kriminoloji*, Afşar Matbaacılık, Ankara.

Gezi Direnişi'nin belgeselleri nasıl yapılacak? Kavramsal bir çerçeve denemesi*

*Ersan Ocak***

Özet: Kuzey Afrika'da başlayan, daha sonra Ortadoğu'ya, ABD'ye, Avrupa ve Latin Amerika'ya yayılan; Arap Baharı, İşgal Hareketi (*Occupy*), Öfkeliler (*Indignados*) gibi farklı adlarla anılan toplumsal hareketler içinde, çokluklar, çok geniş bir aralıkta sosyal, politik, ekonomik ve kültürel talepler ortaya koydu (Hardt ve Negri, 2013). Benzer bir toplumsal hareket, 27 Mayıs 2013 tarihinde, İstanbul'da, Gezi Parkı'nda başladı ve kısa sürede Türkiye'ye yayıldı. Gezi Direnişi sürecinde, merkezî bir örgütlenme dışında, enformel ağları kullanarak bir araya gelen ve heterojen nitelikler gösteren çokluklar, coşkun bir yaşam kudretiyle, neredeyse direnişin her ânını kayıt altına aldılar. Kameralar her yerdeydi! Sanki, Gezi Direnişi'nin her ânını kapsayan, çokkatmanlı bir belgeseli yapılıyordu. Gezi Direnişi'nin, çokluların yaşam gücünü artıran, heyecan dolu duygulanımları sinemacıları da sardı. Bu noktada, sinemacıların kendilerine sordukları temel soru, Gezi Direnişi belgeselinin nasıl yapılabileceği, nasıl yapılması gerektiği sorusuydu. Gezi Direnişi'ni kavramamızı sağlayabilecek, onu aktarabilecek olası yeni belgesel biçimlerinden ve yapım anlayışlarından biri, Gezi Direnişi'ni kayıt altına alan farklı aktörleri ve onların ürettiği görüntüleri üretim sürecine dahil etmek olabilir. Böyle bir yeni belgesel biçimini ve yapım anlayışını geliştirebilmek için öncelikle bir kavramsal çerçeveye ihtiyacımız var. İşte, bu yazı, bu doğrultuda, bir kavramsal çerçeve kurma denemesidir.

Anahtar sözcükler: Gezi Direnişi, belgesel sinema, kolektif bellek, teknik, montaj, yeni medya

(*) Bu çalışmayı ortaya çıkaran fikre dair ilk tartışmaları Kurtuluş Özgen ile yaptık. İlerleyen süreçte, metnin ilk taslağına Aykan Alemdaroğlu, Aykut Çelebi, Fazlı Öztürk, Mahmut Temizyürek, Oğuz Karakütük, Tansu Açık, Umut Şumnu, yorum, eleştiri ve önerileriyle katkı verdiler. Çalışmanın son taslağını ise Aykut Çelebi ve Kıvılcım Tezan Ocak itinayla okudular ve değerlendirdiler. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim.

(**) Bilkent Üniversitesi, İletişim ve Tasarım Bölümü.

Giriş

> Değişimin failleri şimdiden sokaklara indiler ve şehir meydanlarını işgal ediyorlar; yalnızca yöneticileri tehdit edip alaşağı etmekle kalmıyor, aynı zamanda yeni bir dünya vizyonu oluşturuyorlar (Hardt ve Negri, 2013: 7).

Gezi Direnişi'nde bir araya gelen çokluklar, zaman içinde, yeni bir dünya vizyonu oluşturduklarını fark etmeye başladılar. Aralarındaki farklılıklarla birlikte, dayanışma içinde, yeni bir dünyayı kurma gücüne sahip olduklarını gördüler. Bu farkındalığın coşkusuyla yaşam kudretleri artarken, şimdiye kadar tecrübe etmedikleri duygular hissettiler. Üzerlerine gelen orantısız güç kullanımı karşısında, zaman zaman yaşam kudretlerinde düşme olduysa da, çokluklar, bu orantısız güç kullanımı ve şiddeti, ortak bir aklın hınzır, mizahi gücüyle boşa çıkarmayı becerdiler. Sokaklarda farklılıkları ile bir arada yaşayabilen, parklarda dayanışma içinde toplumsal ihtiyaçları sağlayabilen çokluklar, tüm bunları nasıl yapabileceklerine dair, bireysel düzeyde fikirlerin doğrudan söylenebildiği, tartışılabildiği müzakere biçimleri, diller ve örgütlenmeler oluşturdular. Sokaklarda, parklarda bunlar olurken, bu yazının esas konusunu oluşturan bir başka şey daha oldu: Kameralar her yerdeydi!

Kameralar her yerde!

Şunu iddia etmek mümkün: Çok sayıda belgeselci –profesyonel-amatör, yerli-yabancı ayrımı olmaksızın– tarihsel olarak önemli olduğu şüphe götürmez bu sürecin filmini yapma arzusuyla doldu ya da, en azından, böyle bir arzuyu bir an olsun hissetti. Öte yandan, çok sayıda profesyonel-amatör, yerli-yabancı belgeselci, ellerinde kameraları, bazıları ekipler halinde, bazıları tek başına, parklarda, meydanlarda, sokaklarda, Gezi Direnişi'nin belgesel filmini yapmak için çalıştılar. O günler içerisinde hızla gelişen, değişen, dönüşen bu olayın belgesel filmini yapmakla baş edip edemeyeceklerini bilemeseler de, onlar için, yeni bir tarihin yazıldığının hissedildiği bu sürecin "ayrıcalıklı anlarını"[1] kayıt altına

1 Bugün, Gezi Direnişi denince, birçok kişinin belleğinde yer etmiş televizüel görüntülerin yüksek oranda "şiddet görüntüleri" olması çok talihsiz. Gezi Direnişi, polisle yaşanan çatışmaların dışında, barışçıl, huzur dolu bir eylemdi. Yaratıcılığı ve yeniliği de, esasen ve büyük oranda, şiddet dolu aralıkların dışında kuruldu. Biliyoruz ki, ana akım medya Gezi Direnişi'ni uzun süre görmezden geldi. Daha sonra ise, Gezi Direnişi'nin özgünlüğünü bile isteye ıskalayarak, toplumsal olaylara dair ezberci görüntü üretme rejimine geri döndü: Gezi Direnişi'ne dair "ayrıcalıklı anlar"ı ağırlıklı olarak "şiddet anları" olarak üretti ve yayınladı. Böylelikle, Gezi Direnişi'nin ana akım medya tarafından temsili, belli bir daraltmayla, "şiddet aralıkları"na indirgenmiş oldu. Hardt ve Negri'nin, dünyanın dört bir yanından gelen protestocuların katıldığı küreselleşme karşıtı "ilk küresel protesto" olarak niteledikleri (2011: 302), 1999 yılında, Seattle'daki Dünya Ticaret Örgütü Zirvesi'ne karşı yapılan protesto eylemleri bağlamında belirttikleri gibi, protesto eylemelerine ve direnişlere medyanın ilgisinin kaynağı hep şiddet olagelmiştir (303).

almak bile kendi içinde yeterliydi ve kıymetliydi.[2] Sonuçta, eylemciler gibi belgeselciler de, tarihsel olarak önemli, ayrıcalıklı anların yaşandığının farkındaydılar ve bu ayrıcalıklı anları ellerinden geldiğince kayıt altına aldılar. Buna bağlı olarak, Gezi Direnişi üzerine, zaman içinde, çok sayıda belgesel film üretildi.

Belgeselcilerin yanı sıra, muhabirler de Gezi Direnişi'nde fotoğraflar, videolar ürettiler. Muhabirlerin ürettikleri durağan ve hareketli imajlar, profesyonel olarak görüntü üretegeldikleri için, hem teknik açıdan kaliteli hem de estetik olarak ana akım, güçlü imajlardı. Bu imajların çoğunu bağlı oldukları ana akım basın-yayın organlarında yayınlatamasalar da, fotoğraflarını ve videolarını internette paylaştılar. Sonuçta, paradoksal bir durum olarak, muhabirler, Gezi Direnişi'ne dair ana akım medyanın yayınlamayı reddettiği, ana akım estetiğe sahip "Gezi Direnişi habercilik imajları"nı ürettiler. Bu habercilik imajalarının yanı sıra, haberciliğin konvansiyonlarına sadık kalarak belgeseller yaptılar. Bu belgeseller, ana akım medyanın konvansiyonları içinden çıkan ama ancak ana akım kanallar dışında, çoğunlukla internette yayınlanan "haber belgeselleri"ydi. Böylelikle, muhabirler kendilerini, fotoğraflarını/videolarını ve bazı haber belgesellerini internette özgürleştirmiş oldular. Ana akım medya kanalları dışında yayın yapmayı sürdürdüler. Örneğin, foto muhabiri Fatih Pınar, Gezi Direnişi üzerine hazırladığı kısa haber videolarını internette yayınladı.[3] Bu videoların yanı sıra, Pınar, bir de "Kısaca Haziran Direnişi" (2013) adlı otuz iki dakikalık bir belgesel yaptı. O dönem *Radikal* gazetesinde muhabir olan Serkan Ocak da, çektiği eylem fotoğraf ve videoları ile video röportajları kurgulayarak "Resist" (2014) adlı yirmi altı buçuk dakikalık bir haber belgeseli üretti. Bir başka haber belgeseli de, Barış Koca ve Soner Emanet'in yönetmenliğinde, *Agence Le Journal*'de foto muhabiri olan Emin Özmen'in fotoğrafları ve videoları kullanılarak yapıldı. "Gezi Tanıklığı" adlı, 2014 yapımı bu haber belgeselinin seslendirmesini de yine Emin Özmen yaptı (Aytaç, 2014: 25).

Video aktivistler de Gezi Direnişi süresince sürekli sahadaydı.[4] Onlar, belgesel yapımının genel ilkelerinden biri olarak kabul edilen, mesafeli ve tarafsız olma tutumundan farklı olarak, direnişin içinde, eyleme taraf ve angajeydiler. Vi-

2 Necati Sönmez'in, Senem Aytaç'ın gerçekleştirdiği "Gezi Parkı Kayıtları" başlıklı söyleşide belirttiği gibi: "... bir taraftan da belgelenmesi gereken, aciliyet arz eden bir şey var. Bir kere ilelebet sürmeyecek: Oranın ezileceği, yok edileceği, bir şekilde belli. Ama bunun tarihe kalması ve kesinlikle on yıl sonrasında elimizde somut bir şeylerin olması gerektiğini herkes fark ediyordu. Üstelik bunca dezenformasyon ve manipülasyona karşı da bir direnme biçimiydi kamerayla belgelemek. #direnkamera durumu (Aytaç, 2013: 74).

3 Fatih Pınar'ın Gezi Direnişi üzerine hazırladığı kısa videolara kendisinin kişisel *Youtube* kanalı üzerinden erişmek mümkün. Bu videolar içinde "Gezi Parkı Günlüğü," Boğaziçi Caz Korosu'nun şarkısı eşliğinde, Fatih Pınar'ın 1 Haziran 2013 tarihinde Taksim'de çektiği fotoğraf ve videolarını kurgulayarak oluşturduğu bir kısa video. Bunun yanı sıra, Pınar'ın "videoröportaj" olarak nitelediği "11 Haziran 2013" ve "15 Haziran 2013 Taksim" adlarında iki kısa videosu daha var.

4 Bu noktada, video-sanatını temel alan, video sanatının tarihi içinde ortaya çıkan video gerilla, video aktivizm hareketlerinin içinden gelenlerin yanı sıra, yine aynı kökenden gelip video denemeler (*video-essay*) yapan video sanatçılarının da sahalarda olduğunu not düşmeli.

deo aktivistler, çoğunlukla, ana akım basılı medya ve televizyon yayıncılığının görmezden geldiği ya da içine girerek görüntüsünü üretemediği kayıtları üretmek ve yaymakla meşguldüler. Hatta, bazı video aktivist gruplar "canlı yayın" işine girişti. Böylelikle, *ÇapulTV* (capul.tv), *AnkaraEylemVakti* (eylemvakti.tv), *NaberMedya* (nabermedya.tv) adlı video aktivist gruplar internet üzerinden canlı yayınlar yaptılar (Doğanay ve Kara, 2014). Doğanay ve Kara'ya göre, bu video aktivist gruplar, olanı olduğu anda temsil edebilme gücünü kullanarak yanlış bilgilendirmenin önüne geçebileceklerine inanıyorlardı. Yayınladıkları içerikle, bir yandan direnişin koordinasyonunu sağlarken, diğer yandan seyircilerinin zamanla direnişe katılmalarıyla direnişin ayakta kalmasına destek verdiklerini düşünerek, buna inanarak video aktivizm yapıyorlardı (Doğanay ve Kara, 2014).[5] Video aktivistlerin kendi aralarındaki farklılıklar, Gezi Direnişi'nin çokluklarına benzer biçimde, "video aktivizm çokluğu"nu da kurdu (Doğanay ve Kara, 2014). Gezi Direnişi'nin kurduğu ve yaydığı alternatif bir örgütlenme ve birlikte yaşam önerisinin "taktiksel medya"sıydı onlar (Kluitenberg, 2011).

Sadece belgesel sinemacılar, muhabirler ve video aktivistler değil, Gezi Direnişi'ne dahil olanlar, yani eylemciler, veya içinden, kıyısından geçenler, yani sokaktaki "tanık yurttaşlar," illa ki –yanında bir kamera[6] varsa onunla, ama çoğunlukla ceptelefonunun, bazen de tabletinin kamerasını kullanarak– fotoğraflar, videolar çektiler. Bunları sosyal medyada, internet platformlarında paylaştılar veya kişisel dijital depolama alanlarında, arşivlerinde tutarak kendilerine sakladılar. Sonuçta, Gezi Yurttaşları diyebileceğimiz heterojen bir kitlenin, farklı bakış açılarını yansıtan, merkezsiz biçimde internete saçılmış veya kişisel dijital depolama alanlarına kapatılmış "Gezi Direnişi fotoğrafları ve videoları bolluğu" oluştu.

Bu dört grubun (belgeselciler, video aktivistler, foto/video muhabirler, tanık yurttaşlar) yanı sıra, Gezi Direnişi'ne dair görüntü-ses üretme rejimlerine "tersinden" bir tane daha eklemek mümkün. 30 Mayıs 2015 tarihinde açılan ve 15 Haziran 2015 tarihine kadar, Ankara Çankaya Belediyesi Galeri Uray'da ziyaret

5 Gezi Direnişi'ni varlıklarıyla şenlendiren, coşturan ve güç katan ritim gruplarının mensuplarından biri, *Gezi'nin Ritmi* (Güvenç Özgür ve Michelangelo Severgnini, 2014) belgesel filmi için verdiği mülakatta, ritim gruplarının işlevini aynı sözlerle ifade ediyor.

6 Bugün, "kamera" dediğimizde, en basit ve ucuzunun bile hem fotoğraf hem video çekebildiği cihazlardan söz ediyoruz. Bu cihazlar çok farklı nitelikler gösteriyor. Gezi Direnişi'nde –dünyadaki benzer diğer toplumsal hareketlerde olduğu gibi– bir yanda, daha klasik gövdeli, değiştirilebilir lensli fotoğraf kameraları (ki bu kameraların dış görünümü kabaca aynı olup profesyonel olanları televizyon yayını standardında, hatta sinema gösterimi kalitesinde video görüntüsü üretebiliyor) kullananlar olduğu gibi, öte yanda, *quadrocopter*lere, *drone*lara monte edilen kameralar ya da *GoPro* markasıyla bilinen barete, elbise üstüne monte edilebilen küçük kameralar gibi cihazlar da kullanıldı. Uzun zamandır, medya teknolojilerinin gelişmesiyle, yurttaşlar giderek daha kaliteli video kayıt cihazlarını daha yaygın biçimde kullanıyor. Yüksek kaliteli video üretimi gündelik hayatın bir parçası haline geliyor. Ben bu durumu çok önemli bir potansiyel olarak görüyorum. Renov'un "belgeleme itkisi" dediği nosyonun artık yalnızca belgeselciler ile sınırlandırılmaması gerektiğini, söz konusu potansiyelin yurttaşlar için de geçerli olduğunu hesaba katmamız, artık böyle bakmamız gerektiğini düşünüyorum (Renov, 1993: 22-23).

edilebilen, Seyri Sokak Video Kollektifi'nin "Aksinden Yansı" adlı Video/Fotoğraf Sergisi'nde teşhir ettiği üzere, devlet de şehre yerleştirdiği gözetleme kameralarını[7] kullanarak Gezi Direnişi'nin aksinden bir "resmî görüntü arşivi"ni oluşturmuş durumda. Kente yerleştirilmiş gözetleme kameralarına ek olarak, örneğin Ankara'da, Ankara Emniyet Müdürlüğü'nün Radyo TV ve Foto Film Şube Müdürlüğü kameramanları tarafından bizatihi eylem alanlarında çekilmiş görüntüler de var. Bu görüntüler, kolluk güçlerinin Gezi Direnişi'ni kayıt rejimlerini açık ederken, devletin bakış biçimini ve eğilimlerini de bize gösteriyor. Öte yandan, bu resmî görüntü arşivi kamuya açık değil. Devletin kendi bakış açısının inşa ettiği veritabanlarında kayıt numarası verilerek arşivlenmiş bu görüntüler, konuyla ilgili davalarda, madur avukatlarının talepleri üzerine, oldukça zorlu bir süreç sonucunda elde edilebiliyor.[8] Ve ancak, Seyri Sokak Video Kollektifi'nin yaptığı gibi bir teşhir yapılırsa halkın erişimine açılmış oluyor.

Sonuç olarak, Senem Aytaç'ın belirttiği gibi, "Gezi Direnişi, Türkiye'de en fazla kayıt altına alınmış toplumsal hareketlilik olarak şimdiden tarihe geçti" (2013: 68).[9] Tam bu noktada bir durumun altını çizmeliyim: Yukarıdaki gruplandırma analitik bir kavrayış için gerekli olmakla birlikte, bu gruplandırmanın kurduğu her tür sınırlandırma, tekil olarak birçok görsel-işitsel üretim tarafından aşılabilir. Belgelemeci itkiyle yola çıkan ve bir anlatı olarak kapatılan her görsel-işitsel işin temel özelliklerinden biri de, yaşamın kendisini anlamak için, çapraz örgülere, örüntülere duyulan ihtiyaç nedeniyle, sınırların aşılmasının kaçınılmazlığıdır. Bu nedenle, yukarıdaki gruplandırma bir analitik kavrayış çabası olarak görülmeli, yapılan gruplandırmanın sınırlarının geçişken olduğu hep akılda tutulmalıdır. Yazının bundan sonrasında, belgeselcilere odaklanarak Gezi Direnişi'nin belgeselini yapmanın zorluklarını tartışacağım.

Gezi Direnişi belgeseli yapmanın zorlukları

Gezi Direnişi sürecinde, yukarıda saydığım grupların (belgeselciler, videoaktivistler, foto/video muhabirler, tanık yurttaşlar ve devletin gözetlemeci

7 Bu gözetleme kameraları MOBESE kameraları olarak biliniyor. MOBESE kısaltmasının açılımı "Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu". Yani, şehir gözetleme kameralarını da kapsayan daha geniş ve entegre bir sistemin adı MOBESE. Bu kameralar da, bu sistemin entegre bir parçası olan "şehir gözetleme kameraları".

8 Seyri Sokak Video Kollektifi'nin "Aksinden Yansı" sergisindeki "Gözüm Hangi Poliste Kaldı" adlı iş, Barış Ceyhun Davası için avukatların, videocularla nasıl çalıştıkları üzerine. Yirmi yedi dakikalık video işinde görüyoruz ki, avukatlar kurgu bilgisayarının monitöründe, Ceyhun'un polis tarafından vurulduğu zaman aralığında farklı açılardan çekilmiş videoları analiz ederek hukuki savlarını geliştiriyorlar. Analiz edilen videoların çoğunluğunu ise, sosyal medya üzerinden yapılan bir duyuruyla derlenen, Gezi Yurttaşları'nın tanıklık videoları oluşturuyor.

9 Lara Baladi de, Mısır Devrimi için benzer bir ifade kullanıyor: "Bugün, Tahrir Meydanı, dijital çağda en çok belgelenen ve yayınlanan olaylardan biri olarak karşımızda duruyor" (28 Temmuz 2016). Sonuç olarak, yeni toplumsal hareketlerin çok geniş bir belgeleme ile kayıt altına alındıklarını söyleyebiliriz.

kamera(man)ları) ürettiği farklı türden görüntüler –sonuncusu kamuya açık olmadığından; onu yalnızca kem gözler gördü– farklı oranlarda internet üzerinde dağıldı. Direnişin karmaşası ve karışık duygularına[10] karşılık gelen haber videoları, eylemin içinden görüntüler, canlı yayınlar, bir gecede hazırlanan video klipler internette sürekli çoğalıyor ve virütik bir bulaşıcılıkla yayılıyordu. Videoları üretenlerine eşleyerek söyleyecek olursam, muhabirlerin özgürleştirilmiş haber videoları; video aktivistlerin eylem videoları ve canlı yayınları; Gezi Yurttaşları'nın tanıklık videoları, video klipleri yaygın biçimde dolanımdaydı.[11]

Gezi Direnişi Belgeselleri'nin direniş sürecinde ortaya çıkmasını kimse beklemiyordu. Bu filmlerin üretimi için zamana ihtiyaç olduğunu, direnişin ardı sıra ortaya çıkacaklarını herkes öngörebiliyordu. Bu esnada, belgeselciler hep yaptıkları gibi, süreci gözlemliyor, "gerçeğin önceden kestirilemez hareketini" yakalama arzusuyla (Renov, 1993: 21-22), sürekli olayları kaydediyor; kaydettikleri görüntüleri yeniden yeniden seyrederek analiz ediyor; Gezi Direnişi'nin görsel-işitsel temsillerini muhafaza etmeye gayret ediyorlardı. Bu süreçte, Gezi Direnişi'nin politik ve duygulanımsal dinamikleri belgesel sinemacıları da içine aldı, belgeselci olmakla eylemci olmak arasında sürekli kaymaların yaşandığı yeni, farklı pozisyonlar ortaya çıktı. Belgeselciler, öncelikli olarak, eylemci olma eğilimi gösterirken,[12] eylemcilerin büyük çoğunluğu eylemi kayıt altına alarak, "belgeselci itkisi" ile, "belgeleme arzusu" içinde hareket ettiler (Renov, 1993).

Belgesel sinemaya dair yaygın toplumsal kanaate dayalı olarak, Gezi Direnişi'nde yaşanan olayların görsel-işitsel kayıtlarını işleyip Gezi Direnişi'nin gerçeğini olduğu biçimde, "nesnel" olarak temsil etme iddiası bir yanda; toplumun, daha üretilmeden Gezi Belgeselleri'ne yüklediği, Gezi Direnişi'nin hakikatini temsil etme beklentisi diğer yanda, belgeselciler oldukça ağır bir yük altındaydı. Öte yandan, öncelikle Gezi Direnişi'nin görsel-işitsel tarihî belgelerini üretmenin ağır sorumluluğunu yerine getirebilmek ve sonrasında "bütünlüklü" bel-

10 Kayıplarla gelen derin kederlerden, genç kuşakların ilk kez kolektif biçimde hissettikleri ama anlamlandırmakta zorlandıkları büyük sevinçlere kadar geniş bir spektrumda çok farklı duygulardı bunlar...

11 Bu saydığım türden videolardan yapılmış bir derleme için bkz. "Kente Başka Bir Gözle Bakmak: Bir Gezi Albümü", *Altyazı*, 23 Temmuz 2013. <http://www.altyazi.net/olan-biten/kente-baska-bir-gozle-bakmak-bir-gezi-albumu/>.

12 Gezi Direnişi'nin hemen akabinde, *Altyazı* dergisinde, Senem Aytaç'ın moderatörlüğünü yaptığı bir söyleşi yayımlandı. Bu söyleşide, "Gezi Parkı'nda öncelikli olarak birer eylemci olarak bulunup kameralarını da ellerinden bırakmayan bir grup" bir araya gelmişti. Söyleşiye katılan "*Videoccupy* ekibinden Olgu ve Güliz, Gezi'deki diğer sinemacılarla birlikte çekim yapan *Altyazı*'dan Zeynep Dadak, belgeselci Elif Ergezen ve [2013 yılında] gösterimleri Gezi sırasında gerçekleştirilen Documentarist'in yöneticisi, sinema yazarı ve belgeselci Necati Sönmez", söyleşi içinde, Gezi Parkı'nda her şeyden önce birer eylemci olarak bulunduklarının altını farklı biçimde çiziyorlardı (Aytaç, 2013: 68). Mesela, *Videoccupy*'dan Olgu şöyle diyordu: "Film yapmanın filan da ötesinde. Biz film yapmaya girmedik oraya [Gezi Parkı'na]. O kutuyu taşımaya, o suyu küremeye girdik, kamerayı da yanımızda getirdik sadece" (71). Elif Ergezen ise ortak noktalarını "önce eylem için oraya gitmek" olarak ifade ediyordu. Sonuçta, esasen görsel-işitsel üretimle ilgilenen bu kişiler, birer kaydedici olmaktan eylemci olmaya doğru kayma göstermişlerdi.

geseller yapabilmek için titizlikle çalışıyorlardı. Film fikrinin geliştirilmesinden filmin içeriğine mesafe kazanılması zorunluluğuna, gerekli araştırmanın yapılıp üretilmiş ya da bulunmuş (buluntu) materyal üzerinde titiz ve yoğun çalışmaya varana dek, birçok nedenle, belgeselcilerin gerçekten zamana ihtiyacı vardı. Bu noktada, *Altyazı* dergisi editörü Fırat Yücel'in, 15 Haziran 2013 tarihli bir *tweet*ini anmalıyım:

> Fırat Yücel
> @firatyucel
> 'ne ara yazildi' dedirten kitaplarin kafasiyla gezi filmi cekmeye niyetlenenler elestirmen barikatiyla karsilasacaklarini bilsin.
> 1:21am · 15 Jul 2013 · Mobile Web (M2)

Evet, Fırat Yücel'in bu *tweet*i hızla üretilerek festivallere yetiştirilen Gezi Belgeselleri açısından bir öngörü niteliğindeydi.[13] Direnişe daha serinkanlı ve mesafeli bakarak sorgulayabilmek için, herkes gibi, belgeselcilerin de sabırlı olması gerekiyordu. Yaklaşık bir yıl sonra, Gezi Belgeselleri ortaya çıkmaya başladı. Tam bu noktada başka bir problem baş gösterdi. Üzerinden geçen süreye rağmen Gezi Direnişi'nin izleri belleklerde ve bedenlerde hâlâ tazeydi. Aytaç'ın belirttiği gibi, Gezi Direnişi'ni tecrübe etmemiş kişilere, "daha uzun" ve "bütünlüklü" filmler olan belgesellerle, Gezi'ye dair deneyimler ve hisler aktarılabilir; "fakat [bu] deneyimi yaşamış olanların, hafızalarındaki görece taze kayıtlarla henüz herhangi bir belgeselin yarışması mümkün değil gibi görünüyor" (2014: 27). Benzer biçimde, Bayraktar ve Erkılıç da bu problemi şöyle tespit ediyordu:

> ... bu filmler her ne kadar belgesel formatında olsa da, muhtemel seyircileri için bilgilendirmeden ziyade, hafıza tazeleme işlevi görüyor. Bilfiil sürece katılanlarla, olan biteni bilgisayar, telefon ekranlarından an be an izlemeye çalışanların Gezi'ye dair görgüsü, bilgisi ve hissiyatı aslında mevcut ve taze. Bu insanlar için de, tüm bu filmlerin ağızda kekremsi bir tat bırakması, güzel ama bir şeyler eksik kalmış duygusundan uzak tutması zor olacaktır (2014: 123).

13 Öte yandan, alelacele yapılan bu tür filmlerin üretimini körükleyen film festivalleri uygulamalarını da unutmamak gerek. Festivaller, politik gündemi yakalama derdine düşerek, çok hızla üretilmiş, düşük nitelikli filmleri seçkilerine dahil edebiliyorlar. Arap Baharı sonrası, özellikle Mısır Devrimi üzerine hızla üretilen düşük nitelikli filmlerin festival seçkilerine dahil edilmesi ve bunun sonuçları üzerine Necati Sönmez'in anlattıkları oldukça çarpıcı: "2011'den, yani Tunus ve Mısır'daki devrimlerden hemen sonra bütün festivaller bu konuya özel bölüm ayırdılar. 2011 yılının Mayıs'ında yapılan Cannes Film Festivali'ne –yani Mübarek'in on sekiz günün ardından devrildiği 11 Şubat'tan sadece iki ay sonra– *18 Gün* isimli bir film katıldı ve kötü bir filmdi. Alelacele, yalapşap yapılmış şeylere böyle bir talep olacak ve bu da büyük ihtimalle kısa vadeli olacak. Arap modası bir yıl sürdü. İkinci senesinde kimse Arap lafını duymak istemedi. İyi bir Arap filmini bile, biz kotamızı doldurduk, diyerek reddetme refleksi oldu sonra da. Festivallerin saçma sapan politikalarından da kaynaklanan bir şey bu. Ayrıca yapım süreçlerini falan da desteklemez oldular. Bir süre para akıttılar, o zamanki fırsattan yararlananlar yaptılar filmlerini. Bir sonraki sene Arap sineması birden parasız kaldı" (Aytaç, 2013: 75-76).

Şu sonucu çıkarabiliriz: Gezi Direnişi veya benzeri bir toplumsal hareketin özgün deneyimleri ve duygulanımlarına sahip olmayanlar için, yerleşik belgesel biçimleri kullanılarak yapılacak belgeseller bu türden seyircileri bilgilendirerek ve belli duygulanımlar yaratarak, onları bir biçimde tatmin edecektir. Diğer yandan, Gezi Direnişi'ne dair deneyimi, bilgisi ve duygulanımları halen taze ve güçlü olanlar içinse bu belgeseller sürekli eksik kalacak, dolayısıyla tatminkâr olamayacaktır.

Yukarıda basitçe yapılandırılan problemi bir adım ileri taşıyarak şu soruyu sormak durumundayız: Gezi Direnişi'nin deneyimine ve duygulanımlarına sahip seyirci için –ki Bayraktar ve Erkılıç bu seyirciyi Gezi Belgesellerinin "muhtemel seyircileri" olarak görüyor– Gezi Direnişi'nin tatminkâr belgeselleri nasıl yapılacak? Bayraktar ve Erkılıç, bu soruya, zamana olduğu kadar "başka bir dil ve yeni yapımlara ihtiyaç olduğu" şeklinde cevap veriyor (2014: 127). Zamanla ortaya çıkacak bu başka dil içinde yeni belgesel yapımlarının nasıl üretileceğine ve niteliklerine dair bir şey söylemeseler de, onlar bu yeni belgesel biçimlerinin Gezi Direnişi'ni bir nostalji nesnesine dönüştürmekten kurtaracak en önemli güçlerden biri olacağını da öngörüyorlar (127).

Yukarıdaki tespite paralel biçimde, şunu da iddia edebiliriz: Bugün bir kez daha, var olan belgesel temsil kipleri, içinde yaşadığımız dönemde Gezi Direnişi gibi toplumsal olayları ifade etmek için, kifayetsiz kalıyor; yeni bir temsil kipinin arayışına girilmesi gerekiyor (Nichols, 2010: 159).[14] Ve yine, belgesel sinemanın tarihsel gelişiminden biliyoruz ki, bu süreçte, yeni teknolojik imkânlardan yaralanmanın bir yolunu da bulmamız gerekiyor (159).[15]

Bu durumda, Gezi Direnişi üzerine yapılacak belgeseller yoluyla, yaşadığımız zamanın tarihsel dünyasını kavrayabilmemiz için, yeni belgesel biçimlerinin üretilmesi, yeni yapım anlayışlarının bulunması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Gezi Direnişi'nin muhtemel seyircileri için tatminkâr belgesellerinin nasıl yapılabileceği; bu doğrultuda belgeselciler tarafından aranması, araştırılması ve üretilmesi gereken yeni belgesel biçimlerinin ne olduğu; bu yeni belgesel biçimlerinin Gezi Direnişi'ni kavramamıza yol açarken, onunla tutarlı bi-

14 Bill Nichols, tarihsel olarak belli dönemlerde üretilen ve eşzamanlı biçimde varlıklarını sürdürerek belgesel sinema tarihini kuran altı belgesel kipinin –ki Nichols bunları poetik, betimsel, gözlemci, katılımcı, düşünümsel, edimsel belgesel kipleri olarak adlandırır (2010: 162-211)– ortaya çıkmasının temel nedenlerini şöyle açıklar: "Bu altı belgesel temsil kipinden her biri, kısmen, o zamana dek var olan kiplerin, belgeselcilerin yaşadıkları dönemin gereği olarak kurdukları –kurmaya ihtiyaç duydukları– yeni bakış açısını karşılayamamasından dolayı icat edilmişlerdir. Diğer bir deyişle, belgeselciler, içinde yaşadıkları zamanın meselelerini dışavururken, var olan belgesel temsil kipleri kifayetsiz kalırsa, yeni bir temsil kipinin arayışına girerler" (Nichols, 2010: 159).

15 Gezi Direnişi gibi yeni toplumsal hareketlerin belgesellerini yapabilmek için gereken yeni belgesel biçimlerinin üretilmesinde bize yardımcı olabilecek yeni teknolojiler, pekâlâ Gezi Direnişi'nin örgütlenmesi, yaygınlaşması, duyurulması için kullanılan iletişim teknolojileri olabilir. Buna ek olarak, şunu da belirtmek isterim ki, teknolojik imkânların anlamlı rolü üzerine düşünürken, teknolojik belirlenimcilik içine düşülmemeli. Öte yandan, Bruno Latour'un da belirttiği gibi, teknik belirlenimciliğe karşı dikkatli davranırken, aynı biçimde sosyal belirlenimciliğin de benzer, aşırı sonuçlar doğurabileceğine karşı hep uyanık olmak gerekir (Latour, 2005: 84).

çimde, nasıl bir yapım anlayışıyla gerçekleştirilmesi gerektiği sorularını cevaplayabilmek için, öncelikle, kavramsal bir çerçeveye ihtiyacımız var. Bu yazının ilerleyen bölümlerinde işte bu kavramsal çerçeve kurulmaya çalışılacak.

Gezi Direnişi belgesellerinin tarihyazımıyla ilişkisi

Zaman içinde, yeni biçimlerde ve yeni yapım anlayışlarıyla ortaya çıkacak belgesellerin nasıl yapılabileceği; buna bağlı olarak, yeni belgesel biçimlerinin Gezi Direnişi'ni bir nostalji nesnesine dönüştürmekten nasıl kurtarabileceği tartışmaları, Gezi Direnişi'nin tarihinin nasıl yazılacağı, Gezi Direnişi'nin kolektif belleğinin nasıl oluşacağı, oluşturulacağı tartışmalarının da bir parçası. Bu tartışmalar, daha Gezi Direnişi esnasında başlamıştı...

Üzerinden geçen sürede, üretilen farklı türde eserlerle, Gezi Direnişi'nin bireysel belleklerden kolektif belleğe aktarıldığına tanıklık ediyoruz. Aytaç'ın dediği gibi, "aktarılan her hikâye aracılığıyla, kişisel/toplumsal tarihimiz sürekli yeniden yazılıyor. Kişisel hafıza zaman içinde giderek toplumsal olarak üretilen söylemlere bırakıyor yerini. Eninde sonunda yazılanlar, çizilenler, çekilenler o toplumsal hafızanın taşıyıcısı ve aktarıcısı haline geliyorlar" (Aytaç, 2014: 24).

Burada, iç içe geçen iki süreçten söz etmek mümkün. Bir yandan, bireysel belleğimizi zamanla toplumsal olarak üretilen söylemlerle yeniden kurguluyoruz; diğer yandan bu söylemler, yazılan metinlerin, çizilen imajların, çekilen fotoğrafların, yapılan filmlerin tarihsel belgeler haline gelişi içinde yeniden üretilerek kolektif belleği kaplıyorlar, kuruyorlar. Bunun sonucu olarak, Aytaç'ın dediği üzere, "tüm anlatılarda olduğu gibi, Gezi Direnişi'nin deneyimlerden örülü kolektif tarihi de, işte en çok bu üretilen eserler tarafından belirlenecek, özellikle de uzun vadede" (24). Bu sonuç ifadesini –günümüzde halen geçerliliğini koruyan bir gerçek olarak– kabul etmek durumunda olsak da, bunun sonuçlarının mutsuz edici, kırıcı bir yanı var. Demek oluyor ki eylemcilerin, tanıklık edenlerin katılımlarından ve deneyimlerinden örülü Gezi Direnişi, son kertede, bu deneyimler üzerine yazarların/akademisyenlerin yazdıkları, çizerlerin çizdikleri, fotoğraf sanatçılarının/muhabirlerinin çektikleri, yönetmenlerin montajladıkları "eserler" kadar toplumsal tarihe kazılacak, kolektif belleğe işlenecek. Bu eserlerin üretiminde yaratıcı kişi olarak yazarın, akademisyenin, çizerin, fotoğraf sanatçısının, fotoğraf muhabirinin, yönetmenin yeniden ürettiği söylem, eseri tasarlama biçimi, kullandığı teknikler, dahil olduğu üretim ilişkileri tarihyazımına yön verecek, kolektif belleği kuracak. Diğer bir deyişle, bireysel deneyimlerin çokluğu içinde çoğalan bireysel bellekler, tarihyazımını ve kolektif belleği yapılandıran majör eser tiplerine indirgenecekler. Bu eser tiplerini üretenlerin kullandıkları kabul görmüş ifade kiplerine kapatılacaklar. Tekrar eden belli anlatı kalıplarına sıkışacaklar...

Diğer yandan, Gezi Direnişi sürecinde ve sonrasında, Türkiye'de bazı tarihçiler, yukarıda anlatılandan farklı bir bakış açısına yerleşme eğilimi gösterdiler.

Bu farklı bakış açısının ortaya çıkışını, birbirinden yaklaşık bir yıl arayla basılan iki kaynağı gözden geçirerek kavrayabiliriz. Gezi Direnişi esnasında, *NTV Tarih* dergisi ekibi, 54. Sayısı'nı "Yaşarken Yazılan Tarih" başlığı ile *Fevkalade Nüsha* olarak baskıya göndermeye hazırlanırken, derginin kapatılması ile, bu sayının editörlüğünü yapan Gürsel Göncü, bu derlemeyi Metis Yayınları'ndan *Fevkalade Kitap* olarak aynı başlıkla yayımladı. Bu dergi-kitabın içindeki "Yorum" bölümünde (Göncü, 2013: 38-43), tarihçiler, genel olarak Gezi Parkı eylemlerini değerlendirirken, birçoğu Gezi Direnişi'nin tarihinin nasıl yazılacağı üzerine görüşlerini de belirtiyordu. Bu metinlerin hepsinde Gezi Direnişi'nin –ki her bir tarihçi farklı adlandırmalar kullanıyor ya da öneriyordu– Türkiye tarihyazımı içinde çok önemli olduğu açıkça ve heyecanla dile getiriliyordu. Her bir tarihçi, kendi uzmanlık alanına bağlı olarak, nasıl bir tarih yazılacağı üzerine görüşlerini belirtiyordu. Gezi Direnişi esnasında ve hemen sonrasında kaleme alınan bu metinlerde, Gezi Direnişi'nin politik ve toplumsal dinamiklerine bağlı olarak farklı bakış açılarına, yeni tarihyazımı yöntemlerine ihtiyaç olduğu tespiti güçlü şekilde hissediliyordu.[16]

Gezi Direnişi sonrasında da, Gezi Direnişi'ne farklı biçimlerde angaje olan tarihçiler, Gezi Direnişi'nin tarihinin nasıl yazılması gerektiğine dair yoğun tartışmalar sürdürdüler, farklı çalışmalar örgütlediler. Örneğin, Tarih Vakfı, Gezi Direnişi sürecinde başlattığı ve sonrasında sürdürdüğü "Gezi Parkı Atölyesi" çalışmaları yaptı.[17] Daha sonra, bu süreçte yapılan tartışmalara dair beş yazıdan oluşan bir dosya çalışması, Işık Tamdoğan ve Vangelis Kechriotis tarafından hazırlandı ve *Toplumsal Tarih* dergisinde, Gezi Direnişi'nin birinci yıldönümünde yayımlandı (2014: 68-93). Bu dosyanın başlığı "Şimdiki Zamanın Tarihini Kim Yazar" olarak konmuştu. Bu başlık bile, Gezi Direnişi'nin etkisine ve heyecanına kapılmış tarihçilerin bakış açısında bir kaymanın oluştuğuna işaret ediyordu. Işık Tamdoğan, bu dosya içindeki yazısında, "şimdiki zamanın tarihi" anlayışının Gezi Direnişi'nin tarihyazımına uygunluğunun altını çizerken, şimdiki zamanın tarihyazımı yönteminin temel niteliklerini şöyle sıralıyordu: "Şimdiki zamanın tarihçisi, öncelikle olayları yaşamış tanıklarla mülâkatlar yaparak, kendi görsel-işitsel arşivini kendi oluşturur" (71). Şimdiki zamanın tarihyazımı yönteminde "kolektif bellek" ve "kolektif travma" kavramları öne çıkar (71). "Şimdiki zamanın tarihçisi, kendi içinde bulunduğu zamanın/çağın politik ve ideolojik çalkantıları ve güç çatışmaları içinde analiz ve araştırma yaptığını ve buna rağ-

16 Örneğin, Bülent Bilmez, Gezi Direnişi'nin tarihyazımında, genel tarihyazımında pek de itibar edilmeyen, "bugünden kalacak olan medya ve internetteki görsel-işitsel malzeme ve özellikle sosyal medyanın (...) en önemli kaynaklar" olacağının altını çiziyordu (Göncü, 2013: 42-43).

17 Bu çalışmaların bir parçası olan "Şimdi Tarih Olurken" etkinliğinin video kayıtlarına, *YouTube* üzerinde, şu adreslerden erişmek mümkün:
<https://www.youtube.com/watch?v=pl2BIdDYsuE>
<https://www.youtube.com/watch?v=jnomg0ywaY0>
<https://www.youtube.com/watch?v=m1Gekz2ubWA>
<https://www.youtube.com/watch?v=CL3UzFOciGE>

men yazdığını unutmaz" (72). Şimdiki zamanın tarihçileri tanıklıkların ve belgelerin "objektif" olup olmadığına odaklanmaz, olabildiğince çok ve farklı belgeyi kullanmaya, farklı tanıklıkları konuşturmaya gayret eder. Böylelikle, "şimdiki zamanın tarihçiliği tek sesli değil, çok sesli olmayı adeta bilimsel bir yöntem olarak benimser" (72). "[Ş]imdiki zamanın tarihçisi ses kaydı kadar, fotoğraf, film, özel mektuplar gibi klasik tarihçilikte pek kullanılmayan/kullanılamayan belgelere de başvurur" (73). Bu noktada dikkat çekici bir durum ortaya çıkıyor: Gezi Direnişi'nin tarihini yazmaya uygunluğuyla öne çıkan şimdiki zaman tarihçiliğinin tüm bu kurucu nitelikleri, belgeselcilerin uygulayageldikleri ilkeler ve yöntemlerle birebir örtüşüyor. Yani, Gezi Direnişi'nin tarihyazımında şimdiki zaman tarihçiliğinin ilkelerini ve yöntemlerini benimsemeye eğilimli tarihçiler, belgeselcilerin belgesel film üretim pratiklerinde yapageldiklerine yöneliyorlar. Diğer yandan, aynı süreçte belgeselcilerin bir kısmı, özellikle kullanageldikleri belgesel yapma yöntemlerini yetersiz buluyor; bunları genişleterek ve geliştirerek yeni biçimlerin ve yapım anlayışlarının arayışına giriyorlar. Diğer bir deyişle, tarihçilerin bir kısmı, belgeselcilerin kullanageldikleri üretim konvansiyonlarına yerleşmeye hazırlanırken; belgeselcilerin bir kısmı, yeni biçimlerin ve yapım anlayışlarının arayışında, deneysel yöntemlere açılma eğilimi gösteriyor...

Aynı dosya içinde, Esra Ekşi, "Bir Atölye Çalışması: Gezi Direnişi'nin Tarihi Nasıl Yazılır?" başlıklı yazısında, Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "şimdi, tarih olurken" atölye çalışmasına davet edilen farklı grupların, Gezi Direnişi'nin tarihinin nasıl yazılacağı üzerine fikirlerini ve hassasiyetlerini aktarıyordu. Atölye çalışmasında ilk fark edilen şey şu olmuştu: "Gezi herkesindi, herkesin bir Gezi'si vardı" (Ekşi, 2014: 75). Bu durumda, bir toplumsal hareket olarak Gezi Direnişi'nin tarihyazımında olabildiğince çok aktöre ulaşmak gerekiyordu. Burada, tarihçiler ve tarihyazımı açısından kritik olan şeyse, bu atölyeye katılan grupların tarihyazımına dair farklı hassasiyetleri olduğu kadar, bu tarihin nasıl yazılması gerektiği üzerine geliştirdikleri farklı fikirleri ve önerileri de vardı.[18] Sonuçta, tarihçilerin, tarihçi olmayan eylemcilerden Gezi Direnişi'nin tarihyazımı üzerine öğrenecekleri çok şey olduğu ortaya çıktı (Ekşi, 2014). Benzer biçimde, belgeselcilerin de, Gezi Direnişi'nin belgeselini yaparken belgeselci olmayanlardan öğrencekleri çok şey var. Öte yandan, "Gezi'nin herkese birden ait olması" ve "herkesin bir Gezi'sinin olması" nedeniyle, Gezi Direnişi'nin belgeseli de filmin üretim sürecine dahil olmak isteyen herkesin katılımına açık olmalı.[19]

18 Bu tartışmalar içinde, özellikle, sivil girişimler tarafından "alternatif arşiv"ler oluşturulması tartışması dikkat çekicidir. Bu bağlamda, "alternatif bir arşiv oluşturmanın aslında alternatif bir direniş biçimi olduğu" katılımcılar tarafından vurgulanır (Ekşi, 2014: 81).

19 Bunun somut bir örneği olarak yeni bir belgesel biçimi, Türkiye'de Gezi Direnişi üzerine henüz ortaya çıkmadıysa da, Arap Baharı sürecinde Mısır'da yaşananlara dair birkaç örnek var. Bunlar arasından Mısır'da 18 Gün (*18 Days in Egypt*) ve Devrimin Filmini Çekmek (*Filming Revolution*)

Andonis Liakos ise, küreselleşme karşıtı hareketlerle başlayan ve sonrasında işgal hareketlerine evrilen toplumsal hareketlerde, eylemcilerin ve tanıkların tarih yazma pratiklerine dair yaratıcı müdahalelerine odaklanıyordu. Bu süreçte, Yunanistan'da yaşanan toplumsal olaylarda, eylemcilerin ve tanık yurttaşların tarihyazımından kolektif belleği inşa eden kurumsal yapılara ve onların üretimlerine dair itirazlarını ve müdahalelerini aktarıyordu. Sonuç olarak Liakos, toplumsal hareketlere katılan eylemcilerin ve tanıklık edenlerin bundan sonra tarihyazımında bir aktör olarak aktif biçimde yer alma arzusunun altını çiziyordu (2014). Bu durum, belgeselcilerin yeni belgesel biçimleri ve yapım anlayışları geliştirirken, Gezi Direnişi eylemcilerine ve tanıklarına yer açmaları gerektiğini gösteriyor. Eylemcilerin ve tanıkların belgesellerin üretim sürecine yaratıcı biçimde katılabilmeleri için yeni araçlar icat etmeleri gerektiğini ortaya koyuyor.

Gezi Direnişi belgesellerinin kolektif bellekle imtihanı

Gezi Direnişi'nin tarihyazımı tartışmasına paralel olarak, belgeselcilerin, bugünkü kavranış biçimi içinde kolektif bellek tartışmasını da, özellikle Gezi Direnişi Belgeselleri üretimi açısından sorunsallaştırması, gözden geçirmesi gerekiyor. Göze Orhon'un ifade ettiği biçimiyle, akademik bellek çalışmalarında 1970'lerde başlayan "muhataplarını genişletme"ye bağlı "epistemolojik açıdan demokratikleşme" eğiliminin (2013: 72) belgesel sinema alanında daha da ileri taşınması gereken zamanlardayız. Bu bağlamda, bellek çalışmalarının kurucularından Halbwachs'ın kolektif bellek kavramını çağdaş biçimde yorumlayarak genişleten Aleida Assmann ile kolektif belleği kesin bir ifadeyle reddeden Susan Sontag'ın temel argümanlarına bakmakta fayda var.

Öncelikle, Susan Sontag'ın "Kolektif bellek diye bir şey yoktur," ifadesini, bunu ortaya attığı metnin genel planı içinde ele alalım (2004: 86). Sontag, bu ifadeyi, *Başkalarının Acısına Bakmak* adlı kitabının beşinci bölümünde kullanır. Bu kitabın meselesi, savaşın vahşet fotoğraflarıdır. Sontag, savaşın vahşet fotoğraflarını, bu fotoğrafların "ne"liğinden başlayarak, savaşın imajlarını üretmenin tarihsel akışına, savaş fotoğraflarının gücünden bu fotoğraflara nasıl baktığımıza ve bu fotoğraflara bakmaya ne kadar dayanabileceğimize kadar farklı aralıklarda, farklı kavramsal çerçeveler içinde tartışır. Bu kavramsal çerçevelerden biri de bellek üzerinedir. Sonuç olarak, Sontag'ın yukarıdaki sözü, kolektif bellek ile savaşın vahşet fotoğrafları arasındaki ilişki bağlamında söylediğini akılda tutmalıyız. Sonra da, Gezi Direnişi bağlamında, yeni yapım anlayışları içinde üretilecek yeni belgesel biçimleriyle nasıl bir kolektif bellek önerisi geliştirilmesi ge-

projeleri, birer veritabanı belgeseli olarak öne çıkıyorlar. Bu veritabanı belgesel projelerine, sırasıyla, <http://beta.18daysinegypt.com> ve <www.filmingrevolution.org> adreslerinden erişebilirsiniz. Yeni bir biçim olarak veritabanı belgesellerini ve özel olarak bu örneklerin, yukarıdaki tartışma bağlamında nasıl işlediği tartışmasını bu makaleye sığdırmam pek mümkün değil. Bu tartışmayı ayrıca kendi başına bir makale olarak yazmaktayım.

rektiğini tartışmalıyız. Şüphe yok ki, bu yeni kolektif bellek, eylemcilerin ve tanıkların Gezi Direnişi'ne dair bireysel belleklerinin çokluğuyla –bireysel belleklerde yer etmiş imajların çokluğuyla– doğrudan rezonansa girmelidir. Bunun ortaya çıkaracağı yeni belgesel yapım süreçleri ve yeni belgesel biçimleri üzerinde durulmalıdır. Bu noktaya ileride yeniden dönmek üzere, şimdi Sontag'ın kolektif belleği fotoğrafik imajlar bağlamındaki reddedişini anlamaya çalışalım.

Sontag bellekle ilgili çerçeveyi kurarken, ilk olarak, fotoğraflarla kurduğumuz aşinalık ilişkisinin nasıl şimdiki zaman, yakın ve uzak geçmiş hissimizi, algımızı, anlamlandırışımızı inşa ettiğini anlatır. Ona göre, belli fotoğraflara aşina olmamız, onları bilmemiz şimdiki zaman ve yakın geçmiş hissimizi; şimdiki zamanı ve yakın geçmişi anlamlandırışımızı kurar. Daha önce bilmediğimiz fotoğrafların ortaya çıkması ve dolanıma girmesi ise, uzak geçmişte kalmış olaylardaki ölümlerin geç gelen şoklarıyla, uzak geçmiş hissimizi, algımızı inşa etmemize ve gözden geçirerek yeniden anlamlandırmamıza yadımcı olur. Sontag şöyle devam eder: "Herkesin bildiği fotoğraflar, artık bir toplumun hakkında düşünmeyi seçtiği ya da düşünmeyi seçtiğini ilan ettiği şeylerin kurucu parçasıdır" (2004: 86). Sontag'a göre, toplum bu fikirlere "bellek" der ve bu da, uzun vadede bir "kurmaca"dır. Buradan da, kesin bir dille, şu sonucu çıkarır: "Kolektif bellek diye bir şey yoktur" (86). Hemen ardından şu önemli notu düşer: "Ama kolektif eğitim diye bir şey vardır" (86).[20] Yani, Sontag'a göre, kolektif bellek bir hatırlama değil, kolektif eğitime, yönergelere ve öğrenime dayalı bir koşullandırmadır. Bu koşullandırma içinde, toplumsal olarak neyin önemli olduğu ve nasıl olduğunun hikâyesi, zihinlerimizde hikâyeyi kilitleyen imajlarla yapılanır. Hatırlamaya dayalı olmayıp kolektif eğitim, yönerge ve öğrenim ile zaman içinde yapılandırılmış olduğu için kurmaca olan kolektif belleği reddeden Sontag, "bütün belleklerin bireysel" olduğunu ve yeniden üretilemeyeceğini iddia eder. Ona göre, bireysel bellek de "kişinin kendisiyle birlikte ölüp gider" (86).

Sontag, tam bu noktada, kolektif eğitimin, yönergenin, öğrenimin ideolojiyle içkin bağına gönderme yapmış olur. Neyin, nasıl olduğunun doğruluğunu bize kanıtlayan imaj arşivlerinin ve temsilî imajların yaratılarak yakın ve uzak geçmişte, toplumsal olarak önemli olayların ne ve nasıl olduğunu bize sunduklarını iddia eder. Toplumsal olarak herkesin bildiği "poster olmaya uygun fotoğraflar" (86), posta idaresince basılan pullarda kullanılan imajlar yukarıda sözü edilen temsilî imajlara karşılık gelir. Müzelerde saklanmaya değer bulunan, ders kitaplarında kullanılan fotoğraflar ve imajlar da bunlardandır. Bu fotoğraflar geçmişi anlamlandırmamızı sağlayan ortak kanaatleri bir hap haline getirir; bu hapları yutan toplumda da öngörülebilir düşünceler ve duygular tetiklenir (86). So-

20 Bu ifadenin İngilizce orijinali şöyledir: "But there is collective instruction" (Sontag, 2003: 85). *Instruction* sözcüğünü eğitim olarak Türkçeye çevirdiğimizde anlamı daralmaktadır. Bu sözcük aynı zamanda yönerge ve öğrenim anlamlarını da kapsar. Böylelikle, Sontag'ın ifadesinin geniş bir anlam alanı içinde, kolektif eğitimin yanı sıra, kolektif yönergeler ve kolektif öğrenim anlamlarına da geldiğini bilerek bu okumayı yapmalıyız.

nuç olarak, Orhon'un Sontag'dan aktararak tesbit ettiği üzere, "Kolektif belleği şekillendiren hatırlama değil, 'hikâyenin zihnimizde sabitlenmesini sağlayan resimler aracılığıyla, [neyin] önemli olduğu, bir şeyin nasıl gerçekleştiğine dair [bir] hikâye'yi dayatan koşullama sürecidir. Bu nedenle, Sontag için 'kolektif bellek' ideolojiyle eş anlamlıdır" (Orhon, 2013: 81).

Sontag'ın, keskin bir ifadeyle, kolektif belleği reddeden yaklaşımına karşılık, Aleida Assmann, günümüz için muğlak kaldığını düşündüğü Halbwachs'ın kolektif bellek kavramını üç terimle (sosyal bellek, politik bellek, kültürel bellek) yeniden kurgular (Assmann, 2010). Öte yandan, bu terimleri tanımlamaya girişmeden önce, Sontag'ın kolektif bellek kavramını reddedişine dair eleştirel saptamalarda bulunur. Assmann'ın ilk eleştirel saptaması şudur: "Sontag için, bellek bir organ ya da organizmadan bağımsız olarak düşünülemez. Fiziksel bir yapının parçası olarak, bellek bireysel yaşamlara bağlıdır ve her bir insanla beraber ölür" (2010: 36). Assmann, bir yandan bu argümanı, inkâr edilemez kanıtları nedeniyle, doğru bulsa da, diğer yandan eksik olduğunu öne sürer. Ona göre, Sontag belleğin iki önemli boyutunu hiçe saymaktadır. İlk olarak, anılar bireyler arasında "bağlıdır". Yani, anılar dile getirilip söze döküldüğünde, dilin öznelerarası sembolik düzeni ile kaynaşır. Böylelikle, anılar bireye ait, biricik, özel ve devredilemez bir mülk olmaktan çıkar. "Dilin ortak mecrasında kodları çözüldüğünde [söze döküldüklerinde] anılar, karşılıklı alınıp verilebilir, paylaşılabilir, teyit edilebilir, desteklenebilir, düzeltilebilir, tartışılabilir, münazara edilebilir hale gelirler" (36). Bir adım daha öteye giderek anılar yazıya dökülebilir ki, böylelikle, koruma altına alınırlar; kaybolmaya karşı daha dayanıklı hale gelirler. Ayrıca, potansiyel biçimde, zamansal ve/veya mekânsal olarak uzakta olanların erişimine açılırlar. "Bu da bize belleğin ikinci önemli özelliğini açık eder: belleğin 'dışsallaşması'. Bireysel anılar yalnızca dil ve metinlerle kaynaşmış değildir, özellikle çağımızda imajlarla da iç içedir. Artık, bireysel bellek ile maddi belgeler arasındaki sınırı çizmek çok zordur" (36). Günümüzde bireylerin kamera, telefon, tablet ya da başka cihazlar kullanarak neredeyse her fırsatta fotoğraf ve video ürettiklerini; ürettikleri bu görsel-işitsel kayıtları yine her fırsatta paylaştıkları bir gündelik hayat pratiği içinde olduklarını düşündüğümüzde, Assmann'ın belirttiği gibi, bireysel belleğin, dil ve metnin yanı sıra –hatta yaşadığımız zamanlarda belki bunlardan daha çok– fotoğrafik ve videografik imaj üretimiyle ayrıştırılamaz hale geldiğini görüyoruz. Yani, belleğin sözlü ve metinsel olarak aktarımının yanı sıra, fotoğrafik ve videografik olarak veya bunlarla melezlenerek dışsallaştığı apaçıktır. Giderek artan biçimde, anıların indeksi fotoğrafik ve videografik imajlarla kuruluyor. Bellek çalışmalarının yükselişinde önemli bir unsur olarak görülen dijital devrimle beraber, insan bedenine ihtiyaç duyan bellek tanımı genişleyerek, dışsal belleklere aktarılan ve indeksleri bu dışsallıkta tutulan bir hal alıyor. Fotoğraf ve sonrasında film/video ile zamanı ve hareketi de içine alarak dışsallaşan bellek, bugün dijital erişim ve depolama aygıtlarının yaygınlaşmasıyla ve ha-

yatın neredeyse her ânının kayıt altına alınması arzusuyla çılgınca genişliyor. Bireyler, yeni bir zamansallık ve tarih bilinci içinde yaşarlarken, her fırsatta, hayatın akışını fotoğrafik ve videografik olarak kayıt altına alıyorlar. Çevrelerine, bireysel belleklerini dışsallaştırıcı bir tavırla bakıyor, kaydettiklerini sürekli paylaşarak kolektif belleğe katkı yapabilecek bir bireysel oluş içinde hareket ediyorlar... Assmann, bu olguyu "bellek patlaması" olarak ifade eder[21] ve ekler: "Kabul etmeliyiz ki, metinlerle ve imajlarla dolayımlanan bir dünyada yaşıyoruz" (39).

Öte yandan, Aleida Assmann, Sontag'ın kolektif belleği ideolojiyle eşanlamlı kullanmasına itiraz eder. İdeoloji kavramının 1960'lar ve 1970'ler boyunca yoğun kullanımından sonra gözden düştüğünü ve bu kavram gözden yiterken yerini "kolektif bellek" kavramının aldığını iddia eder. Bunun yanı sıra, Assmann, potansiyel olarak, belli grupların talepleri ve pazarlama stratejilerine bağlı olarak, geçmişin belli biçimlerde yeniden sahnelenmesinin, medya tarafından yapılan manipülasyonaların yüksek ihtimalinden bahseder ki bu oldukça "ideolojik" bir okumadır (39).

Diğer yandan, Sontag, yaşadığımız zamanlarda imajlar ile bellek arasında kurduğu ilişkileri üç sekmeli bir argümanla genişletir. İlk argüman sekmesinde, Sontag, içinde yaşadığımız "sibermodeller çağında" bile, zihnimizi bir imajlar mekânı olarak hissediyor olduğumuzu söyler (2004: 89). Yani, zihnimiz geçmişin imajlarıyla dolu bir galeri/müze gibidir. Ona göre, "bu resimler hatırlamamıza müsaade eder" (Sontag, 2003: 89).[22] İmaj-mekân-bellek ilişkisine dayanan bu hatırlama biçimi oldukça eski bir hatırlama yöntemine dayanır. Paul Connerton, klasik kültürde retorik içinde kurulup zaman içinde sönümlenen, Ortaçağ'da yeniden ortaya çıkıp Rönesans'ta en yüksek noktasına ulaşan, matbaanın icadıyla çöken "bellek sanatı"nın "mekânsal bir yöntem" olduğunu söyler (2014: 14).[23] Kısaca, bu mekânsal yöntemin, hatırlanmak istenen şeylerin imaj-

21 Aleida Assmann, "bellek patlaması"nın (*memory boom*) yalnızca bilimsel/akademik bir keşif olmadığını; toplumda ve siyasette belleğe dair oluşan ilginin ve merakın akademiyle etkileşiminde ortaya çıktığını iddia eder ve ekler: "Geçmişe dair bu yeni ilgi, hatıratlar, tanıklıklar, tarihsel temalı filmler, müzeler ve anıtlar ile dışa vurulur. Bu geçmişe doğru yönelim yeni bir olgudur. Geç 1980'lerde başlamış, 1990'larda tamamen gelişmiştir" (2006: 210). Ona göre, belleğe ve geçmişe olan bu yeni ve aşırı ilginin olası motivasyonları şunlardır: "Büyük anlatıların kırılması, işlerliklerini yitirmesinin yanı sıra ideolojik formasyonlar altındaki donmuş anıların canlanması; sömürgecilik sonrası yerel halkların kendi anlatılarını ve anılarını yeniden kazanmaları; Soykırım ve iki dünya savaşının neden olduğu travma sonrasında yaşanan psişik felcin ve sessizliğin aşılması; bu travmaları yaşayan neslin anılarının kayıt altına alınarak dışsallaşması; iletişim teknolojilerindeki dijital devrimle birlikte, enformasyonun daha verimli biçimde depolanabilmesi ve dolaşıma girmesi" (210-211).

22 Sontag'ın *Başkalarının Acısına Bakmak* adlı kitabının çevirisinde böyle ifade edilmese de, İngilizce orijinal metinde Sontag tam da bu ifadeyi kullanır: "It is these pictures that allow us to remember" (2003: 89).

23 Paul Connerton, bellek sanatının mekânsallığını ve imajlarla kurduğu ilişkiyi, Cicero'dan yaptığı bir alıntıyla açıklar: "Cicero, bu sanatın [bellek sanatının] uygulama ilkelerini kısa ama etkili bir ifadeyle tarif etmişti: 'Bellek becerisini eğitmek isteyen kişiler, kimi yerler belirlemeli ve hatırlamak istedikleri şeylerin görüntülerini zihinlerinde canlandırarak, onları belirledikleri yerde depolamalılardır. Böylece bu yerlerin düzeni, hatırlamak istenen şeylerin de düzenini muhafaza edecektir.' (...) Buradaki mekân ev, kemer, köşe, sütun ya da sütunlar arasındaki yerler gibi

larının (temsillerinin) mekânsal olarak düzenlenmesine, hatta mekânın imajlarla kurulmasına dayandığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak, Connerton'ın sözünü ettiği, kadim zamanlarda ortaya çıkmış ve on sekizinci yüzyılın başlarında çökmüş olan bellek sanatının dayandığı imaj-mekân-bellek ilişkiselliğine dayalı hatırlama yöntemi, Sontag için, bugün, arızalı bir biçimde, fotoğrafik imajlarla işler haldedir. Sontag'ın bu bağlamda temel eleştirisi, hatırlamamızda öne çıkan imajların, "herkesin bildiği fotoğrafların" arşivlerde, müzelerde, pullar üzerinde, ders kitaplarında yerini alan temsilî imajlar olarak, kolektif eğitim, yönergeler ve öğrenim yoluyla, geçmiş hissimizi, geçmişi anlamlandırışımızı kurduğu; kolektif olarak kurulan bu belleğin ideolojik anlamda kurmaca olduğudur.

Sontag, ikinci argüman sekmesinde, içinde yaşadığımız sibermodeller çağında, zihinsel olarak, fotoğrafik imajlarla işleyen bu modelin temel arızasını tespit eder: "Problem, insanların fotoğraflar vasıtasıyla geçmişlerini hatırlamaları değil, sadece fotoğrafları hatırlamalarıdır. Fotoğraflarla hatırlama, diğer anlama ve hatırlama biçimlerini gölgede bırakır" (2004: 89). Bu haliyle özelde fotoğraflar, genelde imajlar, kadrajları içine kapanır, zamansal-mekânsal bağlamlarını, hikâyelerini yitirirler. Sontag bunu şöyle ifade eder: "Dahası, hatırlamak artık bir öyküyü akla getirmek değil, bir resmi zihinde canlandırabilmektir" (90). Zamanın aşındırıcı etkisi ve toplumsal çerçevelerin ideolojik doğası nedeniyle, dolanımda olan ikonografik Gezi fotoğrafları[24] ve videolarının her geçen gün başına geldiği gibi... Bu durum karşısında, belgeselciler için, içinde yaşadığımız çağın bize sunduğu sibermodellerden yararlanan, zamansal-mekânsal bağlamına bağlı, hikâyelerini yitirmediği gibi, farklı bireysel belleklerle rezonans içinde bu hikâyeleri çoğaltan, dinamik bir kolektif bellek modelini işler kılacak belgeseller nasıl geliştirilebilir sorusu öne çıkar. Göze Orhon, Halbwachs'ın kolektif bellek kavramını eleştirel biçimde değerlendirdiği makalesinde, bir anlamda bu soruya dair bize ipuçları sunar. Halbwachs'ın kolektif bellek kavramını kurarken geliştirdiği ikilikler ve karşıtlıkların (kişisel ve kolektif, geçmiş ve şimdiki zaman, bellek ve tarih, bellek ve kimlik) "ilişkisellikler[i] uygun şekilde yeniden kurularak öznelerarası bir yaklaşımla ele alındığında hatırlama ediminin çoğul,

kolayca hatırlanabilir yerler olmalıdır. Söz konusu yerler gerçekten görülmüş ya da hayal edilmiş yerler olabilir. Bu, gerçek ya da hayali birtakım yerler, hatırlanmak istenen öğelerin zihinsel görüntülerinin belirli bir düzende üzerine oturtulacağı bir çeşit şebeke işlevini görür; bu yerleri zihinsel olarak yeniden ziyaret edip, içinde adım adım yürüdüğümüzde hatırlanmak istenen öğeler de hatırlanmış olur. Bütün bu sistemin önermesi ise şudur: mekânın düzeni, hatırlanması gereken şeylerin düzenini muhafaza eder" (Connerton, 2014: 14-15).

24 Halen dolanımda olan "ikonografik Gezi fotoğrafları"nın bir derlemesi *Fevkalade Kitap* (Göncü, 2013: 47-54) içinde yapılmıştır. Bu derlemenin yapılmasının amaçlarından birinin Gezi Direnişi üzerine ileride yapılacak tarih araştırmaları için görsel bir arşiv oluşturmak olduğu açıktır. Yarın kullanılması için bugünden oluşturulan bu görsel arşiv şimdiki zamanın tarihçilik anlayışının temel yöntemlerinden biridir. Böylelikle, Gezi Direnişi ikonografik fotoğrafları dergi içindeki yazılarla birlikte belli bir bağlam içinde sunulur. Bu derlemenin yalnızca Gezi Direnişi'nin ikonografik fotoğraflarına dair bir örnek düzenleme olduğu, bu fotoğraflar dışında inanılmaz sayıda Gezi Direnişi fotoğraf ve videosunun da dijital depolama alanlarında veya internette belli yerlerde saklandığı –özellikle şimdiki zaman tarihçiliği bağlamında– hep akılda tutulmalı.

dinamik ve toplumsal olarak açıklayıcı yönünü ortaya koymak için son derece vaat edici" olacağını söyler (Orhon, 2013: 81).

Sontag, argümanının üçüncü sekmesinde, fotoğrafların allak bullak ve şok edici etkisini korumakla beraber, "Asıl derdimiz anlamak ise, fotoğraflara fazla bel bağlamamak gerektiğini de bilmeliyiz," der ve ekler: "Evet, bizim anlamamızı anlatılar sağlayabilir" (2014: 90). Sonuç olarak, imajların, zamansal-mekânsal bağlamlarını kuran anlatıların onlara eşlik etmesi gerekir. Öte yandan, Sontag şu önemli tespiti de yapar: "Gelgelelim, fotoğraflar da başka bir şey yapar: Hayaletler gibi üstümüze çöker ve etrafımızda dolanırlar" (90). Evet, üstümüze çöken ve durmadan etrafımızda dolanan Gezi Direnişi imajları, fotoğrafları, videoları ile nasıl baş edeceğiz? Gezi Direnişi Belgeselleri yapan, yapacak belgeselciler, Gezi Direnişi'ni bir nostalji nesnesine dönüştürmeden, kullanacağı durağan ve hareketli imajları zamansal-mekânsal bağlamlarından koparmadan, Gezi Direnişi anlatılarını seyircisine nasıl aktaracak? Gezi Direnişi eylemcileri ve tanıklarının bireysel anılarını birbirlerine aktararak kurdukları özneleraası Gezi Direnişi kolektif belleği belgesellerde nasıl işlerlik kazanacak? Belgesellerin kurgusunda, Gezi Direnişi'nin bireysel belleklerdeki anlatıları birbirleriyle ve Gezi Direnişi süresince referans verilen farklı anlatı metinleriyle metinlerarası rezonansa nasıl girecek? Gezi Direnişi esnasında çok farklı mecralara yayılan direnişin sözlü, yazılı, imajlara dayalı izleri, kısacası Gezi Direnişi'nin mecralararası işleyişi Gezi Direnişi belgesellerinde nasıl karşılık bulacak? Bu bağlamda, belgeselciler, Gezi Direnişi belgeselleri için yeni biçimler ve yapım anlayışları ararken, yaşadığımız çağın bize sunduğu sibermodellerden nasıl yararlanacak? Çağımızın sibermodellerinden yararlanarak yapılacak belgeseller zamansal-mekânsal bağlamına bağlı, hikâyelerini yitirmediği gibi, farklı bireysel belleklerle rezonans içinde bu hikâyeleri çoğaltan, dinamik bir kolektif bellek modelini nasıl inşa edecek? Fotoğraflar ve videolar biçiminde dışsallaşan bireysel belleklerin çokluğunu, bu çokluğun paylaşımlarla kolektif belleği kaplayışını yeni belgesel biçimlerine nasıl dahil edeceğiz? Buna uygun yapım anlayışlarını nasıl geliştireceğiz? Sonuçta, Gezi Direnişi'nin çokluklarının hikâyeleri, imajlarıyla ve sesleriyle birlikte, dinamik biçimde çoğalıp sürekli yeniden yapılandırılarak nasıl kurgulanacak? Tüm bu sorular, aynı zamanda, Gezi Direnişi'nin muhtemel seyricileri açısından tatminkâr, politik olarak doğru eğilimler içinde yapılandırılmış belgeseller için gerekli yeni biçimlerin ve yeni yapım anlayışlarının niteliklerini de ortaya çıkaracak. Bu noktada, önemli bir mesele de, Gezi Direnişi Belgesellerinin yeni biçimlerini üretecek belgeselcilerin nasıl üreticiler olacağı. Bu belgeselcilerin ne tür üretim ilişkileri içinde bu yeni filmleri yapacağı. Özellikle de Gezi Direnişi eylemcileri ve tanıklarını bu yeni üretim ilişkileri içinde nasıl görecekleri.[25]

25 Tabii ki, bu mesele, tersinden, Gezi Direnişi eylemcileri ve tanıklarının bu yeni belgesel biçimleri ve yeni yapım anlayışları içindeki üretim ilişkilerinde kendilerini ve belgeselciyi nasıl gördük-

Gezi Direnişi'nin "Üretici Belgesel Sinemacısı"

Walter Benjamin, "Bir Üretici Olarak Yazar" adlı denemesinde, yazarın –ki buradaki yazarı, sanatçı olarak genellemek ya da belgesel sinemacı olarak düşünmek pekâlâ mümkün– toplumsal ilişkiler içindeki politik işlevini, kendi çağı içinde, tartışmaya açar. Benjamin'in çoğu denemesi gibi, bu metin de bugün halen anlamlıdır ve geçerliliğini korur. Yani, bu denemeden yola çıkarak günümüzde genel olarak sanatçının veya özel olarak belgesel sinemacının toplumsal ilişkiler içindeki politik işlevini tartışmamız mümkün. Ve, tabii ki, bu tartışmayı Gezi Direnişi sürecinde ve sonrasında belgesel sinemacının toplumsal ilişkiler içindeki politik işlevi açısından da düşünebiliriz...

Bu deneme içinde, Benjamin, yazarın toplumsal ve politik işlevi tartışılırken, genellikle, eser üzerinden iki ilişkiye başvurulduğunu söyler. Bunlar eserin barındırdığı politik eğilim ile niteliği arasındaki ve eserin biçimi ile içeriği arasındaki ilişkilerdir. Benjamin, bu iki ilişkilendirme biçimi üzerine yapılagelen tartışmaları eleştirel olarak ele alır; bu tartışmaları, esasen, anlamlı ve geçerli bulmaz. Ortaya iki yeni kavram atar: Teknik ve montaj.

Benjamin'e göre, eserin politik eğilimi ile niteliği arasındaki ilişkiye dayalı tartışma uzun süredir yapılmakla birlikte oldukça kısırdır. Bu tartışmanın genel kalıbını şöyle ifade eder: "Yazarın eserlerinden *bir yandan* doğru [politik] eğilim talep edilirken, *öte yandan* eserin üstün nitelikli olmasını umma hakkımız da vardır." Ona göre, üretilmiş "bu formül, eğilim ve nitelik öğeleri arasındaki ilişkinin doğasını *kavrayamadığımız* sürece kuşkusuz yetersiz kalır" (2014: 99). Öte yandan, Benjamin, bu ilişkinin doğasını kavramaya girişmeden de bu ilişkiye dair buyruklar verilebileceğini kabul eder. Ona göre, edebi eserin politik eğilimi ile niteliği arasındaki ilişki iki şekilde buyrulagelmektedir. İlk olarak, "doğru [politik] eğilim gösteren bir eserin başka bir niteliği gereksinmediği söylenebilir" (99). İkinci bir buyruksa şu olabilir: "Doğru [politik] eğilim gösteren bir eserin, zorunlu olarak, tüm diğer nitelliklere sahip olması gerekir" (99). Benjamin bu ikinci buyruğu doğru bulur ama bu buyruğu kanıtlamadan kabul edemeyeceğini belirtir.

Benjamin'e göre, bir edebi eserin politik eğilimi ancak edebi olarak da eğilimi doğruysa, politik olarak da doğru olabilir. Bunun anlamı, doğru politik eğilimin bir edebi eğilim barındırdığı, barındırması gerektiğidir. Yani, Benjamin'e göre, "politik anlamda doğru bir eğilimin, edebi bir eğilim de içerdiği anlamına gelir bu" (99). Bu noktada, Benjamin, edebi eserin politik eğilimi ile niteliği arasındaki ilişkiyi şöyle ifade eder:

---

leri şeklinde de tartışılmalı. Gezi Direnişi'nin kayıt altına alınma sürecine baktığımızda görünen o ki, bu yeni belgesel biçimleri ve yapım anlayışlarının geliştirilmesinde, belgeselcilerin yanı sıra ve belgeselciler kadar, Gezi Direnişi eylemcileri ve tanıkları da yer alacak...

> Her *doğru* politik eğilimin açık seçik ya da üstü kapalı bir biçimde içerdiği bu edebi eğilimdir bir eserin niteliğini oluşturan, başka bir şey değil. *Bu nedenledir ki*, bir eserin doğru politik eğilimi, onun edebi niteliğini de içerir; çünkü doğru politik eğilim, edebi *eğilimi* de kapsar (99).

Benjamin'in yazarın toplumsal ve politik işlevi tartışılırken sıklıkla başvurulduğunu söylediği ikinci ilişki, eserin biçimi ile içeriği arasındaki ilişkidir. Ona göre, bu ilişkilendirme biçimi ilkine göre daha eski ve en az onun kadar kısırdır. Benjamin burada önemli bir manevra yapar: Özellikle politik edebiyat eleştirisi içinde başvurulan biçim ile içerik ilişkisinin, tartışmayı "diyalektik olmayan bir tarzda, şablonlarla ele alma çabasını" tersine çevirip bu tartışmaya diyalektik bir yaklaşım getirir. Böylelikle, artık tartışma "katı, durağan, yalıtılmış şeylerden (eser, roman, kitap)" yola çıkarak yapılmamalı, "canlı toplumsal ilişkilerin içine sokulmalıdır" (100). Benjamin, bu noktada, Marksist diyalektik anlayış içinde, toplumsal ilişkilerin üretim ilişkileri tarafından belirlenmesi üzerinden hareket ettiğinin altını çizer ve ekler: "Materyalist eleştiri de bir esere yaklaşırken, o eserin zamanının toplumsal üretim ilişkileri karşısındaki konumunun ne olduğunu soragelmiştir" (100). Bunun önemli, öte yandan cevaplaması oldukça zor bir soru olduğunu belirtir. Daha sonra ise, "daha dolaysız, daha alçakgönüllü, daha yakını hedefleyen" ve cevaplaması daha kolay bir soru icat eder:

> "Bir eserin, zamanının üretim ilişkileri karşısındaki konumu nedir; onları onaylıyor mu, yani gerici mi; yoksa onları yıkmaya mı amaçlıyor, yani devrimci mi?" sorularını yerine, ya da hiç olmazsa bunlardan önce başka bir soru sormak istiyorum. "Bir eserin zamanının toplumsal ilişkileri *karşısındaki* konumu nedir?"den önce "Onların *içerisindeki* konumu nedir?" sorusunu sormak isterim. Bu soru, eserin, zamanının edebi üretim ilişkileri içerisindeki işlevine ilişkindir. Başka deyişle, doğrudan doğruya eserin edebi *tekniğiyle* ilgilidir (100).

Benjamin'in yukarıdaki yaklaşımını Gezi Direnişi belgesellerine ve belgeselcilerine uyarladığımızda karşımıza şöyle bir çerçeve çıkar: Öncelikle, Gezi Direnişi belgesellerinin dayandığı politik eğilimler ile sanatsal nitelikleri arasındaki ilişkiden ya da bu belgesellerin biçimleri ile içerikleri arasındaki ilişkiden yola çıkarak belgesellere ve belgeselcilere dair bir eleştiri kurmak, tartışmayı "katı, durağan, yalıtılmış filmlerden" yola çıkarak yapmak olur ki, Benjamin, bunun yerine, tartışmayı "canlı toplumsal ilişkiler içine sokarak" yapmayı öneriyor. Bu noktada, bu belgesellerin yapıldıkları zamanın toplumsal üretim ilişkileri içerisindeki yeri üzerine tartışmanın daha anlamlı olduğunu iddia ediyor. Söz konusu belgeseller, Gezi Direnişi belgeselleri olunca, bu filmleri, basitçe yaşadığımız zamanın belgesel film üretim ilişkileri ve bunların toplumsal ilişkileri nasıl yeniden ürettikleri üzerinden tartışmamız da yeterli olmayacaktır. Esasen, bu filmleri, Gezi Direnişi sürecinde üretilen toplumsal ilişkiler ve bu toplumsal ilişkile-

ri mümkün kılan Gezi Direnişi üretim ilişkileri içinde ele almak gerekiyor. Şimdi, tüm bunlardan yola çıkarak, "muhtemel seyircisi" açısından tatminkâr Gezi Direnişi belgesellerinin, teknik olarak nasıl üretilebileceğini tartışmalıyız...

Üzerine gidilecek ve anlaşılmaya çalışılacak kavram "teknik" olunca, hem toplumsal analiz hem de sanat eserinin materyalist analizi mümkün hale gelir. Ayrıca, bu kavram aracılığıyla, yukarıda açmazları tartışılmış olan, yazarın/belgeselcinin toplumsal ve politik işlevi tartışmasının, eser üzerinden iki ilişkiye (politik eğilim ile nitelik; içerik ile biçim) başvurularak anlaşılmaya çalışılması da artık daha mümkündür. Yani, teknik kavramı ile hem eserin biçimi ile içeriği arasındaki ilişkiselliğin diyalektik bir çıkış noktası bulunur hem de eserin barındırdığı politik eğilim ile niteliği arasındaki ilişkinin belirlenmesi mümkün hale gelir.

Ben de, yazının bundan sonraki bölümünde, Benjamin'in "teknik" kavramsallaştırmasını özellikle, muhtemel seyircisi için tatminkâr Gezi Direnişi belgesellerinin nasıl yapılabileceği sorusuna yönelerek tartışacağım. Burada, Gezi Direnişi'nin belgeselini hangi teknik(ler)le yapmak doğru olur sorusunu sorabilir; bu sorudan hareketle, belgesel sinemacının Gezi Direnişi sürecinde ortaya çıkan toplumsal ilişkiler içindeki politik işlevini sorgulayabiliriz. Hem belgeselcinin politik eğilimi ve yaptığı filmin niteliği arasındaki ilişkileri hem de filmin biçimi ile içeriği arasındaki ilişkiyi, Gezi Direnişi içinde ortaya çıkan toplumsal üretim ilişkilerinin çatlatıp kırdığı, bu filmlerin yeni biçimlerde ve yeni yapım anlayışları içinde üretilmesinin mümkün olduğunu gösterdiği toplumsal ilişkiler içinde daha somut, daha anlaşılır ve daha hissedilir biçimde ele alabiliriz...

Teknik ve montaj

Gezi Direnişi sürecinde, Gezi eylemcileri toplumsal üretim ilişkilerinde var olan düzenin dışına çıktılar. Özgürleştiklerini duyumsadıkları, yaşam kudretlerini artıran deneyimler yaşadılar. Merkezsiz iletişim ağları üzerinden örgütlenerek bir araya geldiler, müştereklerini tanımladılar. Sistemin dayattığı iş zamanı, emek ücreti, finans sektörü para ekonomisinin yanı sıra ve onun dışında, temel ihtiyaçları karşıladıkları gibi, bunları nasıl yapacaklarına dair müzakere süreçleri tasarladılar. Herhangi bir lidere ihtiyaç olmadan örgütlenirken, farklılıklarını koruyarak çokluklar halinde bir arada yaşayabileceklerini tecrübe ettiler. Bu durumda, belgeselcilerin de bu süreçte ortaya çıkan büyük ve yeğin sanatsal enerjiye uygun ifade biçimleri bulmaları gerekiyor. Buna bağlı olarak, belgeselciler, yeni belgesel biçimlerini ve yapım anlayışlarını kurabilecekleri belgesel teknikleri bulmak durumundalar. Gezi Direnişi, belgeselcilere yalnızca yeni teknikler üretmek zorunda olduklarını göstermekle kalmadı, aynı zamanda, belgeselin öznesi ve seyircisi ile girecekleri ilişkiyi gözden geçirmeleri gerektiğini de ortaya koydu. Gezi Direnişi belgeselcisi ile Gezi Direnişi'nin çokluklarını arasındaki;

belgeselci ile seyircisi arasındaki ilişkilerin yeniden kurulması, kurgulanması gerektiği belirginleşti. Gezi Direnişi söz konusu olunca, bu ayrımların ne kadar anlamlı olduğu (anlamlı olup olmadığı) sorusu ortaya çıktı. Belgeselcinin şimdiye kadar yaptığı belgeselleri, bunların biçimlerini, dayandığı üretim ilişkilerini, üretim araçlarını nasıl kullanageldiğini, topyekûn belgesel tekniklerini yeniden düşünmesi, tasarlaması, planlaması, örgütlemesi gerektiği ortaya çıktı...

Gezi Direnişi'nin diğer eylemcileri gibi, belgeselcilerin de ilk aklına gelen, var olan düzenin yanlışları, haksızlıkları karşısında, toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde uzmanlıklarıyla, Gezi Direnişi'nin belgesellerini yaparak bu süreçte yer almaktı. Ama onlar, karşı koyamadıkları bir arzuyla, belgeselci olmaktan eylemci olmaya doğru kaydılar.[26] Gezi Direnişi'ne katılanlar, mesleklerine dair uzmanlık bilgilerinin ötesinde bir yaşamsal pratik içinde, farklılıklarıyla bir arada yaşamı kuran çoklukların eylemliliklerine dahil oldu. Çokluklar, Gezi Parkı'ndan başlayarak, Türkiye'nin birçok yerinde, kamusal alanlarda yaşamın yeninden düzenlenmesi için kütüphaneler, mutfaklar kurdular; sanatsal etkinlikler, şenlikler gerçekleştirdiler; daha iyi bir yaşam için her yaş grubuyla ayrı ayrı veya birlikte atölye çalışmaları yaptılar; forumlarda bu yeni dayanışmacı yaşamın nasıl sürdürüleceğine dair tartışmalar yürüttüler. Bunlar, Gezi Direnişi'ni kuran, direnişçilerin yaşam kudretini artıran eylemliliklerdi. Belgeselcilerin, uzmanlıkları gereği, bu eylemlilikleri kayıt altına alarak belgeselini yapmaları beklenirken, onlar bu eylemlilikler içinde yer almak arzusunun önüne geçemiyorlardı.

Bu bağlamda, Benjamin'in üretici yazar için önerdiklerinin "Gezi Direnişi'nin üretici belgeselcisi" için de geçerli olduğu açıktır. Her şeyden önce, Gezi Direnişi belgesel(ler)inin "bir model olma karakteri" taşıması gerekir:

> Diğer yazarları [belgeleyicileri] öncelikle üretime yöneltmeli, ve ikinci olarak da kullanımları için gelişmiş bir araç sunabilmelidir. Bu araç, ne kadar çok tüketiciyi üretim süreciyle ilişkiye sokarsa, kısaca, ne kadar fazla sayıda okuyucu veya seyircinin sürece katılımını sağlarsa, o denli iyi bir araç olacaktır (Benjamin, 2014: 111).

Evet, "üretici olarak belgeselci," artık yalnızca eserini kitlelere tüketmeleri için sunan bir sanatçı olmamalıdır. O, Gezi Direnişi eylemci ve tanıklarını belgesel filmiyle üretime yöneltmeli; Gezi Direnişi eylemci ve tanıklarının kendi belgesellerini yapabilmeleri için onlara bir araç sunmalı; bu üretim aracı sayesinde, Gezi Direnişi eylemci ve tanıkları da, salt seyirci olmaktan çıkarak üretici belgeselci ile birlikte yaratıcı sürece dahil olabilmeli, onunla birlikte üretebilmelilerdir. Bu üretim aracı ne kadar çok seyircinin üretime katılımını sağlar,

---

26 Yazının başında belirttiğim gibi, Gezi eylemcileri ve tanık yurttaşları da, karşı koyulmaz bir belgeleme itkisiyle, Gezi Direnişi'ni görsel-işitsel olarak sürekli kayıt altına aldılar. Salt eylemci veya tanık olmaktan belgeselciye olmaya doğru bir kayma gösterdiler. Bazıları bu kayıtları paylaşıp yayınlarken, bazıları da halen dijital depolama alanlarında saklıyorlar...

onları tüketici olmaktan üretici olmaya ne kadar güçlü geçirirse o kadar iyi bir araçtır. Benjamin, Brecht'in epik tiyatrosunu, buna örnek bir model olarak gösterir (111). Brecht'in epik tiyatrosu nasıl "yeni iletişim araçlarıyla rekabet etmeye girişmek yerine, onları uygulamaya ve onlardan öğrenmeye —kısaca, onlarla diyaloğa girmeye" çalışıyorsa, belgesel sinemacılar da, günümüz sibermodeller çağının yeni iletişim araçları ve mecralarıyla benzer bir ilişkiye girme gayreti içinde olmalıdır (112). Gezi Direnişi örgütlenmesinin tam da yeni iletişim araçlarını ve mecralarını kullanarak gerçekleştirildiğini düşünecek olursak, üretici belgeselcinin de bu yeni iletişim araçları ve mecralarını üretim araçları kılması ve üretim ilişkilerini yeniden düzenlemesi o kadar anlamlıdır.

Benjamin, Brecht'in epik tiyatrosunda sinema, radyo, fotoğraf ve basın aracılığıyla "montaj tekniği"ni benimsediğini söyler. Montaj tekniğinde "[m]onte edilen öğe, içine konduğu bağlamı kesintiye uğratır" (112). Benjamin Brecht'in epik tiyatrosunda montaj tekniğinin kurucu işlevini şöyle açıklar:

> Brecht'in tiyatrosunu epik olarak tanımlamasını sağlayan bu kesintiye uğratma tekniği, sürekli olarak, seyircide yanılsama yaratmaya karşı çıkar. Böyle bir yanılsama, gerçekliğin öğelerini, bir deney düzeneğinin öğeleriymişçesine ele almayı planlayan bir tiyatronun işine yaramaz. Durumlar ise deneyin başlangıcında değil sonunda yer alırlar. Bu durumlar, şu ya da bu biçimde, kendi durumlarımızdır; ancak seyircinin yakınına getirilmemiş, aksine ondan uzaklaştırılmışlardır. Seyirci natüralist tiyatroda olduğu gibi iç rahatlığıyla, huzurla değil, şaşkınlıkla fark eder bunların gerçekliğini. Epik tiyatro, durumları yeniden sergilemez; onları açığa çıkarır, ortaya koyar. Bunu da dramatik süreci kesintiye uğratarak yapar; ancak bu kesintiye uğratma bir uyaran niteliğine sahip değildir, örgütleyici bir işlevi vardır. Eylemi yarı yolda durdurur ve böylece seyirciyi eylem karşısında, oyuncuyu da rolü karşısında bir tavır almaya zorlar (112-113).

Gezi Direnişi'nin üretici olarak belgeselcisi de, Brecht'in epik tiyatrosunu kurarken yararlandığı montaj tekniği üzerine kurulmuş montaj sineması hareketinin çağdaş yorumcusudur. Kökeni Dziga Vertov'un devrimci sineması olan montaj sinemasının uzantısında sinema yapar. Ana akım, popüler sinemanın gözbağcı yöntemleriyle seyircisini bir yanılsama içine kapatarak bütünlüklü olarak kurduğu dramatik yapıları büyülenerek seyretmesini; kendini görünmeyen kesmelerin filmik akışına bırakarak olayları, durumları sorgulamaksızın kabullenmesini istemez. Brecht'in epik tiyatrosunda yaptığı gibi, "izleyiciyi duygularla –bunlar isyan duyguları bile olsalar– doldurmaktansa, onları düşünme aracılığıyla içinde yaşadıkları koşullara kalıcı biçimde yabancılaştırmayı amaçlar" (113-114). Vertov sinemasından beri bildiğimiz, yanılsamayı bozan, yırtan montaj hamleleriyle, kesmelerle seyircisini her an ayık tutar. Olan olayların görsel-işitsel kayıtlarını basitçe yeniden sunmak yerine, dramatik süreçleri kesintiye uğratarak durumları ortaya çıkarır. Seyricisinin olayları kabullenmesini değil, dramatik yapıyı çözündüren kesmelerle, bizatihi kendisine dair durumları fark etmesini, sorgulamasını ister.

Bugünün üretici olarak belgeselcisi, daha da ileri giderek, seyircisine sağlayacağı üretim araçlarıyla, seyircinin montaj yapma gücüne kavuşmasını, kendisiyle birlikte montaja dahil olmasını, müdahale etmesini sağlayabilir.[27] Böylelikle, kendini dayatan dramatik yapılara sahip bütünlüklü bir eserin hegemonyasını tesis etmesinin imkânları büyük oranda ortadan kalkar ve seyirci üretim sürecine dahil olarak, montaj yapabilir, birlikte yaratım edimleri içine girebilir. Belgesel sinemacının uzmanlığının, yönetmen-seyirci statülerinin, üretici güçleri ayıran engeller olarak, varlığı kırılır. Bu yeni belgesel yapım biçimleri içinde, üretim ilişkileri çokluklar için sürekli yeniden tanımlanır. Ortaya finalize edilerek kapatılmış, bütünlüklü bir film çıkarmak yerine, "açık" bir eserin düşünsel-duygusal imkânları saçılır. Sonuç olarak, Brecht, Benjamin, Vertov ve Gezi Direnişi'nin üretici olarak belgeselcisi, belgesel sinemanın yerleşik yönetmeni ve seyricisinden tek bir talepte bulunmaktadır: belgeselcinin, Gezi Direnişi eylemcileri ve tanıklarının, Gezi Direnişi belgesellerinin muhtemel seyircilerinin hepsinin üretim süreci içindeki konumları üzerine kafa yormaları, bu süreç içinde üretim ilişkilerini yeniden düşünmeleri ve duygularını gözden geçirmeleri.

Montajı, günümüz hayatının her alanına nüfuz etmiş içkin bir edimi olarak gören Ulus Baker, "Montaj-Düşünce" adlı denemesinde, "montaj"a dair şöyle der:

> Montaj sinematografiden öte bir şeydir —hayatımızdaki her şey montajdır: çalışma montajdır (Taylorizmden beri ya da bugünlerde farklı bir tarzda "post-Fordist" denilen emek süreçlerinin yeniden düzenlenişinde olduğu gibi); sanat montaj olmaya meyleder (kolaj ve yerleştirme, hatta "performanslar"); metropol bir montajdır; endüstriler, yazılımlar ve donanımlar tümü montaj(lar) olarak iş görürler... Bu bakımdan, "özü" montaj olan sinematografi, bunu tüm diğer alanlara aktarabilecek şekilde geliştirmeyi başaramamıştır... Godard'a göre, bir doktor belli başlı bazı "semptomlara" (mevcut imajlar) bakıp "sinüzit" dediği zaman, bu da halihazırda montajdır... (2011: 135)

Baker, yukarıdaki metnine şöyle devam eder: "Dolayısıyla, bugün, koşullarımıza ve deneyimlerimize uygun bir "montaj-düşüncesi" ve bir "düşünce-montajı" bulunmalı..." (135).

Sonuç yerine Bir kavramsal çerçeve denemesi

Şimdi, bu yazının başındaki soruya dönelim: Gezi Direnişi belgeseli yapma arzusuyla dolan belgeselcilerin kendilerine sordukları temel soru, Gezi Direnişi belgeselinin nasıl yapılacağı, nasıl yapılması gerektiği sorusuydu. Gezi Direnişi

27 Öte yandan, içinde yaşadığımız sibermodeller çağında seyirci, belgeselcinin bu üretim aracını kendisine sağlamasını beklemeden, akıllı ceptelefonları, tabletler ve bilgisayarların hemen hepsinde bulunan basit montaj programlarını kullanarak bunu yapacak kapasitededir. Gezi Direnişi eylemcileri ve tanık yurttaşları, Gezi Direnişi süresince ve sonrasında, yaptıkları farklı görsel-işitsel üretimlerle bunu ortaya koydular.

ile başlayan süreçte, yeni belgesel biçimlerine ve yapım anlayışlarına ihtiyaç olduğu apaçıktı. Bu nedenle, bu yazı boyunca, bir yandan Gezi Direnişi'ni farklı bir bakış açısından kavramamıza yardımcı olacak, diğer yandan Gezi Direnişi'ne upuygun belgesel biçim(ler)ini ve yapım anlayış(lar)ını tanımlamamızı sağlayacak bir kavramsal çerçeve kurmaya çalıştım.

İlk olarak, şu durum açıkça görülüyor: Gezi Direnişi belgesellerinin hem öznesi hem de muhtemel seyircisi olan Gezi Direnişi eylemcileri ve tanıkları, Gezi Direnişi tarihinin yazımında, kolektif belleğinin kurulumunda aktif biçimde, bir aktör olarak yer alabilmeliler. Bu bağlamda, çoklukların, Gezi Direnişi tarihinin nasıl yazılacağına dair farklı fikirleri ve önerileri de var. Örneğin, çokluklar, sivil bir anlayışla alternatif arşivlerin kurulmasını, Gezi Direnişi'nin sürekliliğini sağlayacak alternatif bir direniş biçimi olarak görüyorlar. Bu nedenle, Gezi Direnişi belgesellerinin yeni biçimlerinin çoklukların birer aktör olarak katılımına açık olması gerekiyor. Buna bağlı olarak, belgeselcilerin yeni belgesel yapım anlayışlarını tasarlarken, çoklukların üretim sürecine yaratıcı biçimde katılımlarını sağlayacak yöntemleri ve araçları geliştirmesi öne çıkıyor.

Aleida Assmann ile Susan Sontag'ın tartışmasında açığa çıktığı biçimiyle, fotoğrafın –ve benzer biçimde hareketli görüntünün (bunun bir bileşeni olarak sesi de akılda tutmalı)– kolektif belleğin kurulumunda yaşadığı, yarattığı kriz de bu kavramsal tartışmanın önemli bir bileşeni. İçinde yaşadığımız sibermodeller çağında ise, çoklukların belgeleme itkisiyle ürettikleri fotoğraf ve video imajları, Gezi Direnişi gibi olayların neredeyse her ânının kayıt altına alınması sonucunu doğuruyor. Bu imaj bolluğu mecralararası bir saçılmayla, öznelerarası ilişkilerin oluşmasına zemin sağlıyor. Kolektif belleğin dinamik bir biçimde sürekli olarak yeniden üretilmesinin yolu açılıyor.

Bu yazı boyunca kurmaya çalıştığım kavramsal çerçeveye dair bir diğer önemli mesele de, politik eğilim olarak doğru ve muhtemel seyircileri için tatminkâr Gezi Direnişi belgeselleri için gerekli yeni biçimleri üretecek, yeni yapım anlayışlarını tasarlayacak belgeselcilerin nasıl üreticiler olacağı meselesi. Bu belgeselciyi, Benjamin'e referansla, yukarıda "üretici olarak belgeselci" diye adlandırdım. Üretici olarak belgeselci, Gezi Direnişi sürecini mümkün kılan üretim ilişkileri içinde yeni belgesel tekniklerini üretebilen belgeselcidir. Diğer bir deyişle, Gezi Direnişi'nin politik eğilim olarak doğru ve muhtemel seyircileri için tatminkâr belgesel biçimleri ve yapım anlayışları ancak bu teknikler ile yapılabilir. Bu anlamda, Gezi Direnişi'nin üretici olarak belgeselcisi, her şeyden önce direnişe angaje bir eylemci olarak var olur. Böylelikle, yalnızca belgesel yaparak, uzmanlığıyla eylemden ayrılan ve üretici güçlerden kopan biri olmaktansa, Gezi Direnişi belgeselinin üretim sürecine katılma arzusu içinde olan tüm diğer eylemcilerden biri haline gelir. Üretici olarak belgeselci, yalnızca yapacağı filmin peşinden giden bilindik bir sinemacı değildir; ortaya çıkacak filmin üretim ilişkilerinin nasıl biçimlendiğini, üretim araçlarının nasıl kullanıldığını da hesaba

katar. Gezi Direnişi'ni mümkün kılan dayanışmacı üretim ilişkilerini, belgesel film yapım anlayışı içinde yeniden üretmenin tekniklerini ve yöntemlerini arar. Bu sürece katılmak isteyen çoklukların, niceliksel ve niteliksel olarak en yüksek seviyede, üretime katılabilmesi için yeni üretim araçlarını geliştirmek de onun işidir. Ne kadar çok kişinin seyirci olmaktan çıkıp üretim sürecine katılmasını sağlarsa, o kadar iyi bir üretim aracı geliştirmiş olur.

Üretici olarak belgeselci, ancak Gezi Direnişi'nin üzerinde örgütlendiği ve yayıldığı yeni iletişim mecraları ve teknolojileriyle diyalog içinde bu üretim araçlarını geliştirebilir. Bu anlamda, yeni medya teknolojilerini devreye sokarak seyricinin film üretim sürecindeki en önemli edime kavuşmasını, yani montaj yapabilmesini sağlamanın peşindedir. Böylelikle, çokluklar Gezi Direnişi belgesellerini birlikte üretebilir, montaj yaprak öznelerarası, dinamik bir tarihyazımı ve kolektif bellek inşasına dahil olabilirler. En önemlisi de, üretici olarak belgeselcinin de bir parçası olduğu çokluklar, böylelikle direnişi yeni bir mecrada, yeni biçimler altında, sürekli hale getirebilirler...

Tüm bu tartıştıklarım sonunda ortaya çıkan kavramsal çerçeve, Gezi Direnişi'nin politik eğilim olarak doğru ve muhtemel seyircileri için tatminkâr belgesel biçimlerinin ve yapım anlayışlarının, yeni medyanın etkileşimli dünyası içinde, öznelerarası bir etkileşimin kurulmasıyla; yaralanılacak her tür materyalin mecralararası bir geçişkenlik içinde montajlanabildiği bir kapasiteye sahip üretim araçlarının işlediği platformların üretilmesiyle mümkün olacağını gösteriyor. Kısaca söylersek, üretici olarak belgeselcinin arayışında olduğu yeni belgesel biçimleri ve yapım anlayışları, içinde yaşadığımız sibermodeller çağında, etkileşimli, katılıma açık, birlikte üretime dayalı yeni medya belgesel anlayışı ile mümkün gözüküyor...

KAYNAKÇA

Assmann, A. (2006) "Memory, Individual and Collective" Goodin R.E. ve Tilly, C. (der.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis* içinde, Oxford University Press, New York, 210-224.

Assmann, A. (2010) "Re-framing Memory: Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past" Tilmans, K., Van Vree, F. ve Winter, J. (der.) *Performing the Pat: Memory, History, and Identity in Modern Europe* içinde, Amsterdam University Press, Amsterdam, 35-50.

Aytaç, S. (2013) "Gezi Parkı Kayıtları. Olgu, Güliz (Videooccupy), Zeynep Dadak, Elif Ergezen ve Necati Sönmez ile söyleşi", *Altyazı*, 130: 68-76.

Aytaç, S. (2014) "Gezi'den Sonra", *Altyazı*, 140: 22-27.

Baladi, L. (28 Temmuz 2016) "Archiving a Revolution in the Digital Age, Archiving as an Act of Resistance", *Ibraaz*, http://www.ibraaz.org/essays/163

Baker, U. (2011) "Montaj Düşünce" Berensel, E. (ed.) *Beyin Ekran* içinde, Birikim, İstanbul, 133-136.

Bayraktar, U. ve Erkılıç, H. (2014) "Direnişin Gölgemsi Ruh Hali: Gezi Filmleri", *Sinecine*, 5(2): 121-128.

Benjamin, W. ([1934] 2014) "Üretici Olarak Yazar" *Brecht'i Anlamak* içinde, Metis, İstanbul, 98-116.

Connerton, P. (2014) *Modernite Nasıl Unutturur*, çev. K. Kelebekoğlu, Sel, İstanbul.

Doğanay, Ü. ve Kara, İ. (2014) "Video Activism in Turkey as a Case of Alternative Media Practice: Gezi Resistance in Focus" Kejanlıoğlu, D.B. ve Scifo, S. (der.) *Alternative Media and Participation: Interviews and Essays* içinde, Cost Action ISO906. ISBN 978-2-9601157-4-1.

Ekşi, E. (2014) "Bir Atölye Çalışması: Gezi Direnişi'nin Tarihi Nasıl Yazılır?", *Toplumsal Tarih*, 246: 75-81.

Göncü, G. der. (2013) *Gezi Direnişi ve Halk Hareketlerinin Geçmişi: #Yaşarken Yazılan Tarih*, Metis, İstanbul.

Hardt, M. ve Negri, A. (2013) *Duyuru*, çev. A. Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul.

Hardt, M. ve Negri, A. (2011) *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. B. Yıldırım, Ayrıntı, İstanbul.

"'Kente Başka Bir Gözle Bakmak': Bir Gezi Albümü" (23 Temmuz 2013), *Altyazı*, http://www.altyazi.net/olan-biten/kente-baska-bir-gozle-bakmak-bir-gezi-albumu/

Kluitenberg, E. (2011) *Legacies of Tactical Media: The Tactics of Occupation From Tompkins Square to Tahrir*, Colophon, Amsterdam, http://networkcultures.org/blog/publication/no-05-legacies-of-tactical-media-eric-kluitenberg/

Latour, B. (2005) *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*, Oxford University Press, New York.

Liakos, A. (2014) "Historia Indignada (Öfkeli Tarih): 'Occupy/İşgal Et' Eylemlerinde Geçmişle Uzlaşmak", *Toplumsal Tarih*, 246: 82-87.

Nichols, B. (2010) *Introduction to Documentary*, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis.

Orhon, G. (2013) "İkilikler ve Karşıtlıklar: Halbwachs'ın Entelektüel Mirası Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, 128: 71-83.

Renov, M. (1993) "The Poetics of Documentary" *Theorizing Documentary* içinde, Routledge, New York ve Londra, 12-36.

Sontag, S. (2003) *Regarding the Pain of Others*, Picador, New York.

Sontag, S. (2004) *Başkalarının Acısına Bakmak*, çev. O. Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Tamdoğan, I. ve Kechriotis, V. der. (2014) "Dosya: Şimdiki Zamanın Tarihi Nasıl Yazılır", *Toplumsal Tarih*, 246: 68-93.

Tamdoğan, I. (2014) "Avrupa ve Türkiye Tarihyazımında 'Şimdiki Zamanın Tarihi'nin Yeri", *Toplumsal Tarih*, 246: 70-74.

Müzakeresiz kamusallık: Milli cemaatin yeniden inşası sürecinde Demokrasi Nöbetleri*

*Bülent Küçük** - *Buket Türkmen***

Özet: Bu makale Türkiye'de kamusal alanın dönüşümünü, darbe girişimi sonrasında Demokrasi Nöbetleri adı altında icra edilen meydan siyaseti üzerinden bir okuma denemesidir. Bunun için İstanbul'un değişik mekânlarında yapılan gösterilere katılarak gerçekleştirdiğimiz gözlemleri ve nöbetlere katılan bazı aktörlerle yaptığımız görüşmeleri, hükümetin daha geniş bir zaman dilimindeki değişen söylemsel ve idari pratiklerini gözeterek analiz etmeye çalıştık. Buradaki tespitimiz, AKP hükümetinin, özellikle darbe girişimi sonrası ortaya koyduğu politikalar ile neoliberal hizmetkâr devlet modelinin ideolojik içeriğinin boşaltıldığı ve başka tür bir rejime doğru yol aldığıdır. Bu dönemde kullanılan idari tekniklerin neoliberal hizmet siyasetini gölgede bıraktığı, onun önüne geçtiği, milliyetçi-egemenlikçi şiddet aklının temel eksen olmaya başladığını görüyoruz. Bu anlamda makalemiz hem bir konjonktür analizi yapıyor hem de bu konjonktürde izleri görülebilen yapısal bir dönüşüm tespit ediyor.

Bu minvalde, meydanlarda sahnelenen Demokrasi Nöbetleri'ni ve inşa edilen milli mutabakatın ifadesi ortak mitingi, daha sonra derinleşecek olan söz konusu politikalara rıza devşirilen sokak hareketleri olarak okuyoruz. Meydan nöbetleri sonrası izlenen politikalarla kamusal alanın halkın muhalif gruplarına kapatıldığı yeni dönemde, olağanüstü hal ile uygulanan idari ve hukuki pratiklerde, halkın geneline yönelik bir korku siyasetinin ifadesini görüyoruz. Bu süreçte söz konusu nöbetlerin ve meydan eylemlerinin, herkesin sözünün ve farklılığının tanındığı/müzakere edildiği demokratik bir kamusal alanın ifadesi değil, hafızanın, dilin ve kamusallığın topyekûn kolonize edildiği yeni bir idari rasyonalitenin, kamusallığı tahkim etme siyasetinin bir ifadesi olduğunu öne sürüyoruz.

Anahtar sözcükler: Kamusal alan, Demokrasi Nöbetleri, 15 Temmuz, darbe, hizmetkâr devlet, AKP, meydan hareketleri, toplumsal hareketler

(*) Bu makale Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen, Doç. Dr. Buket Türkmen ve Yrd. Doç. Dr. Bülent Küçük'ün yürütmekte olduğu 16.502.003 kodlu "Değişen Meydan Hareketleri ve Yeni Siyasal Özneler" başlıklı araştırma projesi çerçevesinde hazırlanmıştır.

(**) Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

(***) Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

15 Temmuz darbe girişimi Türkiye'de darbeler tarihi bağlamında yapılış tarzı, failleri hakkındaki muamma, zamanlaması, temsil edilme ve anlamlandırma biçimi ve siyasi ve toplumsal sonuçları itibarıyla müstesna bir konuma sahip. Girişimin gerçek mi yoksa bir kurgu mu olduğu, hükümetin darbeden ne zaman haberdar olduğu, darbe gecesinde kimlerle ne tür müzakerelerin yapıldığı, darbenin sivil ve siyasi ayağının kimlerden oluştuğu, ordunun içinde başkaca hangi tür grupların darbeye müdahil olup belki de son dakikada vazgeçtiği hakkında, kamuoyunda dolaşıma sokulan senaryoların dışında pek güvenilir bir bilgiye ve kanıta sahip değiliz. Darbe girişiminin hemen akabinde ilan edilen olağanüstü hal döneminde Gülen cemaatine mensup olduğu iddiasıyla on binlerce kamu görevlisinin, bir kısmı Gülen cemaatine mensubiyet iddiasından, bir kısmı Barış Bildirisi'ne imza atmaktan binlerce akademisyenin KHK ile "devletten temizlenmesi" ve Gülen cemaatine yakın olduğu bilinen birçok şirkete kayyım atanması, mallarına el konulması, Kürt illerinde seçilmiş belediyelere kayyım atanması, muhalif akademisyenlerin, gazetecilerin ve yazarların tutuklanması darbenin akabinde yaşanan siyasi ve toplumsal krizin derinliği hakkında önemli bilgiler vermekte.

Bu askerî müdahale girişimini öncekilerden ayıran iki temel özelliği var: büyük kentlerin çeşitli mekânlarında icra edilen darbe karşıtı sokak hareketleri ve bu esnada sivillerin üzerine ateş edilmesi. Alçak uçuş yapan jetler ve sokağa çıkan tanklarla gündelik hayatımızın kesintiye uğradığı bir atmosferde toplumun bir bölümü darbe girişimini ekran başında canlı olarak seyre koyulurken, diğer bir kısım yurttaş bu sıradışı askerî hareketliliği darbeye yorduğu andan itibaren çeşitli haberleşme ağları üzerinden sokağa çıktı. Gece yarısından itibaren darbenin renginin belli olması ve Recep Tayyip Erdoğan'ın *Facetime* üzerinden televizyonda canlı yayında tabanına sokağa çıkma çağrısı yapmasıyla, o âna kadar evde/işyerinde tereddütte kalmış, ezici çoğunluğunu AKP tabanının oluşturduğu kesimler de sokağa çıkmaya başladı ve gösteriler kitleselleşti. İstanbul ve Ankara'da kentin belli başlı semtlerinde boy gösteren tankların önüne dikilen, AKP ve kısmen MHP tabanından insanlar, daha sonrasında yapılan "sokakları terk etmemeleri" çağrısı üzerine bir ay boyunca her akşam kentlerin belli başlı meydanlarında toplanmayı sürdürdüler. Hükümet yetkilileri tarafından ilkin demokrasi şenliği, sonra Demokrasi Nöbetleri olarak adlandırılan bu gösteriler başlangıçta sırf darbe karşıtı bir meydan ve sokak hareketi görüntüsü sergiledi. Hemen akabinde bu gösterilerin yapıldığı meydanlar, MHP'nin içtenlikle ve CHP'nin biraz gönülsüzce de olsa bir şekilde müdahil olduğu "darbeye ve işgale karşı" yeni bir "Milli Mutabakat rejiminin" inşası üzerine kuvvetli mesajların verildiği mekânlara dönüştü. Bu gösterilerde sahnelenen siyasi tahayyül, herkesin kendini ifade edebileceği demokratik bir siyasal rejim arzusundan

uzaktı. Buralarda daha çok devlet-millet ilişkisinin İslâmcı ve milliyetçi ideoloji üzerinden yeniden kotarıldığı, devletin gerçek sahiplerinin kim olduğunun bize hatırlatıldığı ve bu yeni sahiplerin egemenliğinin tahkim edildiği gösterilere tanık olduk.

Bütün bunlar bize, Türkiye'de kamusal alanda yaşanan dönüşümü, darbe girişimi sonrasında Demokrasi Nöbetleri adı altında icra edilen meydan siyaseti üzerinden okumanın mümkün olduğunu düşündürdü. Bunun için İstanbul'un değişik mekânlarında yapılan gösterilere katılarak gerçekleştirdiğimiz gözlemleri ve nöbetlere katılan bazı aktörlerle yaptığımız görüşmeleri, hükümetin daha geniş bir zaman diliminde değişen söylemsel ve idari pratiklerini gözeterek analiz etmeye çalıştık. Buradan yola çıkarak, daha önceki bir çalışmada gösterildiği gibi, AKP-Cemaat ittifakı boyunca hizmetkâr şirket-devlet modeli (Küçük ve Özselçuk, 2015) üzerine inşa edilmiş olan idari rejimin, bu ittifakın çözülmesiyle ideolojik karakterinden uzaklaşmış inşaat-yol-kalkınma unsurları üzerinden kendisini meşrulaştıran korku ve gasp siyasetine kaydığını iddia ediyoruz. Bu iki rejimin aynı anda yan yana var olabildiği melez siyaset bağlamları olsa da, önemli olan ideolojik içerik ve tahayyülden yoksun bırakılmış bir hizmet kavramının ortaya çıkması ve bu yol, inşaat, kentsel yenilenme projelerinin yeni rejimi meşrulaştırıcı işlevler arasına katılmasıdır.

Meydanlarda icra edilen sembolik siyasetin ise diriltilen milli hissiyat yoluyla bu korku rejimine popüler meşruiyet zemini sunduğunu görüyoruz. Geçiş döneminden bakarak anlamlandırmaya çalıştığımız bu süreçte ortaya çıkan bu siyasetin sürdürülebilirliği hakkında kesin bir şey söylemek için henüz erken olduğunu düşünüyoruz. Bununla beraber, darbe girişiminin hemen akabinde uygulamaya konulan OHAL rejimi ile nüfusun önemli bir kesimi için korku rejimi oluşturulurken, muhalefeti susturacak "milli rıza" üretiminin hangi dinamiklere yaslandığını meydanların dilinden –bu dili mevcut siyasal ve toplumsal bağlama oturtarak– okuyabileceğimizi öne sürüyoruz.

Bu maksatla, bu yazıda, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye'de hemen hemen her şehirde sokaklara ve meydanlara çıkan protestocuların nasıl bir profile sahip olduklarını, onları sokağa iten ve bir arada tutan motiflerin ne olduğunu, göstericilerin kendi aralarında ne ölçekte bir toplumsal çeşitlilik arz ettiğini, ne tür bir eylem repertuarının kullanıldığını, ne tür temsillerin ve anlatıların bu gösterilerde ön plana çıktığını, hangi duyguların dolaşıma sokulduğunu, eylemlere katılanlar ile katılmayanlar arasındaki etkileşimleri, varsa ilişkiyi ve bu eylemlere katılım tecrübesinin aktörlerin siyasal öznelliği açısından anlamını tartışmak istiyoruz.

Sosyal hareketlerin ortaya çıkmasını mümkün kılan en temel koşullardan biri, modern toplumlarda bazı toplumsal kesimlerin yapısal/kurumsal olarak siyasal ve kamusal alandan dışlanmasıdır. Legal siyasi alanlara düzenli giriş kanalları kapatılmış olan söz konusu değersizleştirilmiş ve haktan yoksun bırakıl-

mış kitleler sokağı ve medya alanlarını kullanarak iktidara meydan okuma suretiyle siyasal ve toplumsal etki yaratmaya çalışırlar (Della Porta, 1995; Kriesi, 1991; McAdam, 1996; Tarrow, 1998; Touraine, 1994). Bu hareketler sokaklarda/meydanlarda kendi farklılıklarını ve eşitlik taleplerini bu dolaylı sembolik ve estetik yollarla icra ederek bir kategorinin içine hapsedilmiş ve demokratik katılım hakkından yoksun bırakılmış birileri olarak değil, kendilerinden gasp edilmiş olan evrensel haklarını geri alarak, *herkes*[1] gibi var olmanın arzusunu ifade ederler (Küçük, 2013). Başka bir ifadeyle, bu hareketler esasen belirli grupların tekeline alınmış olan demokrasiyi demokratikleştirme mücadelesi verirler. 1990'ların başından bugüne Türkiye'de bu yüzden kamusal alanda başta Kürtler, Aleviler ve kadınlar olmak üzere bu mücadeleyi veren dışlanmış kesimlerin mobilizasyonuna tanıklık ediyoruz.

O halde yapısal/kurumsal olarak dışlanmadığı halde, siyasi iktidar tarafından temsil edildiğini düşündüğümüz, ihtiyaçları ve beklentileri kısmen karşılanan egemen kesimlerin sokağa çıkmasını nasıl açıklamak gerekir? Geleneksel AKP tabanının ana gövdesinin Demokrasi Nöbetleri'ne olduğu kadar sokak ve meydan siyasetine uzak durduğunu biliyoruz. 1990'lar boyunca rutin siyaset alanından dışlanmış olan kimi İslâmcı grupların başörtüsü protestoları, Bosna ve Filistin meselelerindeki mobilizasyonlarını ve Mısır'daki Müslüman Kardeşler iktidarına destek yürüyüşlerini bir kenara bırakırsak, ana gövdenin protesto konusunda derin bir deneyime ve hafızaya sahip olmadığını, partinin de sokakta kitleyi mobilize etmeye ihtiyaç duymadığını söyleyebiliriz. Daha çok seçimden seçime sandığa giden ve seçim süreçlerinde meydanlara taşınan bir kitlenin varlığı söz konusuydu. Kaldı ki bir siyasi lider tarafından zaten temsil edildiklerini düşünen kitlelerin sokak siyasetiyle bu lidere meydan okumasının siyasi bir mantığını açıklamak da oldukça güç. Peki, 15 Temmuz sonrası mobilizasyonu nasıl anlamak ve açıklamak gerekir?

15 Temmuz'dan sonra gördüğümüz manzara kamusal mekânların değişen aktörleri bakımından çarpıcıdır. İçinde yaşadığımız süreç içinde kurumsal olarak dışlanmış ve siyasallaşmış kesimlere meydanlar, sokaklar ve medya sistematik olarak kapatılırken, sağ-muhafazakâr milliyetçi kesimlerin –ihtiyaç duyuldukça– sokağa çağrılarak faillleşti(rildi)ğini görüyoruz. Dolayısıyla, güvenlik sebebiyle ve yasal gerekçelerle geleneksel olarak zaten kamusal alandan dışlanmış kesimler, yeni dönemde tamamen kamusallığın dışına itilirken, zaten siyaseten temsil edilen milliyetçi muhafazakârların sokağa çağrılarak toplumun geri kalan kesimlerine ve muhayyel dış düşmanlara karşı mobilize edildiğini görüyoruz. Bu kitleler iktidara karşı olmaktan çok, diğer sosyal hareketlere ve hayali bir Batı'ya meydan okuduklarından bir "karşı-hareket" olarak görülebilir. Bu

1 Rancière'nin (2010) "Who is he Subject of Rights of Man?" (İnsan hakkının öznesi kimdir?) başta olmak üzere çeşitli yazılarında ifade ettiği "herkes gibi olmak" (to become everybody) ya da "hiç kimseleşmek" (to become nobody) kavramlarına atıfla *herkes gibi* olmak veya herkesleşmek kavramını kullanıyoruz.

bakımından milliyetçi-muhafazakâr tabanın sokağa çıkarak failleşmesi olgusunu bir demokratikleşme sürecinin ifadesi olarak değil, bilakis herkese ait olan müşterek alanların, iktidarın küratörlüğünde, egemen olan kimliğin tekeline alınarak mülkleştirilmesi olarak değerlendirebiliriz. Bu anlamda önceki dönemlerde de daraltılan demokratik kamusal mecraların, 15 Temmuz sonrası süreçte tümden kolonize edildiğini öne sürüyor, bu dönüşüm sürecini gösterilerin dili, ulusal bedeni (yeniden) yapılandıran duygulanımsal etkileri, imgeleri, repertuarı bakımından analiz ediyoruz.

Sokaktaki aktörlerin bu anlam ve duygulanım dünyalarına bakarken orduya ve devlete sadakatle övündüğünü bildiğimiz sağ-muhafazakâr kimlikten müteşekkil kitlelerin kendi ordularına karşı nasıl meydanlara inebildiğini, devletin tanklarına karşı nasıl durabildiğini anlamak ve açıklamak istiyoruz: Nasıl oluyor da bu insanlar kendi ordularının kışlasının etrafına hendek kazabilmekte ve kışla kapılarına belediye araçlarıyla barikat kurabilmektedir? Neden bir darbeye direniş söyleminden daha büyük ve aşkın/kozmolojik bir üst "işgale direniş" anlatısına ihtiyaç duyulmaktadır? Bir darbenin "işgal ve kuşatma" olarak sembolize edilmesinin arkasında nasıl bir siyasal anlam ve idari rasyonalite yatmaktadır?

Sokak kurgusunun sokaktaki aktörlerce nasıl taşındığını/yeniden üretildiğini/yorumlandığını anlayabilmek için Saraçhane, Taksim ve Kısıklı'daki AKP'nin düzenlediği nöbetlere ve Taksim'deki CHP mitingine katıldık. Bunların yanı sıra Üsküdar Meydanı'nda Barış İçin Kadın Girişimi, Emek ve Adalet gruplarından bazı kadınların ve barış üzerine çalışan bazı akademisyenlerin organize ettiği darbe gecesine dair kişisel deneyimlerin aktarıldığı "Darbelere Karşı Forum"a katılarak yukarıda sorduğumuz sorulara yanıt aradık.

Burada özellikle rejimin kırılmaları ve dönüşümü konusunda kafamızdaki sorulara cevap ararken, kısıtlı ölçekteki sahamız dışında tarihsel bağlamı, iktidarın diğer uygulama ve pratiklerini de gözeterek çözümlemelerimizi yapmaya önem vereceğiz. Zira meydanda icra edilen sembolik siyaset tek başına ve kendinde yeterli bir deneyim alanı olmaktan ziyade, rejimin yeniden oluşturduğu iktidar pratikleri ve yönetimselliğiyle dolaysız bir şekilde bağdaşık görünmektedir, bu sebeple bu yöntem bize anlamlı gelmektedir. Siyasal iktidarın sürekli müdahale etmesi, kamusal alanı yok etmekte, –Rancière'nin terimleriyle konuşacak olursak (Rancière, 2004)– bu alanın sırf egemen bir kimliğin müstakil özel alanı haline dönüşmesi ve bu kimliğe yönelik itiraz ve eleştirilerin dillendirilebileceği kanalların ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Tam da bu yüzden bu dönemde, alandaki eylemlilikleri ve sosyal hareketleri iktidar pratiklerinden ayrı ve bağımsız değerlendiremeyiz. Burada alternatif medya kanallarının da gitgide yok edildiği bir dönemde,[2] daha önceki dönemlerde milliyetçi Ke-

2 OHAL'in ilan edilmesinden sonra çıkarılan bir dizi KHK kapsamında toplamda 177 medya kuruluşunun kapatıldığını biliyoruz. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. "İHD ve TİHV: Türkiye'de İnsan

malist elitler tarafından zaten daraltılmış olan kamusal alanın tümden yok edilmesi meselesini tartışmaya açabileceğimizi umuyoruz.

Bu noktada önemli bir parantez açmak istiyoruz. 15 Temmuz darbe girişiminin objektif olarak "gerçek olup-olmadığı" veya "sahneye konduğu" tezleri ve itirazlarından azade olarak, darbenin aktörlerce deneyimlenmiş ve bu anlamda da sosyal tahayyülde belirli kırılmaları getirmiş bir sosyal olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunuyoruz. Bu araştırma sosyolojik olarak yaşanmış bir gerçekliği anlama ve bunu eleştirel bir bakışla analiz etme çabasıdır. Tarihsel olarak bu olayın ardında yatan nedenler henüz aydınlatılmamıştır ve aydınlatıldığında da, burada incelediğimiz, bir sosyal olgu olarak darbe ve sonrasında oluşturulan yeni rejimi yaşayan siyasal özneler üzerine sorduğumuz sorular geçerliliklerini kaybetmeyeceklerdir. Bir sosyoloji araştırmasını siyasal tarih araştırmasından ayıran en önemli fark, sıradan insanların deneyimlerini –bunları tarihsel bir bağlama oturtarak– bir sosyal gerçeklik olarak ciddiye alma noktasındadır. Saha gözlemlerimize gelmeden önce kısaca bu bağlama dair iki temel noktanın altını çizerek devam edelim.

Devletin dönüşümü sürecinde iki İslâmcı tahayyül

Türkiye'deki siyasal İslâm çalışmalarına baktığımızda, tanığı olduğumuz son darbe girişiminin dinamiklerini 1970'lere giden iki farklı İslâmi tahayyülün siyasi çekişmesinin bir son merhalesi olarak görebiliriz (Çakır, 1990). Zaman zaman dayanışmayı ve ittifak yapma süreçlerini de kapsayan Gülen-Erdoğan (cemaat-milli görüş) çatışmasının, tabanda kayda değer geçişkenlikleri olduğu söylense de, iki farklı karizmatik liderlik etrafında kenetlenmiş olan, iki farklı İslâmi toplumsal proje geleneğinden beslendiğini hatırlatalım.

Bu çatışmanın bir tarafında hem ulusal hem de küresel ölçekte örgütlenmiş Gülen Hareketi var. AKP iktidarının yakın döneme kadar işbirliği içinde hareket ettiği ve başından beri merkezine Sünni-Hanefi Türklüğü koymuş olan bu misyoner "hizmet" hareketi, yeni nesiller yetiştirmek suretiyle ulusal ve global ölçeklerde yayılmacı-misyoner bir gelecek projesini kendine şiar edinmiş karmaşık bir yapı: Aşağıdan yukarıya, bireyi bedensel ve zihinsel boyutta imanla ıslah ederek toplumsal alanda çoğalan bu yapı, iktisadi, sosyal ve simgesel sermaye biriktirerek ve devletin bürokratik alanlarını zamanla işgal ederek, bu kurumların dönüşümünü hedefleyen devasa bir heyula görüntüsü vermekteydi (Kömeçoğlu, 2000; Turam, 2011). Darbe girişimi, AKP hükümeti ile işbirliği hattından çatışma hattına geçtiği gözlemlenen Gülen Hareketi hakkında, son üç yıl boyunca dillendirilen anlatıları bir şekilde sahneye koymuş oldu. Bir kaba sığmayan, hiyerarşik bir ağ örgütlenmesine dayanan, bu çiftbaşlı, akışkan ve fan-

Hakları Krizi Var", *Bianet*, 9 Aralık 2016, http://bianet.org/bianet/insan-haklari/181551-ihd-ve-tihv-turkiye-de-insan-haklari-krizi-var?bia_source=rss

tazmatik[3] yapının hem yumuşak-sivil hem de sert-askerî iktidar biriktirmiş olduğu darbe ve sonrası süreçte bize gösterildi, bu darbe girişimi ile başlayan yeni süreçte bu yapı somut bir bedene kavuşturuldu, gerçeklikteki karşılığı ifade buldu.

Bu çatışmanın diğer tarafında ise devleti tabandan yukarıya doğru dönüştürmekten çok, yukarıdan aşağıya dönüşümü hedefleyen bir yapı görüyoruz: Siyasal iktidar ve belediyelerin hizmet politikası üzerinden tabanı örgütleyen, bu çerçevede Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden göç ederek büyük kentlerin çeperlerini yurt edinmiş olan İslâmi cemaatler ve hemşeri dernekleri etrafında örgütlenmiş, kültürel olarak değersizleştirilmiş yoksul kesimleri (Tuğal, 2015) bünyesine katarak büyüyen ve bu suretle yeni bir millet ve yeni siyasal özneler yaratmayı amaçlayan, sonradan ayrışsa da Milli Görüş menşeli AKP. Kemalist modernleşme çerçevesinde yaşanan dışlanmışlık deneyimine karşı, Müslüman maduniyeti eleştirisine dayalı bir İslâmi modernleşme projesinin hayata geçtiğini burada görmemiz mümkün oldu: Vakıflar, dernekler, yayın kuruluşlarında oluşturulmuş *karşı kamular* (Fraser, 1990) ile kamusal alanı genişleten bu hareket, bu sayede geniş kitleleri bünyesine çekti (Türkmen, 2006; Göle, 2002). İzleyen süreçte ise bu genişletilmiş kamusal alanı mülkleştirerek tekeline alan post-Kemalist bir düzenlemeye kaydı.[4] Başka bir çalışmada belirtildiği gibi (Küçük ve Özselçuk, 2015) AKP şürekâsının bu dönüşüm sürecinde idari aklı, demokratik katılım ve yasaya uyum üzerinden değil, piyasa ölçütleri, icraat ve dost-düşman ayrımı üzerinden saf tutan popülist bir akıl üzerinden işleyegeldi. İnşa edilmeye çalışılan bu rejimin meşruiyet anlayışı ise hukukun üstünlüğü, siyasi süreçlere demokratik katılım ve soyut eşitlik üzerinden değil, somut ihtiyaçları ve talepleri kısmen tatmin etmek anlayışı üzerinden kuruldu. Bu anlayış materyal ve simgesel kaynakları, kendine yakın zengin sınıfı yaratma ve yoksul dindar müşteri-vatandaşı ihya siyaseti ile orta sınıflaştırma amacıyla yeniden dağıttı. Başka bir ifadeyle AKP'nin yönetim anlayışı yasaya göre hareket eden idareci anlayışı üzerinden değil, harekete göre yasa çıkaran ve yasayı (ve diğer zor aygıtlarını) siyasal mücadelenin taktiksel bir aracı olarak kullanan, girişimci bir idare anlayışı ("hizmetkâr" şirket devlet anlayışı) ile iş gördü. Yeni bir millet yaratmayı siyasal davası bellemiş bu girişimci idare anlayışı, izlediği neoliberal hizmet politikası sayesinde özellikle küçük ve orta ölçekli girişim-

3 Psikoanalizden ödünç aldığımız bu terimi, duygulanımsal bir arzu ekonomisinin içinden kurulan bir gerçeklik tahayyülü için kullanıyoruz. Bu tahayyül gerçeklikle ilişkisini, parçaları bütünlüklü, tutarlı ve uyumlu bir hale getirecek bir senaryo ile kurar ve bu senaryo sayesinde konuşan fail öznel sorumluluğu üstlenmekten kaçınarak, işlenen herhangi suçun veya başarısızlığın faili olarak başkasını işaret eder. (McGowan, 2007)

4 Her "post-..." ifadesinde olduğu gibi, burada da post-Kemalist derken, AKP kamusal alan projesinin Kemalizm'e karşıtlık üzerinden oluşturulması sonucunda, sürekli bir Kemalizm ile hesaplaşma içinde kotarıldığını ve bütün kamusal alan hakimiyeti düzenlemesinin Kemalist dönem politikaları ile simetrik şekilde yapıldığını, fotoğrafın karası gibi o dönemin politikaları ile benzerlik/zıtlık ilişkisi içinde kotarıldığını söylememiz mümkündür.

cileri, hizmet sektöründe çalışan geniş yoksul kesimleri, kamuda çalışan (sözleşmeli) işçileri ve memurları, görece daha taşralı alt sınıflardan bir kısım ülkücüleri ve muhtelif İslâmcı cemaatleri (Menzilciler, Süleymancılar, İsmail Ağa cemaati gibi) kısmen ihya ederek sağ-popülist karizmatik bir lider figürü etrafında kenetlemeyi başardı.

Ne var ki 2002'den bu yana devleti dönüştürme amacıyla bir araya gelen AKP-cemaat bloğunun, devleti laik-bürokratik yapıdan çıkarıp müteşebbis şirket devletine dönüştürme stratejisinin henüz amacına ulaşamadan çözülmesi ve Ortadoğu'da ve Kürt coğrafyasında yeniden patlak veren savaş, bu dönüşüm sürecini kesintiye uğrattı: Çeşitli demokratik talepleri karşılayamadığından eski bürokratik rejimin ideolojik aygıtları işlevini yitirmiş ve onu ikame eden hizmetkâr şirket devlet rejimi (Gezi ve 17-25 Aralık ile) büyülü ideolojik vaatlerinden koparak sekteye uğramış olduğundan, şimdilik olağanüstü idari teknikleri ve zor aygıtları üzerinden ayakta kalmaya çalışan bir ara rejimde yaşıyoruz. Bürokratik Cumhuriyet rejiminin yasaları ve kurumlarıyla mücadele eden, onları kendine bir ayak bağı olarak gören, fakat kendi tahayyül ettiği siyasi davasının yasalarını ve müstakil kurumlarını, zengin sınıfını ve bürokraside yönetici insan sermayesini de henüz tam olarak oluşturamamış olduğundan bocalayan ve bu nedenle değişik zamanlarda, çeşitli siyasi tavizler karşılığında, farklı siyasi ittifaklar kuran bir iktidar ile karşı karşıyayız.

Hizmet siyasetinin, 7 Haziran seçimi sonrasında barış sürecinin sonlandırılmasıyla, ilkin Kürt coğrafyasında ölüm ve yıkım siyasetine ve 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ise, kısmi tanıma rejiminden, eski bürokratik rejimden miras aldığı inkâr ve gasp rejimine[5] doğru savrulduğunu gözlemliyoruz. Bu süreci açıklamak gerekirse, şirket devletin emperyal-misyoner vizyonunu ifade eden ve sağ muhafazakârlığın temel metaforlarından olan ve cemaatin bayraklaştırdığı hizmet kavramının, bu ittifakın sona ermesiyle, ara ara dillendirilmesine rağmen, büyüsünü kaybederek çırılçıplak bir gösterene dönüştüğünü görüyoruz: Bu kavramın bugün yol, toplukonut, köprü, topçu kışlası gibi sıradan müteahhitlik faaliyeti ötesinde ideolojik-meta bir çağrışımı eskisi gibi taşımadığına tanıklık ediyoruz. Bunları söylerken bu dönemde hizmet alanının (toplumsal, iktisadi ve sembolik alanın) terk edilmiş olduğunu iddia etmiyoruz. Yap-işlet-devret mantığıyla hükümete sadık büyük şirketlerce –kâr garantisi karşılığında– finanse edilen büyük projeler (köprüler, altgeçitler, tünel-

5 Barış Ünlü'ye göre (2014) inkâr ve gasp esasında cumhuriyetin bir kurucu rejimidir: 1915'ten başlayıp Varlık Vergisi'ne, Dersim'den 6-7 Eylül pogromuna Sünnileştirilen sermaye sınıfı, milli kimlik hikâyesi ve bu gaspın hemen akabinde oluşturulan milli tarih söylemiyle örülen, Türklük sözleşmesinin temelini oluşturan inkâr rejimi, bu topraklarda üstü örtülen eski bir hikâyedir. AKP'nin post-Kemalist rejime evirilmesi derken kastettiğimiz bu: Kısmi tanıma üzerinden işleyen şirket devletten, hafızanın ve özel mülkün gaspına tekrar geçişin ardında –bilmeme ve kayıtsız kalmak üzerinden işleyen– ne tür defacto mutabakatlar yattığı sorusu bu noktada anlamlıdır.

ler ve havaalanları) bu siyasetin taşıyıcı pratikleri olmaya devam ediyor.[6] Bunun yanında belediyeler hizmet siyasetini mahalli düzeyde örgütlemeye devam eden yerel aktörler olarak görülebilir.[7] Bu projeler, hem inşaat ve enerji sektörü üzerinden işleyen sermaye birikimi rejiminin temel mekanizması hem de toplumsal tabanı kısmen ihya ederek dönüştüren, onu ideolojik olarak çağırarak mobilize eden bir işleve sahip. Ne var ki ekonomiyi şimdilik ayakta tutan bir siyaset olmaya devam etse de, hizmet kavramının eskiden olduğu gibi sıklıkla dile getirilen bir uzlaşı vaadinin, gündelik gerçekliğin sıradanlığına destek sunan muhayyel bir senaryonun ayrıcalıklı bir aracı olmaktan çıktığını, âdeta bir tür mekanik bir güdü gibi kendi kendinin amacı haline geldiğini, söylemin merkezinden çeperine doğru itilerek *aura*sını kaybetmiş çıplak ve mekanik bir kavram haline geldiğini söylüyoruz. Yazının ileriki bölümlerinde göstereceğimiz gibi "Başkomutan", "Ordu Millet", "Milli Mücadele" gibi metaforların ve icat edilen yeni ulusal ikonların merkezinde olduğu –eski bürokratik rejimin kurumsal anlatısını taklit ederek onu ikame eden– yeni bir milliyetçi-İslâmcı ve Garbiyatçı meta-kozmolojik anlatının hizmet dilini yerinden ettiğine tanık oluyoruz.[8]

Elbette her dönüşüm süreci devamsızlıkları olduğu kadar içinde devamlılıkları, birbiriyle eşgüdümlü ve uyumlu olduğu kadar yer yer uyumsuz ve çelişkili uygulamaları barındırır. Analitik olarak bakıldığında, bu süreç birbirine zıtmış gibi görünen iki farklı iktidar teknolojisinin birbirini tamamlayan ve besleyen eşgüdümlü uygulaması olarak da okunabilir. "Bizim yaşamamız için ötekinin ölmesi gerekir" olarak tarif edebileceğimiz bu melez ara rejim, biyoiktidarın dehşet verici öteki yüzü olarak görülebilir.[9] Bizim burada altını çizmek istediğimiz nokta, henüz ne yöne evrileceğini kestiremediğimiz bu (ara-)rejimin mantığının, amaçları bakımından değil, kullanılan araçlar ve teknikler bakımından hizmet siyasetinin kapsayıcı biyopolitik mantığından farklılaştığıdır: İhya, ran-

6 Hizmet politikasının aynı zamanda altyapıya ilişkin alanları (Köprü, otoban, alt geçit) nasıl metalaştırıp üst orta sınıfların tüketimine açtığı ayrıca önemli bir mesele. İnşa edilen bu yeni köprü ve alt geçitlerin tam da toplumun değişik sınıflarının ihtiyaç ve taleplerine göre üretildiğini ve yapılandırıldığını da görüyoruz. Yap-İşlet-Devret projesiyle müşteri vatandaşın hizmetine sunulan bu altyapı "hizmetleri" sayesinde üst orta sınıf kesimler trafiğe takılmadan her bir geçişi dört doları bulan Avrasya tünelini her gün alırken/tüketirken, alt tabakadan bu hizmeti tüketemeyecek yoksul kesimler köprü trafiğinde tıkanmaya devam edecektir.

7 Hizmet siyasetinin yerel sahada iş görme biçiminin geniş bir analizi için bkz. Doğan (2016).

8 Buna paralel olarak içeride bu şekilde içi boşaltılmış hizmet siyaseti ile korku siyasetinin melezleşmesinden oluşan politikaların dışarıya yansıması da yeni dönemde farklılaşıyor. Kültür ve eğitim mekanizmaları üzerinden yeni-Osmanlıcı emperyal siyasete küresel düzlemde taraftar toplayan eski hizmet siyasetinin yerini askerî bir güç siyasetine bıraktığını görüyoruz (Musul ve Rojava'da olduğu gibi).

9 Bu anlamda biyoiktidar, özellikle kolonyal bağlamlarda, iltimas geçilen egemen nüfusun (sosyal) refahı ve (kamu) güvenliği adına nüfusun geri kalanını değersizleştirme, inkâr etme, mülksüzleştirme, siyasi iradesini gasp etme, yerinden ederek mekânı insansızlaştırma ve gerektiğinde yaşam alanlarını ve kaynaklarını bertaraf ederek medeni ve fiziksel ölüme terk etme gibi çok farklı geç kolonyal teknikleri içerebilir. Biyoiktidarın ikili siyasetinin daha geniş bir tartışması için bkz. Foucault (2003). Geç kolonyal bağlamlar için bkz. Mbembe (2003).

dıman ve kısmi tanıma ile idare edemediği bir kısım nüfusu; eski bürokratik rejimin egemenlikçi siyaseti ile nötralize etmesi bu farklılaşmayı gösteriyor. Bu disipliner tekniğin en bilinen aracı kriminalize ederek hapishaneye tıkmak ise, diğeri de içinden geçtiğimiz dönemde icat edilen "medeni ölüm" olarak tarif edilen siyasettir. Bu teknik, tatmin olmayan ve farklı gelecek projeleri için mobilize olmuş kitlelerin, hizmetten kitlesel olarak mahrum bırakılması, yaşam alanlarının bertaraf edilmesi, mülksüzleştirme ve kitlesel işten atma,[10] iş yapamaz duruma getirme suretiyle toplumsal ve siyasal hayattan uzaklaştırma biçiminde tezahür etmektedir. Hizmetten ziyade korku ve gasp siyasetinin öne çıkmasının açık bir örneği Diyarbakır'daki çatışmalarla yıkılan "Sur'u Toledolaştırma" projesidir: Daha önce açıklanan ve çoğu hayata geçmeyen onlarca kalkınma paketi gibi bu proje de bölgesel kalkınma ve mütenalaştırma (orta sınıflaştırma) vaadine dayanıyor, fakat enkaza dönmüş kent mekânlarının bizzat sakinlerinin bu "kalkınma"da nasıl bir hakka ve yere sahip olacakları sorusu bölgenin sosyolojisine ait önemli bir sorudur.[11]

Muhalif yurttaşların siyasal alanda ifade ve var olma hakkını ortadan kaldırarak onları hukuken korunaksız biyolojik bir hayata hapseden ve bu durumu sistematik tutuklama ve ölümlerle süreklileştiren korku rejimi ile eski ruhunu kaybetmiş olsa da başta kendi tabanı olmak üzere, kitlelerin sembolik ve maddi ihtiyaçlarını kısmen ihya etmeye devam eden hizmet rejimi melezleşmesi döneminde, Demokrasi Nöbetleri'ni, kesintiye uğramış yeni bir devlet ve millet inşası sürecine yeni bir momentum ve popüler meşruiyet alanı açan bir hamle olarak görmeyi öneriyoruz. İdeolojik ve şiddet aparatları tekeli sarsılmış olan devletin yeniden tasarlandığı bu ara süreçte, meydanlardan yansıyan sembolik siyasetin, iktidarın arzularına ve projelerine bir meşruiyet kazandırdığını görüyoruz. Bu yüzden iktidarın milli mutabakat inşa performansında sırtını icraata ve sokak eylemlerine dayadığını düşünüyoruz.

Bu noktada, meydanlarda imgesel ve sembolik olarak inşa edilen milliyetçi-muhafazakâr milli mutabakatın ne ölçüde bir kopuşa/farklılaşmaya işaret ettiğini sormak da önemli görünüyor: "Yeni Türkiye" iddiasında olan AKP rejimi,

10 İHD ve TİHV raporuna göre 15 Temmuz-10 Kasım 2016 döneminde, doksan binden fazla insan gözaltına alındı. Otuz altı binden fazla insan tutuklandı. Tutuklananlar arasında iki bin beş yüzden fazla hâkim ve savcı, altı bin beş yüzden fazla asker ve yedi binden fazla polis var. Demokratik Bölgeler Partisi'nden 9 Aralık itibarıyla elli beş belediye eşbaşkanı ve başkanvekili tutuklu. Kırk bir belediyeye ise kayyım atandı. Aynı dönemde KHK'lar ile yüz binden fazla kamu görevlisi açığa alındı, seksen bine yakın kamu görevlisi ihraç edildi. En az seksen bin kişinin pasaportu iptal edildi. Daha detaylı bilgi için bkz. "İHD ve TİHV: Türkiye'de İnsan Hakları Krizi Var", *Bianet*, 9 Aralık 2016, http://bianet.org/bianet/insan-haklari/181551-ihd-ve-tihv-turkiye-de-insan-haklari-krizi-var?bia_source=rss

11 Başbakan Davutoğlu'nun Diyarbakır'da Nisan 2016'da Hasan Paşa Hanı'nda düzenlenen "Sur Buluşması"nda yaptığı konuşma esnasında gösterime sokulan animasyon ile Toledolaştırma siyasetini görselleştirmesi tek başına analiz etmeye değer. Bu videoda TOKİ'leşme ve mütenalaştırma yolu ile kent mekânının hafızasının nasıl nasıl gasp edilmeye çalışıldığı, dijital ortamda silindiği ve nasıl orta sınıf muhafazakâr bir "Kürt topluluğun" hayal edildiği görülebilir. https://www.youtube.com/watch?v=W0uoY-5TJA0

modernleşmeci/milliyetçi ideolojisinde devlet-yurttaş ilişkisini holistik bir yapı içinde kurgulamış olan Kemalist devlet geleneği[12] ile ne ölçüde bir kopuş yaşamaktadır? Örneğin bireysel alanların yutulduğu, farklılıkların görünmez kılındığı devlet-yurttaş ilişkilerinin yeni öznelerce küresel ölçekte meydan hareketleri ile sorgulandığı 2010'lu yıllarda (Khosrokhavar, 2012; Pleyers, 2010; Pleyers ve Capitaine, 2016), toplumsal tahayyül açısından önemli kopuşlar tespit edilebiliyordu. Bizde bunun yansıması Gezi Hareketi'nde ortaya çıkan yeni siyasal özneler üzerinden olmuştu. Bu özneler farklılıkların eritilmesine, kutuplaştırılmasına ve yaralı hafızaların milli kimlik inşasında gasp edilmesine karşı, ötekinin hafızasına kulak vererek eyleme geçmiş ve müştereklere dayalı dayanışmacı formüllerle tarihsel bir kopuşu işaret eden yeni bir toplumsal tahayyüllü önermişlerdi. O noktada bir kırılmadan söz edebiliyorduk. Hele ki bu tahayyül, yıllarca bu topraklarda geçirdiği dönüşümlerin sonucunda parçalı toplumsallıklar üzerinden yeni bir siyasal dil oluşturan Kürt öznelliği ile de diyaloğa geçince –barışının toplumsallaşması ve toplumun barışması bakımından– daha da önemli bir tarihsel kopuş eksenini haber verir olmuştu (Türkmen, 2015). Bugün gelinen noktada ise her ne kadar Kemalist tarihten kopuş içinde kendisini tanımlayan bir "Yeni Türkiye" çizgisinden söz edilse de, "milli mutabakat" adı altında geçmişten miras alınan holistik devlet-yurttaş ilişkisine dayalı yerleşik milli toplum tahayyülünün çok daha yaygın bir biçimde yeniden servis edildiğini görüyoruz.

Bu toplum tahayyülünün güçlenerek sokağa nöbetler yoluyla yansımasını görürken, bir parantez açarak bu güçlenmenin aslında küresel bir sürece tekabül ettiğini de hatırlamak gerekir. 2010'lu yılların direnişlerinde yaygınlaşan parçalı ve merkezsiz toplum tahayyülleri karşısında, onlara tepki olarak, aşırı görünür bir lider ve onunla özdeşleme üzerinden duyulan özgüven söyleminin hakim olduğu merkezî ve tektipleştirici toplum tahayyülleri de öne çıktı. Yani küresel ölçekte yeni yatay direnişlerin ortaya çıktığı her bağlamda, halkın bir kısmında buna verilen tepkiyi mobilize eden muhafazakâr dikey hareketler/kimlikler de yeniden güçlendi. Bu yeni muhafazakâr hareketler, yeni toplumsal hareketlerin yatay örgütlülüğüne bir tepki ve cevap olarak, bir yandan tepki verdikleri hareketlerin eylem dilini kısmen ödünç alıp tersine çevirdiler. Tam da bu noktada kendi muhafazakâr eylem repertuarlarının mirasından kopuşlar sergilediler. Diğer yandan "çoğulcu kamusallıklara" dayalı toplum tahayyüllerinden uzak ve ona tepkisel, tekil, muhafazakâr ve merkezî toplum tahayyülünü benimsediler (Wieviorka, 2015; Fracchiolla, 2015; Khosrokhavar, 2012). Gezi Direnişi'nden üç yıl sonra kent meydanlarında ortaya çıkan Demokrasi Nöbetleri'ni bu tarihsel bağlamda da düşünmek gerekir.

12 Birey-yurttaşın özgürlük alanlarının devletin ihtiyaçlarının öncellenerek bastırıldığı holistik yurttaşlık inşası konusunda bkz. Üstel (2004).

Meydanların imgesel yapısı ve dili

Siyasal kırılganlık döneminde sokağın canlı tutularak bir siyasal meşruiyet dayanağı olarak yeniden kurgulanması, toplumsal hareketler üzerine çalışan sosyal bilimcileri özellikle yeni sokak dilinin nasıl oluştuğu, bu oluşumda katkısı olan aktörlerin kimler olduğu ve bu oluşan meydan dili ile neyin kurgulanmaya ve meşrulaştırılmaya çalışıldığı (ve neyin konuşulamaz ve görünmez kılındığı) soruları üzerinden ilgilendirir.

Sahaya çıkarken sadece kimi kavramsal ve metodolojik beklentiler çerçevesinde alana yaklaşmadık: Hem daha önceki saha deneyimlerimizi hem de kendi aktivist hafızamızı[13] taşıyarak alana çıktık. Diğer taraftan bazı mekânların kendi hafızaları da araştırmacı merceğimizin arka planını oluşturdu. Örneğin Taksim Meydanı söz konusu olduğunda geri çağrılan mekânın hafızası, farklı toplumsal grupların aynı meydanda yan yana durarak çeşitliliği sahnelenmesi deneyimini barındırıyordu. Bu bakımdan araştırmacı katılımcı olarak sahaya çıkarken merak ettiğimiz ve kendimize sorduğumuz sorulardan bir tanesi Demokrasi Nöbetleri'nin ne ölçekte çeşitlilikten müteşekkil bir yapıda olduğuydu.

Nöbetlere sağ-muhafazakâr kesimlerden farklı kimlikler, meslek grupları ve cemaatlerin katıldığını ve katılımcıların profilinin mekânsal olarak görece farklılık arz ettiğini gözlemledik. Mesela Saraçhane'de daha çok AKP belediye çalışanları ve aileleri ve belediye gençlik kolları, AKP'ye yakın kimi meslek örgütleri ve sendikalar, ülkücü gençler ve Afrikalı göçmenler ön plana çıkarken, Taksim'de hem kenar mahallelerden gelen alt sınıflar, hem orta sınıflardan gelen AKP ve MHP tabanı, hem de merkezde bir meydan olması sebebiyle az sayıda da olsa seküler orta sınıf aktörlerin de olduğu çok daha karışık bir profil göze çarpıyordu. Kısıklı Meydanı'na gelenlerin daha ziyade dindar gruplar ve muhtelif cemaatlerden kişiler ve şık giyinmiş başörtülü AKP'li genç kadınlar, daha yoksul sınıfa mensup, ailece iştirak eden, genellikle varoşlardan gelen MHP'liler olduklarını gözlemledik. Tümünde başat olan grupların ise orta ve alt gelir gruplardan gelen muhafazakâr-milliyetçi kesimler, orta-üst sınıf yeni nesil AKP'liler ve farklı dinî cemaatlerden erkekler, öğrenciler, memurlar, belediye çalışanlarından müteşekkil, sınırlı da olsa bir çeşitlilik içinde olduğu göze çarpıyordu. Bunun dışında sokaklarda konvoy halinde eski model arabalarıyla dolaşan alt sınıfa mensup lümpen milliyetçi (ekseriyetle bozkurt işareti yapan) erkeklere ve yabancı arabalar ve cipler içinde, pencerelere asılı bayraklar, yüksek sesli çalan marşlar ve Recep Tayyip Erdoğan seçim kampanyası müziği eşliğinde gezen üst orta sınıftan kadınlar ve erkeklere de rastlamak mümkündü. "Milletin sokağa çıkması", "meydanlarda nöbet tutması" için çokça mesai harcandığı halde, yine de nöbetlerin çeşitli ve birbirine zıt grupları mobilize edemediğine tanık ol-

13 Hem aktivist hem sosyolog olarak angaje bir sosyolojinin gerekliliği ve metodolojisi üzerine bkz. Hilgers (2006), Lahire (2005), Bourdieu (1998).

duk. Başlangıçta görece çeşitli özerk muhafazakâr-milliyetçi gruplardan oluşan bir "meydan hareketi" görüntüsü söz konusu iken, zamanla nöbetlerin parti teşkilatlarının ve belediyelerin tekeline girdiğini ve yüzünü sadece lidere dönen ve kendi içinde homojen olan bir "sokak hareketi" görüntüsüne tanıklık ettik.[14]

Meydan yakınlarına büyükşehir belediyesince gezici tuvaletler konmuştu. Nöbet alanlarının hepsinde yemek ve su dağıtan belediye araçları vardı, bütün hizmetler, yemek ve içecekler büyükşehir belediyesi ve onunla anlaşmalı şirketlerin promosyonları sayesinde ücretsiz sağlanıyordu. Bu anlamda yiyecek-içecek ihtiyaçları giderme konularının da dikey şekilde merkezî yollarla örgütlendiğini, eylemcilerin bu işlerin örgütlenmesinde yer almadıklarını gördük. Mekânlar farklılık gösterse de bütün mekânlarda bir gösteriden çok bir piknik havası, mevlitler eşliğinde kadınlı çocuklu bir ramazan şenliği, kimi zaman bir seçim havası, kimi zaman 23 Nisan ulusal bayram havası, uzaktan bakınca –bayraklar sebebiyle– tamamında bir cumhuriyet mitingi havası hakimdi. Yalnız bir farkla: Cumhuriyet mitingleri kaybedileni geri kazanmaya dönük bir motivasyona sahipken, Demokrasi Nöbetleri'nin kazanılmış olanı kaybetmemek motivasyonuyla icra edildiğini not düşmeliyiz. Marşlar, şarkılar ve dev ekranda gösterilen görüntüler, darbe karşıtı gösteri olma niyeti ile çelişir şekilde, meydana militarist bir havanın hakim olmasını sağlıyordu.

Diğer taraftan daha önce dediğimiz gibi alanda erkekler kadar kadınlar da vardı: Nöbetler kadınların ve çocukların geceleri sokakta olmasını sağlayan bir meşruluğa sahip. Kadınların ekseriyeti başörtülü, az bir oranı özellikle Kısıklı ve Saraçhane'de kara çarşaflı, yine az bir kesimi başı açık olarak gelmişlerdi. Kadınların eylemlerdeki varlığının eylemlerin militarist yapısını kırması beklenebilecekken bu çok mümkün olmadı, zira kadınların merkezî olarak örgütlenmiş ve oldukça militarize ve erkek olan meydan nöbeti eylem diline müdahaleleri yoktu, dolayısıyla kadınların eylemlerdeki varlığı, eylemlerin dilinin erkek bir milliyetçiliğin ifadesi olmasını engellemedi. Bu durum sadece kadınlar için geçerli değildi: Bütün alanlar çeşitliliğin eridiği tekdüze bir ses ve görüntü arz ediyordu. Nöbet alanında her yeri endüstriyel olarak üretilmiş Türk bayrakları ve kırmızı T-shirtler ve Erdoğan'ın büyük boy vesikalık resimleri kaplıyordu.

Meydanların AKP'nin ve özellikle Başkomutan Erdoğan'ın halkla ilişkiler (*public relations*) çalışması izlenimi veren bir dil hakimiyetinde olduğunu, bu dilde halkın edilgen kılınıp sadece bayrak sallama ve sahneden verilen komutlarla slogan atmaya indirgenen bir role hapsedildiğini gördük. Ender olarak halkın doğaçlama slogan attığı anlarda, en kendine has yaratıcı slogan maçlardan ilhamla türetilen *"Reecep Tayyyyip Erdoğan!"* sloganıydı. Bunun dışında kimi gruplar elleri ile dört işareti (Rabia işareti) yaparak Müslüman Kardeşler'in Mısır'daki darbe karşıtı direnişine atıfta bulunuyor, kimisi İslâmi/cihatçı İslâmi hareketlere (Tekbir! Allahuekber), kimisi de milliyetçi harekete atıfta bulunuyor-

14 Meydan ve sokak ayrımı için bkz. Göle (2013).

lardı: "Ya Allah bismillah Allahuekber". Bu sloganlar iç içe geçerek meydanlardaki kalabalıklarda hangi grupların hakim olduğunu işaret ediyorlardı.

Diğer taraftan Recep Tayyip Erdoğan'ın başkomutan olması ve milletin bir nevi ordulaşması teması nöbetlerin kotarılma/sahnelenmesinde net olarak verilen bir mesaj oldu. Bu durumdan rahatsız olunup olunmadığını sorduğumuzda, görüşmecimiz cevap olarak bazı insanların (muhafazakâr edebiyat çevresinden kişiler) silah aldıklarını birbirlerine itiraf ettikleri bir günden bahsetti. İnsanların militarize olmasının yaygın bir durum olduğunu ve bu konuda kimsede büyük bir sıkıntı olmadığını söyledi genç arkadaşımız ve ikinci bir darbe dalgasının beklendiğini, bunun akabinde de iç savaş, silahlı çatışma beklentisi olduğunu, eşini, ailesini, mahallesini koruma kaygısı içinde insanların silahlanabildiğini ifade etti. Bunun kendisini memleketin sahibi olarak görme konusunda bir kaygının ifadesi olup olmadığını sorguladığımızda ise bunu reddederek, bu hususta "Sünni çoğunlukta" bir mutabakat olduğunu söyledi, fakat Ergenekoncu, ulusalcı ve Kemalist bir darbe beklediklerini, buna hazır olmak istediklerini, bu gruplara Sünnilerin güvenmediğini ifade etti. Bu söylem, kurucu "ötekinin" "FETÖ" kadar "Kemalistler" olarak da görüldüğünü göstermesi sebebiyle önemli. Son döneme kadar bürokratik elitler-millet karşıtlığı söyleminin İslâmi siyasetteki hakimiyeti düşünülünce, bu anlatılanların, siyasal alandaki yeni politikalarda kısmen değişen hakim İslâmi söylemin aynı hızda tabanda da değişmediğini işaret ettiğini söylemekle yetinelim.

Geneli açısından baktığımızda zengin ve yaratıcı bir protesto repertuarından uzak, söylemsel olarak dar ve standardize edilmiş bir üslup meydanlara hakimdi. Yapılan konuşmaların içine İslâmcı ve milliyetçi kök metaforların ve anekdotların serpiştirildiği ağır hamasi bir dil göze çarpıyordu. Muhafazakâr dindar ve milliyetçi kesimlerden farklı kimlikleri birbirinden ayırt etmek oldukça güçtü. Gösteriler başlarda çok daha spontane ve görece yaratıcı iken, sahada bize eşlik eden öğrencimizin ifadesiyle, AKP'ye bağlı kurumların meydandaki dile ve söyleme el koymasından sonra, şenlikler merkezî şekilde örgütlenerek bir programa bağlanmış. Bütün meydanlarda dev ekran önünde sahne ve ses düzeni vardı, nöbetlerin organizasyonunun merkezi bu sahneydi: Hangi saatte, kimlerin çıkıp konuşacağı, hangi şarkıların çalınacağı, hatta konuşmalara verilecek tepkiler ve atılacak sloganlar bu sahnelerden verilen komut ve yönlendirmelerle belirleniyordu. Sürekli olarak sahneden bu halkın darbeci işgalcilere karşı vatanını savunan kahramanlar olarak yüceltilmesi ise bu edilgenliğe rağmen onları özne kılma çabasına işaret eder gibi algılanabilir, fakat bu kahraman millet söylemi, cumhurbaşkanının her gece dev ekrandan millete ve meydanlara seslendiği anlarda, onun haysiyetinde/öznelliğinde vücut bulan bir holist yurttaşlık idealini pekiştirmeye de yarıyordu.

Meydanların dilinin çokça AKP mitingi havasında kotarılmasından AKP'li olmayan farklı katılımcıların çok da rahatsız olmadığı düşünülüyor:

> İlk başta tabandan başlayan bir hareket vardı o ilk gece, tabanda dayanışma ve birlikte direnme pratiği ile homojenleşen, birbirine yaklaşan bir kitle var, sokakta bu gruplar arasında hiçbir gerilim yoktu, herkes birbiriyle dayanışıyordu (darbeye direnişte). Daha sonrasında bu kitlenin meydan hareketini işler çığırından çıkmasın, düzene girsin diye dikey olarak örgütleyen AKP var meydanlara kurulan sahneler yoluyla ve MHP'liler de Recep Tayyip Erdoğan sloganından şikâyetçi değil, bir iç içe geçmişlik var iki grup arasında (Görüşme notları, Kısıklı, 31 Temmuz 2016, yüksek lisans öğrencisi, erkek).

Birlikte direnme pratiğine bağlanan bu iç içe geçmişlik, sokaklarda ve meydanlardaki demokrasi nöbetlerinde ortaya çıkan müşterek Sünni dilin meşruluk temelini oluşturuyor görünüyor.

> Sünni olmak ortak payda. Orada Sünnilik ve milliyetçiliğin iç içe geçtiğini hem ilk gece köprüde hem sonraki günlerde meydan nöbetlerinde görüyorsunuz. İlk günden beri salalar tekbirler bu iç içe geçmenin en düz ifadesi oldu. MHP ile AKP tabanının iç içe geçmesini ifade etti. Bir yandan da bir çoğunluğu ifade etti ve "halk çoğunluğu biziz" hissi oluştu (Görüşme notları, Kısıklı, 31 Temmuz 2016, yüksek lisans öğrencisi, erkek).

Bizce ilginç olan noktalardan bir tanesi, meydanları dolduran kitleler ezici olarak muhafazakâr, dindar ve milliyetçi kesimlerden oluşsa da, sahnede yapılan konuşmaların sanki meydanlarda her kesimden vatandaş oradaymış gibi, orada olmayan gruplara da atıfta bulunulmasıydı. Yani meydanlara çıkanların sırf belli meşrepten/cemaatten müteşekkil olmadığı, toplumun "sağcısıyla, solcusuyla, Kürt'üyle, Türk'üyle, Laz'ıyla, Çerkez'iyle, Ermeni'siyle, Alevi'siyle" tamamının orada olduğunun söylenmesi, aslında bir arzunun ifade edilmesidir. Orada olmayan bakışa sesleniş, sadece partiküler bir kimliğin meydanı doldurmuş olduğu gerçeğini örtmeye çabalama, parçayı bütünmüş gibi gösterme, meydandaki nüfusu, çeşitlilikten müteşekkil "milletin" tamamıyla özdeşleştirme arzusu olarak okunabilir.

Öyleyse bu nöbetlere kimlerin katıldığı sorusu kadar, kimlerin neden katılmadığı da önemli. Zira bu soru hem içinde bulunduğumuz toplumsal kutuplaşma hakkında hem de darbe girişimi sonrasında yeniden inşa edilmeye çalışılan milli mutabakat rejimi hakkında bize önemli ipuçları veriyor.

Sokağa bazılarının çıkmaması meselesi hem görüştüğümüz kişilerce hem de bu dönemde çıkarılan bazı yayınlarda iki kesim tarafından da çokça dert edildi, konuşuldu: Zaman zaman nöbetlerin, zaman zamansa nöbetlere katılmayı reddeden grupların eleştirilmesine varan tartışmalar yapıldı. Bu tartışmalar özellikle 3 Ağustos 2016 tarihinde muhafazakâr ve özgürlükçü sol eğilimli farklı gruplardan kadınların Üsküdar'da düzenlediği karma "Darbelere Hayır Forumu"nda, gerek darbe gecesi sokağa çıkma meselesine, gerek sonraki nöbetlere katılım meselesine iki ana farklı bakışın olduğunu gösterdi. Bu forum-

da özellikle sokağa çıkanlarla çıkmayanların birbirlerine bakışlarında geçmiş yaraların ve birbirine yabancı toplumsal hafızaların getirdiği yarılmaların yeniden üretildiğini gördük. Bu iki farklı bakıştan aktörlerin forum ortamında buluşması ve konuşabilmesi sağlanınca, nöbetlerin dikey yapılanmasından farklı olarak, aktörler korkularını ve acılarını birbirleri ile nasıl paylaşamamış olduklarını teslim ettiler ve bunun ortak eylemliliği nasıl önlediği üzerine tartıştılar. Forum deneyimi, 15 Temmuz darbesi sonrası sokak eylemlerine katılanlar ile katılmayanların birbirlerine nasıl korku ve öfke duyduğunu da ortaya koyması açısından önemliydi. Bu karşılıklı yapılan tartışmalar, aktörlerin içinde yetiştikleri toplumsal hafızanın eylemlerini nasıl etkilediğini, böyle kriz anlarında yapılan seçimlerin o hafıza ile oluşmuş kimliklerimiz tarafından nasıl belirlendiğini gösterdi. "Bombalardan değil de selalardan rahatsız olan tuhaf arkadaşlarım var benim. İnşallah birbirimizle konuştukça kafa kesen tipler olmadığımızı fark edeceğiz" (Forum katılımcısı, erkek öğrenci).

Nöbetlerde "Sünni Türkler arası uyum" başlığı altında gerek sahneden yayınlanan hakim söylem, gerekse görüştüğümüz kişilerin mülakatlarında ortaya çıkan söylemlerinde yapılan idealizasyona rağmen, aslında darbe karşıtı direnişe ve nöbete katılanlar arasında da birbirinden farklı deneyimleri, duyguları ve korkuları yaşayanlar olduğu forumdaki tartışmalarda ortaya çıktı. Toplumsal cinsiyet de bu farklılık eksenlerinden birine tekabül ediyordu: Kadınlar genellikle tek başlarına çıkmaktan imtina ettiklerini, darbeyi duyar duymaz sokağa onları çıkaracak bir erkeği aradıklarını, hatta bazıları bu erkek tanıdığı bulamadıklarında o gece çıkamadıklarını ya da ailelerinden erkeklerin onların çıkmasını istemediğinde, buna rağmen çıkmak için güvendikleri diğer erkeklerden yardım istediklerini ifade ettiler. Başörtülü Sünni bir kadın, çok istemesine rağmen, yalnız yaşadığı için kimseyi bulamayınca tacizden korkup çıkmadığını, tanklardan değil, tacizden korktuğunu, zira sürekli tacizin yaşandığı bir mahallede olduğunu ve normal zamanda bir kadın olarak geceleri çıkamadığını anlattı. İlk andan itibaren Çengelköy, Kısıklı, Üsküdar ve diğer yerlerde kadınların sokakta etkin olarak direnişe katıldıklarını, köprüde ise kadın katılımının daha sınırlı olmakla beraber kadın "şehitlerin" ve yaralıların orada da olduğunu biliyoruz. *Konda* tarafından gerçekleştirilen geniş ölçekli araştırma da bu izlenimi doğrular nitelikte, kadınların Türkiye çapında nöbetlere katılımının yüzde 48, İstanbul'da yüzde 49 olduğunu söylüyor.[15] Kadınların kahramanlığı, "darbe karşıtı" eylemlerde sürekli olarak dile getirilen bir unsur. Sokaktaki bu kadın varlığına rağmen, toplumsal cinsiyete dayalı sokak ile ilişkideki farklılığın forumdaki tartışmalarda ortaya çıkması, üzerine gidilmesi gereken bir soru olarak kendini gösteriyor. Bu husus, Demokrasi Nöbetleri'nde kadın ve erkek aktörlerin sokak ile ilişkilerinde ne tür deneyim farklılıklarının olduğu sorusunu daha kapsamlı bir saha çalışmasında sorarak istatistiksel eşitlik görüntüsünün deneyimde nasıl yaşandığını anlama çabasını zorunlu kılıyor.

15 "Konda Demokrasi Nöbeti Araştırması", http://konda.com.tr/demokrasinobeti/data/html5

İdealize edilmiş homojenliği bozan bir diğer nokta, nöbetlere şenliksi dilin ve panayır havasının empoze edilmesi karşısında ortaya çıkıyor. Bu eğlence havası ilk geceki direnişe katılanları rahatsız edebiliyor. Sokakta tabandan yatay olarak gelişen direnişin dilinin meydanlarda parti teşkilatı tarafından sahiplenilmesi ve milli-Sünni simgelerin tüketimine dayalı şenlikli bir dile dönüştürülmesi karşısında, ilk geceki direnişte ölümleri yaşayanların bir öfke duyduğunu görebiliyoruz: "'Burası neden panayır yeri gibi,' dedim. İnsanlar öldü. Öfkelendim. Kendimi çok ait hissetmiyorum ama yine de meydanlardayım. Öfkem dinmiş değil, neye öfkeli olduğumu bilmiyorum ama umarım iyi bir yere evrilir" (Forum notları, kadın katılımcı).

Bu öfke, 15 Temmuz gününde sokakta olup şiddeti deneyimlemiş olanlar ile daha sonrasında dikey kurgulanan nöbet dili arasındaki mesafenin altını çiziyor. Bu kişiler, yaşadıklarını bir dehşet ve rüya arasında tasvir ediyorlar: Dehşet ve korku eşiği, bütün direnişlerde olduğu gibi, bir noktada aşılıp direniş başladığında, dinî motiflerin onları nasıl motive ettiklerinin altını çiziyorlar:

> İnanamadım gerçek olduğuna, sokakta manav, mahallenin bakkalı ölmüştü. Bir rüyada gibiydik, tekbir bize cesaret veriyordu. Ben zaten tekbirlerle büyüdüm. İnsanların gözlerini gördüm. Korku yoktu. Dedim ya delirdiler, ya ne yaptıklarını bilmiyorlar, ya bu ülke delilerle dolu bir yer. Öylesine cesur ve sürekli ileri gitme hissindeydi herkes, ateş edilse de (Forum notları, Çengelköylü başı açık kadın).

> (...) hastaneye taşıdık yaralıları. Orada asistan doktorlar kendi aralarında konuşuyorlardı, "Yazık bunlar tanklara bedenlerini siper edip durdurabileceklerini sanıyorlar, oysa yaşananlar bir tiyatro, gerçek sanıyorlar." Nasıl bu kadar bu ülkeden, bu ülkenin insanından bihaber olabilirler inanamadım (Forum notları, Çengelköylü başörtülü kadın).

Bu tanıklık, diğer birçoklarının arasında, tekbir ve sala ile ilişkinin toplumsal bir sınır ve yarılma çizgisini belirlemesinin farkındalığını göstermesi açısından önemli: "Tekbirlerle büyüdüm." Tekbir ile büyüyenler ve tekbir duyunca farklı bir hafızaya gönderme ile korku duyanlar arasındaki bu yarılma, darbe karşıtlığında buluşabilen farklı grupların birlikte direnmesine engel oluşturabiliyor. Sünni bir milli kimlik etrafında meydanlarda kurgulanan dil, aynı zamanda içerici olmaktan çok dışlayıcı olabiliyor. Tekbir ve diğer İslâmi semboller, yaralı tarihsel hafızayı yeniden kanattığında, işte bu dışlayıcı tema öne çıkıyor. Muhalif hafızaların gasp edilmesi ve toplumsal yaraların susturulması üzerine inşa edilen daha önce bahsettiğimiz fiilî Türklük Sözleşmesi, bu sembollerden korku duyanların varlığını yok sayarak popüler bir tahakküm kurmanın adımlarını sağlamlaştırıyor.

İşte bu noktadan hareketle tanklara direniş ve sonraki nöbetler sırasında sokağa çıkmayanların neden çıkmadığını, toplumsal hafıza ile meydanlardaki ey-

lem dilinin çakıştığı noktalara bakarak anlamlandırıyoruz. Forumdaki tartışmalar sırasında sokağa çıkmayanların, önceki yılların darbelerinin ve siyasal deneyimlerinin kötü hafızası ile ikilemde kaldıkları ortaya çıktı. Tekbirlerin ve salaların halkın bir kesimini birleştirici etken olduğu söylenirken (Unver ve Hassan, 2016), aynı zamanda aynı salaların 12 Eylül'ü, 12 Mart'ı, Madımak Katliamı'nı, Cizre'yi yaşamış olan veya bu acılı miras ile yetişmiş grupların nöbetlere mesafeli bakmasına yol açtığını gördük. Bu tanıklıklarda tekbirin Sivas'ı, salanın ölümleri anımsattığını ve ömrü darbelerle ve darbelerin mirası olan hukuksal ve siyasal sistemle mücadele içinde geçmiş, sol harekete mensup kadınların ve erkeklerin darbe karşıtı kitlelere destek vermesine engel olduğunu tespit ettik. Bu hafızanın yarasını aşmaya çalışanlar ise oldukça zorlandıklarını ifade ettiler (foruma katılımın kendisi bu uçurumu aşma arzusunun ifadesi olarak görülmekteydi katılımcılar tarafından).

> Ben Kürt'üm, Sünni'yim, sokağa çıktım ilk geceden itibaren. İlk geceden itibaren bir kesimden arkadaşlarıma ötekilerin salalardan neden korktuğunu, diğerlerine de tekbir söyleyenlerin birilerini kesmek için sokağa çıkmadıklarını anlatmaya çalıştım, anlatamadım, çok yoruldum (Forum katılımcısı, kadın, 30 yaş altı, öğrenci).

> 78 kuşağıyız. Bizim kuşak çok acı çekti darbelerde. Darbeden korkarım. İlk sokağa çıkması gerekenlerden biri olmama rağmen tekbiri duyunca çıkamıyorum. Salalar ve tekbir sesleri benim için Sivas'tır. Bende savaş duygusu uyandırıyorlar ve o kalabalıklara katılmama engel oluyorlar (Forum katılımcısı, kadın).

> 12 Eylül'ü yaşadım ben. Hapse girdim. Ama o günkü benim bildiğim darbe değildi. İki gün sonra Taksim'e gelebildim ancak. Ama kalabalığa giremedim. Atılan sloganlar beni rahatsız etti. Orada olmak da istiyorum zira otuz beş yıldır sonucunu yaşadığım bir şey darbe, darbe karşıtıysa bir sokak hareketi, orada ben de olmalıyım, ama yaklaşamıyorum o kalabalığa (Forum katılımcısı, kadın).

Diğer taraftan bu hafızalarla yüzleşme arzusu ve neredeyse yüz senelik bir tarihsel geçmişi olan kutuplaşmayı karşılaşma ve diyalogla aşabilme ümidi de iki farklı kesimden birçok aktör tarafından dile getirildi. Toplumsal barış temasının öne çıkarıldığı forumda, bunun nasıl inşa edileceği konusunda sorulan sorular, meydanlarda kurgulanan eylemliliklerin ötesinde bazı aktif öznelerin bu konuya eğilebildiğinin işaretlerini verdi.

> Kim sokağa fırladı, kim evde kaldı bakmak lazım. Evde kalanlar hain ilan edildiler çabucak. Bu suçlama ile toplumsal birliktelik zor. Birbirimizin acılı hafızalarını kollayarak toplumsal barış inşa edebiliriz ancak (Forum katılımcısı, başörtülü genç kadın).

> Darbeye karşı olmakla birleşiyoruz hepimiz. Bu tarihî bir fırsat. Bu fırsatı Gezi'de kullanamadık, yine kullanamazsak çok yazık olacak (Forum katılımcısı, 78 kuşağından bir kadın).

Ne var ki sokaktaki nöbetlerde hakim olan "millet biziz" hissi, Sünni çoğunluktan olmayanlarla beraber yaşama hukukunun yeniden düşünülmesini gerektirecek kadar önemli görünüyor. Bu nöbetlerde Türk Sünni çoğunluğun devletin yeni sahibi olarak kendisini tanımlamasının bir tezahürünü görmek mümkün.

> Artık Cumhuriyet balosu falan gibi şeyler olamaz, görüyorsunuz. Bu ülkenin yeni sahiplerinin ifadesi işte salalarla yapılan direnişte, tekbirlerle sokaklarda bayrak sallayanların görüntüsünde saklı. Bunun dışında kalanlar da azınlık statüsüne razı olmak durumunda kalacaklar (Görüşme notları, Saraçhane, erkek, 26 Temmuz 2016).

Oluşturucu öteki: Gezi Direnişi ve gasp edilen hafıza

Daha önce de belirttiğimiz gibi yatay hareketlerin yükselişine tepki çerçevesinde de yükselen bu eylemler, yeni muhafazakâr hareketlerin genel özelliğini taşıyor. Bu minvalde meydanlarda, bilhassa Taksim'de icra edilen darbe karşıtı şenliğin bir taraftan Gezi'ye atıfta bulunduğunu, yer yer ona özendiğini gördük, diğer taraftan söz konusu muhalif hafızayı ve onun dilini gasp etme ve mekânı fethetme arzusuna tanık olduk. Burada açığa çıkan yeni eylem dili, iki önemli toplumsal hareketin eylem repertuarları ile devamlılık/kopuş eksenini içinde barındırıyor: Birincisi İslâmcı hareketin geçmiş yıllarda oluşturduğu sokak protestosu dili,[16] ikincisi ise bu yeni eylem dili için "oluşturucu öteki" işlevi gören Gezi Direnişi'nin eylem repertuarı (Gambetti, 2014; Türkmen, 2016). İslâmi hareket 2000'li yıllarda AKP iktidarı döneminde sokak ile bir kopuş yaşamış, taleplerini daha ziyade siyasal alanda kurulan ilişkiler ile dillendirmeyi yeğlemiştir.

16 İslâmcı hareketin sokak protestosu dilinin gelişimini kabaca üç döneme ayıran sosyologlar, birinci dönem olan 1980 öncesinde sokak ile ilişkisinin "karşı eylemcilik"le sınırlı kaldığını, sokak eyleminin İslâmcı aktör için "normalleşmediğini" söylüyorlar. Bu dönemde İslâmcı sokak hareketlerinin genellikle sokağın başat aktörleri olan sol muhalefetin sokak eylemlerine karşı, bunları engelleyici ayaklanmalar (Amerikan 6. Filosu'nu protesto edenlere karşı tedhiş) veya pogrom geleneğinden beslenen (Sivas ve Çorum'da yaşanan katliamlara katılım) eylemlerden oluştuğunu görüyoruz. Bu eylemlerde İslâmcı aktör devlet ile ilişkisinde onun bir neferi olma özelliğini taşır. 1980 sonrasında, özellikle 1990'lı yıllarda İslâmcı aktörlerin devlet ile ilişkilerinin bozulduğunu, özellikle 28 Şubat sürecinde sokağa daha fazla çıkarak, uluslararası boyutta Müslümanların yaşadıklarına karşı tepki eylemleri, iç politikada yaşanan yasaklamalara karşı türban eylemleri ve sekiz yıllık eğitime karşı eylemlerde kendi sokak dillerini ve repertuarlarını geliştirmeye başladıklarını görürüz. Bu eylemlerde İslâmcı aktörler devlet ile kopuşu sokakta dillendirirler, herhangi bir karşı-aktörden çok, bizzat devlet karşısında bir eylem dili geliştirirler. Daha sonrasında 2000'li yıllarda AKP iktidarı ile beraber, ya genel olarak İslâmcı aktörün sokaktan çekildiğini ya da hükümet ile uyumlu bazı sokak eylemlerine yöneldiği görülür: 2003'te tezkere karşıtı eylemlerde olduğu gibi. Bu dönemde herhangi bir memnuniyetsizliğinde bu kitle sokağa yönelmekten imtina eder ve devlete karşı sokak protestolarına yönelmek yerine iktidar ile pazarlıklar üzerinden veya iktidara doğrudan teması bulunan kurum ve STK'larda yer alarak taleplerinin cevaplanması yoluna gitmeye başlar. 90'lı yıllarda oluşturulan eylem repertuarlarına ve diline baktığımızda, diğer sokak protestolarında kullanılan, günlerce süren oturma eylemleri, insan zinciri eylemi (Boğaz boyunca eşarp ile birbirinin elini tutan insanların oluşturduğu protesto zinciri), Cuma hutbesi çıkışı tekbir ile protesto, Amerika ve İsrail bayrağı yakma, kukla yakma sayılabilir. Bütün eylemlerde en çok kullanılan mekânlar cami çıkışları ve camilere yakın meydanlar olarak görülüyor. Eylemlerde tekbir en fazla kullanılan slogan (Uysal, 2009).

AKP iktidarında yıllarca kamusal alanda ve eğitimde yasak olmaya devam eden başörtüsü konusunda da bu yıllarda eylem yapılmamıştır (Uysal, 2009). Bu dönemde görülen en büyük sokak eylemi, devlete karşı değil, yine AKP rejimi ile devamlılık içerisinde, Mısır'da Müslüman Kardeşler'in önderliğinde kitlelerin (Tahrir İsyanı sonrası Cumhurbaşkanı Mursi'yi deviren askerî darbeyi protesto etmek için) Rabiatü'l Adeviyye Meydanı'nda toplananlara destek eylemidir. O dönemden sonra "Rabia işareti" diye bilinen parmakla dört yapılan el işareti, İslâmi zafer işareti olarak sokak repertuarında yerini almıştır. Rabia yürüyüşleri, Gezi İsyanı'nın hemen akabinde, Ağustos 2013'te yapılmış ve Gezi aktivistleri bu yürüyüşlere katılmadıkları için sosyal medyadan Müslüman aktörlerce suçlanmışlardır. Gezi Direnişi ve Müslüman aktörler arasındaki kopuşun somutlaştığı dönem bu dönemdir. Gezi Direnişi'nin aktörleri ise Rabia eylemlerinde polisin gaz sıkmadığını, eylemcilere müdahale etmediğini söyleyerek eylemcilerin devlet ile olan ilişkilerini sorgulamışlardır.

Demokrasi Nöbetleri'nin organizasyonunda Gezi Direnişi'nin "oluşturucu öteki" olarak işlev gördüğünü anladığımızda, bu tarihsel arka planın kendisini meydanlarda açığa çıkardığını düşündük. Nöbetlerde, devlet ile bir karşıtlık ilişkisi olmadığı gibi, hükümet politikalarına karşı bir ayaklanma niteliği alan Gezi ile ötekilik ilişkisi kurulmuş, onu karşısına alan bir karşı-hareket dili oluşturulmuştu. Her karşı-harekette olduğu gibi, oluşturucu ötekinin eylem dili, repertuarı ve sembolleri ile bir alışverişin/hesaplaşmanın (Sommier, 2009) gözlemlendiği eylemlerdi bunlar.

Bu hesaplaşmanın en açık örneğini Saraçhane'de asılı olan "Gezici değil kalıcı gençlik" pankartında gördük. Daha sonrasında yine Saraçhane'de "Her yer Tayyip her yer Erdoğan" sloganının tekbirlerin arasında atıldığını duyduk. "Her yer Taksim her yer direniş" sloganına açık bir gönderme ile İslâmi giyim tarzı olan cüppeli, sakallı ve sarıklı erkek bir kitlenin gülerek doğaçlama olarak attığı bu slogan, taklit/mimetizm yöntemi ile maduniyetten çıkış çabası içinde olan, alanda hakim olanın iktidarını, onun gülünç bir taklidini dolaşıma sunarak yerinden etmeye dayalı İslâmi mimetizm ile devamlılık içinde okunabilir (Bhabha, 1994).[17]

Bazı nöbet parklarına ve Taksim nöbeti yakınındaki Gezi Parkı'na kurulan çadırlar da bu mimetizme bir örnek olarak okunabilir. Çadır kurmak, yeni toplumsal eylem tipinde mekân üzerinden sisteme direniş anlamına gelir. Küresel bağlamda işgal (occupy) hareketleri mekânda kamp kurma suretiyle onun işlevini yeniden tanımlar, kamp sınırları içerisinde müşterek bir kullanım alanı yaratarak devlet ve sistem karşısında bir "müdahalesizlik alanı" yaratır, ken-

17 İslâmcı aktörlerin taklit/mimetizm üzerinden Kemalist modernliğin hegemonyasını yerinden etme analizi için bkz. Türkmen, (2013). Söz konusu gülünçleştirerek yerinden etme pratiğinin, daha önceki dönemlerde (2009-2011) iktidarın siyasetçileri tarafından öncelikle diplomatlara ve aydınlara karşı uygulandığını biliyoruz. Bunun tabandaki karşılığını Batılı gündelik hayat pratiklerinin ve Gezi direniş tecrübesinin gülünçleştirilmesi olarak ifade bulduğunu söyleyebiliriz.

di heterotopik özerk alanını tanımlayarak yeni bir yaşam inşa eder ve karşı çıkışını "şimdi ve burada" özerk bir dünya kurarak dillendirir, gösterir (Pleyers, 2014). Demokrasi Nöbetleri bağlamında kurulan çadırlar ise taklit-eylemlerde görüldüğü gibi bağlamından, içeriğinden ve anlamından koparılmış, neredeyse gülünçleştirilmiş boş sembollere dönüştürülmüştür: Bu çadırlarda yaşam yoktur, çadırlar etrafında kamp deneyimi üzerinden özerk ve müşterek yaşam inşası gerçekleştirilmemiş, hatta hiç amaçlanmamıştır. Bunda şaşılacak bir şey de yoktur, zira işgal hareketlerinin varlık sebebi devlete ve sisteme karşı alternatif ve özerk bir yaşam alanını savunmaktır. Nöbetler ise kendisine ait olduğu sanılan devlet ile uyum içerisinde ve onun tarafından desteklenen eylemlerdir, dolayısıyla çadır kurmak, işgal etmek eylemlerinin burada aslında anlamı da yoktur.

Yine buna bir örnek olarak Taksim'deki nöbette belediye çalışanlarının dozerlerle geçit yapmasını görebiliriz. Fazlaca ilgi çekmemiş olsa da, dozerler ile Gezi Parkı önünden AKM yönünde meydandan geçen dozerlerin tepesindeki işçiler tekbir getirerek başparmakları havada geçerlerken, oradaki polise neden dozerlerin üzerinde olduklarını sorduğumuzda, "Dozerleri kullanan işçiler onlar, tabii dozerle geçecekler!" şeklinde bir cevap duyduk. Gezi Direnişi'nin ağacı kesmesine engel olmak için bir dozerin önüne atlanması ve dozerlere karşı direniş ile başladığını düşünecek olursak, burada bir tersine çevirme, anlamı tekrar kurma ve hesaplaşma görmek, sanıyoruz ki zorlama bir yorum olmayacaktır.

Bütün bu eylemler ve sloganlar, Taksim Meydanı'nın mekânsal hafızasını sıfırlayarak yeniden yazılmaya çalışılmasının göstergeleri gibidir. Alternatif meydan dilinin bir anlamda gasp edildiğini söylemek mümkün: önceki direnişlerin ve hareketlerin mirasına gelip eklenmek değil, öncekileri silerek ya da el koyarak kendi dilini ve sembollerini dayatarak meydanın hafızasını sıfırlamak. Gezi Direnişi'nin farklı hareketleri bünyesinde barındırabilmesinin ve çoğulculuğunun bir görsel sembolü olan AKM üzerindeki farklı grupların pankartlarından oluşan çoksesli görüntüsünün yerini, önce ortada Türk bayrağı ve iki yanında Recep Tayyip Erdoğan posterleri aldı, daha sonra ise Sünni milliyetçiliğin herkesi ve her hareketi massetmesine bir gösterge gibi, AKM'nin yüzü bütünüyle bir kırmızı bir bayrağın üzerinde "Hakimiyet Milletindir" yazan yekpare bir pankart ile kapatıldı: Bu kapatma, boş binanın fetih edilmişliğini vurguluyor. Bu durum yukarıda kısaca tarif ettiğimiz "oligarşik bürokratik elitlere" karşı "millete" hizmet üzerinden kendini meşrulaştıragelmiş şirket-devlet rejiminin, bu yeni dönemde ötekinin alanının, sesinin ve hafızasının gaspı üzerinden nasıl yükselebildiğini göstermektedir.

Bunun dışında, meydanlarda katılımcılara söz hakkı vermeden podyumlardan halka yansıyan standart hamasi dilin tankların altında ezilerek can verenlerin tekil öznelliklerini "vatan", "millet", "demokrasi" gibi soyut kavramlar üzerinden tarihsizleştirmesinin de bu gaspın başka bir yüzü olduğunu düşünüyoruz. Darbeye karşı sokağa çıkanların bu soyut kavramlar için ölümü göze alan

gözü pek neferler olmaktan çok, kendini spontane bir sahnenin içinde bularak, kendi askerinin kendisine kurşun sıkmayacağı varsayımı ile, son on beş yılda kazandıkları itibarı ve kazanımları kaybetmek istemeyen, ezici çoğunluğu daha önce devletin çıplak şiddetinden nasibini almamış olsa da Cumhuriyet rejimi boyunca hor görülmüş olmanın öfkesini ve hafızasını taşıyan yurttaşlar olduğunu katılımcıların anlattıklarından biliyoruz. Zira, muhafazakâr kesimlerden yaşlıların 27 Mayıs'ın, genç ve orta yaşlı İslâmcıların 28 Şubat'ın izlerini bedenlerinde taşıyarak sokağa çıktıkları çokça dillendirilen bir durum (12 Mart ve 12 Eylül Darbesi mağdurlarının da ağırlıklı olarak evde kaldıklarını biliyoruz). Söz konusu hamasi dil işte bu yaralı hafızaları taşımak suretiyle mobilize olmuş veya evde kalmış kesimlerin deneyimlerini yok sayarak çeşitlilikten müteşekkil hakikati gasp edip onu tek tipleştiriyor.

Diğer taraftan, bir pazar günü CHP tarafından düzenlenen nöbet ile, sınırlı da olsa meydanın sol hafızasına sahip çıkma çabasını görebildik: Nöbetlerde oluşturulan sahne düzenini kullanan Kılıçdaroğlu, darbe karşıtı direnen ve ölen yurttaşlarla beraber Gezi "şehitlerine" ve sol hareketin "şehitlerine" de bir dakika saygı duruşu çağrısında bulundu. Bu arada mekânın valilik tarafından bu miting için düzenlenme biçimi de meydanın hafızasını tazeleyici sınırlandırmalar arz etmekteydi: Her akşam demokrasi nöbetlerinde halka açık olan meydan, CHP mitingi sırasında 1 Mayısları ve Gezi Direnişi sırasındaki güvenlikçi sınırlamaları anımsatırcasına polis barikatları ile çepeçevre sınırlanmıştı ve kontrol noktalarından sıkı polis kontrolü ile alana giriş yapılıyordu. O mitingin sloganları, şarkıları ve söylemleri, solun parçalılığının CHP çizgisi içinde massedilmesi çabasını da gösteriyordu: Sahneden yükselen Çav Bella ve diğer sol türkülere eşlik eden, "Faşizme karşı omuz omuza" sloganına karışan "Mustafa Kemal'in askerleriyiz" ve "Türkiye laiktir laik kalacak" sloganları bu parçalılığa işaret ediyordu. Fakat bu parçalılık, CHP içerisinde massedilerek yekpare bir sol görüntüsü içinde meydana yansıtıldı. Her ne kadar bazı sol gruplar ulusalcı/bayrak merkezli sembolik diliyle CHP içinde massedilme duygusuna tepki verseler de, çoğul/parçalı bir sol ses CHP sloganlarında ve icra edilen müzikte temsil edilmeye çalışıldı ya da en azından "biz de varız" duygusuna meydan sahnesinde tercüman oldu. Kılıçdaroğlu'nun sahneden dillendirdiği on maddelik Taksim Manifestosu'nda bazı sol gruplar ve Kürtler kendilerini bulamadılar, çoğulcu bir toplumsal barış ilkesi o mitingde dillendirilmedi. Mitingden hemen sonra meydan boşaltıldı ve her gece yapılan demokrasi mitingi katılımcılarıyla yeniden doldu. Görsel olarak iki mitingi birbirinden ayırt etmek, ikisinin de kullandığı sahne düzeni ve bayraklar sebebiyle imkânsız olduğundan, ancak çalınan Dombra şarkısı bir gösterinin sona erdiğini, bir diğerinin başladığını anlamamıza yardımcı oldu. Aktörler değişti, tekbirli sloganlar tekrar başladı. Böylece kısa süreliğine ödünç alınmış olan meydan tekrar devredilmiş oldu.

Yeni milli kozmolojinin inşası: Başkomutan ve ordulaşan millet

Demokrasi nöbetleri konjonktüründe sembolik ve imgesel düzlemde milli cemaatin yeniden inşa sürecine tanıklık ettiğimizi ileri sürüyoruz. Sahneden yapılan bütün konuşmalarda 15 Temmuz'un sadece bir darbe değil, bir işgal hareketi olarak temsil edilmesi, "darbeye direniş ile "işgale" direnişin eşanlamlı olarak kullanılması, darbenin uluslararası emperyal güçlerin yerli maşaları tarafından tezgâhlandığı vurgusu, parlamentonun, askerî kışlaların, polis birimlerinin ve MİT merkezinin bombalanması ve komutanların derdest edilmesi bu milli mücadele anlatısını besleyen ikonik referanslar. Bunun yanında köprüde başörtülü bir kadının darbeci askerlere direnmesi sonrası İstiklal Harbi'nin başat ikonlarından Nene Hatun ile özdeşleştirilmesi veya darbenin komuta merkezinin Akıncılar Kışlası olması bu tarihî çağrışımların dolaşıma sokulmasına imkân veren ve "darbeye direniş" anlatısını besleyen birçok örnekten sadece birkaç tanesi.[18] Böyle yaparak, bir siyasal kimliğin kendisine muhalif veya düşman gördüğü başkaca kimliklere karşı icra ettiği darbe gibi adli bir vakayı, bir işgal faaliyeti olarak kodlamak suretiyle, ona karşı verilen direnişi, kolektif duyguları mobilize eden çok daha uhrevi bir istiklal ve istikbal mücadelesi olarak görmenin hissi ve sembolik zemini yaratılıyor. Böylece, Kemalizm'in temellendiği milli mücadele söylemine alternatif bir direniş dilinin oluşturulma çabası görülüyor: Bu yeni direniş söyleminde Cumhuriyet'in kurucu ideolojisine ve başat ikonlarına alternatif bir kozmolojik dil icat edilmiş olurken, bu söylemin tam merkezine yeni bir başkurtarıcı milli lider oturtuluyor. Bu yeni söylemin kamuoyunda yaygınlaştırılma çabası ise milli mücadele dilinin Kemalistlerin tekelinden çıkarılıp temellük edilmesi çabasına işaret ediyor diyebiliriz. Bu anlamda Kemalist miras, örtük kurucu ötekinin alanını belirlemeye devam ediyor. Meydanlarda çalınan şarkıların hemen hemen tamamının askerî marşlar ve mehter marşları olması bu yeni (ikinci) "İstiklal Mücadelesi" söylemini pekiştiren unsur.

Bu söylemin bu şekilde şekillendirilmesinde liderin günübirlik nutuklarının kurucu olduğunu görüyoruz.[19] Bu nutuklarda, daha sonra sokak panolarında da

18 Bu anlatıya göre bu mekân Yıldırım Beyazıt-Timur arasında vuku bulan ve Osmanlı ordusunun hezimetiyle sonuçlanan Ankara Savaşı yenilgisinin asıl sebebi olarak gösterilen "Beyazıt'a hainlik yapmış askerlerin toplandığı" bir yer olması hasebiyle Mürtet, yani dönek olarak adlandırılmış. Darbeci askerlerin darbeyi buradan kumanda etmesi bu tarihsel devamlılığa yorulmaktadır. "İşte Erdoğan'ın 'İkinci Mürted Vakası' dediği Akıncı Üssü'nün hikâyesi", *Sabah*, 26 Temmuz 2016, http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/07/26/iste-erdoganin-ikinci-murted-vakasi-dedigi-akinci-ussunun-hikyesi

19 Devlet-millet, Tank-İman, Firavun-Musa, Zalim-Mazlum, Batı-Doğu karşıtlıkları söylevlerin ana yapısını oluşturuyor. "Onların tankı varsa bizim de imanımız var." İstiklal Marşı'nda geçen bir mısranın Türk modernleşmesinin yapısal eksikliğini ifade eden en çarpıcı örneklerinden olduğunu hatırlatalım. Bu karşıtlıkları hem cumhurbaşkanının meydanlara kurulmuş büyük ekranlardan millete seslendiği muhtelif konuşmalarda hem sahneye çıkan AKP'li siyasetçilerin, sanatçıların ve nöbetlere destek veren belli başlı ünlü kişilerin halka seslenişlerinde hem de sahada yerel aktörlerin konuşmalarında görmek mümkün.

boy gösteren önemli bir tema şu: Allah düşmanın sinsi tuzağını Reis üzerinden millete tebliğ ederek ifşa etmiş. Millet de Reis üzerinden aktarılan ilahi çağrıya yanıt vererek meydana çıkmış ve daha büyük tuzakla kendisine oynanan oyunu bozmuş ve böylece ilahi adalet tecelli etmiş. Erdoğan'ın şenliklerin ilk günlerinde defaten dillendirdiği bu durum, kendisini uhrevi bir pozisyon içinde konumlandırarak otoritesini, kendi deyimiyle "göklerden gelen bir karar" dahilinde aşkın bir meşruiyet zemininde kurmaya başladığının işaretini veriyor. Bütün bu tuzaklar, darbeciler, Batılı ülkeler, AKP karşıtı entelektüel ve sanatçılardan oluşan düşmanlar "milletin bütünlüğünü ve birlikteliğini kıskandıkları için" kuruluyor. Bu söyleme göre, bu dünyada eşi benzeri olmayan ayrıcalıklı millet böylesi bir efsanevi lidere sahip olduğu için kıskanıyorlar, böylesi bir iman gücüne sahip olduğu için kıskanıyorlar, iktidarın büyük icraatlarını, memleketin kalkınmasını, ekonominin büyümesini, ceberut Batı'ya cesurca dik durulmasını, milletin liderde bütünleşmesini kıskanıyorlar, bu yüzden durmadan çelme takıp yıkmaya çalışıyorlar ama bu evliyalar tarafından korunan aziz millet yine de yıkılmıyor. Bu söylemde milletin yıkılmazlığı ve feraset sahibi cesur lideri –diğer milletlerden farklı olarak– onun ne kadar da müstesna olduğunun işareti olarak görülüyor.

Burada altını çizmemiz gereken nokta, bu söylemde millet kategorisinin sadece var olan somut toplumsal kimliklerin dünyevi bütünlüğüne atıf yapan bir işlevden ibaret olmaması. Bilakis, –devlet eli ile– toplumun yabancılaştırılmış olduğu, bastırılmış otantik bir kökene, mitik bir tarihsel öze atıfta bulunan millet, aşkın ve kutsal bir varlıktır. "Yabancı" unsurlardan temizlenmesi gereken devlet ise kutsal millet içinde var olan dünyevi çeşitliliği uyumlulaştıracak ve ona hem hizmet edecek hem de onu tehlikelerden koruyup kollayacak olan bir aracı görevindedir. AKP bu devlet-millet izdivacını popülist bir siyasi işlem içinden ifade eder: Kendisine ait olarak gördüğünü bürokratik elitlerin ve Cemaatin elinden geri alır ve millete "yabancı" unsurları devlet alanından temizler. Böylece, harmonik bir bütün olarak inşa ettiği millete dayanışma ruhu vererek onu diriltir, ona hayat verir, tarihten gelen öz iradesini açığa çıkarır ve böylelikle devlet ile milleti kucaklaştıran yeni ve kapsayıcı bir devlet kurar (Laclau, 2005). Bu "yeniden diriliş" sürecinde ihtiyaç duyulan şey de, millete rehberlik edecek olan da kurucu ve cesur bir liderdir.

Bu noktada bir kurucu lider figürü etrafında kenetlenmiş yeni bir milli (Sünni Türk) mutabakat rejiminin meydanlarda inşasına tanıklık ediyoruz. Geldiği yer düşünüldüğünde sivil karakterli karizmatik lider, bu süreçte milli bir başkomutana dönüşürken, kendisinden seçimden seçime oy kullanması beklenen tüketici dindar tabanın da sürekli diri tutulan tehdit karşısında devleti sahiplenerek özneleştiğini ve şimdilik fiilî olmasa da imgesel olarak "ordulaştırıldığını" görüyoruz. Meydanlarda atılan sloganlarda "başkomutan ve ordu millet" vurgusu bunun açık ifadesi olarak görülebilir. Kısıklı Meydanı'nda hatip tarafından oku-

nan "Minareler süngü, kubbeler miğfer / camiler kışlamız, müminler asker" şiirinde katılımcıların coşması, milletin ordulaşması ve vatandaşın birer nefer haline gelmesi arzusunun bir ifadesi olarak görülmelidir (İstanbul Büyükşehir Belediye başkanıyken Siirt'te yaptığı bir konuşmada okuduğu bu şiirden dolayı Erdoğan'ın hapis yattığını hatırlatalım).

Görüşmelerden ve gözlemlerimizden edindiğimiz izlenim, orduya ve devlete sadakatle övündüğünü bildiğimiz sağ-muhafazakâr kimlikten müteşekkil kitlelerin darbecilere karşı meydanlara inmesinin ardında yatanın devletin yanlış ya da yabancı ellerde olduğu kanaatinin tabanda yaygın olmasıydı. Milletin malı olarak görülen tankların ve uçakların, bu devletin gerçek sahibi olduğu düşünülen Müslüman Türk milletinin üstüne sürülmüş olmasının devlete olan inancının sarsılmasının doruk noktası olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda, bu gerilimli ve çatışmalı geçiş sürecinde devletin bürokrasisine ve özellikle ordusuna olan derin güvensizlik, lidere duyulan aşırı güven ve inanç üzerinden ikame ediliyor diyebiliriz. Bu yüzden Cumhuriyet dönemi boyunca "millete yabancı kesimlerce gasp edilmiş" devletin muhtelif kurumları "gerçek sahipleri olan biricik milletin" tekeline tamamıyla geçene dek huzura varılmayacak, vatandaş sokakta teyakkuzda olacaktır.

Bu teyakkuz teması, Demokrasi Nöbetleri'ndeki militarist çizginin devamlılığına bir tür meşruluk kazandırmaktadır. Nöbetlerin bitiriliş çizgisi gibi tanımlanan ve meclisteki üç siyasal partinin tabanlarının ve liderlerinin davet edildiği ve sonraki dönemde "milli mutabakat"ın miladı gibi anılan Yenikapı Mitingi'nde de bu çizginin vurgulandığını, programda olmadığı halde son anda sahneye çıkmasına karar verilen genelkurmay başkanının, orduya iadeyi itibar göstergesi olarak yaptığı konuşma ile görüyoruz: Konuşmanın sık sık halkın "En büyük asker bizim asker", "Türkiye sizinle gurur duyuyor" ve "Ordu-millet elele" sloganları ve alkışlarıyla kesilmesi ve Yenikapı'daki mitingde en fazla alkış ve slogan alan konuşmacının genelkurmay başkanı olması, meydanın bu yeni dilindeki militarizmin halk nezdinde nasıl coşkuyla taşındığını gösteren unsurlardır. Nöbetlerin bitiminden kısa bir süre sonra Suriye'de girişilen askerî müdahalelerin ön meşrulaştırılmasının bütün bu süreçte yapıldığını ve halkın savaş iklimine meydanlarda hazır hale getirildiğini iddia etmek çok da yanlış olmaz.

Peki, neden bir darbeye direniş söyleminden daha büyük ve aşkın/kozmolojik bir üst anlatıya ihtiyaç duyuluyor? Bir darbenin bir işgal olarak sembolize edilmesi arkasında nasıl bir siyasal anlam ve rasyonalite yatıyor? Neden daha siyasal İslâmcı bir anlamlandırma yerine daha milliyetçi bir anlatı öne çıkarılıyor? Bu muhafazakâr milliyetçi dilin, siyasal İslâmın dünyevileşmesi, küresel düzeyde krize girmesi ve İslâmcıların orta sınıflaşıp kentlileşmesinin sonucunda İslâmcı cemaatte yaşanan kırılmalar, bölünmeler ve çatışkılarla ile nasıl bir bağı var? Milliyetçi-anti sömürgeci bir kozmoloji aslında siyasal İslâmın dönüşümüne dair bize ne söylemektedir?

İbn-i Haldun'un asabiye kavramı üzerinden bize açıkladığı "oluşum-çürüme diyalektiği" AKP'nin (ve Gülen'in) temsil ettiği siyasal İslâmın dünyevileşmesi, yolsuzluk ve zenginleşmenin artması ile İslâmi dayanışma ruhunun parçalanması, geleneksel ittifaklardan koparak milliyetçi ve ulusalcı kesimlerle kurulan başka ittifaklara geçişi anlamamız için bir çerçevece sunuyor.[20] AKP'nin son dönemde İslâmcı evrensellikten kopuşu, cemaatin yetişmiş insan sermayesinin bürokrasiden temizlenmesi ve AKP'nin eski kurucu kadrolarının tamamının partiden tasfiyesi, bu bürokratik alanların ulusalcı ve milliyetçi yeni yandaş kadrolarla doldurulması buradan bakıldığında bir tercihten çok, bir ayakta kalma stratejisi olarak görünüyor (Haldun, liderin ve devletin varlığını bu yeni yandaşlarla ancak bir süre mümkün görebilse de, aslında dayanışma ruhu ve liderliğin daha güçlü ve diri olan başka bir cemaat tarafından yıkılmasını nerdeyse kaçınılmaz gibi görüyor). On dört yıldır hükümet eden ve bunun sonucunda zenginleşen ve dünyevileşen iktidar, hizmet kavramının büyülü gelecek vaadinin sönümlenmesi sonucunda kendi eski kadroları, ittifakları ve tabanı içinde bozulan dayanışma ruhunu tamir etmek ve sosyal bedeni yeniden kenetleyerek liderliğini tahkim etmek için kendi cemaat sınırlarını aşan daha evrensel ve yeni bir büyülü anlatıya, milliyetçileri ve ulusalcıları saflarına çağırabilecek bir milli birlik ruhuna (duyguya) ihtiyaç duyuyor denebilir. Yerli aktörler tarafından icra edilen bir darbeyi, yabancı işgaline karşı verilen bir istiklal mücadelesiymiş gibi kodlamasının arkasında yatan idari rasyonalitenin bu şekilde açıklanabileceğini düşünüyoruz.

AKP söz konusu üst kozmolojik anlatıyı kurtarıcı lider ve işgale direnen millet üzerinden kurarken, bu arzunun arkasında saklı olan anti-sömürgeci di-

20 Yves Lacoste'un (2012) aktardığına göre Haldun için bir siyasal oluşum kaçınılmaz olarak bir toplumsal birliğe ve sosyal dayanışma ruhuna dayanır. Ona göre güçlü toplumsal dayanışma ruhuna sahip ve karizmatik bir militan liderlik etrafında kenetlenmiş cemaat olma durumu, hem bu cemaatin devletleşmesinin olasılık koşulu hem de bu siyasal oluşumun çürümesinin asıl müsebbibidir. Yani, bir devletin oluşumunu ve kurumsallaşmasını mümkün kılan toplumsal asabiye koşulları aynı zamanda bu siyasi yapının yıkılışının ve bozulmasının da sebebidir. Kentlileşme ve zenginleşme ile beliren ve derinleşen sosyal eşitsizlik, cemaat ruhunun zedelenmesine ve toplumsal ilişkilerin dünyevileşerek maddileşmesine sebebiyet verir. Bu çıkar çatışması asabiyenin çözülüşü, yani cemaat içindeki dayanışma ruhunun dinamitlenmesi ile sonuçlanır. Çünkü lider etrafından organize olan devletin, gelirlere ve mülke el koyan liderin ve etrafındaki kadroların aşırı güçlenmesi ve nihayetinde liderin etrafında cemaat dışı yeni yandaş elitlerin ve çıkar grupların peydahlanması, cemaat (kabile) içinde bir hoşnutsuzluğa ve akabinde bir iktidar mücadelesine alan açar. Cemaat içi itirazların ve çatışkıların derinleşmesiyle lider, cemaat dışından başka gruplara kaynak ve mevki/makam dağıtarak yeni (maaşlı) yandaşlar devşirmeye ve bunlarla yeni ittifaklar kurarak iktidarını –kendi cemaatine karşı– güvenceye almaya çalışır. Cemaat içinde sosyal eşitsizlik derinleşmiş, bu yeni yandaşlara verilen ücretler maliyetleri artırarak devlet bütçesini zorlamaya başlamış ve bu da vergilerin artmasına sebep olmuştur. Böylece başlangıçta kendi içinde görece eşitlikçi olan cemaat yapısı, devletleşme ile katı hiyerarşik yapıya evrilerek bir bozulmaya, bir çürümeye sebep olur. Kentlileşme, zenginleşme ve orta sınıflaşma cemaatin değerlerini maddiyat ve prestij ile ikame eder, lükse, aşırı tüketime ve ahlâki çöküntüye ve dolaysıyla bir ortak ruhun örselenmesine ve yabancılaşmaya sebep olur. Bu da lideri kendi cemaati dışından başkaca gruplarla maddi-stratejik ittifaklara zorlasa da, karizmatik lider bu yolla devletin çürümesini yine de engelleyemez, devlet –başka güçlü bir kabile tarafından– yıkılır.

li kullanan yüzyıllık müphem Garbiyatçı duygusal birikimi de açığa çıkarıyor. "Bu işgale direniş ve zafer anlatısı bu ülke ile sınırlı kalmayacak, yeryüzündeki bütün mazlumların sesi olma davası da güdülecek" teması söyleme hakim. Meydanlardaki konuşmacıların bu mücadeleyi sırf ulusal düzeyde Müslüman Türklerin istikbali ile sınırlı tutmayıp daha evrensel düzeyde, deyim yerindeyse kendilerini dünyada ezilen mazlum milletlerin "yegâne hamisi" olarak görerek "anti-sömürgeci" bir yerden konumlandırmaları oldukça eskiye giden milliyetçi-muhafazakar öznenin "hayalî Batı"ya (Hentch, 1996) karşı eksiklik duygusuyla tetiklenen müphem arzusunu da ifade ediyor. Yeni-Osmanlıcı temaların sık sık kullanıldığı sahnedeki konuşmalarda ve Recep Tayyip Erdoğan'ın meydanlara seslenişlerinde, Garbiyatçı bir yanılmanın, inşa edilen "birlik-beraberlik" söyleminin temel unsuru olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu yanılmada Batı, Kemalist modernleşmedeki işlevinden farklı bir işlev üstleniyor: Kemalist modernleşmede Batı hem arzu hem korku nesnesi, elitin halk karşısındaki öznelliğini üzerinden inşa ettiği, hem sakınılan, hem de özenilip üstüne giyilen olguydu (Ahıska, 2005). Burada görülense daha ziyade Chatterjee'nin (1986) işaret ettiği, ilerlemişliğe duyulan özlem, haset ve dışlanmışlıktan kaynaklanan (Avrupa Birliği ile ilişkiler) yaralı bir nefretin ve hınç duygusunun çelişkili bir aradalığı. İşte hınç ve öykünme ile terbiye olmuş Garbiyatçı arzu, bir yandan meydanlarda Batı'ya "had bildirmeye", bir yandan da Batı'nın gösterdiği bütün eleştirel tutumu, Batı'nın "kıskançlığı ve haseti" olarak yaftalamaya, kendi üstünlüğünü ise yukarıda bahsettiğimiz aşkın güçler tarafından korunan, lideriyle bütünleşmiş milletin kutsal birlik ve beraberliğine dayandırmaya yarıyor. Garbiyatçı arzu, siyasal elitin Batı karşısındaki öznelleşme zemini olmaktan çok, savunmacı içe kapanma söylemini meşrulaştıran ve bununla bağdaşık bir şekilde içerideki muhalefeti ve demokratik hak taleplerini zan altında bırakan, zeminleri kaygan bir iktidar söylemini haklılaştıran zemin oluyor. Batı'nın saldırı ve kuşatma tehdidi, emperyalist yeni-Osmanlıcı zemini kabul edilebilir kılan, Batı ile köprüleri atmayı meşrulaştıran bir unsur olarak siyasal söylemin baş temaları arasında yer alıyor. Kemalist Garbiyatçılık ile yeni İslâmcı Garbiyatçılık arasındaki en temel farkın, siyasal söylemi kurucu öge olan Batı karşısındaki bu savunmacı içe kapanmayı yüceltme işlevi olduğunu düşünüyoruz.

Gezi sürecinden Kobane olaylarına, 15 Temmuz darbe girişiminden içinde bulunduğumuz ekonomik krize kadar hemen her büyük krizde bu Garbiyatçı anlamlandırma çerçevesinin etkili bir şekilde dolaşıma sokulduğunu görüyoruz. Bu süreçte Türkiye'yi kuşatmaya çalışan, büyümesini, kalkınmasını ve bölgesel bir güç olmasını engellemeye çalışan üst bir aklın varlığına farklı mecralarda sıklıkla göndermeler yapılmaktadır. Türkiye'nin kimi karanlık Batılı işgalci güçlerin paylaşım savaşının mekânı haline getirilmek istendiği, bu yüzden tıpkı Birinci Dünya Savaşı sonrasında verilen milli mücadele gibi, Batı menşeli dış

güçlere ve onların yerli uzantılarına karşı yerli ve milli bir ikinci kurtuluş savaşının her alanda verilmesi gerektiği ve bunun için de güçlü bir lidere ihtiyaç duyulduğu hem hükümet ve cumhurbaşkanı yetkilileri ve danışmanları ve hem de iktidara yakın medya tarafından sıkça dillendirildi. Söz konusu Garbiyatçı anlatının kurucu eksenlerinin "üst akıl" ve "faiz lobisi" kavramları çerçevesinde kurulduğunu ve bunların yaygın kullanımını görmek için siyasi elitlerin gündelik konuşmalarına ve *Takvim*, *Yeni Akit*, *Sabah*, *Star*, *Akşam*, *Ortadoğu*, *Aydınlık* gibi muhafazakâr İslâmcı, milliyetçi ve ulusalcı gazetelerin manşetlerine ve köşe yazarlarına bakmak yeterli olacaktır.[21]

Bu aşkınlık atıflarıyla birlik teması güçlendirilirken diğer yandan "darbenin şehitleri" teması da millete ruh üfleyen ve birleştiren büyülü bir işlev görüyor. Darbe girişimi gecesinde 240'ı aşkın güvenlik mensubu ve sivil yurttaş öldürüldü. Bu, hareketin birleştirici ve bütünleştirici etkisini tartışmasız şekilde güçlendiren bir unsur. Medyadan da her gün bu "şehitlerin" ve direnişte yaralanan gazilerin hikâyelerine yer verilerek halkta "şehitlere" borç duygusu pekiştirildi. İslâmi ve milli anlamı kadar, "şehitliğin" sosyolojik anlamını düşündüğümüzde, ölümden yaşamın fışkırdığı ve sonsuzluğa gönderme yaparak bir topluluğun sonsuzluğuna/aşkınlığına işaret eden (Morin, 1970) bu toplumsal olguyu, bir siyasi birliktelik kaynağı olarak ele almamız gerekir (Ozouf, 1984). Bu şekilde bakılınca, "şehitlik" kavramı yalnızca İslâmi ve milliyetçi hareketlerde değil, sol için de, kolektif borç kavramı ile, toplumsal hareketin devamlılığını güçlendirme işlevi olan bir kavramdır (Ozouf, 1976). İslâmcı harekette ise, "şehit" olmak yok oluşa dair bir anlam ifade etmez, kurucu/oluşturucu bir anlamı vardır: Müslüman birey, kendisinin yok oluşunda İslâmi mücadeleye hizmet üzerinden öznellik alanını inşa eder (Khosrokhavar, 1995). İslâmi yorumlara göre "şehit", kolektif dayanışma ve cihat arzusunu güçlendirerek bir *aura* ile "şehit"in etrafındaki topluluğu birbirine kenetler. Bu anlamda ölümden doğan yaşam ve direniş teması Kuran ayetlerinin yorumuyla da güçlendirilerek Müslüman topluluğun önemli bir anlam çerçevesini oluşturur (Mevdudi, 1986; Arnaldez, 2002; Kutup, 1997; Bosworth ve Heinrichs, 1998). Daha sonraki dönemlerde ulus-devletlerde dünyevi iktidarla ilişkilendirilen "şehitlik" kav-

21 Mehmet Uçum, "Tarafsız Bölge", 12 Aralık 2016, *CNNTÜRK*; "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Batı'da şirazesinden çıkmış bir yapı var", *Akşam*, 13 Kasım 2016, http://www.aksam.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-batida-sirazesinden-cikmis-bir-yapi-var-c2/haber-566090; Esayan Markar, "Üst akıl neden Erdoğan'ı hedef seçti", *Akşam*, 5 Kasım 2016, http://www.aksam.com.tr/yazarlar/ust-akil-erdogani–neden-hedef-secti-c2/haber-563545; Karagül, İbrahim, "Vatan eksenli saflaşma çağrısı biz bu mücadeleyi kazanacağız", *Yeni Şafak*, 23 Aralık 2016, http://www.yenisafak.com/yazarlar/ibrahimkaragul/vatan-eksenli-saflasma-cagrisi-biz-bu-mucadeleyi-kazanacagiz-2035041; Ünal, Aydın, "Umurumuzda değil", *Yeni Şafak*, 1 Ağustos 2016, http://www.yenisafak.com/yazarlar/aydinunal/bat%C4%B1-umurumuzda-degil-2030844; Taşgetiren, Ahmet, "Üst akıla karşı süper akıl", *Star*, 22 Ağustos 2016, http://mobil.star.com.tr/mobilyazar.asp?Newsid=1135982; Akyol, Mustafa, "Erdoğan'ı endişelendiren Ortadoğu'daki üst akıl", *Al Monitor*, 31 Ekim 2014, http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/10/turkey-erdogan-middle-east-mastermind.html#ixzz4TqKPICMn

ramı (Bauman, 2000), İstiklal Savaşı mirası söyleminde, İslâmi alan ile seküler alanın ortasında, ulus-devlet "kutsiyeti"nin temelini teşkil etmiştir (Türkmen, 2008). 15 Temmuz'dan sonra öne çıkarılan "şehit" kavramı ise bu miras ile devamlılık içerisinde, kolektif bağlılığı pekiştiren bir söylem olarak taze tutuluyor. Her ne kadar seküler kesimde tepkilere sebep olsa da "15 Temmuz Şehitleri" teması, kamusal alanlara/yapılara verilen isimlerde ve siyasal söylemde çokça kullanılmakta. Burada şehitlerin nasıl anılacağı meselesi, toplumsal yarılmaya bir kez daha işaret ediyor: Sekülerler bu olgunun tartışmaları kapatan bir işlev görmesine kızgınlık ifade ederlerken, diğer yandan onların "demokrasi şehitleri" diye anılması AKP tabanından gelen itirazlarla da karşılaşabiliyor. Bu tabandan bir grubun çıkardığı *Cins* dergisinin 15 Temmuz özel sayısında, "şehit" Mustafa Canbaz'ın oğlu Alparslan Cambaz şöyle diyor: "Ona demokrasi şehidi demeyin ne olur! O Allah için, vatan için, millet için, bayrak için gitti" (Canbaz, 2016). Bir başka yazıda ise şöyle deniyor: "Sen demokrasiye sahip çıkıyor falan zannedersin büyük kalabalıkları görünce meydanlarda, oysa evine kirli-yabancı bir el uzanmıştır, onu sezmiş ve yuvasına, ailesine, toprağına sahip çıkmıştır halk sadece" (Adıgüzel, 2016). Diğer taraftan "şehitlere" saygı ve hayranlık, demokrasi kadar, cumhurbaşkanının ve başbakanın söylevlerinde Kuran ayetlerine (Al-i İmran) gönderme ile de ifade ediliyor. Her ne kadar İstiklal Savaşı sonrası "şehitlik" kavramının sekülerleşip ulusallaştırılmasından bahsedebilirse de (Türkmen, 2008), bu "ikinci İstiklal Savaşı" söyleminde durumun farklılaştığını söyleyebiliriz: "Şehitlere" borç ve saygı, İstiklal Marşı ve Necip Fazıl'ın, Arif Nihat Asya'nın şiirlerine olduğu kadar sürekli tekrar edilen Kuran ayetlerine de gönderme ile hatırlatılıyor. Nöbetlerdeki sahne konuşmalarında, "şehitlik" üzerinden halkın bu direnişin öznesi olduğunun altı çizilirken, bu direniş ile ilgili yapılabilecek eleştiri ve sorgulamaların yolu da "şehitlere" saygısızlık olarak görülüyor ve konu kapatılıyor. Böylece "şehitler", kolektif dayanışma ve birlik beraberliğin sorgulanmaz temeli olarak işlev görüyorlar. "15 Temmuz Şehitleri" teması, yeni bir miladı işaretliyorlar: "Yeni İstiklal Savaşı"nın ilk kurbanları, mekânı ve siyasal söylem alanını yeniden belirliyorlar.

Sonuç: Toplumsal barış ve kamusalın geleceği

Türkiye'de tek bir toplumdan çok, her bir tikel kimliğin kendisini bu toplumsal bedenin merkezine yerleştirdiği ve iktidarı paylaşmaktan çok onu gaspı hedefleyen çoklu toplum tahayyülleri arasında süren bir mücadele söz konusu ve bu neredeyse Cumhuriyet tarihinden daha eski bir mücadele. Oysa, (liberal) demokratik bir toplum olabilmenin temel şartı birbirine kültürel ve siyasi olarak benzeyenlerin birlikte yaşamaya rıza göstermesi değil, birbirinden farklı olanların tanınarak aynı coğrafyada birlikte yaşamını mümkün kılacak hukuki, siyasi ve etik koşullarının yaratılması meselesidir. Bu minvalde meydanlar da toplum-

sal çeşitliliğin görünür oldukları demokratik modern toplumların kamusal karşılaşma mekânları olarak görülür.

Oysa biz meydanlardaki eylemlerde farklılıkların ifade edilebilmesinden çok milliyetçi üst gösterenler üzerinden bu farklılıkların birbiriyle aynılaşma arzusuna, tek bir ulusal bedende erime performansına tanıklık ettik. İlk geceki direnişin görece çoğulcu doğaçlama tabiatına, hemen akabinde merkezî otoritelerce düzenlenen meydan nöbetlerinde "çekidüzen verildi", bu durumsa tekseslileği güçlendirmiş oldu. Meydanlarda yaşanan yeni eylemler, makalenin başında da belirttiğimiz gibi, yeni siyasal dengelerin milli mutabakat adı altında sahneye konmasıydı. Bu meydanlarda toplumsal barış taleplerinin dillendirilemediği, geçmişin siyasal hafızalarının gasp edildiği, Sünni bir dilin hakimiyetinde, Garbiyatçı bir milli kimliğin ortak kimlik olarak sunulduğu toplumsal tahayyül sahneye kondu.

Bunun anlamını düşündüğümüzde, meydan eylemlerinde yaptığımız gözlemler ve bunlara katılan aktörlerle yaptığımız görüşmelerimiz, sonradan derinleşen OHAL ve KHK'lar döneminde belirgin şekilde ortaya çıkan, siyaset dilinde bir kaymayı, yeni bir siyaset yapma biçiminin meşrulaştırılmasını işaret ediyordu: Popülist hizmet-devlet modelinden kamusal alanın topyekûn gaspına kayış. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu durum hizmet politikasından tamamıyla vazgeçildiği anlamına gelmiyor, aksine burada mekânsal olarak ve hedef aldığı nüfus bakımından farklılık gösteren eşzamanlı iki farklı iktidar teknolojisinin OHAL çerçevesinde ihtiyaca göre icra edilmesi durumu söz konusu. Meydanlarda siyasal hafızanın, dilin, kimliklerin farklı ifadelerinin tek bir kimlik, dil ve siyaset yapma biçimi hakimiyetine tabi kılınması ile gasp politikasının ilk işaretleri sahnelenip meşrulaştırılırken, sonraki dönemde KHK'ların devreye girmesi ile, yargıdan, demokratik kamusal tartışma ve müzakereden azade şekilde bu hakimiyetin bir korku rejimi ile el ele vererek güçlendirilmesine tanık olduk. Korku, yalnızca siyasal merkezden dışlanıp marjinalleştirilen grupların duygusu değil: Terör söylemleri ve "Kripto FETÖ" söylemi ile meşrulaştırılan geniş çaplı gözaltılar, siyasal merkezde olanların da bu korku rejiminden paylarını almaları sonucunu getiriyor.

Meydanlar, bu korku ve gasp politikalarının doğurabileceği itirazları önceden cevaplayarak olası eleştirilere karşı rejimin meşruiyet zeminini hazırlıyordu: "Meydanların sesi millet iradesinin tezahürüdür." Sokaklarda direnirken, tanklara karşı çıkarken ve ölürken öznelleşen yurttaşların, bir sahne düzeni ile merkezî olarak örgütlenen meydanlarda yeniden araçsallaştırıldığını gördük. Böylece onların öznelliğinin de gasp politikalarından payını aldığına, yeni siyasal hakimiyeti meşrulaştırıcı, eleştiriden azade bir birlik-beraberlik söylemini güçlendirici unsur kılındıklarına tanık olduk.

Bu araştırma boyunca nöbetlerdeki ve mitinglerdeki yeni meydan dilinde gördüğümüz, marjinalleştirilmiş grupların sözünün, hafızasının ve itirazının gaspı-

nın anlamı üzerine düşündük. Nöbetlerden sonraki dönemde korku rejimi ile el ele veren, ideolojik ve İslâmi anlamından soyunmuş, çıplak kalmış bir hizmet kavramının, iktisadi ve siyasi gaspa meşruluğunu nasıl verdiğini, korkuyla beraber halkta nasıl bir rıza üretimini sağladığını anladık. Dil, mekân ve hafıza gaspının ana karakterini oluşturduğu Demokrasi Nöbetleri sonrasında, daha çok şirketler için hukuki bir tedbir olarak yasaya bağlanmış kayyım uygulamasının darbenin hemen akabinde siyasallaşarak ve OHAL ile yurt genelinde olağan bir uygulama haline geldiğini görüyoruz. KHK'lar sonucunda, darbe girişimine fiilen destek verenlerin dışındaki muhaliflerin de çalışma ve kendini ifade etme hakkını, siyasi temsiliyet hakkını ve özgürlüğünü –parlamento ve hukuki süreçlerin etkisizleştirildiği bir yöntemle– bir günde kaybedebildikleri bir dönemi yaşıyoruz.

Böylece, içinde bulunduğumuz süreçte, Türkiye'de sağ milliyetçi muhafazakâr kimlik, darbeye/işgale direniş aktörü olarak –bürokratik devletin bütün şiddet ve ideolojik aygıtlarını henüz tam tekeline alamamış ve yeni rejimin hukuki altyapısını tam teşekküllü olarak oluşturamamış olsa da– kendisinden Cumhuriyet elitleri tarafından çalındığını düşündüğü itibarı, mevkileri ve özgüveni yeniden ele geçirerek siyasal hegemonyasını şimdilik tahkim etmiş gibi görünüyor. Bu taban siyasi ve idari alanı tekeline almanın en "doğal" hakkı olduğunu düşünüyor ve bunu bir demokratikleşme süreci olarak değerlendiriyor.

Her ne kadar mekânın, kamusal alanın, siyasal dilin ve hafızanın gasp edildiği yeni bir tahakküm döneminden söz etsek bile azımsanmayacak bir muhalefet sesi ve sözünün de güçlenerek sadece ulusal değil, uluslararası bağlamda toplumsal sahnede son yıllarda ifade kanallarını zorladığını görüyoruz. Üsküdar forumunda ifade edildiği gibi, bu ülkede her kesimin kendi darbesinin ve acılardan müteşekkil tarihinin olduğu mevcut yarılmışlık durumu devam ederken, her kesimin farklı biçimlerde, farklı zaman ve mekânlarda devlet şiddetine maruz kalmış olduğu gerçeği idrak edilebilecek mi, şiddete ve aşağılanmaya karşı yeni siyasi ve etik bir müşterek zemin üzerinden toplumsal barış inşasına doğru gidilebilecek mi sorusu anlamlı bir soru olarak önümüzde duruyor. Biz, bütün failliğin sadece devlete, orduya ve "üst-akıl"a atfedildiği bir söylemin, toplumsal direniş tarihimizin geldiği noktayı yok sayan bir söylem olduğunu düşünüyoruz. Bu söylemin bu kadar yaygın şekilde milli mutabakatın dışında bırakılmış alternatif kesimlerde de benimsenmesinin yol açacağı sosyal depresyon ve apatiden ise sadece siyasal iktidarın değil, hafızasının gasp edilmesine etkin bir ses çıkarma yönünde çaba harcamayan aktörlerin de sorumlu olacağını düşünüyoruz. Bu müdahilliğin ve ses çıkarmanın birkaç örneğini meydanlarda görebildik. Emek ve Adalet Platformu'ndan bir grup Müslüman gencin köprüde açtıkları "toplumsal barış" pankartı ile "birlik-beraberlik" söyleminde yok sayılan sesi duyurma çabalarını gördük. Barış İçin Kadın Girişimi'nden bir grup kadının ise, Saraçhane'de yaptıkları yürüyüşte taşıdıkları pankartta, Cizre'de ateş emri

veren komutanların "FETÖ davası"nda yargılandıklarını anımsatan ve "Tankları durdurduk savaşı da durdurabiliriz" yazılı pankartları ile meydandaki göstericilerin arasına karışarak barış sesini nöbetlere katmaya çalışmaları alternatif siyasi bir müdahalenin nasıl olabileceğini gösteren küçük çaplı ama önemli eylemlerdi. Meydan nöbetlerini izleyen OHAL döneminde ise KHK'larla toplu listeler halinde işten atılan akademisyenlerin, atıldıkları kurumlarından alkışlar ve protestolarla uğurlanışlarında, Bakırköy ve Silivri Cezaevi önü nöbetlerinde, kapatılan gazetelerin önünde toplanan kalabalıklarda, hep bu toplumsal müdahale ve öznenin direnişine tanık oluyoruz. Bu parçalı itirazlar, şimdilik cılız da olsa, siyasal öznelerin sesinin henüz tam kısılmadığı bir dönemden geçtiğimizi gösteriyor.

Peki "ulusal" kamusal alanın egemen siyasal kimliğin mülkü haline getirildiği, alternatif kamusallıkların kapatıldığı, iktidarın bütün kamusal alanlarda sadece kendi sesini işitmeyi ve siluetini görmeyi arzu ettiği, üretim/tüketim ve yeniden üretim dışındaki bütün faaliyetlerin suç kapsamına girebileceği, birlikte yaşama zeminini ortadan kaldıran, karşılıklı olarak birbirini besleyen ve büyüten şiddet sarmalı ortamında barış nasıl toplumsallaşabilir, toplum nasıl barışabilir? Siyaseten sessiz bir hayata mahkûm edildiğimiz, korku ile terbiye edilip rehin tutulduğumuz, hukuki güvenceden yoksun bir şekilde çıplak bir hayata itildiğimiz, söylediklerimizden ziyade söylemediklerimizden dolayı mesul tutulup zan altında bırakıldığımız süreklileştirilmeye çalışılan bir ara rejimde yeni bir milliyetçi-muhafazakâr mutabakat oluşturulurken, bu mutabakata müdahale edebilecek sesleri duyuracak kanallar ne derece mevcut kılınabilir? Bu ortam altında yurttaşların yeniden öznelleşebileceği alanlar açılabilir mi? Bu güncel sorulara yanıt vermek şimdilik oldukça güç olsa da, verilebilecek yanıtlar, içlerinde kutuplaşmanın ve toplumsal barışın kodlarını saklı tutmaktadır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, G. (2016) "Ve meydan ortaya çıktığında!", *Cins*, 11: 17.

Ahıska, M. (2005) *Radyonun Sihirli Kapısı, Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, Metis, İstanbul.

Arnaldez, R. (2002) *L'Homme selon le Coran*, Hachette, Paris, 177-203.

Bauman, Z. (2000) *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Ayrıntı, İstanbul.

Bhabha, H. (1994) "Of mimicry of man: the ambivalence of colonial discourse" *The location of culture* içinde, Routledge, Oxford.

Blee, K.M. ve Creasap, K.A. (2010) "Conservative and Right-Wing Movements", *Annual Review of Sociology*, 36: 269-286.

Bosworth, D. ve Heinrichs, L. (1998) *Encyclopédie de l'Islam, Vol. IX*, Leiden Brill, Hollande, 210.

Bourdieu, P. (1998) *Contre-feux*, Raisons d'agir, Paris:

Canbaz, A. (2016) "Babamın doğum günü...", *Cins*, 11: 16.

Chatterjee, P. (1986) *Nationalist Thought and the Colonial World: A derivative discourse*, Zed Books, Londra.

Çakır, R. (2000) *1980 sonrası İslami hareket, Direniş ve itaat, İki iktidar arasında İslamcı kadın*, Metis, İstanbul.

Della Porta, D. (1995) *Social movements, political violence, and the state. A comparative analysis of Italy and Germany*, Cambridge University Press, Cambridge.

Doğan, S. (2016) *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*, İletişim, İstanbul.

Foucault, M. (2003) "Society Must Be Defended, Lecture 17 March 1976" *Lectures at the College de France, 1975-1976* içinde, Picador, New York, 239-264 [Türkçesi: *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, YKY, İstanbul, 2002].

Fracchiolla, B. (2015) "Violence verbale dans le discours des mouvements antagonistes: le cas de 'Mariage pour tous' et 'Manif pour tous'", *Argumentation et Analyse du Discours*, http://aad.revues.org/1940

Fraser, N. (1990) "Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy", *Social Text*, 25/26: 56-80.

Gambetti, Z. (2014) "Occupy Gezi as Politics of the Body" Özkırımlı U. (der.) *The Making of a Protest Movement in Turkey. #occupygezi* içinde, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Göle, N. (2002) "Islam in Public: New visibilities and new imaginaries", *Public Culture*, 14(1): 173-190.

Göle, N. (2013) "Gezi: anatomy of a public square movement", *Insight Turkey*, 15(3): 7-14.

Hentch, T. (1996) *Hayali Doğu. Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Bakış Açısı*, Metis, İstanbul.

Hilgers, M. (2006) "La responsabilité sociologique: retour sur l'entreprise critique de Pierre Bourdieu", *Recherches sociologiques et anthropologiques*, 37(1): 43-63.

Khosrokhavar, F. (1995) *L'Islamisme et la Mort*, Harmattan, Paris.

Khosrokhavar, F. (2012) *New Arab Revolutions That Shook the World*, Routledge, Oxford.

Koopmans, R. (1995) "Political. Opportunity. Structure. Some Splitting to Balance the Lumping", *Sociological Forum*, 1: 93-105.

Kömeçoğlu, U. (2000) "Kutsal ile Kamusal: Fethullah Gülen Cemaat Hareketi" Göle, N. (der.) *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri* içinde, Metis, İstanbul, 148-194.

Kriesi, H. (1991) *The Political Opportunity Structure of New Social Movements. Its Impact on Their Mobilization*, Veröffentlichungsreihe der Wissenschaftszentrums Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin, 1-35.

Kutup, S. (1997) "İslam'da Cihat" *Yoldaki İşaretler* içinde, Pınar, İstanbul, 63-103.

Küçük, B. ve Özselçuk, C. (2015) "Mesafeli 'devletten 'hizmetkâr' devlete: AKP'nin kısmi tanıma siyaseti", *Toplum ve Bilim*, 132: 162-190.

Küçük, B. (2013) "Türkler Nasıl Türkiyelileşir", *T24*, http://t24.com.tr/haber/turkler-nasil-turkiyelilesir,237573

Laclau, E. (2005) *On populist Reason*, Verso, Londra/New York [Türkçesi: *Popülist Akıl Üzerine*, çev. Nur Betül Çelik, Epos, Ankara, 2013].

Lacoste, Y. (2012) *İbni Haldun. Tarih Bilimin Doğuşu*, Ayrıntı, İstanbul, 108-136.

Lahire, B. (2005) *L'esprit sociologique*, La Découverte, Paris.

Mbembe, A. (2003) "Necropolitics", *Public Culture* 15(1): 11-40.

McAdam, D. vd. (1996) "Introduction: Opportunities, mobilizing structures, and framing processes - toward a synthetic, comparative perspective on social movements" McAdam vd. (der.) *Comparative perspectives on social movements. Political opportunities mobilizing structures, and cultural framings* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1-23.

McGowan, T. (2007) *The Real Gaze: Film Theory after Lacan*, SUNY Press, Albany, NY.

Mevdudi, E. (1986) *Tefhimu'l Kuran, Kuran'ın Anlamı ve Tefsiri*, İnsan, İstanbul.

Morin, E. (1970) *L'homme et la mort*, Seuil, Paris.

Ozouf, M. (1984) "Le Panthéon, l'école normale des morts" Nora, P. (der.) *Les lieux de mémoire I-La République* içinde, Gallimard.

Ozouf, M. der. (1976) *La fête Révolutionnaire, 1789-1799*, Gallimard, Série Folio, Paris.

Pleyers, G. (2010) Alterglobalization, Becoming Actors in a Global Age, MA: Polity Press.

Pleyers, G. (2014) "Les jeunes alter-activistes: altermondialisme, indignés et transition écologique" Becquet, V. (der.) *Formes contemporaines de l'engagement des jeunes* içinde, Syllepse.

Rancière, J. (2004) "Democracy, Republic, Representation", *Constellations*, 13(3): 297-307.

Rancière, J. (2010) "Who is the Subject of Rights of Man?" Rancière, J. (der.) *Dissensus. On Politics and Aesthetics* içinde, Continuum, Londra ve New York, 62-75.

Sommier, I. (2009) "Contre-mouvement" Fillieule, O. vd. (der.) *Dictionnaire des Mouvements Sociaux* içinde, Presse de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 154-161.

Tarrow, S. (1998) *Power in Movement. Social movements and contentious politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Touraine, A. (1984) *Le Retour de l'acteur*, Fayard, Paris.

Tuğal, C. (2015) *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Turam, B. (2011) *Türkiye'de İslam ve Devlet, Demokrasi, Etkileşim, Dönüşüm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Türkmen, B. (2006) "Muslim Youth and Islamic NGOs in Turkey" Göle, N. ve Amman, L. (der.) *Islam in Public, Turkey, Iran and Europe* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Türkmen, B. (2008) "Du volontarisme des élites à une identité séculaire? La mort comme élément fondateur du nouveau Kémalisme" Merçil, İ. (der.) *Les faces Multiples de la Modernité Turquie* içinde, L'Harmattan, Paris, 143-172.

Türkmen, B. (2013) "The New Islamist Domination in Turkey: Occidentalism Toppled" Kastoryano, R. (ed.) *Turkey Between Nationalism and Globalization* içinde, Routledge, Oxford.

Türkmen, B. (2015) "From Gezi Park to Turkey's transformed political landscape", *Opendemocracy*, https://www.opendemocracy.net/buket-türkmen/from-gezi-park-to-turkey's-transformed-political-landscape

Türkmen, B. (2016) "La subjectivité des femmes 'çapulcu' à Gezi" Geoffrey, P. ve Capitaine, B.Y. (der.) *Mouvements sociaux et subjectivation, Autour de Michel Wieviorka* içinde, Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris.

Unver, H.A. ve Hassan, A. (2016) "How Turks mobilized Against the Coup", *Foreign Affairs*, https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-09-14/how-turks-mobilized-against-coup.

Üstel, F. (2004) *Makbul Vatandaşın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaş Eğitimi*, İletişim, İstanbul.

Uysal, A. (2009) "İslam ve sokakta politika" Uysal, A. (der.) *Siyasal İslam ve Liberalizm: Endonezya, İran, Mısır, Tunus, Türkiye* içinde, Yakın, İzmir, 213-232.

Ünlü, B. (2014) "Türklük Sözleşmesinin İmzalanışı (1915-1925)", *Mülkiye*, 38(3): 47-82.

Üstündağ, N. (2013) "Praise for the Marginal Groups", *JadMag*, 1(4): 27-29.

Wieviorka, M. (2015) "Mouvements, anti-mouvements" *Retour au Sens* içinde, Robert Laffont, Paris, 299-327.

Wieviorka, M. (2016) "Postface" Geoffrey, P. ve Brieg, C. (der.) *Mouvements Sociaux: Quand le Sujet devient Acteur* içinde, Edition de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 273-278.

Soykırım literatürüne eleştirel yaklaşımlar

*Ümit Kurt**

> Kartaca'nın, Alpinlerin ve Waldenlerin imhası; Haçlı Seferleri'nin yol açtığı tahribat ve Cermen Savaşçılarının fethettikleri yerlerde yaptığı yıkımlar; Osmanlı İmparatorluğu altındaki Hıristiyanların yok edilmesi, Afrika'da vuku bulan Herero katliamları, Ermenilerin imhası, 1933'te Irak'ta Süryanilerin katledilmesi, Marunilerin yok edilmesi, Çarlık Rusya ve Romanya dönemindeki Yahudi Pogromları klasik soykırım örnekleridir (Lemkin, 31 Ocak 1948).

Soykırım kavramı, son dönemlerde Soykırım Çalışmaları (*Genocide Studies*) alanında oldukça ihtilaflı ve tartışmaya açık bir olgu olarak gündeme gelmekte. İlk elden şunun altını çizmek gerekir ki soykırım nosyonu yasal bir terim olup tarihsel izleği ve legal olarak bağlayıcı olan karakteristik unsurları 9 Aralık 1948'de kabul edilen Soykırım Anlaşması'nda belirtilmiştir. Bu kavramın kurucu babası olan Lemkin soykırımın salt savaş döneminde sınırları çizilen kurallara aykırı bir suç teşkil etmediğini, bununla beraber insanlığa karşı işlenen bir suç karakterine de sahip olduğunu vurgulamıştır. Aynı Lemkin (1946), soykırımın yine yalnızca savaş dönemine ait bir olgu olmadığını; bu savaş ve daha da önemlisi aynı zamanda insanlık suçu teşkil eden eylemin barış zamanında da önlenmesi gerektiğine işaret etmiştir (Korey, 2006). Tam da bu nedenle, Lemkin Nürnberg Mahkemeleri'nin kararını desteklememiştir. Zira ona göre, mahkemenin bu kararı savaş suçları ile sınırlıdır ve yalnızca savaş zamanında işlenen suçların mahkûmiyetini kapsamaktadır. Nürnberg Yargılamaları'nda soykırım kavramının tanımına uygun düşen ve bu tanımı güçlendiren delillerin varlığına rağmen (Stone, 2005: 544-548), Uluslararası Askerî Mahkeme durumu bu şekilde yorumlamamış ve savaş patlak vermeden önce işlenen suçların cezalandırılmaya tabi olmadığı yönünde bir karar almıştır.

(*) Harvard Üniversitesi, Tarih, Ortadoğu Çalışmaları Merkezi.

Lemkin'e göre "soykırım" suçu tarihin daha erken dönemleriyle ilişkilendirilmeli ve diğer ulusal, etnik ve dinî gruplara da uygulanmalıdır. Bu bağlamda, Lemkin, İkinci Dünya Savaşı öncesinde işlenmiş soykırım örneklerinin müstakil bir listesini çıkarmış ve bunu yaparken tarihin en eski dönemlerine kadar gitmiştir. Burada bilhassa, "Ermeni katliamları" üzerinde durmuştur. Bundan dolayı, Dan Stone, Lemkin'in "soykırımın kavramını sınırlamadığını, bu sayede soykırımın sadece Nazi işgali altındaki Avrupa'da Yahudilerin imhasına tekabül etmediğini" belirtir (539). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 11 Aralık 1946'da soykırımın uluslararası bir suç olduğunu kabul etmiş ve bunu bir deklarasyonla resmileştirmiştir. Üye ülkelerin oybirliğiyle kabul etmesi sonucu Soykırım Sözleşmesi yayımlanmıştır.

Lemkin için soykırıma içkin pratikleri önlemek ve caydırıcı cezalar uygulamak saikıyla uluslararası bir yasama mekanizmasının kurulması hayati bir adımdı. Burada Lemkin'in işaret ettiği en önemli nokta Yahudi Soykırımı'na (bundan sonra yazı içinde *Holokost* ve/veya *Shoah* olarak kullanılacaktır) kurban giden Yahudilerin kaderi ile Nazilerin diğer kurbanlarının akıbeti arasında bir ayrımın olmadığı vurgusudur. Zira Lemkin Yahudilerin ve Romanların soykırımı olarak tanımlanabilecek "ırksal soykırım" ile yine Nazilerin Polonya, Rusya ve Ukrayna topraklarını ele geçirmek için işlediği "ulusal soykırım" kavramları arasında bir ayrım çizgisi görmesine rağmen "Nazilerin soykırım rejiminin bütünsel bir olgu olduğunu ortaya koyuyordu" (545). Burada kendisi esas itibarıyla Yahudi toplulukların imhası ile Nazi soykırım rejiminin diğer kurbanlarının akıbetleri arasında bir fark olmadığını ima ediyordu. Dolayısıyla, Lemkin Yahudi Soykırımı'na istisnai ya da kendi özgü bir biriciklik atfetmiyordu.

Yukarıda genel hatlarını çizdiğimiz Soykırım Çalışmaları literatüründe Lemkin'in bıraktığı bu mirasın nasıl doğru bir biçimde yorumlanmasına ilişkin, soykırım üzerine çalışan araştırmacılar arasında dinamik bir tartışma cereyan etmekte. Çok iyi bilindiği üzere, genelde soykırım özelde ise Holokost üzerine çalışan tarihçiler arasında "Niyetselcilik [*Intentionalism*]" ve "İşlevselcilik [*Functionalism*]" gibi birbirine taban tabana zıt iki perspektif bulunmaktadır. Birinci yaklaşım temelde soykırım eylemini analiz ederken ideolojinin, nefretin ve şiddetin rolüne vurgu yapar. İkinci yaklaşım ise moderniteyi simgeleyen bürokrasi, araç-amaç mantığı ve totaliter devletin bireylerin hayatlarına yönelik tehdidi gibi unsurların üzerinde durur (Stone, 2006: 218). Ancak bu tartışmada bir nokta sıklıkla gözden kaçmaktadır, o da soykırım eyleminin karşılaştırmalı bir perspektiften anlaşılması ve açıklanmasıdır. Böylece, Soykırım Çalışmaları alanında karşılaştırmalı bir analiz çerçevesinin varlığı ve ihtimali mevcuttur. Bu noktada söz konusu analiz çerçevesini literatüre sokmaya çalışan A. Dirk Moses ve Dan Stone gibi iki seçkin tarihçiden bahsetmek gerekir.

Bir soykırım tarihçisi olan A. Dirk Moses genel itibarıyla dünya tarihi, soykırım; Birleşmiş Milletler'in soykırım kavramının formasyonu üzerindeki rolü; kolonya-

lizm, emperyalizm ve soykırım arasındaki rabıta ile ırk ve antropolojinin soykırım eylemi üzerindeki etkilerini tartışan tarihsel çalışmaların rolü ile ilgili konulara odaklanır. Moses, spesifik olarak ise ırkçılığın ve antropolojinin tarihsel gelişiminin etkileri üzerine yoğunlaşır. Bunu yaparken tarihsel bağlamı mutlaka dikkate alır. Dan Stone da Moses gibi soykırım uzmanı olan önemli bir tarihçidir. Stone tarihyazımı, edebiyat, Holokost'un felsefi olarak yorumlanması, karşılaştırmalı soykırım, antropolojinin tarihi, ırk teorisi ve öjenik, İngiliz aşırı sağının kültürel politikaları ve tarih felsefesi gibi konularda kayda değer çalışmalara imza atmıştır.

Bu makalede, bu iki öncü araştırmacının çalışmalarına odaklanılacak; söz konusu yazarların soykırıma ilişkin tarihyazımını nasıl yapılandırdıkları açıklanacak; her iki tarihçinin mevcut Soykırım Çalışmaları literatüründeki çalışmalardan ayrılan ve bu literatüre getirdikleri özgün katkılar analiz edilecektir. Ayrıca, Moses ve Stone'un Lemkin'in soykırım kavramına ilişkin görüşlerini nasıl mülahaza ettikleri incelenecektir. İlaveten, iki yazarın da Soykırım Çalışmaları literatüründeki Holokost'un "biricikliği" ve "benzersizliği" tartışmasındaki konumlarına ve yaklaşımlarına dikkat çekilecek; "Avrupa-merkezcilik" argümanına yönelik eleştirel perspektiflerine yer verilecek; bilhassa Moses'ın "ırksal çağ" vurgusu üzerinde durulacak ve yine soykırım araştırmalarındaki kolonyalizm/emperyalizm nosyonları etrafında dönen tartışmalar ele alınacaktır.

Makalenin temel amacı bu iki soykırım tarihçisinin mevcut literatüre son derece dinamik, geniş ölçekli ve global bir yaklaşım getirdiğini ve bu sayede karşılaştırmalı araştırmalara ve çalışmalara kapı açtığını göstermektir. Tam da bu nedenle Moses ve Stone, soykırıma ilişkin çalışmalar yapan diğer araştırmacılardan kendilerini farklılaştırırlar. Hakikaten hem iki yazar da soykırım kavramının girift doğasını tam anlamıyla kavramamız için *yeni* bir kavramsal çerçeve ortaya koymuştur. İki tarihçinin çalışmalarını ve yaklaşımlarını etraflıca irdelemeden önce, bir noktanın altını çizelim: Moses ve Stone'un argümanlarının derinliğine inerken, Holokost'a spesifik referanslar vereceğiz ancak bunu yaparken sadece iki yazarın da bütün Yahudilerin topyekûn imhası ile diğer soykırımlar arasında bir karşılaştırma yapabilme fikriyatına odaklanacağız.

Bu bağlamda, makale Holokost literatürü etrafındaki cari tartışmalara yoğunlaşmamakta ancak Yahudi Soykırımı'nı, soykırım çalışmaları alanında ortaya çıkan argümanları ve teorileri yerli yerine oturmak için bir çerçeve olarak ele almaktadır. Ezcümle, makalenin odak noktası Holokost değildir; bunun yerine Holokost'a dair tarihyazımının soykırım konusu söz konusu olduğunda bilimsel tartışmaları nasıl etkilemeye devam ettiğidir. Esas itibarıyla, Moses ve Stone soykırım kavramının ve eyleminin kolonyal ve emperyal bağlamlardan azade bir biçimde açıklanamayacağını iddia etmektedir. Bu minvalde, her ikisinin ortak meramı Lemkin'in mevcut literatürün önemsemediği bilhassa 20. yüzyıldan önce vuku bulan soykırımların kolonyal doğasına dikkat çeken iç görüsünü operasyonel hale getirmeye çalışarak soykırım kavramının kolonyal köklerini ortaya çıkarmaktır.

Dirk Moses soykırım alanında mesai harcayan tarihçilerin, kolonyalist ve emperyalist ülkelerin yerli halklara uyguladığı soykırımlar ile Holokost'u karşılaştırmalı bir yaklaşım çerçevesinde müstakilen analiz etmedikleri tespitinde bulunur. Bu noktada Moses'ın (2007: 150) verili soykırım literatürüne ve alanına yönelttiği temel eleştiri, kolonyalist güçlerin hakimiyeti altında olan yerli halkların kasıtlı ve sistemli kitlesel ölümlerini ele alan ve bu bağlamda Holokost'un "biricik" ve "eşsiz" bir soykırım olduğu tezini reddeden çalışmaların göz ardı edilmesidir. Başka bir ifadeyle, Holokost'un diğer soykırımlardan bağımsız, kendine özgü ve diğer soykırımlarla karşılaştırılmaktan münezzeh olan karakteristiğini eleştiren Moses, bu durumun yerli halklara karşı uygulanan soykırım politikalarının marjinal bulunmasına ya da bu soykırımların "primitif" olarak değerlendirilmesine ve hakim Avrup-merkezci yaklaşımın güçlenmesine neden olduğunun altını çizmektedir.

Bu anlamda, Holokost ve yerli halklara karşı uygulanan soykırımlar arasındaki cari dikotomiyi inceleyen Moses, iki soykırım durumu arasında soykırım literatüründe baskın olan belirgin hiyerarşinin, her iki soykırımsal eylemin ve sürecin açıklanmasının önünde kavramsal bariyerler koyduğunu belirtmektedir. Moses'ın birincil amacı, Holokost söz konusu olduğunda yerli halklara karşı yapılan soykırımlara neden neredeyse hiç öncelik tanınmadığı ve hatta bu soykırımlardan neden hiç bahsedilmediği sorununa yanıt aramaktır. Moses bu argümanını daha güçlü kılmak adına, Mark Mazower'ın şu cümlelerine başvurur:

> Bana kalırsa Afrikalı ya da Amerikalı yerli halkların kitlesel olarak katledilmesi meselesinin gündeme getirilmesine yönelik mesafeli ve soğuk bir yaklaşım ve bir bakıma bu durumun ilerlemenin "kaçınılmaz" bir parçası olduğuna dair genişçe bir zımni varsayım var olagelmişti. Bu varsayıma göre asıl şok edici olan ise Avrupa'daki bütün bir halkı imha etme girişimiydi. Yani asıl önemli olan bu idi. Bu varsayım, zımni bir ırkçılığa yahut basit olarak tarihsel muhayyilenin başarısızlığına ve beceriksizliğine dayanıyor olabilir (150).

Moses, yerli halklara karşı uygulanan soykırımların *Shoah* ile kıyaslanmayacağı gibi soykırım alanında cari olan bakış açısına yönelik eleştiresine devam eder. Kendisinin de altını çizdiği üzere, "Batılı" ulus-devletlerin sorumluluğunda yükselen insan haklarının varlığına ve moral evrenselciliğe rağmen, söz konusu ulus-devletler geniş ölçüde emperyalizmden faydalanmıştır ve varlıklarını iskân projelerine borçludurlar. Bu kolonyal güçler ve yerleşimci sömürgeciler (bu güçler daha sonra "Batı'nın ulus-devletlerine dönüştüler) yerli halklara karşı yapılan soykırımlardan sorumluydular. Bu güçlerin uyguladığı soykırımlar en nihayetinde bugün bu toplumların geçmişlerinin karanlık sayfalarıyla yüzleşmeleri bakımından çetrefilli ve dikenli sorular ortaya koyduğundan, bu sorunlar gündeme gelmez ve tartışılmaz.

Bu noktada, Moses haklı olarak Batı'nın bu karanlık geçmişinin soykırım literatüründe de bir sorunsal olarak tartışılmadığını vurgular. Hakikaten de fark-

lı soykırım olayları arasında karşılaştırmalar ve bağlantılar kuran çalışmalar yetersiz düzeydedir. Bunun sonucunda soykırım alanının gelişimi açısından açık bir çıkmaz ortadadır. Bu çıkmaz 20. yüzyılda Avrupa topluluklarının maruz kaldığı soykırımların Amerikan, Anglo-Avrupa ve İsrailli araştırmacılar tarafından daha önceki yüzyıllarda Avrupalıların Avrupalı olmayan toplumlara uyguladığı soykırım eylemlerinden daha fazla aciliyet taşıyan bir sorunsal olarak mülahaza edilmesiyle ilgilidir.

Bu bağlamda, Moses soykırımların değerlendirilmesine yönelik ilgili literatürde hakim paradigma olan bu tarz bir yaklaşımın soykırımlar arasında bir asimetri ve hiyerarşi kurduğunu ifade eder. Yahudi Soykırımı bu hiyerarşinin en tepesindedir, diğer soykırım örneklerinin hiçbiri ile karşılaştırılması mümkün değildir.[1] Dolayısıyla Moses yerli topluluklara yapılan imha eylemleri ile Yahudi Soykırımı arasında karşılaştırmalı bir analize girişerek esasında soykırım literatürüne oldukça özgün bir katkıda bulunmaktadır. Bunu yaparken kavramsal açılımın ve karşılıklı tanımanın önüne geçen kurbanlar ve çektikleri acılar arasında bir hiyerarşi kuran yaklaşımları da ciddi derecede eleştiriye tabi tutmaktadır (152).

Yahudilerin topyekûn imhası ve yerli halklara karşı işlenmiş soykırımlar arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmek adına, Moses Holokost literatürünün önde gelen iki önemli ismi Katz ve Bauer'in "biriciklik" ve tarihte "eşi benzeri görülmemişlik" argümanını sorgular. Moses'a göre, "biriciklik" sorunsalı Holokost'u kendi kimliklerinin vazgeçilmez ve tamamlayıcı unsuru olarak tanımlayan mağdur gruplarının deneyimleriyle doğrudan ilintilidir. Bu gruplar Holokost'a varoluşsal bir önem ve anlam yükler. Hakikaten de birçok Yahudi, bilhassa Holokost'tan sağ olarak kurtulabilenler, Yahudi Soykırımı'nı kolektif Yahudi kimliğinin esas belirleyicisi olarak görüp ona kutsallık atfederler. Örneğin, meşhur Yahudi tarihçi Yehuda Bauer kendi kişisel başlangıç noktasının ve önyargılarının Yahudilerin kaderine dönük hakim bir ilgi tarafından şekillendiğini kabul eder (154). Aslında, Bauer'in bu yaklaşımı neredeyse bütün Yahudilerin paylaştığı Holokost'un travmatik etkisini ortaya koyar ve bu etki Holokost sonrası Yahudi kimliği açısından bir çimento işlevi görmüştür.

Hasılı, Yahudilerin sistematik bir biçimde topyekûn imha edilmesine ilişkin soykırım literatüründe karşımıza çıkan zihni arka plan, bu eylemin biricikliği ile bu travmayı yaşayan grup arasında Katz, Bauer ve Wiesel'in yaptığı gibi âdeta uhrevi ve kutsal bir kimlik bağlantısı kurmaktır. Söz konusu eylemin "biricikliği" ve "eşi benzeri görülmemişliği" üzerinde ne kadar ısrar edilirse, kişisel kimliklerinin ve kolektif Yahudi varlığının o kadar güçleneceğine inanmaktadırlar. Yahudi Soykırımı'na atfedilen bu türden bir kutsiyet ve "biriciklik" kaçınılmaz olarak kurbanlar arasında bir hiyerarşinin ortaya çıkmasına kapı aralar. Moses'ın (156) vurguladığı üzere sanki "Yahudi kurbanlar Yahudi olmayanlardan daha fazla acı ve sefalet çekmiştir, Holokost'un Yahudi mağdurları kutsal-

1 Bu yaklaşımın öncüleri Yehuda Bauer ve Steven Katz'dır (Bauer, 2002; Katz, 1994).

dır ve diğer soykırım kurbanları ise bu özelliğe sahip değildir". Bu durum *latent* bir şekilde de olsa sanki yalnızca Yahudi kurbanların toplu bir katliama maruz kaldıkları inancının yerleşmesine yol açar. Moses bunun farklı soykırımların ve soykırım mağdurlarının deneyimleri arasında benzerliklerin ortaya çıkarılmasının da önüne geçtiğini iddia eder. Bu soykırım literatürü açısından önemli bir metodolojik açmaza da işaret eder (Bloxham, 2008).

Zira hem Holokost'u hem de Kuzey Amerika yerlilerinin maruz kaldığı soykırım eylemlerini "biricikliği" ve tarihte "eşi benzeri görülmemişliği" ekseninde değerlendiren yaklaşımlar, soykırım kavramının tanımını da statikleştirir, dogmatikleştirir. Bu tür bir yaklaşım iki soykırım eylemi arasındaki kavramsal ve tarihsel rabıtaları göz ardı eder. Moses, "biriciklik" kavramının tarihsel bir araştırma için işlevsel bir kategori olmadığını, bunun dinsel veya metafizik özellikleri olduğunu ortaya koyarak bu açmazı bertaraf etmeye çalışır. Bu anlamda araştırmacıları soykırım eylemlerini karşılaştırmalı bir tarihsel analize tabi tutmaya davet eder. Moses'ın (177) soykırım literatürünün gelişimine bir diğer katkısı, Batı modernitesini 20. yüzyılda vuku bulan katastrofilerin itici güçleri olan ulus-devlet inşası, emperyalist rekabet, uluslararası ve ulus içi ırk yarışı gibi süreçler çerçevesinde yeniden ele almasıdır.

Spesifik olarak Moses, belirli bir zaman diliminde (temel olarak 1850-1950) etnik anlamda homojen bir devlet aygıtı teşkil etmek için Avrupa ulus-devletleri ve dünya üzerindeki diğer ulus-devletlerin eylemleri ve diğer aktivitelerini içeren "ırk yüzyılını" kavramsallaştırır. Söz konusu "yüzyıl", 1940'larda Avrupa Yahudilerinin ve farklı ırklardan gelen azınlıkların imhasıyla temayüz eden, birbiriyle rekabet halinde olan ulus ve halk inşası projelerine dayanır. Bu bakış açısı soykırım eylemlerini tarihsel bağlamında değerlendirmek açısından oldukça yeni ve özgündür. Bu çerçevede kolonyal soykırımlar ve Holokost arasında bir bağ kurmak isteyenlerin, bunu uluslararası rekabet, uluslararası ve ulus içi ırksal mücadele ekseninde ele alması gerekir. Aksi takdirde, soykırım nosyonunu tanımlamak ve açıklamak saikıyla analitik bir yöntem geliştirmek mümkün değildir. Moses (2008: 2), mevcut literatürde soykırım kavramının evrensel kanunları olan âdeta bir matematiksel denklem gibi pozitivist bir perspektifle tanımlanmasını eleştirir. Bu noktada, Wallerstein'in "Dünya Sistemi Teorisi" kapitalist sistemin işlevselliği ekseninde soykırımın nasıl vuku bulduğunu kavramak açısından önemlidir. 20. yüzyılda uluslararası sistem, ulus-devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte yeni bir şekil almıştır. Bu sistemde çokuluslu imparatorluklardan ziyade birbirleriyle rekabet halinde olan ulus-devletler vardır. Nihayetinde, bu süreç ulus-devletlerin etnik anlamda homojenleştirilmesidir. Mark Levene (2005: 164) bu süreci şöyle izah eder:

> İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ve daha spesifik olarak Avrupa'da post-kolonyal geri çekiliş döneminde, soykırım gerçekten bir olgu haline gelmiştir. Bu süreç Ba-

> tı'nın yarattığı ulus devlet kavramının her yerde hakim olmasını kolaylaştırmıştır. Bu ulus devletlere mensup olanlar uluslararası ulus devlet çerçevesinde bu devletlerin vatandaşları olarak görülmüştür.

Öyle ki, dünya ekonomik sisteminin doğasının global bir izlekten analizi tarih boyunca soykırımların nasıl ve neden vuku bulduğunu açıklamak adına analitik bir araç haline gelmiştir. Bu anlamda, Moses'ın (2000: 91) dinamik analizi kolonyal sürecin "objektif" boyutunu soykırımsal politikalarla ve bunların uygulanmasıyla rabıtalandırır. Bilindiği üzere, soykırım kavramının sınırlayıcı karakterinden dolayı, Birleşmiş Milletler'in soykırımın tanımını kolonyal örneklerde görülen kitlesel ölümlere uygulamak zordur zira yerli halkların yok edilmesinin genellikle önceden planlanmış bir imha niyetinin doğrudan sonucu olmadığı sıklıkla vurgulanır. Dolayısıyla, bütün kolonyal siyasalar içkin olarak soykırımsal eylemler içermez. Yine de, Avustralya'nın otokton, yerli halkı olan Aborjinlere ilişkin örnekte Moses (90), Avrupalıların bu yerli halkın yaşadığı ülkeyi işgal etme ve pastoral bir ekonomik sistem yerleştirme konusundaki kararlığının söz konusu yerli halkın yıkımı ile sonuçlanmasının kaçınılmaz olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuştur. İlaveten, göçebe bir yaşam formuna sahip Aborjin toplumunun ortadan kaldırılması İngiliz kolonicilerinin mutlak hedefiydi; "bunlar Aborjinlerin 'medenileştirilmesiyle' tam olarak bu halkın imhasını ima ediyorlardı" (90).

Bu minvalde, Avustralya'nın kolonileşmesi sürecinde soykırımsal momentin kökenlerini belirlerken yapısal parametreler ile aktörlerin tercihlerini ve kararlarını birlikte ele almak gerekir. Moses bu önemli boyutu şu şekilde ifade eder:

> Tarihsel aktörleri süreçlerden izole ederek yapılan statik tartışmaların ötesine geçmek daha nüanslı ve dinamik bir soykırım tanımı geliştirmek adına elzemdir. Kolonyal karar vericileri bilinçli aktörler olarak değerlendirip bu aktörlerin eylemlerinin eklemlendiği yapı ve bağlamları göz önünde bulundurmak önemlidir (91).

Bu noktada, İngilizlerin Aborjinlere yönelik kolonileştirme girişimleri soykırımsal momentlerin belirleyiciliğine ilişkin bize önemli veriler sunar. Moses, Britanya Koloni Ofisi'nin 1787'de askerlerini ve salıverilen mahkûmları adaya gönderdiği dönemde soykırımsal bir niyetinin olmadığını belirtir. Ancak, "naif Aydınlanmacı asimilasyon umudunun ve pastoral ekonominin hızlıca yaygınlaşmasının kaçınılmaz olarak Aborjinlerin kitlesel imhasıyla" sonuçlandığının altını çizer (91). Aborjinlerin bu süreçlere karşı göstermiş olduğu direnç bu imhayı hızlandırmıştır. Bu nedenle soykırım araştırmacılarının Avustralya yerlilerinin kolonizasyonunu basitçe soykırımsal veya tam tersi hoşgörülü ve ilerici bir süreç olarak değerlendirmekten imtina etmesi gerekir. Bunun yerine, bu sürecin soykırımsal bir potansiyel ihtiva ettiğini ve belirli koşullar altında kuvveden fiile çıktığını dikkate alan dinamik bir kavrayış akılda tutulmalıdır. Esasında kolonyal aktörler Aborjinlerin imhası kararını tedrici bir dizi siyasanın so-

nucunda almıştır.

Uygulanan ilk siyasa yerli halkın asimilasyonuydu ve buradaki amaç onların medenileştirilmesiydi: İngilizler naif bir biçimde Aydınlanmacı antropolojinin vaaz ettiği insanoğlunun gelişiminin farklı seviyelerinde yer alsa da bütün insanlığın ortak bir doğayı haiz olduğu fikrine iman etmiştir. Avrupalılar Aborjinleri burada en düşük seviyeye yerleştirmiş ve onları "doğa durumunda yaşayan vahşiler" olarak tasvir etmişlerdir. Bu fikriyata göre "Aborjinler insanlığın çocuklarıdır ve Avrupalıların ve Hıristiyanların rehberliğinde, eninde sonunda 'medenileşeceklerdir'" (94). İngiliz Vali Gawler'ın 1835'te Adelaide'deki Aborjinlere şu hitabı çok şey anlatır: "Siyah adamlar. Biz sizi mutlu etmek istiyoruz. Ancak Tanrı'yı sevmezseniz mutlu olamazsınız... Beyaz adamı sevin... İngilizce konuşmayı öğrenin. Eğer herhangi bir beyaz adam sizi yaralarsa onu Allah'a havale edin. O adaleti yerine getirecektir" (94).

Esas itibarıyla, tarih boyunca emperyalist ve kolonyalist politikalar imha ve/veya asimilasyon süreçleri ile paralel temayüz etmiştir (Moses, 2008: 5). Bu siyasaların uygulayıcıları her daim imhayı ve/veya asimilasyonu (gönüllü veya gönülsüz) "ilerleme" adı altında meşrulaştırmıştır. Bahsi geçen asimilasyon sürecinin başarısızlığa uğramasından sonra, imha siyaseti devreye girer. Bilhassa kolonicilere ve onların mallarına yönelik saldırılar ve medenileştirme deneyimlerinin akim kalması yerleşimcileri şuna ikna etmiştir:

> Yerliler telafi edilemez bir biçimde aşağıydı, parazitti ve imha edilmeleri elzemdi. İyilik, nefret ve aşağılama ile yer değiştirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan en güçlünün hayatta kalmasını şiar edinen Darwinist nosyonlar onların içgüdüsel itikatlarına bilimsel bir güvenirlik atfetmiştir; buna göre çatışma kaçınılmazdır ve yalnızca "üstün ırk" payidar kalacaktır (Moses, 2000: 96).

Son tahlilde, Avustralya'nın kolonizasyonu sürecinde bir soykırımsal moment söz konusudur. Moses'ın soykırım literatürüne katkısı bu noktada kristalize olur. 1990'ların ortalarında kolonileştirme süreci ve soykırım arasındaki rabıta söz konusu literatürde önemli bir kaymaya işaret eder. Zira bu tartışma Holokost'un biricikliği ve diğer soykırım olayları ile karşılaştırılamaz iddiasını sarsmıştır. Yugoslavya'daki ölüm tarlaları, Ruanda'daki soykırım ve Kızıl Kmerlerin Kamboçya'daki cürümleri gibi örnekler soykırım literatüründe yeni araştırma alanlarını ve yeni soruları doğurmuştur. Bu örnekler modern soykırımların incelenmesinde hiyerarşik ve rekabetçi olmayan analitik çözümleme yeteneğini haiz bir alan açmıştır (Moses, 2004a: 547; Bloxham, 2008: 185-191). Bu sayede *Shoah* da ulus ve imparatorluk inşası süreçlerinin açtığı geniş çerçevede bağlamına oturtularak analiz edilmeye başlamıştır.

Bu bağlamda, bir diğer önde gelen soykırım tarihçisi Dan Stone, Alman kolonyal tarihini derinlemesine ele alır. Stone (2007: 181-194), Alman antropolojisinin ve Alman antropologlarının soykırımdaki rolüne ve sorumluluğuna odakla-

nır. Bu anlamda Almanların 20. yüzyılın hemen başında Orta Afrika'daki kolonilerinde yapmış oldukları ırksal ve kültürel ayrımları inceler. Öyle ki bu ayrımlar Namibya'da Herero ve Nama yerli halklarının imhası ile sonuçlanmıştır. 1900'lerden sonra beşeri ve biyolojik bilimlerin daha Darwinist bir yapıya dönüşmesi sosyal Darwinizmi ve ırksal seleksiyona dayalı öjenik teorileri de beslemiştir. Bu değişim "geri kalmış halkların ortadan kaldırılması" zihniyetini meşrulaştırmıştır (183). Yukarıda da vurguladığımız üzere antropolojik çalışmaların bu yöndeki evrimi kolonicilerin yerli halkı "vahşi" ve "geri" olarak tasvir etmesine uygun zemini sağlamıştır (187-191). İlaveten Stone (2006: 179), Herero Soykırımı ve Holokost arasındaki yapısal benzerlikleri göstermeye çalışır ve bu sayede tıpkı Moses gibi soykırım çalışmaları alanına karşılaştırmalı bir perspektif ve metodoloji getirmek ister. Aynı şekilde, Yahudi Soykırımı'nı "kolonyal tarzda bir soykırım" olarak ele alan Holokost tarihçileri de mevcuttur. Öyle ki Hitler'in Britanya İmparatorluğu'nun kolonyal başarısından esinlendiği iddia edilir (175-176).

Esas itibarıyla, kolonyalizm ve Nazizm arasındaki bağlantılara ilk dikkat çeken kişi *Totalitarizmin Kaynakları* başlıklı ufuk açıcı çalışmasıyla Hannah Arendt'tir. Arendt'in İkinci Dünya Savaşı sürecinde Avrupa'ya hakim olan faşist rejimler –bilhassa Nazi Almanya'sı– ve Avrupa'nın kolonyal imparatorlukları arasındaki girift ideolojik, teknolojik, askerî ve ekonomik bağlantıları ortaya koyması son dönemde Batılı tarihçilerin ve araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Arendt, Avrupa emperyalizminin bu kıtada neşvünema bulan soykırım olaylarında oynadığı rolü ele alırken aynı zamanda bu muazzam şiddetin antropolojik, felsefi ve tarihsel doğasına ilişkin de çıkarımlarda bulunarak son dönemde soykırım literatüründeki eleştirel yaklaşımları oldukça etkilemiştir (King ve Stone, 2007: 1-17). Bu eleştirel yaklaşımın Dirk Moses ile birlikte önemli temsilcilerinden biri olan Dan Stone (2008: 389), emperyalist güçlerin kolonyalist siyasalarının yapısal unsurlarını/belirleyicilerini ve bunun Nazi Almanya'sına olan izdüşümlerini irdeler. Bu bağlamda, Hitler Almanya'sının yayılmacı politikalarına odaklanır.

Bir noktanın altını bir kez daha çizmek gerekir: Gerek Moses'ın gerekse de Stone'un literatürde uzun bir süre var olan Yahudi Soykırımı'nın biricikliği ve diğer soykırımlarla karşılaştırılamaz içeriği paradigmasına yönelik eleştirisi Holokost ile kolonyal soykırımı iki aynı olay olarak gördükleri anlamına gelmez. Her iki araştırmacı da yalnızca bu iki imha eylemi arasındaki yapısal benzerliklere dikkat çekerler. Zira bu eylemler, modern Batı'nın "yükselişini" karakterize eden ırk temelli bölgesel yayılmacı pratiklerin sürekliliğinin bir parçası olarak mülahaza edilmelidir.

Sonuç olarak, ulus inşası tarihi, Batı'nın "medenileştirme" misyonu diskuru, antropolojik gerekçelendirmeler eşliğinde yapılan ırkçı temellendirmeler ve kolonyal hırslar gibi yapısal parametreleri göz önüne aldığımızda, Soykırım Çalışmaları'nda yeni bir tarihyazımı perspektifinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu

yeni yaklaşımın başat katkısı Yahudi Soykırımı'na da dinamik, karşılaştırmalı ve eleştirel bir bakış getirmesidir (Stone, 2006: 236-251; 2010: 454-468). Dolayısıyla, Stone ısrarla diğer soykırımların *Shoah* ile farklılıktan daha ziyade benzerlikler ihtiva ettiğini belirtir. Ayrıca bu yaklaşım, soykırımı tarihsel bir çerçevede anlamak adına kavramı dünya tarihi ve insan davranışlarındaki gelişmelerin eksenine oturtur (Stone, 2006: 243). Moses gibi, Stone da modern devletin "ilkel" unsurlarından "medenileştirme" söylemine dikkat çeker. Bu bağlamda, Stone'un (221) da altını çizdiği üzere araştırmacılar soykırım literatüründe bir taraftan kolonyalizmin soykırımsal doğası, diğer taraftan Holokost'un kolonyal içeriğine vurgu yapan bu yeni eğilimi keşfettiklerinde, kolonyalizmin yerli halkları elimine etmek anlamına geldiği görülecektir.

Sonuç yerine

Bu makalede A. Dirk Moses ve Dan Stone gibi önde gelen iki soykırım tarihçisinin çalışmalarına ve yaklaşımlarına odaklanarak Soykırım Çalışmaları alanında temayüz eden yeni yaklaşımı irdelemeye çalıştık. Bu iki ismin çalışmaları soykırımların daha geniş ve karşılaştırmalı bir tarihsel çerçeveden anlaşılması ve açıklanması adına bize özgün perspektifler sunar. Moses ve Stone soykırımın farklı boyutlarının analiz edilmesi adına antropolojiden ırkçı teorilere, dünya ekonomik sistemi yaklaşımından ulus-devlet inşa sürecine, emperyalizm ve kolonyalizmden modernitenin "medenileştirme misyonu" söylemine ve "Batı-merkezci" yaklaşıma kadar birçok disiplini devreye sokar. Bu minvalde, Herero ve Avustralya Aborjinlerine yönelik uygulanan soykırımlar ile *Shoah* arasında karşılaştırmalı analizler yaparak soykırım kavramını tarihsel bağlamına oturtmaya çalışırlar (Moses, 2001: 91-115; 2004a: 533-555; 2004b: 3-48; Zimmerer, 2004: 67; Stone, 2007: 181-194). Bir diğer ifadeyle, karşılaştırmalı soykırım literatürü Yahudilerin topyekün imhası süreciyle daha önce vuku bulmuş kolonyal soykırımlar arasında birçok paralelliklerin olduğunu ortaya koyar.

Uzun bir dönem, Holokost diğer soykırımlarla karşılaştırılamaz bir soykırım eylemi olarak kabul görmüştür. Bunun sonucunda, Holokost tarihinin devlet inşası, kölelik ve kolonyalizm gibi süreçlerle olan asırlık ilişkisi göz ardı edilmiştir. Ancak, Moses ve Stone'un başını çektiği yeni eleştirel yaklaşım, Yahudi Soykırımı'nı kolonyal, ırkçı ve rutin şiddetin farklı boyutları ve kolonyal soykırımın tarih sahnesine çıkışı ile birlikte yeniden ele almaktadır. Bu sayede Holokost, hem kendisinden önce hem de daha sonra vuku bulan soykırımlarla birlikte karşılaştırmalı bir zeminde mülahaza edilmektedir. Moses ve Stone, soykırım eylemlerinin incelenmesi sürecinde yapısal veya küresel ekonomik parametreleri de birer bağımsız değişken olarak analizlerinin merkezine oturturlar. Bu anlamda her iki tarihçi de soykırım kavramını anlamlı bir tarihsel çerçevede ele alır ve kurbanlar arasındaki hiyerarşileri kaldırmaya gayret ederler.

KAYNAKÇA

Bauer, Y. (2002) *Rethinking the Holocaust*, Yale University Press, New Haven, CT.

Bloxham, D. (2008) "The Organization of Genocide: Perpetration in Comparative Perspective" Jensen, O. ve Szejnmann, C.C. (der.) *Ordinary People as Mass Murderers* içinde, Palgrave Macmillan, Londra, 185-200.

Katz, S. (1994) *The Holocaust in Historical Context: The Holocaust and Mass Death before the Modern Age*, Oxford University Press, Oxford.

King, H.R. ve Stone, D. (2007) "Introduction" King, H.R. ve Stone, D. (der.) *Hannah Arendt and the Uses of History: Imperialism, Nation, Race, and Genocide* içinde, Berghahn Books, Londra ve New York, 1-17.

Korey, W. (2006) *An Epitaph for Raphael Lemkin*, The Jacop Blaustein Institute for the Advancement of Human Rights.

Lemkin, R. (1948) "War Against Genocide", *Christian Science Monitor*.

Lemkin, R. (1946) "Genocide: A Modern Crime", *American Scholars*, 15(2): 227-230.

Levene, M. (2005) *Genocide in the Age of the Nation-State*, I.B. Tauris, Londra.

Moses, D. der. (2008a) *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History*, Berghahn 8ooks, Londra ve New York.

Moses, D. (2008b) "Empire, Colony, Genocide: Keywords and the Philosophy of History" Moses, D. (der.) *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History* içinde, Berghahn Books, Londra ve New York, 3-54.

Moses, D. (2008c) "The Liberal Theory of Genocide", *Toward a Theory of Critical Studies*, Online Encyclopedia of Mass Violence, http://www.massviolence.org/Toward-a-Theory-of-Critical-Genocide-Studies

Moses, D. (2007) "Conceptual blockages and definitional dilemmas in the 'racial century': genocides of indigenous peoples and the Holocaust" Moses, D. ve Stone, D. (der.) *Colonialism and Genocide* içinde, Routledge, Londra, 148-180.

Moses, D. (2004a) "The Holocaust and Genocide" Stone, D. (der.) *The Historiography of the Holocaust* içinde, Palgrave Macmillan, Londra, 533-555.

Moses, D. (2004b) "Genocide and Settler Society in *Australian History*" Moses, D. (der.) *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History* içinde, Berghahn Books, Londra ve New York, 3-48.

Moses, D. (2001) "Coming to Terms with Genocidal Pasts in Comparative Perspective: Germany and Australia", *Aboriginal History*, 25: 91-115.

Moses, D. (2000) "An Antipodean Genocide? The Origins of the Genocidal Moment in the Colonization of Australia", *Journal of Genocide Research*, 2(1): 89-106.

Stone, D. (2010) "Beyond the 'Auschwitz syndrome': Holocaust historiography after the Cold War", *Patterns of Prejudice*, 44(5): 454-468.

Stone, D. (2008) "The Holocaust and Its Historiography" Stone, D. (der.) *The Historiography of Genocide*, Palgrave Macmillan, New York, 373-399.

Stone, D. (2007) "White men with low moral standards? German anthropology and the Herero genocide", Moses, D. ve Stone, D. (der.) *Colonialism and Genocide, Colonialism and Genocide* içinde, Routledge, Londra, 181-194.

Stone, D. (2006a) "Britannia Waives the Rules: British Imperialism and Holocaust Memory" Stone, D. (der.) *History, Memory and Atrocity: Essays on the Holocaust and Genocide* içinde, Vallentine Mitchell, Londra, 174-196.

Stone, D. (2006b) "The Historiography of Genocide: Beyond 'Uniqueness' and Ethnic Competition" Stone, D. (der.) *History, Memory and Atrocity: Essays on the Holocaust and Genocide* içinde, Vallentine Mitchell, Londra, 236-251.

Stone, D. (2006c) "Biopower and Modern Genocide" Stone, D. (der.) *History, Memory and Atrocity: Essays on the Holocaust and Genocide* içinde, Vallentine Mitchell, Londra, 217-235.

Stone, D. (2005) "Raphael Lemkin on the Holocaust", *Journal of Genocide Research*, 7(4): 539-550.

Zimmerer, J. (2004) "Colonialism and the Holocaust: Towards an Archaeology of Genocide" Moses, D. (der.) *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History* içinde, Berghahn Books, Londra ve New York, 49-76.

Migration policies and "human security": The case of Syrian refugees in Turkey

DOĞUŞ ŞİMŞEK

While the Syrian refugees have become the world's largest refugee population, Turkey has been hosting the largest share with almost three million. With the mass exodus of Syrian refugees to Europe, especially in the summer of 2015, the issues of "border security" and controlling of the flow of refugees have been raised. Many states, especially the EU Member States, have spent large amounts on border security to stop the flow of refugees.

Restrictive immigration policies and regulations of the EU force refugees attempting to reach Europe through irregular and hazardous routes. According to the International Organization for Migration (IOM), there are 1,005,504 migrants and refugees arrived in Europe by sea and land in 2015, 363,401 by sea in 2016 and 13,924 by sea in the first two months of 2017; 5.079 migrants and refugees fleeing war and poverty lost their lives in the Medditerenean Sea in 2016. In this paper, I will discuss the causes of the movement of Syrian refugees from Turkey to Europe and the impact of migration policies on the settlement decisions of Syrian refugees in the context of "human security", based on in-depth interviews with Syrian refugees living in Istanbul, Ankara, Gaziantep, Kilis, Hatay, Şanlıurfa and Mardin between January and October 2015. Drawing on my fieldwork, I argue that policies focusing on "human security" provides a more effective approach to the solution of many of the underlying problems that drive migration.

Keywords: Syrian refugees, migration policies, human security, European Union, Turkey

*

Syrian refugees in Turkey: An analysis of the politicisation process

AHMET İÇDUYGU

Since 2011 Syrian citizens have been subject to the most extensive forced migratory movement of recent history. In addition to internal displacement within their own country, they initially crossed the national borders to go to neighbouring countries, such as Lebanon, Turkey, and Jordan, and then arrived in other geographies, mainly at Europe. At present, they have reached and continue their lives in all four corners of the world. Turkey can be considered the country most affected by this extensive asylum movement: up to today, around three million Syrian citizens have been registered as refugees in Turkey. Initially, it was thought that the Syrian crisis will be resolved soon and those refugees will return home. It is within this context that Syrian refugees were welcomed as "guests" in Turkey. Once it was understood to be a protracted situation, they were provided with "temporary protection status", and finally, in 2016, a debate emerged on the likelihood of their "naturalization" in Turkey. Although this mass refugee movement to Turkey has affected the country enormously, both in quantitative and qualitative sense, its politicisation process has been a difficult and slow one. If one considers that a topic only becomes a political issue when it receives attention or elicits disagreement, it can be said that in the six years after their arrival in Turkey, only within the last two there has been a slight politicisation of migration or asylum issues in the country. This article, while evaluating the politicisation of Syrian refugee issues in Turkey, suggests an analytical framework involving the processes, institutions, structures and agencies driving their politicisation.

Keywords: Syrian refugees, politicisation, politicisation of migration, Turkey, European Union

*

Istanbul, a paradise or a nightmare for refugees? The life-worlds of Syrians in urban space

AYHAN KAYA

This paper aims to provide an overview of Syrian migration to Istanbul since the eruption of the civil war in Syria in March 2011. The field research conducted with the locals in six districts of Istanbul (Küçükçekmece, Bağcılar, Başakşehir, Fatih, Sultanbeyli and Ümraniye) depict that many individuals have already begun scapegoating the displaced Syrians for the ills of the contemporary urban space. This study utilized qualitative and quantitative research methods, conducting structured surveys

with the Syrian households in these six districts, open-ended interviews with local populations, *muhtars*, NGO representatives, school administrators, hospital administrators, as well as with the representatives of the Syrian associations established in Istanbul. Focus group discussions were also held with the members of the Syrian communities residing in these districts. The research findings will be revealed in this article. It is found out that a majority of the Syrians in Istanbul originate from Aleppo, the third biggest cosmopolitan city of the Ottoman Empire after Istanbul and Izmir. Based on the assumptions of the Network Theory in migration studies, the paper will argue that refugees also follow certain historically existing networks of community and fellowship. It will also be argued that the second reason of choosing Istanbul is mainly to find job opportunities, a rationale complementary to the existing networks. It is also found that urban settings potentially allow for better housing, better educational opportunities and more diverse, stable employment opportunities.

Keywords: Syrians, Aleppo, Istanbul, Networks, integration

*

Migration and security: Critical approaches

BAHAR RUMELİLİ - SİBEL KARADAĞ

In the last three decades, a vibrant and vast literature of critical security studies has analyzed and criticized the construction of migration as a security issue in Europe. This article aims to provide an overview of this literature with a view toward assessing its relevance in the context of the contemporary refugee "crisis" facing Europe. In particular, four core critical security concepts will be introduced: securitization, societal security, security technologies, and desecuritization. The securitization theory conceptualizes security as a speech act and thereby a self-referential discursive practice in which an issue is becomes securitized and presented as a "threat" against the referent object regardless to a real existential threat. Societal security is one of the sectors introduced by the securitization theory where an issue is viewed as a potential threat to the identity, welfare and "homogeneity" of a society. Ontological security is the security derived from the ability to maintain a consistent self-narrative, and underscores the importance of adapting the self-narratives of host societies to avoid the perception of migration as a threat. The process of securitization is not limited to the discursive acts, but also involves the security technologies of control in everyday practice of policies embedded into technologies of electronic walls, visa procedures, finger prints and biometric technologies for identifying and controlling activities. Finally, the study will touch upon the ways in which an issue is desecuritized and "normalized" by moving it into the ordinary sphere and hence, withdrawing it from the realm of exception.

Keywords: Refugee "crisis" in Europe, securitization theory, securitization of migration, societal security, security technologies, desecuritization

*

Geopolitics of migration and a different analysis of Turkey's geographical limitation

DENİZ SERT - UĞUR YILDIZ

The geopolitics of refugee mobility towards Turkey has historically been active since Khomeini's Islamic Revolution in Iran in 1979, the Iran-Iraq War between 1980 and 1988, Saddam Hussein regime in Iraq, the First Gulf War in 1991, the US invasion of Iraq in 2003, and the recent turmoil in Syria. Each specific episode or historical juncture has led to the massive flow of thousands of individuals who have left their home countries and arrived in Turkey with an intention to find a safe haven. Turkey's geographical limitation on the 1967 Additional Protocol on the Status of Refugees does not permit the individuals of these countries to settle in Turkey as refugees. Accordingly, the main rationale of the article is to analyze the geopolitics of non-European refugee mobility towards Turkey, specifically focusing on the role of geographical limitation, which creates a multi-layered refugee regime both at the global and domestic scales. Based on Michel de Certeau's (1988) analytical distinction between the strategy and the tactic, on the one hand, the paper will regard the geographical limitation maintained by Turkey's refugee regime as a strategy to filter and eliminate asylum applicants from non-European countries. On the other hand, the geographical limitation creates an opportunity and a spatial kind of tactic for non-European asylum applicants, especially Iranian and Iraqi asylum applicants, for their resettlement into a third country via Turkey.

Keywords: Geopolitics of mobility, non-European refugees, Turkey, geographical limitation, strategy, tactic

*

Transformation of migration policies in Turkey: From international production of migrant illegality to deserving foreigner?

AYŞEN ÜSTÜBİCİ

Using the case of Turkey, this paper explains external and internal dynamics through which irregular border crossings have become a policy concern beyond the EU borders. The political will to stop irregular entries into the EU, has given rise to increasing investment of the EU in border infrastructure, increasing activities on international and national civil society on immigration issues, also to changes in the legal infrastructure in both nation-state contexts, in countries such as Turkey neighbouring the EU. Through the analysis of policy changes and public statements of policy makers in post-2000 period, the paper analyses the emergence Tur-

key as transit spaces by looking at the EU's impact on the political and institutional context of the governance of irregular migration. The transformation is explained using the concept of "international production of migrant illegality". The analysis bridges emerging literatures on the external dimensions of EU border and migration policies from international relations with sociological literatures on the legal production of migrant illegality and on migrant deservingness. Considering the developments in the context of Syrian war, making Turkey top refugee hosting country in the world, the article analyses the emergence and transformation of irregular migration policies in Turkey emphasizing its international dimensions and implications for the production of differentiated legal status amongst migrants.

Keywords: International migration, European Union migration and border policies, governance, migrant illegality, legal status, Turkey

*

Relationality of the discipline of criminology and social policy in the context of governmentality

BORAN ALİ MERCAN

Social policy in Turkey has been thus far defined traditionally as a whole of judicial reforms that aim to harmonise the relations between labour and capital. Instead of taking on this quite limited approach, this article examines social policy as the technology of governmental reason with regard to crime as a social question. It is suggested that criminological research and theories have given a certain direction to the social policy formation of the modern-state apparatus in the West. The evidences of the early Chicago School research put forward the micro-level, community-based programs to fight against crime, whilst the macro-level, nation-based, income-improving welfare programs were derived from the suggestions of Strain Theory and American Subcultural Theories. In the post-1970s, Social Control Theory however emphasises on the rational choices of individual and the concept self-control. The police-security apparatus of the modern state intervenes in public and private lives through a series of security techniques that, on the basis of individual, focus on crime prevention, harm-reduction and risk management, rather than resorting to interfering in the social life by means of social policy projects. Social policy and criminology thus refer to the academic discourses that can never be considered independent from each other in administrating crime as the social question.

Keywords: Crime, social policy, criminology, order, governmentality

*

How will the documentaries of Gezi Resistance be made? A conceptual framework essay

ERSAN OCAK

Starting in North Africa, later spreading to Middle East, USA, Europe and Latin America, all the resistance movements made social, political and economic demands of a wide range, under different names such as Arab Spring, Occupy Movement, Los Indignados (Hardt ve Negri, 2013). In the same vein, as one of the new social movements, on 27 May 2013, Gezi Resistance started at the Gezi Park in Istanbul and spread to many other cities of Turkey in a short time. During the Gezi Resistance, multitudes, which have heterogenous features, used informal networks for organising and recorded almost all the instances of the Resistance with their cameras within a vital force and capability. Cameras were everywhere! In a sense, a multi-layered documentary of the Gezi Resistance were being made. The vital force of the Gezi Resistance, which has increased the capacity of the multitudes, also enfolded the filmmakers. At this point, filmmakers asked themselves the same basic question: How can the Gezi Resistance Documentary be made? How should it be made? One of the possible new documentary form and mode of production, which could enable us not only to conceive but also convey the Gezi Resistance, is to make actors of the Resistance to participate to the production process with their own audio-visual material. For being able to develop this documentary form and mode of production, first of all we need a conceptual framework. Hence, this paper is an attempt to constitute this conceptual framework.

Keywords: Gezi Resistance, documentary cinema, collective memory, technique, montage, new media

*

Non-deliberated publicity: Democracy Watch in the process of reconstructing national community

BUKET TÜRKMEN - BÜLENT KÜÇÜK

This essay analyses the (trans-)formation of public sphere in Turkey by studying the collective mobilization that was organized by the government and local municipalities under the rubric of "Democracy Watch" immediately after the 15 July coup attempt. For this purpose we partook in several demonstrations in different sites in Istanbul and interviewed activists during the summer of 2016. Our attempt was to scrutinize this collected data within the broader context of the changing discursive and administrative practices of the Turkish state under the leadership of the AKP government. Our overall reflection is that the AKP government's policies in the post-coup era drastically empty out the ideological content of the dominant neo-liberal model of "servant state" and embark on another type of (authoritarian) regime. The administrative techniques conducted in this new period overshad-

ow and preclude what government representatives have called the "politics of service", whereby a mixture of disciplinary and sovereign logics of Turkish nationalism begin to constitute the principal axis of the new conduct.

In this sense, the political conjecture studied reveals a certain structural transformation in state rationality, which the essay tries to give shape. Within this direction, we read the democracy watches and the rallies that stage the "national accord" in the main urban squares as practices, which fabricate popular consent for the nationalist-disciplinary policies that are intensified in the post coup period. These practices refer to a politics of fear, silencing the political opposition, and further accumulating and monopolizing power by replacing the previous politics of service. In this process, we argue, democracy watches do not advance the construction of democratic public space(s) where everybody can speak and differences are recognized and negotiated. Rather they signify the total colonization of the public through the expropriation of the language and counter memories of critical voices.

Keywords: Public sphere, Democracy Watch, July 15, coup, servant state, JDP, square movements, social movements

Toplum ve Bilim

132

Sezer Soykırım, yüzleşme, sorumluluk: Lemkin, Jaspers, Arendt **Maksudyan** 1895'ten 1915'e Ermeni çocuklar ve yetimler **Ekmekçioğlu** Yeni Türkiye'nin üvey vatandaşları **Öztan-Turan** Türkiye'de devlet aklı ve 1915 **Suciyan** Dört nesil: Kurtarılamayan son **Muti** 19 Ocak kuşağı ve bellek talepleri **Küçük-Özselçuk** AKP'nin kısmi tanıma siyaseti **Berk** Türkiye'de hukuk mesleğine Bourdieucü bir bakış **Balsoy** Osmanlı kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliği üzerine **Dağlıoğlu** Diyarbakır'da soykırım nasıl örgütlendi? **Kaya** Hoşgörü mü? Yahudilik mi?

133

Tekin Adalet, pratik akıl, eylem: Bir Antigone okuması **Gürsoy** Sol popülizmin 1970'ler evreninden bir kesit **Birelma** Türkiye'de taşeron çalışma **Dinler** Gezi'nin sınırları **Yörük-Yüksel** Gezi eylemlerinin toplumsal dinamikleri **Adaman-Gürbüz-Karaman** Geç Osmanlı-Cumhuriyet tarihine alternatif bir yaklaşım **Parlak-Öztürk** AKP'nin 30 Mart seçimlerindeki cemaat söylemi **Türk** Adnan Hoca ve toplumsal cinsiyet temsilleri **Arun** Türkiye televizyonunda izleyici beğenilerinin analizi **Yücebaş** Sürgün üniversite: Taşrada üniversite sıkıntısı **Baykan** Post-İslamcılık: Siyasal İslam'ın değişen yüzleri

134

Balsoy Geç Osmanlı nüfus ve kadın bedeni politikaları **Arpacı** Türkiye'de alkol karşıtı düşünce ve hareket (1910-1950) **Sünbüloğlu** Güneydoğu gazilerinin rehabilitasyonu **Acara** Ergene Havzası'nda yönetimsizlik, kirlilik ve sağlık **Terzioğlu** Sağlık çalışanlarının gözünden Suriyeli çocukların sağlığı **Yılgür** Son dönem Osmanlı İstanbul'unda kent yoksulluğu **Bakırezer** İlhami Güler'in farklılıkçı cinsiyet adaleti anlayışına eleştiri **Çakıroğlu** İstanbul Dersleri'nin şehir ve şehirli kurgusu

135

Bulut-Aytes Dijital emek, dijital kültür **Özmakas** İnsan sermayesinin kaynağı: Maddi olmayan emek **Kıyan** "Dijital kapitalizm"in iletişim alanındaki izleri **Kadayıfçı** Dijitalleşme ve mühendislik pratiğinin dönüşümü **Seçkin-Ökten** Türkiye'de çağrı merkezi sektörü **Akarçay** AleviWeb: Siberuzayda "sanal ve gerçek bir toplum" **Binark-Karataş-Çomu-Koca** Türkiye'de Twitter'da trol kültürü **Bulut** *Cyber-Proletariat* üzerine Nick Dyer-Witheford ile söyleşi **Ayteş** "Bilişsel kapitalizm": Tiziana Terranova ile söyleşi

136

Aykut Devr-i hürriyette istibdat hayaleti: 1908 Çırçır Yangını **Nacar** 20. yüzyılın başında Samsun limanında çalışmak **Dinler** Nurdan Gürbilek'in yapıtında biçim, içerik, ütopya **Dündar** Simgesel bir evrenin anlatısı olarak *Yeşil Gece* **Bekaroğlu** Coğrafya disiplini için bir dışsal tarih okuması **Şengül** İslâm antropolojisi çalışmalarında yöntem tartışmaları **Cemgil** Kapitalizmin krizi mi, ABD'nin liderlik krizi mi?

137

Artan-Baynan Bir Cinayetin Anatomisi: Medya, Şiddet ve Toplumsal Cinsiyet **Çelik-Tar** Kadınların evlenmeme ile baş etme yolları **Şentürk** Türk Sinemasında Gecekondu ve Kentsel Mekandaki Dönüşüm **Seçkin** Kendi Toprağında İşçileşen Küçük Çiftçi **Özgen-Köşker** Dershaneler: Kamusal Bir Hizmet mi? Toplumsal Bir Sorun mu? **Zeybek** Fennî Ormancılığın Keçiler ve Köylülerle İmtihanı

138-139

Zeybek Ekolojinin politikası: Yeni sınırlar, yeni aktörler **Hoşgör-Ece-Konak** Yeşil ekonomi ve küresel iklim değişikliği politikaları **Ertör** Balık çiftlikleri: Gıda güvenliği mi çitleme mi? **Döner** Tanımdan mega projelere el değiştiren topraklar **Doğan** Tarım ve enerji alanında 2023 kalkınma stratejileri **Zeybek** Türkiye'de endüstriyel hayvancılığın seyri **Ünsal** Olası bir süreklilik coğrafyası ve "İstanbul'un metabolizması" **Altay-Ceritoğlu** Kentsel dönüşümün artıkları: Çıkmacılar **Acara** Trakya-İstanbul geriliminde hidro-sosyal döngüler **Aslan-Demir** Organik tarım Türkiye'yi besler! **Akarçay** Aşçıların dünyası: (Daha) lezzetli (mi?), organik (mi?), kârlı (mı?) **Özdoğan** Ekotarım deneyimleri: Topluluklar ve tarım üzerine düşünceler

iletişim

ISSN 1300-9354

9 771300 935002